

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

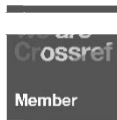
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ

**Збірник наукових праць
№ 4 (77) 2021**

**Виходить 4 рази на рік
Засновано в березні 1997 року**

**Наукове видання
включено до міжнародної наукометричної бази
«Index Copernicus International»**

**Маріуполь
2021**

Рекомендовано до друку Вченою радою ДонДУВС
(протокол № 5 від 25.11.2021)

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ № 4 (77) 2021

Виходить 4 рази на рік
Засновано в березні 1997 р.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо формування Переліку наукових фахових видань України від 26 лютого і 6 березня 2020 року та внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 11 липня 2019 року № 975» збірник включено до Переліку фахових видань України як друковане періодичне видання категорії «Б» в галузі юридичних наук (081 – Право)

У збірнику розглядаються загально-теоретичні та історичні аспекти держави і права, висвітлюються актуальні питання конституційного, міжнародного, господарського, цивільного, трудового, адміністративного, фінансового, інформаційного, кримінального права, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності

Ø Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів

Ø Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів

Ø Розсилається до державних установ та наукових бібліотек України

Ø Електронна версія кожного випуску збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України в розділі «Наукова періодика України» та в архіві на вебсайті видання за адресою:
<https://ljd.dli.donetsk.ua>

Засновник та видавець:
Донецький державний університет внутрішніх справ
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22761-1/2661 ПР від 30.05.2017.
Адреса редакції:
Дніпропетровська обл.,
м. Кривий Ріг,
вул. Степана Тільги, 21

Редакційна колегія

Головний редактор – Бесчастний В. М., керівник Секретаріату Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор, заслужений юрист України;

заступник головного редактора – Зозуля Є. В., професор кафедри загально-правових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ (далі – ДонДУВС), доктор юридичних наук, професор;

відповідальний секретар – Деревянко Б. В., головний науковий співробітник відділу правового забезпечення ринкової економіки Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

редактор – Рутвян О. І., завідувачка редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи ДонДУВС;

члени редколегії:

Бурий В. Є. – начальник відділу кримінологічних досліджень Науково-практичного центру з проблем зміцнення законності та правопорядку Генеральної прокуратури Республіки Білорусь, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь);

Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – начальник кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права, доцент (Азербайджанська Республіка);

Одажіу Ю. М. – проректор Академії «Stefan cel Mare» МВС Республіки Молдова, доктор права (Республіка Молдова);

Вітвіцький С. С. – ректор ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Волобуєв А. Ф. – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор;

Громенко Ю. О. – директор Навчально-наукового інституту права та кібербезпеки Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Клемпарський М. М. – професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 3 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор;

Козар Ю. Ю. – професор кафедри права Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор;

Короткова Ю. М. – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДонДУВС, доктор педагогічних наук, професор;

Куракін О. М. – проректор ДонДУВС, доктор юридичних наук, доцент;

Лопатинська І. С. – доцент кафедри іноземних мов ДонДУВС, кандидат педагогічних наук, доцент;

Лоскутов Т. О. – професор кафедри організації досудового розслідування факультету № 1 КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор;

Мердова О. М. – завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 ДонДУВС, кандидат юридичних наук, доцент;

Назимко Є. С. – перший проректор ДонДУВС, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Ніколенко Л. М. – завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки факультету № 3 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор;

Одерій О. В. – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор;

Пашутін В. В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Санніков Д. В. – доцент кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент;

Халимон С. І. – головний науковий співробітник науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор.

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО РЕКТОРА **10**

СТАТТЯ ВИПУСКУ

**Вітвіцький Сергій Сергійович,
Бобкова Антоніна Григоріївна,
Захарченко Андрій Миколайович**
ПРАВОВА ОСНОВА ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІЦІЄЮ ДОЗВІЛЬНО-
ПОГОДЖУВАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ **12**

РОЗДІЛ I ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Бойко Ігор Йосипович
ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В
ГАЛИЧИНІ У СКЛАДІ АВСТРІЇ ТА АВСТРО-УГОРЩИНИ (1772–1918 РР.) **23**

**Татаренко Галина Вікторівна,
Степанова Ганна Анатоліївна**
ПРАВОВИЙ СТАТУС ІНОЗЕМНИХ ДОБРОВОЛЬЦІВ:
ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ **30**

**Уткіна Галина Анатоліївна,
Дацюк Тетяна Кузьмівна**
ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
ДОСЯГНЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ **39**

Хоббі Юлія Сергіївна
ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ САНКЦІЙ
В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ **51**

РОЗДІЛ II ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

Бочков Павло Володимирович
ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ:
ПОНЯТІЙНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМАТИКА **60**

**Капліна Галина Анатоліївна,
Леонова Дар'я Олександрівна**
ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ БОРЖНИКА У ПРОЦЕСІ ВЧИНЕННЯ
НОТАРІУСОМ ВИКОНАВЧОГО НАПИСУ **69**

**Князькова Любов Михайлівна,
Іванов Іван Володимирович,
Кравцова Маргарита Олександрівна**
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИПЛАТИ ПЕНСІЙ ОСОБАМ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ
ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ **75**

Котова Любов Вячеславна, Тютюнник Вікторія Костянтинівна ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	85
Лапкін Андрій Васильович ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА	93
Роженко Олександра Вікторівна ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СФЕРІ ВИРОЩУВАННЯ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ	101

**РОЗДІЛ III
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Анісімов Кирило Ігорович АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	110
Веселов Микола Юрійович, Рекуненко Тетяна Олександрівна, Волкова Дар'я Максимівна БЕЗПЕКОВИЙ ПІДХІД У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН	116
Козар Юрій Юрійович ЕТИКА ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ	127

**РОЗДІЛ IV
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ**

Чхеїдзе Гела Мурманович КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ВІДНОСНО ІНОЗЕМЦІВ, ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	134
---	------------

**РОЗДІЛ V
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Бабенко Ольга Георгіївна, Репан Микола Іванович АНАЛІЗ ПОЛОЖЕНЬ ПРОЄКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ТА ІНШИХ ОСІБ В ІНТЕРЕСАХ ПРАВОСУДДЯ»	143
Комісарова Анжела Дмитрівна, Печорін Павло Миколайович ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТОСТІ ВОГНЕПАЛЬНОЇ СТРЕЛЬЦЬКОЇ ЗБРОЇ	149

Котова Вікторія Валеріївна ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ	157
--	------------

Мирошниченко Юрій Михайлович БАЗОВА МОДЕЛЬ ОКРЕМОЇ МЕТОДИКИ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ЗАВДАННЯ, ЗМІСТ, СТРУКТУРА	164
---	------------

Пилипенко Дмитро Олексійович ЩОДО КОРЕЛЯЦІЇ ЗАСАД ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ І ВІДБУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ	171
---	------------

РОЗДІЛ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Короткова Юлія Михайлівна УДОСКОНАЛЕННЯ АКАДЕМІЧНОГО МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «ДОКТОР ФІЛОСОФІЇ»	179
---	------------

Мухіна Галина Вікторівна ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ТА ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ	185
--	------------

Сабельникова Тамара Миколаївна, Новікова Ольга Олександрівна ГАЛИЦЬКА СІЛЬСЬКА ГРОМАДА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ОСНОВА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. ЗА ТВОРЧІСТЮ В. СТЕФАНІКА (ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПИСЬМЕННИКА)	192
--	------------

РОЗДІЛ VII

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Атаманенко Юлія Юріївна МЕТОДИКА ФІКСУВАННЯ МІСЦЯ ВЧИНЕННЯ ДТП ЗА ДОПОМОГОЮ БПЛА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ	198
---	------------

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ СТАТЕЙ ДО ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ»	205
---	------------

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	207
------------------------------	------------

CONTENTS

RECTOR'S WELCOMING SPEECH **10**

ARTICLE OF THE ISSUE

**Vitvitskyi Sergiy,
Bobkova Antonina,
Zakharchenko Andrii**
LEGAL BASIS FOR THE IMPLEMENTATION OF PERMITTING AND
APPROVAL FUNCTIONS OF THE POLICE IN THE FIELD OF
ECONOMY **12**

SECTION I THEORY AND HISTORY OF LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Boiko Ihor
HISTORICAL EXPERIENCE OF INTELLECTUAL PROPERTY
REGULATION IN GALICIA AS A PART OF AUSTRIA AND
AUSTRO-HUNGARY (1772–1918) **23**

**Tatarenko Halyna,
Stepanova Hanna**
LEGAL STATUS OF FOREIGN VOLUNTEERS: UKRAINIAN
REALITIES AND PERSPECTIVES **30**

**Utkina Galyna,
Datsiuk Tetiana**
GENDER ASPECTS OF UKRAINIAN SOCIETY DEVELOPMENT:
ACHIEVEMENTS AND PROBLEMS **39**

Khobbi Yuliya
PROBLEMS OF LEGISLATIVE REGULATION OF SANCTIONS IN
UKRAINE IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL EXPERIENCE **51**

SECTION II COMMERCIAL LAW. CIVIL LAW. LABOR LAW

Bochkov Pavlo
STATE-CHURCH RELATIONS IN THE FIELD OF ECONOMY:
CONCEPTUALITY AND PROBLEMS **60**

**Kaplina Halyna,
Leonova Daria**
PROTECTION OF THE INTEREST OF THE DEBTORS IN THE PROCESS
OF MAKING NOTARIUS EXECUTIVE NOTES **69**

Knyazkova Liubov, Ivanov Ivan, Kravtsova Margaryta SOME ISSUES OF PAYMENT OF PENSIONS TO PERSONS AFFECTED BY THE MILITARY CONFLICT IN THE EASTERN UKRAINE	75
Kotova Liubov, Tiutiunnyk Victoria PROBLEMS OF LABOR LAW FORMATION IN THE FRAMEWORK OF EUROPEAN INTEGRATION	85
Lapkin Andrii ON THE CORRELATION OF ADVOCACY AND ENTREPRENEURSHIP	93
Rozhenko Oleksandra LEGAL REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF ECONOMIC ENTITIES IN THE FIELD OF GRAIN GROWING IN UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS	101

**SECTION III
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS.
FINANCE LAW. INFORMATION LAW**

Anisimov Kyrylo ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF INTERACTION BETWEEN POLICE AND LOCAL COMMUNITIES	110
Veselov Mykola, Rekunenko Tetyana, Volkova Daria SAFE APPROACH IN LEGAL REGULATION OF INFORMATION RELATIONS	116
Kozar Yurii ETHICS OF PUBLIC OFFICER AS A MEANS OF ANTI-CORRUPTION	127

**SECTION IV
CRIMINAL LAW. CRIMINOLOGY**

Chkheidze Hela PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED AGAINST FOREIGNERS AS AN OBJECT OF CRIMINOLOGICAL RESEARCH	134
--	------------

**SECTION V
CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS.
OPERATIVE SEARCH ACTIVITY**

- Babenko Olha,
Repan Mykola**
ANALYSIS OF THE PROVISIONS OF THE DRAFT LAW OF UKRAINE «ON ENSURING THE SECURITY OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL JUDICIARY AND OTHER PERSONS IN THE INTEREST OF JUSTICE» **143**
- Komisarova Angela,
Pechorin Pavlo**
FEATURES OF DETERMINATION OF COST OF RIFLE SHOOTING-IRON **149**
- Kotova Victoria**
ENSURING SECURITY OF PERSONS CARRYING OUT A SPECIAL TASK **157**
- Myroshnychenko Yuriy**
BASIC MODEL OF SEPARATE METHODIC OF JUDICIAL PROCEEDINGS: TASKS, CONTENT, STRUCTURE **164**
- Pylypenko Dmytro**
REGARDING A CORRELATION OF THE PRINCIPLES OF THE DOMESTIC SYSTEM OF EXECUTION AND SERVING OF CRIMINAL PUNISHMENTS **171**

**SECTION VI
TRAINING OF SPECIALISTS IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL
LEGAL EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH
SPECIFIC CONDITIONS OF EDUCATION**

- Korotkova Yuliia**
IMPROVEMENT OF ACADEMIC SPEECH OF APPLICANTS FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY **179**
- Mykhina Galyna**
TOLERANCE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE POLICEMEN AND POLICEWOMEN **185**
- Sabelnykova Tamara,
Novikova Olga**
HALYCCIAN RURAL COMMUNITY OF THE EARLY TWENTIETH CENTURY AS THE BASIS OF CIVIL SOCIETY. BY THE WORKS OF V. STEFANYK (TO THE 150TH ANNIVERSARY OF THE WRITER'S BIRTH) **192**

SECTION VII
ACTUAL ISSUES OF POLICE ACTIVITY AND TRAINING SPECIALISTS
FOR UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Atamanenko Yuliya	
METHODS OF FIXING THE PLACE OF AN ACCIDENT BY MEANS OF UNMANNED AIRCRAFT: CERTAIN ASPECTS OF IMPROVEMENT	198
REQUIREMENTS FOR THE REGISTRATION OF ARTICLES PUBLISHED IN THE COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS «LAW JOURNAL OF DONBASS»	205
INFORMATION ABOUT AUTHORS	207

Шановні колеги!

У переддень Нового року, підбиваючи підсумки, аналізуючи зроблене впродовж 2021 року, як ректор Донецького державного університету внутрішніх справ насамперед хочу подякувати всім причетним до життєдіяльності фахового видання ДонДУВС – збірника наукових праць «Правовий часопис Донбасу»: видання сучасне, прогресивне, перспективне, знане серед наукової еліти країни.

За 24 роки свого існування збірник дійсно став часописом сучасних наукових знахідок із правознавчих питань. На його сторінках лише у 2021 році свої статті опублікували 122 автори з різних закладів вищої освіти, державних наукових установ, практичних підрозділів.

Видання розвивається, оновлюється, утверджує добру славу про себе: Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників», співорганізатор Всеукраїнського конкурсу «На краще правниче видання», і цього 2021 року відзначила наш збірник дипломом III ступеня в номінації «Періодичні видання»; у 2021 році всі 4 випуски наповнювалися, видавалися, розсилалися вчасно; у квітні, напередодні 60-річчя

з Дня заснування закладу, оновлено обкладинку збірника; до змісту додано рубрику «Стаття випуску» (автори кращої статті випуску мали можливість опублікувати статтю безоплатно); аспіранти ДонДУВС отримали змогу публікувати свої статті у «Правовому часописі Донбасу» теж безоплатно; у видання з'явився сучасний сайт, а головне – нові автори. Тож упевнено й цілеспрямовано разом формуємо імідж фахового видання, творимо сьогодення та історію Донецького державного університету внутрішніх справ.

Бажаю у 2022 році «Правовому часопису Донбасу» омріяних перемог, високих рейтингів і стабільної популярності, авторам – творчого натхнення і цікавих напрацювань, членам редколегії – наснаги та креативності.

Усіх причетних до долі Університету вітаю з прийдешніми святами! Бажаю миру й добра, любові й порозуміння, здоров'я та віри! Єдності й Божої ласки всім нам!

Ректор
Донецького державного університету
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Сергій ВІТВИЦЬКИЙ

УДК: 351.741:346.5

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-12-22>

Вітвіцький Сергій Сергійович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4884-1883>

Бобкова Антоніна Григоріївна,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0834-7514>

Захарченко Андрій Миколайович,
доктор юридичних наук, доцент
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6359-2475>

ПРАВОВА ОСНОВА ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІЦІЄЮ ДОЗВІЛЬНО-ПОГОДЖУВАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті проаналізовано стан законодавства щодо здійснення органами й підрозділами Національної поліції України дозвільно-погоджувальних функцій у відносинах із суб'єктами господарювання. Обґрунтовано основні напрями вдосконалення правової основи здійснення поліцією зазначених функцій. Особливу увагу приділено питанню приведення спеціальних нормативно-правових актів у відповідність із встановленими законом основними вимогами до дозвільної системи у сфері господарської діяльності.

Ключові слова: Національна поліція України; суб'єкти господарювання; дозвільно-погоджувальні функції; дозвільна система у сфері господарської діяльності.

Постановка проблеми. Серед багатьох функцій Національної поліції України важливе місце належить дозвільно-погоджувальним функціям, у тому числі тим, що здійснюються у відносинах із суб'єктами господарювання. Так, органи та підрозділи Національної поліції уповноважені видавати суб'єктам господарювання дозволи й погодження у сферах поведіння зі зброєю, спеціальними засобами самооборони, боєприпасами та вибуховими речовинами й

матеріалами; забезпечення безпеки дорожнього руху; використання об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Якісне виконання поліцією зазначених функцій значною мірою залежить від стану правової основи таких відносин. Однак на сьогодні нормативно-правові акти, що регулюють дозвільні відносини за участю поліції та суб'єктів господарювання, містять низку протиріч, неточностей та прогалин. Нерідко це спричиняє виникнення спорів, що стають предметом судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання, що стосуються формування правової основи здійснення поліцією дозвільно-погоджувальних функцій у відносинах із суб'єктами господарювання, раніше розглядалися в науковій літературі. Зокрема, А. Є. Фоменко звертає увагу на недоліки законодавства, що регламентує порядок видачі органами поліції дозволів суб'єктам господарювання на відкриття та функціонування стрілецьких тирів, стрільбищ та мисливсько-спортивних стендів [1, с. 57–60]. У монографії К. І. Апанасенко «Дозвільні правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики» наведено пропозиції щодо усунення прогалин законодавства з питань погодження органами Національної поліції містобудівної документації у разі будівництва, реконструкції і ремонту автомобільних доріг, залізничних переїздів, споруд у межах смуги відведення автомобільних доріг [2, с. 360–362]. Водночас спеціальні комплексні дослідження правової основи здійснення поліцією дозвільно-погоджувальних функцій у відносинах із суб'єктами господарювання дотепер не проводилися.

Наведене вище вказує на актуальність теми цієї статті.

Метою цієї статті є обґрунтування основних напрямів удосконалення правової основи здійснення поліцією дозвільно-погоджувальних функцій у відносинах із суб'єктами господарювання.

Виклад основного матеріалу. Залежно від предмета регулювання нормативно-правових актів, положення яких становлять правову основу здійснення поліцією зазначених вище функцій, такі нормативно-правові акти можна умовно розподілити на загальні (регламентують базові аспекти дозвільно-погоджувальної діяльності поліції) і спеціальні (визначають особливості видачі поліцією окремих дозволів та погоджень суб'єктам господарювання).

До загальних нормативно-правових актів належать:

– Закон України «Про Національну поліцію» [3] та Положення про Національну поліцію, затверджене постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 28 жовтня 2015 р. № 877 [4] – закріплюють повноваження поліції щодо видачі та погодження дозвільних документів у сфері безпеки дорожнього руху;

– постанова КМУ від 4 червня 2007 р. № 795 «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання» [5] – цей перелік охоплює, зокрема, й послуги, що полягають у видачі дозвільних документів різних видів;

– постанова КМУ від 26 жовтня 2011 р. № 1098 «Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг» [6] – регламентує переважно питання оплати за надання відповідних послуг.

Аналіз згаданих нормативно-правових актів указує на окремі недоліки, що ведуть до порушення системності правового регулювання досліджуваних відносин. Це стосується розпорошеності та неузгодженості положень законодавства, у яких ідеться про повноваження та види дозвільних документів, що видаються підрозділами Національної поліції. Так, закріплюючи повноваження поліції щодо видачі та погодження дозвільних документів у сфері безпеки дорожнього руху, Закон України «Про Національну поліцію» та Положення про Національну поліцію не містять згадки про наявність у поліції

повноважень щодо видачі інших документів дозвільного характеру. Поряд із цим низкою інших нормативно-правових актів (у тому числі підзаконних) встановлено повноваження поліції щодо видачі дозволів у сфері обігу зброї, спеціальних засобів самооборони, боєприпасів, вибухових матеріалів, а також дозволів на використання об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Слід також зауважити, що затверджений постановою КМУ № 795 перелік платних послуг, які надаються підрозділами Національної поліції, містить неточності та прогалини стосовно зазначення деяких видів дозвільних документів, що видаються цими підрозділами. Зокрема, у цьому переліку йдеться про видачу дозволу на перевезення надгабаритних, великовагових вантажів, тоді як спеціальні нормативно-правові акти (ч. 2 ст. 29 Закону України «Про дорожній рух» [7] та ін.) передбачають видачу дозволу на участь у дорожньому русі транспортних засобів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні. Під час укладання зазначеного переліку необґрунтовано залишено поза увагою положення ст. 11 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» стосовно видачі Національною поліцією дозволів суб'єктам господарювання на використання об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [8]. До того ж пункти 7–10 названого переліку, у яких йдеться про видачу поліцією ліцензій на провадження окремих видів господарської діяльності, протирічать спеціальним нормам законодавства з питань ліцензування, згідно з якими органи та підрозділи Національної поліції до органів ліцензування не віднесено [9].

З огляду на зазначене, на рівні Закону України «Про Національну поліцію» та Положення про Національну поліцію як базових нормативно-правових актів, що визначають правові засади організації та діяльності Національної поліції України, варто додатково закріпити повноваження поліції щодо видачі дозвільних документів у сфері обігу зброї, спеціальних засобів самооборони, боєприпасів, вибухових матеріалів, а також дозволів на використання об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Водночас потрібно внести відповідні корегування до затвердженого постановою КМУ № 795 переліку платних послуг, що надаються підрозділами Національної поліції.

Як уже зазначалося, правова основа дозвільних відносин між органами поліції та суб'єктами господарювання представлена й низкою спеціальних нормативно-правових актів. Зважаючи на предмет регулювання цих нормативно-правових актів, серед них можна умовно виокремити ті, що визначають особливості здійснення поліцією дозвільно-погоджувальних функцій у сферах:

- 1) поведження зі зброєю, спеціальними засобами самооборони, боєприпасами та вибуховими речовинами й матеріалами;
- 2) забезпечення безпеки дорожнього руху;
- 3) провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Першу з названих сфер регулюють такі спеціальні нормативно-правові акти: Закон України «Про поведження з вибуховими матеріалами промислового призначення» [10]; постанови КМУ від 12 жовтня 1992 р. № 576 «Про затвердження Положення про дозвільну систему» [11] та від 7 вересня 1993 р. № 706 «Про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії» [12]; наказ Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України) від 21 серпня 1998 р. № 622 «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми

властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів» (далі – Інструкція № 622) [13].

Указані нормативно-правові акти визначають, зокрема, підстави й порядок видачі органами поліції дозволів окремим категоріям суб'єктів господарювання на придбання, зберігання, перевезення та використання вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, основних частин зброї, холодної, охолощеної, пневматичної зброї; пристроїв та патронів до них; вибухових матеріалів і речовин; на відкриття та функціонування сховищ, складів і баз, де вони зберігаються, стрілецьких тирів і стрільбищ, мисливсько-спортивних стендів, а також підприємств і майстерень з виготовлення і ремонту вогнепальної та холодної зброї, піротехнічних майстерень, пунктів вивчення матеріальної частини зброї, спеціальних засобів, правил поведінки з ними та їх застосування, магазинів, у яких здійснюється продаж зброї та бойових припасів до неї, пристроїв та патронів до них. Крім того, Інструкція № 622 передбачає одержання суб'єктами господарювання погодження органів поліції під час укладання трудових договорів на виконання робіт, пов'язаних із виготовленням, ремонтом, придбанням, зберіганням, обліком, охороною, перевезенням і використанням названих вище предметів, матеріалів і речовин.

Дозвільно-погоджувальні функції поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху здійснюються на основі таких спеціальних нормативно-правових актів, як Закони України «Про дорожній рух», «Про перевезення небезпечних вантажів» [14], «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» [15]; Правила проїзду великогабаритних та великовагових транспортних засобів автомобільними дорогами, вулицями та залізничними переїздами, затверджені постановою КМУ від 18 січня 2001 р. № 30 [16]; Порядок погодження та оформлення маршруту руху транспортного засобу під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів, затверджений наказом МВС України від 4 серпня 2018 р. № 656 [17]. Ці нормативно-правові акти регламентують питання видачі суб'єктам господарювання дозволу на участь у дорожньому русі транспортних засобів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні; погодження маршрутів руху транспортних засобів під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів.

Правова основа здійснення поліцією дозвільних функцій у відносинах із суб'єктами господарювання, що провадять діяльність, пов'язану з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, охоплює положення Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»; Порядок видачі дозволу на використання об'єктів і приміщень, призначених для провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (затверджений постановою КМУ від 13 квітня 2011 р. № 469) [18]; накази МВС України від 10 січня 2018 р. № 9 «Про деякі питання провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів» [19], від 29 січня 2018 р. № 52 «Про затвердження вимог до об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зберігання вилучених з незаконного обігу таких засобів і речовин» [20].

Узагальнений аналіз усіх названих вище спеціальних нормативно-правових актів дозволяє констатувати, що наразі правовій основі дозвільних відносин між органами поліції та суб'єктами господарювання притаманний такий суттєвий недолік, як неналежний розподіл нормативного матеріалу на рівні законів і підзаконних нормативно-правових актів.

Зокрема, майже всі питання здійснення поліцією дозвільно-погоджувальних функцій у сфері поведінки зі зброєю, спеціальними засобами самооборони, боєприпасами та вибуховими речовинами й матеріалами регламентовано на підзаконному рівні. При цьому ключовий для цієї сфери нормативно-правовий акт – Інструкцію № 622 – прийнято на підставі Закону України «Про міліцію», який на сьогодні втратив чинність. Ця Інструкція, зокрема,

частково регламентує питання набуття і здійснення права власності на зброю та інші вищевказані об'єкти, обмежені у цивільному обороті, тоді як згідно зі ст. 92 Конституції України правовий режим власності має визначатися виключно законами України.

Зважаючи на це, на розгляд Верховної Ради України неодноразово вносилися різні варіанти законопроектів, спрямованих на визначення особливостей правового режиму зброї, але жоден із законопроектів не був прийнятий парламентом як закон. На цей час на опрацюванні у профільному комітеті Верховної Ради України перебувають альтернативні законопроекти «Про право на цивільну вогнепальну зброю» (реєстр. № 5708 від 25 червня 2021 р.) [21] та «Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю» (реєстр. № 5708-1 від 13 липня 2021 р.) [22].

Обидва зазначені законопроекти спрямовані, зокрема, і на врегулювання питань господарської діяльності у сфері обігу цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів, і передбачають у тому числі необхідність одержання суб'єктами цієї діяльності відповідних дозвільних документів в органах Національної поліції. Однак ці законопроекти не містять деталізованих положень щодо дозвільних відносин між цими органами та суб'єктами господарювання. Натомість указано лише, що порядок видачі дозвільних документів має бути встановлено КМУ.

Такий підхід до регулювання дозвільних відносин між органами поліції та суб'єктами господарювання не повною мірою відповідає інтересам цих суб'єктів та інтересам суспільства загалом. Адже застосування певних засобів державного регулювання господарської діяльності, у тому числі видача дозволів і погоджень суб'єктам господарювання, є різновидом обмежень свободи підприємництва, а відтак основні питання застосування таких засобів мали б регламентуватися на рівні закону.

У цьому контексті варто відзначити, що із середини 2000-х років у законодавстві намітилася позитивна тенденція щодо впровадження уніфікованих принципів і правил стосовно регулювання дозвільних відносин у сфері господарювання, у тому числі забезпечення належного співвідношення законодавчого та підзаконного регулювання таких відносин. Так, із 2006 року діє Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», яким визначено правові та організаційні засади функціонування цієї системи та встановлено загальні правила діяльності органів, уповноважених видавати документи дозвільного характеру [23]. Згідно зі ст. 4 цього Закону («Основні вимоги до дозвільної системи у сфері господарської діяльності») виключно законами, які регулюють відносини, пов'язані з одержанням документів дозвільного характеру, мають встановлюватися: необхідність одержання документів дозвільного характеру та їх види; дозвільний орган, уповноважений видавати документ дозвільного характеру; платність або безоплатність видачі (переоформлення, анулювання) документа дозвільного характеру; строк видачі документа дозвільного характеру або відмови у його видачі; вичерпний перелік підстав для відмови у видачі, переоформлення, анулювання документа дозвільного характеру; строк дії документа дозвільного характеру або необмеженість строку дії такого документа; перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності; перелік та вимоги до документів, які суб'єкту господарювання необхідно подати для одержання документа дозвільного характеру.

Такі вимоги є обґрунтованими, але наразі цим же Законом обумовлено, що його дія не поширюється на дозвільну систему щодо операцій зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими матеріалами й речовинами (ч. 2 ст. 2). Можна припустити, що таке звуження сфери дії цього Закону обумовлено неготовністю органів державної влади до приведення у відповідність з ним спеціального законодавства з питань функціонування дозвільної системи органів внутрішніх справ, а також тим, що дозвільні документи стосовно поводження зі зброєю видаються не лише суб'єктам господарювання. Разом з тим адаптація спеціального законодавства до вимог цього Закону була б цілком доречною, адже встановлені цим Законом принципи і правила загалом зорієнтовані на підвищення

прозорості та прогнозованості дозвільних відносин, недопущення безпідставного втручання державних органів у господарську діяльність, забезпечення балансу інтересів держави та суб'єктів господарювання. Усе це є необхідним і для дозвільних відносин у сфері господарської діяльності, пов'язаної з обігом зброї (боєприпасів, вибухових матеріалів).

Стосовно ж дозвільних відносин поліції із суб'єктами господарювання у сферах забезпечення безпеки дорожнього руху та провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» не виключає ці відносини з предмета свого регулювання. Але разом із тим спеціальні нормативно-правові акти, які безпосередньо регулюють зазначені відносини, не повною мірою відповідають згаданим вище вимогам, установленим ст. 4 названого Закону. Так, усупереч положенням цієї статті Закону на рівні підзаконних нормативно-правових актів визначено перелік та вимоги до документів, які суб'єктам господарювання необхідно подати для одержання відповідних дозволів, строки видачі поліцією дозвільних документів, підстави для відмови у видачі таких документів [16–18].

Окрім зазначеного, між цим Законом та спеціальними нормативно-правовими актами наявні й деякі інші протиріччя. Зокрема, закріплюючи перелік підстав для переоформлення дозволів на участь у дорожньому русі транспортних засобів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні, погодження маршрутів руху транспортних засобів під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів, спеціальні нормативно-правові акти [16; 17] передбачають і таку підставу, як зміна найменування перевізника, а в разі коли перевізником є фізична особа-підприємець, – прізвища, імені, по батькові. У той же час ч. 8 ст. 4¹ Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» прямо передбачено, що зміна найменування та місцезнаходження юридичної особи або прізвища, імені, по батькові та місця проживання фізичної особи-підприємця не є підставами для переоформлення документа дозвільного характеру.

На підставі зазначеного пропонується:

1) поширити дію Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» на відносини з видачі суб'єктам господарювання дозвільних документів щодо поводження зі зброєю, спеціальними засобами самооборони, боєприпасами та вибуховими речовинами;

2) у ході доопрацювання та прийняття законопроекту щодо правового режиму зброї, спеціальних засобів самооборони та боєприпасів закріпити в цьому законопроекті основні положення щодо особливостей видачі поліцією відповідних дозвільних документів з урахуванням вимог, установлених ст. 4 вказаного Закону;

3) привести у відповідність з цими вимогами Закон України «Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення», а також спеціальні нормативно-правові акти, що регламентують питання видачі поліцією таких дозвільних документів, як дозвіл на участь у дорожньому русі транспортних засобів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні; погодження маршрутів руху транспортних засобів під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів; дозвіл на використання об'єктів і приміщень, призначених для провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Продовжуючи аналіз, потрібно також відзначити, що в деяких випадках законодавством закріплено повноваження поліції щодо видачі певних документів дозвільного характеру без будь-якого унормування підстав та порядку такої видачі. Зокрема, К. І. Апанасенко цілком слушно звертає увагу на те, що ст. 52³ Закону України «Про дорожній рух» до компетенції Національної поліції віднесено погодження проєктів на будівництво, реконструкцію і ремонт автомобільних доріг, залізничних переїздів, комплексів дорожнього сервісу та інших споруд у межах відведення автомобільних доріг або червоних ліній міських вулиць і доріг. При цьому не визначено перелік документів,

необхідних для здійснення погодження, спеціальні підстави відмови в його здійсненні, не затверджено порядок оформлення і видачі погоджень [2, с. 361–362].

Поділяючи думку К. І. Апанасенко щодо необхідності заповнення вказаних прогалин законодавства, варто наголосити, що аналогічні прогалини наявні й щодо деяких інших видів дозвільних документів, які видаються підрозділами Національної поліції. Так, затверджений постановою КМУ від 4 червня 2007 р. № 795 перелік платних послуг, які надаються підрозділами Національної поліції, передбачає, зокрема, надання такої послуги, як перевірка проєктної документації щодо забудови окремих територій населених пунктів; генеральних планів окремих забудов у населених пунктах; проєктів комплексних схем організації руху та спорудження ліній міського електричного транспорту; схем організації дорожнього руху на відповідність технічним умовам та нормативно-правовим актам з безпеки дорожнього руху з подальшим оформленням документів щодо її розгляду та затвердження з наданням погодження або відмови в наданні погодження. Оскільки від наявності чи відсутності таких погоджень залежить можливість здійснення суб'єктами господарювання певних дій, такі погодження потрібно вважати документами дозвільного характеру (у значенні цього терміна, який міститься у ст. 1 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»). Разом з тим підстави та порядок видачі поліцією таких погоджень нині не унормовано, що створює правову невизначеність у цих відносинах та прямо суперечить вимогам зазначеного Закону.

Тому існує потреба усунення цих прогалин законодавства шляхом внесення відповідних доповнень до Закону України «Про дорожній рух» та затвердження Кабінетом Міністрів України порядку видачі підрозділами Національної поліції вказаних погоджень (як це передбачено вимогами ч. 1 ст. 4¹ Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»).

Висновки. На основі проведеного дослідження можна запропонувати такі основні напрями вдосконалення правової основи здійснення поліцією дозвільно-погоджувальних функцій у сфері господарювання:

1) закріплення на рівні Закону України «Про Національну поліцію» та Положення про Національну поліцію повноважень поліції щодо видачі дозвільних документів у сфері обігу зброї, спеціальних засобів самооборони, боєприпасів, вибухових матеріалів, а також дозволів на використання об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

2) узгодження затвердженого постановою КМУ переліку платних послуг, які надаються підрозділами Національної поліції, з положеннями спеціальних нормативно-правових актів щодо зазначення видів дозвільних документів, які видаються цими підрозділами;

3) поширення дії Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» на відносини з видачі суб'єктам господарювання дозвільних документів щодо поводження зі зброєю, спеціальними засобами самооборони, боєприпасами та вибуховими речовинами, а також розробка і прийняття спеціального закону щодо правового режиму зброї, спеціальних засобів самооборони та боєприпасів із закріпленням у ньому основних положень щодо особливостей видачі поліцією вказаних дозвільних документів;

4) приведення у відповідність із Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» спеціальних нормативно-правових актів, що регламентують питання видачі поліцією дозволів на участь у дорожньому русі транспортних засобів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні; погоджень маршрутів руху транспортних засобів під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів; дозволів на використання об'єктів і приміщень, призначених для провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

5) заповнення прогалин законодавства стосовно підстав та порядку погодження органами поліції проєктної документації щодо будівництва, реконструкції і ремонту автомобільних доріг, вулиць та залізничних переїздів, об'єктів дорожнього сервісу, інших дорожніх споруд; забудови окремих територій населених пунктів; генеральних планів окремих забудов у населених пунктах; проєктів комплексних схем організації руху та спорудження ліній міського електричного транспорту; схем організації дорожнього руху.

Перспективи подальших розвідок. Проведений аналіз не вичерпує всіх проблемних питань, що стосуються вдосконалення правової основи здійснення поліцією дозвільно-погоджувальних функцій у відносинах із суб'єктами господарювання. Практична реалізація наведених вище пропозицій щодо окремих напрямів такого вдосконалення потребує їх подальшої конкретизації з належним науковим обґрунтуванням, а відтак відповідна тематика має бути предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Фоменко А. Є. Дозвільні функції Національної поліції України при створенні та утриманні тирів, стрільбищ і мисливських стендів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 54–61.
2. Апанасенко К. І. Дозвільні правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики: монографія. К.: ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України», 2020. 430 с.
3. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
4. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Ст. 2971.
5. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 р. № 795. *Офіційний вісник України*. 2007. № 42. Ст. 1671.
6. Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби платних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1098. *Офіційний вісник України*. 2011. № 84. Ст. 3068.
7. Про дорожній рух: Закон України від 30 червня 1993 р. № 3353-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 31. Ст. 338.
8. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15 лютого 1995 р. № 60/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. Ст. 60.
9. Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2015 р. № 609. *Офіційний вісник України*. 2015. № 68. Ст. 2232.
10. Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення: Закон України від 23 грудня 2004 р. № 2288-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 138.
11. Про затвердження Положення про дозвільну систему: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 576 (зі змінами). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-92-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.10.2021).
12. Про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами слезоточивої та дратівної дії: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1993 р. № 706 (зі змінами). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.10.2021).
13. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 р. № 622. *Офіційний вісник України*. 1998. № 42. Ст. 1574.
14. Про перевезення небезпечних вантажів: Закон України від 6 квітня 2000 р. № 644-III. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 31. Ст. 338.
15. Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності: Закон України від 19 травня 2011 р. № 3392-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 47. Ст. 532.

16. Про проїзд великогабаритних та великовагових транспортних засобів автомобільними дорогами, вулицями та залізничними переїздами : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2001 р. № 30. *Офіційний вісник України*. 2001. № 3. Ст. 75.

17. Про затвердження деяких нормативно-правових актів з питань дорожнього перевезення небезпечних вантажів : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 4 серпня 2018 р. № 656. *Офіційний вісник України*. 2018. № 76. Ст. 2560.

18. Деякі питання видачі дозволу на використання об'єктів і приміщень, призначених для провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 469. *Офіційний вісник України*. 2011. № 35. Ст. 1437.

19. Про деякі питання провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10 січня 2018 р. № 9. *Офіційний вісник України*. 2018. № 20. Ст. 669.

20. Про затвердження вимог до об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зберігання вилучених з незаконного обігу таких засобів і речовин : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 29 січня 2018 р. № 52. *Офіційний вісник України*. 2018. № 24. Ст. 860.

21. Проект Закону про право на цивільну вогнепальну зброю (реєстр. № 5708 від 25 червня 2021 р.). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72360 (дата звернення: 25.10.2021).

22. Проект Закону про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю (реєстр. 5708-1 від 13 липня 2021 р.). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72481 (дата звернення: 25.10.2021).

23. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 6 вересня 2005 р. № 2806-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 48. Ст. 483.

References

1. Fomenko, A. Ye. (2016). Dozvilni funkciyi Nacionalnoyi policiyi Ukrayini pri stvorenni ta utrimanni tiriv, strilbish i mislivskih stendiv [Permitting functions of the National Police of Ukraine in the creation and maintenance of shooting galleries, shooting ranges and hunting stands]. *Naukovij visnik Dnipropetrovskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav*. № 4. S. 54–61 [in Ukrainian].

2. Apanasenko, K. I. (2020). Dozvilni pravovidnosini u sferi gospodaryuvannya: problemi teorii i praktiki [Permitting legal relations in the field of management: problems of theory and practice] : monografiya. K. : DU «Institut ekonomiko-pravovih doslidzhen imeni V. K. Mamutova Nacionalnoyi akademiyi nauk Ukrayini», 2020. 430 s. [in Ukrainian].

3. Pro Nacional'nu policiyu : Zakon Ukrayiny vid 2 lypnia 2015 r. № 580-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [About the National Police : Law of Ukraine dated July 2, 2015. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2015. № 40–41. St. 379 [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Nacional'nu policiyu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 28 zhovtnya 2015 r. № 877. *Ofitsiyniy visnyk Ukrayiny* [On approval of the Regulation on the National Police : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 28, 2015. *Official Gazette of Ukraine*]. 2015. № 89. St. 2971 [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia pereliku platnykh posluh, yaki nadaiutsia pidrozdilamy Ministerstva vnutrishnikh sprav, Natsionalnoi politsii ta Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby, i rozmiru platy za yikh nadannia : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 chervnia 2007 r. № 795. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy* [On approval of the list of paid services provided by the units of the Ministry of Internal Affairs, the National Police and the State Migration Service, and the amount of payment for their provision : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 4, 2007. *Official Gazette of Ukraine*]. 2007. № 42. St. 1671 [in Ukrainian].

6. Deiaki pytannia nadannia pidrozdilamy Ministerstva vnutrishnikh sprav, Natsionalnoi politsii ta Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby platnykh posluh : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 zhovtnia 2011 r. № 1098. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy* [Some issues of paid services provided by the units of the Ministry of Internal Affairs, the National Police and the State Migration Service : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 26, 2011 № 1098. *Official Gazette of Ukraine*]. 2011. № 84. St. 3068 [in Ukrainian].

7. Pro dorozhnii rukh : Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1993 r. № 3353-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On traffic : Law of Ukraine dated June 30, 1993. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 1993. № 31. St. 338 [in Ukrainian].

8. Pro narkotychni zasoby, psykhotropni rechovyny i precursory : Zakon Ukrainy vid 15 liutoho 1995 r. № 60/95-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Precursors : Law of Ukraine dated February 15, 1995. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 1995. № 10. St. 60 [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia pereliku orhaniv litsenzuvannia ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 serpnia 2015 r. № 609. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [On approval of the list of licensing bodies and recognition as invalid of some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 5, 2015. *Official Gazette of Ukraine*]. 2015. № 68. St. 2232 [in Ukrainian].

10. Pro povodzhennia z vybukhovymy materialamy promysloвого pryznachennia : Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 2004 r. № 2288-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On the handling of explosives for industrial purposes : Law of Ukraine dated December 23, 2004. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2005. № 6. St. 138 [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dozvilnu system : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 zhovtnia 1992 r. № 576. *Ofitsiinyi veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On approval of the Regulations on the permitting system : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 12, 1992. *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-92-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 29.06.2021) [in Ukrainian].

12. Pro poriadok prodazhu, prydbannia, reiestratsii, obliku i zastosuvannia spetsialnykh zasobiv samooborony, zariadzhennykh rehovynamy slozotochyvoi ta drativnoi dii : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 veresnia 1993 r. № 706. *Ofitsiinyi veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy* [About the order of sale, acquisition, registration, the account and application of the special means of self-defense charged with substances of tearful and irritating action : the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 7, 1993. *Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-93-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 25.10.2021) [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatychnoi, kholodnoi i okholoshchenoi zbroi, prystroiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhennykh humovymy chy analohichnymy za svoimy vlastyvoistamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta patroniv do nykh, a takozh boieprypasiv do zbroi, osnovnykh chastyn zbroi ta vybukhovyykh materialiv : Nakaz Ministerstva vnutrishnykh sprav Ukrainy vid 21 serpnia 1998 r. № 622. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [On approval of the Instruction on the procedure for manufacture, purchase, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, melee weapons, devices of domestic production for firing cartridges equipped with rubber or similar non-lethal metal shells, and cartridges to them, and also ammunition for weapons, main parts of weapons and explosives : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated August 21, 1998. *Official Gazette of Ukraine*]. 1998. № 42. St. 1574 [in Ukrainian].

14. Pro perevezennia nebezpechnykh vantazhiv : Zakon Ukrainy vid 6 kvitnia 2000 r. № 1644-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On transportation of dangerous goods : Law of Ukraine dated April 6, 2000. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 1993. № 31. St. 338 [in Ukrainian].

15. Pro Perelik dokumentiv dozvilnogo kharakteru u sferi hospodarskoi diialnosti : Zakon Ukrainy vid 19 travnia 2011 r. № 3392-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On the List of Permitting Documents in the Sphere of Economic Activity : Law of Ukraine dated May 19, 2011. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2011. № 47. St. 532 [in Ukrainian].

16. Pro proezd velykohabarynykh ta velykovahovykh transportnykh zasobiv avtomobilnymy dorohamy, vulytsiamy ta zaliznychnymy pereizdamy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 sichnia 2001 r. № 30. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [On the passage of large and heavy vehicles by roads, streets and railway crossings : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 18, 2001. *Official Gazette of Ukraine*]. 2001. № 3. St. 75 [in Ukrainian].

17. Pro zatverdzhennia deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv z pytan dorozhnogo perevezennia nebezpechnykh vantazhiv : Nakaz Ministerstva vnutrishnykh sprav Ukrainy vid 4 serpnia 2018 r. № 656. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [On approval of certain regulations on road transport of dangerous goods : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated August 4, 2018. *Official Gazette of Ukraine*]. 2018. № 76. St. 2560 [in Ukrainian].

18. Deiaki pytannia vydachi dozvolu na vykorystannia obiektiv i prymishchen, pryznachennykh dlia provadzhennia diialnosti, poviazanoi z obihom narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 kvitnia 2011 r. № 469. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [Some issues of issuing permits for the use of facilities and premises intended for activities related to the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 13, 2011. *Official Gazette of Ukraine*]. 2011. № 35. St. 1437 [in Ukrainian].

19. Pro deiaki pytannia provadzhennia diialnosti, poviazanoi z obihom narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn ta prekursoriv : Nakaz Ministerstva vnutrishnykh sprav Ukrainy vid 10 sichnia 2018 r. № 9. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* [On some issues of activities related to the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated January 10, 2018. *Official Gazette of Ukraine*]. 2018. № 20. St. 669 [in Ukrainian].

20. Pro zatverdzhennia vymoh do obiektiv i prymishchen, pryznachennykh dlia zdiisnennia diialnosti z obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn, prekursoriv ta zberihannia vyluchennykh z

nezakonnoho obihu takykh zasobiv i rehovyn : Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 29 sichnia 2018 r. № 52. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy* [On approval of requirements for facilities and premises intended for drug trafficking, psychotropic substances, precursors and storage of the following drugs and substances seized from illicit trafficking : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated January 29, 2018. *Official Gazette of Ukraine*]. 2018. № 24. St. 860 [in Ukrainian].

21. Proekt Zakonu pro pravo na tsyvilnu vohnepalnu zbroiu (reiestr. № 5708 vid 25 chervnia 2021 r.). *Ofitsiynyi vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Draft Law on the Right to Civilian Firearms (Reg. № 5708 of 25 June 2021). *Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72360 (data zvernennia: 25.10.2021) [in Ukrainian].

22. Proekt Zakonu pro pravo na samozakhyst ta volodinnia tsyvilnoiu vohnepalnoiu zbroieiu (reiestr. 5708-1 vid 13 lypnia 2021 r.). *Ofitsiynyi vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Draft Law on the Right to Self-Defense and Possession of Civilian Firearms (Reg. 5708-1 of 13 July 2021). *Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72481 (data zvernennia: 25.10.2021) [in Ukrainian].

23. Pro dozvilnu systemu u sferi hospodarskoi diialnosti : Zakon Ukrainy vid 6 veresnia 2005 r. № 2806-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On the permitting system in the sphere of economic activity : Law of Ukraine dated September 6, 2005. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2005. № 48. St. 483 [in Ukrainian].

Vitvitskyi Sergiy,

Doctor of Law, Professor,

Honored Lawyer of Ukraine

(Donetsk State University of Internal Affairs, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4884-1883>

Bobkova Antonina,

Doctor of Law, Professor,

Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,

Honored Lawyer of Ukraine

(Donetsk State University of Internal Affairs, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0834-7514>

Zakharchenko Andrii,

Doctor of Law, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6359-2475>

**LEGAL BASIS FOR THE IMPLEMENTATION OF PERMITTING AND APPROVAL
FUNCTIONS OF THE POLICE IN THE FIELD OF ECONOMY**

The article analyzes the state of legislation on the implementation of bodies and departments of the National Police permitting and approval functions in the field of economy. On the basis of the conducted research the following basic directions of improvement of a legal basis for realization by police of the specified functions are offered:

- 1) consolidation at the level of the Law of Ukraine "On the National Police" and the Regulation on the National Police of police powers to issue permits in the field of arms, special means of self-defense, ammunition, explosives, as well as permits for the use of facilities and premises carrying out activities on the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors;*
- 2) coordination of the list of paid services provided by the units of the National Police approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine with the provisions of special regulations on the types of permits issued by these units;*
- 3) extension of the Law of Ukraine "On Permitting System in the Sphere of Economic Activity" to relations on issuing permits to economic entities for the handling of weapons, special means of self-defense, ammunition and explosives, as well as the development and adoption of a special law on the legal regime of weapons, special means of self-defense and ammunition with the enshrinement of the main provisions on the peculiarities of the issuance by the police of the above permits;*
- 4) bringing in line with the Law of Ukraine "On the permitting system in the field of economic activity" special regulations governing the issuance by the police of permits to participate in traffic of vehicles whose weight or size parameters exceed the normative; approvals of routes of movement of vehicles during road transportation of dangerous goods; permits for the use of facilities and premises intended for activities related to the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors;*
- 5) filling the gaps in the legislation on the grounds and procedure for approval by police authorities of project documentation for the construction, reconstruction and repair of roads, streets and railway crossings, road service facilities, other road structures; construction of separate territories of settlements; general plans of individual buildings in settlements; projects of complex schemes of traffic organization and construction of urban electric transport lines; traffic organization schemes.*

Key words: National Police of Ukraine; business entities; permitting and approval functions; permitting system in the field of economic activity.

Надіслано до редколегії 03.11.2021
Рекомендовано до публікації 08.11.2021

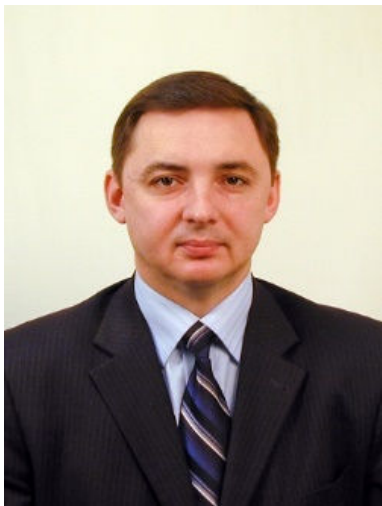
РОЗДІЛ I

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК: 338.242:658.14

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-23-29>

Бойко Ігор Йосипович,

доктор юридичних наук, професор

(Львівський національний університет

імені Івана Франка, м. Львів)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6841-0271>

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ГАЛИЧИНІ У СКЛАДІ АВСТРІЇ ТА АВСТРО-УГОРЩИНИ (1772–1918 РР.)

У статті проаналізовано особливості правового регулювання інтелектуальної власності в Україні, зокрема на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). Акцентовано увагу на основні джерела правового регулювання цивільних відносин, зокрема інтелектуальної власності в Галичині у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). Зосереджено увагу на поділі речей (тілесні й безтілесні, рухомі й нерухомі, використані та невикористані, з ціною та без ціни). Зроблено висновок, що розвиток правового регулювання інтелектуальної власності в Галичині у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.) сформував певний досвід, який характеризувався конкретизацією об'єктів, суб'єктів, визначеністю змісту інтелектуальної власності, закріпленням правової охорони авторських прав та їх захисту в суді.

Ключові слова: цивільно-правове регулювання; інтелектуальна власність; право власності; Галичина; Австрія; Австро-Угорщина.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови Української держави важливим є формування ефективної державної політики у сфері інтелектуальної власності, яка відповідала б новим суспільно-політичним та економічним реаліям; створення досконалого законодавства, норми якого відтворюють модель демократичного суспільства. Сьогодні інтелектуальна власність є важливим приватноправовим інститутом, який має об'єктивний характер, оскільки забезпечує регулювання відносин щодо створення, оформлення, використання, охорони результатів інтелектуальної діяльності, та суб'єктивне значення, що проявляється в забезпеченні прав творця та його правонаступників на одержані ними результати. Проблеми правової охорони інтелектуальної власності в Україні останніми роками набувають усе більшої актуальності. Обсяги порушень прав інтелектуальної діяльності швидко зростають. Порушення прав інтелектуальної власності мають місце у формі активних дій, бездіяльності, зростає кількість та змінюється характер правопорушень у цифровому середовищі. Захист своїх прав необхідно здійснювати в суді на основі базових положень статей 16 та 432 чинного Цивільного кодексу України, норм спеціального законодавства в цій сфері.

Важливим у цьому процесі для правознавців є вивчення історичного національного досвіду правового регулювання інтелектуальної власності на українських землях у різні історичні періоди. Значний інтерес представляє дослідження історії правового регулювання інтелектуальної власності в Україні, зокрема на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.).

У 1772 р. за результатами першого поділу Речі Посполитої Галичину було анексовано Австрією. Остаточне входження Галичини до складу Австрії було юридично оформлено договором між Австрією, Пруссією та Росією від 03 травня 1815 р. За Кючук-Кайнарджійським мирним договором 1774 р., укладеним між Росією та Туреччиною, до складу Австрії було приєднано також і Буковину. У складі Габсбурзької монархії з 1526 р. перебувала Угорщина, яка ще з 1326 р. захопила населене українцями Закарпаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історико-правових досліджень правового регулювання інтелектуальної власності в Україні, зокрема на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.), досліджували Г. Довгань, В. Кульчицький, М. Никифорак, О. Огоновський, Б. Тищик, І. Терлюк та ін.

Метою цієї статті є з'ясування особливостей розвитку правового регулювання інтелектуальної власності в Україні, зокрема на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.).

Виклад основного матеріалу. Основним джерелом правового регулювання цивільних відносин, зокрема інтелектуальної власності, у Галичині у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.) був австрійський Цивільний кодекс 1811 р. Речовими правами за австрійським Цивільним кодексом 1811 р. були право власності, право володіння, право на заставу, а також сервітути. Безперечно, визначальним інститутом речового права в австрійському законодавстві залишалось право власності. Ст. 353 австрійського Цивільного кодексу 1811 р. подавала таке визначення поняття власності: «Усе, що кому-небудь належить, усі його тілесні та безтілесні речі». Власність розглядалася як право розпоряджатися сутністю та вигодами певної речі на свій вибір і позбавляти цього права всіх інших. Повний власник мав право вільно розпоряджатися своєю власністю.

Речі поділяли на тілесні й безтілесні, рухомі й нерухомі, використані та невикористані, з ціною та без ціни. Тілесними речами були ті, що сприймалися органами відчуттів. До безтілесних речей належали, насамперед, майнові права: право ловити рибу, право полювати тощо. Згідно зі ст. 293 австрійського Цивільного кодексу 1811 р. речі, котрі без пошкодження можна було переміщати в просторі, вважали рухомими, а інші – нерухомими. Цікаво, що рухомі речі, котрі були складовою нерухомих речей, теж визнавали нерухомими [1, с. 341].

В Австрійській імперії положення щодо правового регулювання інтелектуальної власності вперше були визначені в Цивільному кодексі 1811 р. (ст. 1164–1170). Вони регулювали відносини, пов'язані з публікацією творів: право передруку, видавничої умови. У 1846 р. австрійським парламентом було видано Закон про літературну, музичну та художню власність, патент про передрук (далі – Закон 1846 р.). Кримінальний закон містив ст. 476, якою передбачалося покарання за контрафакцію. Метою видання патенту була охорона літературної та художньої власності, а згідно зі ст. 1 літературні твори і твори мистецтва визнавали власністю авторів. Зазначені документи не містили норм, котрі б стосувалися безпосередньо особи автора, відносин співавторства, тому автори застосовували цивілістичну конструкцію спільної власності [2, с. 196–197].

Австрійські нормативно-правові акти 1846 р. вперше врегулювали вільне використання творів, зокрема право перекладу, цитування. Відповідно до Закону 1846 р.,

художник повинен був під загрозою втрати прав закріпити за собою право репродукції та реалізувати його впродовж 2 років.

Варто акцентувати увагу, що перебування західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської монархії, порівняно з попереднім періодом панування Речі Посполитої, сприяло духовному поступу української нації, активізувало культурно-мистецькі процеси на українських землях. Така ситуація зумовила те, що лише в останні роки XIX ст. в суспільстві сформувався розуміння необхідності правової охорони результатів інтелектуальної творчості, оскільки вони мали економічну та соціальну цінність [3, с. 154]. Підтвердженням цього є і той факт, що в матеріалах Вищого крайового суду, Крайового суду та Апеляційного суду, які діяли в цей період у Львові, не вдалося знайти жодної справи про порушення авторських прав.

Важливим і новим нормативним актом у сфері регулювання інтелектуальної власності був австрійський Закон про авторське право на твори літератури, мистецтва та фотографії, прийнятий 26 грудня 1895 р. (далі – Закон 1895 р.). Він складався з 5 розділів та 68 параграфів: 1) загальні положення; 2) зміст авторського права; 3) строк правової охорони; 4) охорона авторського права; 5) прикінцеві положення. Відповідно до ст. 1 дія Закону 1895 р. поширювалася на твори літератури, мистецтва та фотографії, що були створені в Австрії, автори яких були австрійськими громадянами, незалежно від місця появи твору. Уперше з'явилися норми, котрі регулювали відносини співавторства. Згідно зі ст. 7 згаданого Закону авторське право на твір, створений у співавторстві, належало всім співавторам. Розпоряджатися твором співавтори могли лише за спільною згодою, у разі порушення спільного авторського права кожен співавтор мав право захищати своє право в судовому порядку. Авторське право на складені твори (збірники) належало упорядникові, а на твори, включені до збірника, – їхнім авторам (ст. 8). Закон закріплював презумпцію авторства (ст. 10). Авторське право на твір, опублікований анонімно чи під псевдонімом, отримував видавець. До об'єктів, що не охоронялися цим Законом, належали офіційні документи, видані органами влади, промови, виголошені на публічних зборах, прес-інформація, оголошення, інструкції про застосування виробів (ст. 5). У Законах 1846 р. та 1895 р. передбачено, що авторське право діє впродовж усього життя автора та 30 років після його смерті [2, с. 199–200]. Новелою Закону 1895 р. було введення реєстру авторів та їхніх творів, який формувався у Міністерстві торгівлі. Такі відомості були важливими для осіб, чий твори оприлюднювалися анонімно або під псевдонімом, оскільки строк дії авторського права в такому випадку становив 30 років з моменту оприлюднення.

Автор мав право на виключне та необмежене використання твору. О. Огоновський основною правомочністю автора вважав право накладу: «Механічне розмноження доробку праці умислової, унятого в певну форму виїзну». У сучасному розумінні йдеться про відтворення твору – право на повторне надання твору об'єктивної форми, що робить твір доступним для сприйняття іншими особами. О. Огоновський уживав термін «умова о наклад» стосовно договору, на підставі котрого передавалося згадане право. Право на відтворення твору автор мав право передати за оплату або безкоштовно (ст.ст. 16, 17 Закону 1895 р.), воно переходило до спадкоємців (ст. 15). Предметом видавничого договору міг бути ще не існуючий твір. На думку О. Огоновського, передання права на відтворення відповідає категорії договору купівлі-продажу або дарування, але особливість предмета зумовлює виділення його в окрему групу правочинів [3, с. 158].

У нормативних актах 1846 р. передбачалися штрафи та конфіскація контрафактних примірників, обладнання для їхнього виготовлення. У Законі 1895 р. питання охорони авторських прав урегульовано детальніше. За умисне порушення авторського права або поширення контрафактних примірників установлювали покарання у вигляді штрафу в

розмірі від 10 до 2 тис. флоринів чи арешт на термін від 1 до 6 місяців. Таке ж суворе покарання призначали й за неправдиве подання відомостей до реєстру авторів. Штраф у розмірі від 5 до 100 флоринів був: покаранням за те, що не зазначено прізвище автора під час публікації його твору або під час цитування; за зазначення на контрафактній копії автора оригіналу; розпорядження світлиною без згоди особи, зображеної на ній або її спадкоємців (ст. 52). На розсуд суду залишалося визначення розміру моральної шкоди (ст. 57) [2, с. 200–201].

Розвиток права промислової власності здійснювався під впливом економічного розвитку, який на західноукраїнських землях у складі Австрії відбувався повільніше, ніж у розвинутих у господарському аспекті регіонах Австрії, а відтак – Австро-Угорщини.

Перший загальнодержавний закон у сфері патентного права – Закон «Про привілей» було прийнято 15 серпня 1852 р. (далі – Закон 1852 р.). Відповідно до ст. 1 цього Закону винятковий привілей надавали на нове відкриття, винахід, удосконалення, предметом яких були новий виріб, новий спосіб або метод виробництва. Було передбачено вимогу місцевої новизни. Особа, котра хотіла отримати привілей, повинна була подати до державної установи заяву, опис винаходу, креслення, зразки. У Львові такою установою було Окружне управління Надвірної канцелярії. Державна установа мала перевірити, чи заявка була оформлена належно, чи містила всі необхідні документи, чи сплачено збір за подання заявки. За умови відповідності матеріалів заявки вимогам закону визначали дату подання заявки, згідно з якою встановлювали пріоритет.

Наступний етап – вивчення матеріалів у Міністерстві торгівлі та промисловості, яке мало право відкрити запечатаний опис і дослідити: чи опис складено німецькою мовою або мовою, яка використовується в певному коронному краю, чи заявка стосується одного або більше винаходів, чи не суперечить винахід публічним інтересам. Окремо було наголошено, що не перевірялося, чи був заявлений об'єкт корисним (ст. 17). Згідно зі ст. 21 Закону 1852 р. винятковий привілей надавав гарантію виключного використання відкриття, винаходу, удосконалення в обсязі, передбаченому в описі на термін дії привілею. Максимальний строк правової охорони становив 15 років. За перші 5 років власник привілею повинен був сплатити 10 злотих, за наступні 5 років – 200, за останні 5 років – 400 злотих. Власник привілею мав право створювати майстерні для виробництва на основі винаходів, організувати заклади та склади для їхнього зберігання та продажу, надавати дозволи на розповсюдження виготовлених предметів, він міг продати свій привілей, передати у спадщину, видати ліцензію, отримати на такий самий предмет привілей за кордоном (ст. 22). Спеціалісти зауважували недоліки Закону 1852 р.: застарілий порядок видачі привілеїв, відсутність апеляційної інстанції щодо позовів про визнання привілеїв недійсними, можливість видачі таємних привілеїв, підсудність позовів про контрафакцію поліційними органам.

Новий Закон «Про охорону винаходів (патентний закон)» прийнято 11 січня 1897 р. (далі – Закон 1897 р.). Відповідно до ст. 1 цього Закону, правову охорону надавали новим, промислово придатним винаходам. Об'єкт визнавали новим, якщо його опис не був раніше опублікованим; тоді, коли він не був предметом привілею, що перетворився на суспільне благо; якщо його раніше не використовували на території Австрії. Право на отримання патенту мав винахідник або його правонаступник; до моменту доведення протилежного винахідником вважали першого заявника. Важливою новелою стало введення положень, котрі стосувалися службових винаходів. Саме із Законом 1897 р. пов'язують започаткування реалізації соціально орієнтованого підходу стосовно цих питань. Зазначалося, що робітників, службовців, котрі створили певне розроблення під час роботи,

будуть визнавати винахідниками, якщо інше не передбачено трудовим договором. Наголошувалося на праві службовця-винахідника отримати винагороду (ст. 5).

Отримання патенту надавало винахідникові виключне право виготовлення предмета, уведення його в цивільний оборот, продаж, застосування. У випадку, якщо патент стосувався певного процесу, охорону надавали й предметам, виготовленим завдяки цьому процесу (ст. 8).

У Законах 1852 р. (ст. 21–22) і 1897 р. права власника патенту називали виключними, що характеризувало головну ознаку прав інтелектуальної власності – приналежність їх лише власникові патенту і нікому іншому. Причому акцентувалося на позитивній стороні права патентоволодільця. Варто наголосити: упродовж ХІХ ст. тривали наукові дебати щодо доцільності запровадження патентної системи. На підтвердження доцільності наводили такі аргументи: виключне право на винахід є справедливою винагородою винахідника за його нову ідею; витрачені кошти на досліді, винагорода сприятимуть винахідництву та розвитку промисловості [4, с. 62–63].

Термін дії патенту становив 15 років, його дія розпочиналася з моменту публікації відомостей у Патентних відомостях. Передбачалися випадки експропріації патентів. Згідно зі ст. 15 Закону 1897 р., з огляду на військові, суспільні або державні інтереси, за рішенням політичних крайових властей у Відні винахідника позбавляли права використання винаходу повністю або частково, за що йому виплачували компенсацію. Право отримання патенту і право на патент вводили до складу спадщини, воно могло бути предметом застави, виключної або невиключної ліцензії. Відомості про передання права власності на винахід мали бути внесені до патентного реєстру (ст. 23). Скасування патенту мало місце у випадку його невикористання впродовж трьох років з моменту опублікування відомостей про видачу патенту [4, с. 63–64].

Висновки. Розвиток правового регулювання інтелектуальної власності у Галичині у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.) сформував певний досвід, який характеризувався конкретизацією об'єктів, суб'єктів, визначеністю змісту інтелектуальної власності, закріпленням правової охорони авторських прав та їх захисту у суді.

Сьогодні в Україні система правової охорони інтелектуальної власності пройшла серйозний етап реформування. Ураховано європейський досвід, досвід провідних країн світу. Створено нову систему державних органів, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері інтелектуальної власності. Позитивних змін зазнали і спеціальні нормативні акти в цій сфері. Створено Вищий суд з питань інтелектуальної власності, який, на жаль, ще не запрацював. Водночас є ще серйозні проблеми та недоліки у функціонуванні як державної, так і судової системи щодо охорони прав інтелектуальної власності, що істотно позначається на розвитку національного науково-технологічного і творчого потенціалу, стримує становлення нової інноваційної моделі розвитку країни, ускладнює відносини України з провідними державами світу у сфері охорони прав інтелектуальної власності. Зрозуміло, що без ефективного та невідкладного вирішення цих проблем перспективи соціально-економічного розвитку України, її національної безпеки, входження у світове співтовариство як інтелектуальної та економічно розвинутої держави можуть бути доволі віддаленими.

Нагальна необхідність ефективної правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності для України зумовлюється обраною стратегією побудови цивілізованих ринкових відносин, забезпечення соціальної орієнтації економіки та інноваційного соціально-економічного розвитку, що має спиратися насамперед на активізацію власного інтелектуального потенціалу. Потребує вдосконалення правове регулювання способів захисту прав інтелектуальної власності. Адже в цій сфері

вчиняються специфічні правопорушення, у тому числі й у цифровому середовищі. Тому і способи захисту порушених прав мають носити адекватний характер. Вимагає переосмислення і процес доказування фактів порушення прав з огляду як на специфіку порушень, так і на сферу їх прояву. У цьому плані має повноцінно запрацювати Вищий суд з питань інтелектуальної власності. Існує потреба у вирішенні питання щодо належного визначення юрисдикції судів стосовно розгляду справ відповідної категорії. Суттєво ускладнено розгляд спорів щодо дотримання прав інтелектуальної власності, що пов'язано передусім із законодавчо закріпленою процедурою ведення процесу у справах стосовно визнання недійсними охоронних документів, а також рішень щодо їх видачі у судах різних юрисдикцій.

Недоліки в розробленні проєктів нормативних актів та застосуванні законодавства, діяльності державних органів є також наслідком неналежного громадського контролю за діяльністю в цій сфері. До розроблення проєктів законодавчих актів у сфері інтелектуальної власності не залучаються фахівці, такі проєкти не проходять наукових експертиз із залученням Національної академії наук України, Академії правових наук України, наукових установ. Неповною мірою реалізуються контрольні функції Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти щодо здійснення аналізу практики застосування законодавства в діяльності державних органів, їх посадових осіб з питань правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності, підготовки та подання відповідних висновків і рекомендацій на розгляд Верховної Ради України.

Важливо звернути увагу й на стан викладання навчальної дисципліни «Право інтелектуальної власності» для студентів правничих спеціальностей. Адже окремо такий курс, як правило, не викладається. Студенти вивчають право інтелектуальної власності як складову цивільного права. Такий стан не сприяє всебічному та повноцінному вивченню теоретико-прикладних проблем у цій сфері. Окрім цього, інтелектуальна власність охоплює і низку публічно-правових аспектів (реєстрація авторського права, патентування, оскарження рішень до Апеляційної палати Національного органу інтелектуальної власності тощо), що неможливо охопити в рамках навчальної дисципліни «Цивільне право». Відповідно, це все позначається і на формуванні фахівців в окресленій сфері.

За умови вирішення зазначених проблемних питань ситуація в сучасній Україні може суттєво змінитися на краще, підтвердженням того слугує історичний досвід.

Список використаних джерел

1. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / ред. В. Гончаренко. Київ : Ін Юре, 2000. Т. 1 : 3 найдавніших часів до початку ХХ ст. 471 с.
2. Довгань Г. В. Правова охорона авторських прав на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини з 1772 по 1918 рр. / Г. В. Довгань. *Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 38. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. С. 196–202.
3. Огоновський О. Система австрійського права приватного. Видав. П. Стебельський. Т 1. Науки загальні і право річеве. Львів : Накл. О. Огоновської, 1897. 341 с.
4. Довгань Г. В. Правове регулювання відносин промислової власності на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини з 1772 по 1918 рік. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2007. № 45. С. 62–64.

References

1. Honcharenko, V. (Ed.). (2000). *Khrestomatiiia z istorii derzhavy i prava Ukrainy* : u 2 t. [A textbook on the history of the state and law of Ukraine : in 2 vols.] (Vol. 1). In Yure. 471 s. [in Ukrainian].
2. Dovhan, H. V. (2007). *Pravova okhorona avtorskykh prav na zakhidnoukrainskykh zemliakh u skladі Avstro-Uhorshchyny z 1772 po 1918 rr.* [Legal protection of copyright in Western Ukraine as part of Austria-Hungary from 1772 to 1918]. *Derzhava i Pravo: Zbirnyk Naukovykh Prats. Yurydychni i Politychni Nauky*. Vyp. 38. S. 196–202 [in Ukrainian].

3. Ohonovskyi, O. (1897). *Systema avstriiskoho prava pryvatnoho* [The system of Austrian private law]. Nakl. O. Ohonovskoi. 341 s. [in Ukrainian].

4. Dovhan, H. V. (2007). *Pravove rehuliuвання vidnosyn promyslovoi vlasnosti na zakhidnoukrainskykh zemliakh u skladi Avstro-Uhorshchyny z 1772 po 1918 rik* [Legal regulation of industrial property relations in the western Ukrainian lands as part of Austria-Hungary from 1772 to 1918]. *Visnyk of The Lviv University. Series Law*. № 45. S. 62–64 [in Ukrainian].

Boiko Ihor,

Doctor of Law, Professor

(Ivan Franko National University of Lviv, Lviv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6841-0271>

HISTORICAL EXPERIENCE OF INTELLECTUAL PROPERTY REGULATION IN GALICIA AS A PART OF AUSTRIA AND AUSTRO-HUNGARY (1772–1918)

The article analyzes the features of the legal regulation of intellectual property in Ukraine, in particular in the Ukrainian lands of Austria and Austria-Hungary (1772-1918). The author shows that the main source of legal regulation of civil relations, in particular intellectual property, in Galicia as part of Austria and Austria-Hungary (1772–1918) was the Austrian Civil Code of 1811. Property rights under the Austrian Civil Code of 1811 were the right of ownership, the right of possession, the right to pledge, and easements. The author highlights that things were divided into corporeal, disembodied, movable and immovable, used and unused, with price and without price. The bodily things were those perceived by the sense organs. Disembodied things included, first of all, property rights - the right to fish, hunt, and so on. It is shown that in the Austrian Empire for the first time the provisions on the legal regulation of intellectual property were provided for in the Civil Code of 1811 (Articles 1164–1170). The author shows that the Austrian legal acts of 1846 for the first time regulated the free use of works, including the right of translation, citation. According to the law of 1846, the artist had to reserve the right of reproduction and exercise it for 2 years under the threat of losing his rights. It is emphasized that the presence of Western Ukrainian lands in the Austro-Hungarian monarchy, in comparison with the previous period of the Commonwealth, contributed to the spiritual progress of the Ukrainian nation, intensified cultural and artistic processes in Ukrainian lands. The author reveals that an important and new normative act in the field of intellectual property regulation was the Austrian Copyright Act for works of literature, art and photography, adopted on December 26, 1895. Attention is focused on the fact that the development of industrial property rights was carried out under the influence of economic development, which in the western Ukrainian lands as part of Austria was slower than in the economically developed regions of Austria, and thus - Austria-Hungary. It is concluded that the development of legal regulation of intellectual property in Galicia as part of Austria and Austria-Hungary (1772-1918) formed a certain experience, which was characterized by the specification of objects, subjects, the definition of intellectual property, the consolidation of copyright and their defense in court.

Key words: civil law regulation; intellectual property; property law; Galicia; Austria; Austria-Hungary.

Надіслано до редколегії 03.11.2021

Рекомендовано до публікації 08.11.2021

УДК: 342.7+342.9

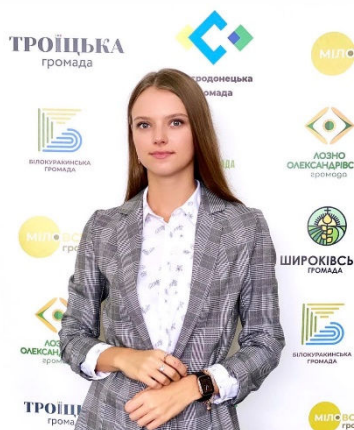
DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-30-38>

Татаренко Галина Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6291-4455>

Степанова Ганна Анатоліївна,
магістр спеціальності 081 «Право»
(Інститут підготовки кадрів для органів юстиції
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0212-7681>

ПРАВОВИЙ СТАТУС ІНОЗЕМНИХ ДОБРОВОЛЬЦІВ: ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Статтю присвячено дослідженню відносин щодо визначення правового статусу та забезпечення потреб іноземних добровольців та осіб без громадянства, які брали участь в АТО / ООС; дослідженню практичних механізмів набуття статусу учасника бойових дій іноземними добровольцями, отримання ними громадянства України, з'ясування можливих соціально-правових гарантій для таких іноземців. Дослідження здійснено на підставі аналізу вітчизняного законодавства, міжнародно-правових актів, проектів законодавчих актів щодо визначення правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України, а також наукових праць вітчизняних та закордонних дослідників.

Ключові слова: іноземні добровольці; найманці; добровольчі збройні формування; громадянство.

Постановка проблеми. У всьому світі в місцях, де тривають збройні конфлікти, виникає питання правового регулювання статусу учасників бойових дій, а особливо іноземних добровольців. Зазначене питання є актуальним на сьогодні і для України. Так, права іноземних добровольців порушуються в більшості країн, що потерпають від конфліктів, війн чи нестабільності. Сторони збройного конфлікту охоче користуються добровольцями, у тому числі іноземними, але відстоювати їхні права, надавати правові гарантії не мають на меті. Тому такі добровольці змушені шукати правди, захищати свої інтереси самостійно, нести відповідальність без провини, при цьому перебуваючи на лінії вогню та кожного дня ризикуючи своїм життям заради держави, можливо навіть тої держави, громадянином якої він не є.

Сучасний світ увійшов в епоху локальних збройних конфліктів, які тяжіють до перетворення у глобальні та несуть загрозу нових світових війн. «Проблема державотворення, відстоювання своїх прав та інтересів на сьогодні торкається багатьох держав, у тому числі і нашої, що тільки підкреслює актуальність обраної теми дослідження. Країни переживають надзвичайно складний період, який відзначається не лише проблемами соціально-економічного розвитку, а й необхідністю протистояти зовнішнім агресіям» [1, с. 98].

Висловлюючи підтримку стороні збройного конфлікту, керуючись власними міркуваннями, почуттями та потребами, учасниками протистоянь стають іноземні особи, з'являються іноземні добровольці. Для України тема залучення іноземних добровольців як комбатантів до збройного конфлікту є вельми актуальною. Правове встановлення та регулювання статусу іноземних добровольців має низку проблемних аспектів, зокрема соціальне забезпечення таких осіб, створення гарантій від утиску з боку інших країн (країни-батьківщини), установа механізму отримання статусу іноземного добровольця та отримання, за необхідності, громадянства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Останнім часом багато досліджень почали присвячуватися проблемі захисту прав людей під час збройних конфліктів, у тому числі захисту прав учасників таких конфліктів. Дослідження, які стосуються саме російсько-української війни, можна поділити на основні напрямки: причини анексії Автономної Республіки Крим та початку війни на Донбасі, інформаційна війна, бойові дії на Донбасі, стан суспільства в країні за часи війни. Ці проблеми досліджувалися в наукових розробках В. Горбуліна, Є. Магди, Г. Почепцова, у праці В. Смолія, С. Кульчицького, Л. Якубови «Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи» та ін. Про захист прав мирного населення в період збройних конфліктів писали такі науковці, як Д. Ван-Буєрн, Р. Veerman, Н. Lambert. Щодо вітчизняних науковців, які присвячували свої роботи цій проблемі, то варто згадати О. І. Вінгловську, М. В. Менджул, Є. В. Ткаченка та ін.» [1, с. 98].

Метою дослідження є аналіз проблеми легалізації іноземних добровольців та осіб без громадянства, які брали участь в АТО / ООС на територіях окремих районів Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим, дослідження практичних механізмів набуття статусу учасника бойових дій іноземними добровольцями, з'ясування можливих соціально-правових гарантій для таких іноземців.

Виклад основного матеріалу. У процесі становлення України як демократичної держави найважливішу роль відіграло суспільство. Саме завдяки громадянському суспільству ми наразі маємо Україну з демократичним режимом, а не з авторитарним, як це могло статися. І події, свідками, а можливо й учасниками, яких ми стали, – Євромайдан та Революція Гідності були розпочаті й організовані громадськими активістами. Саме активність громадянського суспільства не дала змінити вектор розвитку держави на шляху до європейської інтеграції та перешкодила узурпації влади.

З початком збройної агресії Російської Федерації проти України та окупації частини територій Донецької та Луганської областей, анексії АР Крим у державі почалися активні процеси активізації громадянського суспільства, появи «неурядових складників оборони» [2, с. 313]: розвиток волонтерського руху, збір коштів для підтримки армії, благодійні акції щодо підтримки поранених, вимушених переселенців тощо. Але найефективнішим та незвичайним проявом патріотизму, громадянської свідомості стало створення добровольчих загонів і поява такого суб'єкта, як доброволець. Таким чином відбулася активізація українського суспільства з метою оборони країни від агресії, яка мала великий резонанс далеко за межами країни та спричинила появу іноземних комбатантів.

Статтею 17 Конституції України визначено, що «оборона України, захист її територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні сили України» [3]. Конституція України передбачає право держави на застосування сили, що фактично робить неможливою законну появу добровольчих збройних формувань. Але ж в ситуації, яка склалася в країні, було фактично неможливо уникнути появи добровольців, адже країна та влада були не готові зупинити загрозу поширення сепаратизму самостійно, силами Збройних сил України.

Агресія з боку сусідньої держави стала приводом не лише для створення таких військових формувань з метою підсилення спроможностей надання військової відсічі

загрозам, але й спонукала до перегляду правового регулювання статусу учасників бойових дій, зокрема добровольців.

Події, що сталися на території Донбасу влітку – восени 2014 року, спричинили появу декількох добровольчих формувань, що виконували функції захисту територіальної цілісності держави. Не могли залишитися осторонь не тільки громадяни України, а й іноземні добровольці. Вражаючим є те, що вони вирушали на Схід України не через матеріальну винагороду, а керуючись власною позицією та оцінкою дії Російської Федерації як загарбницької держави, держави-агресора. Розуміючи це, громадяни України, цивільне населення, підтримало добровольчі формування. Навіть коли у 2017 році влада намагалася дискредитувати ці формування, «рівень підтримки та довіри з боку населення був досить високим – 53,9 %, поступаючись лише волонтерським організаціям, церкві та ЗСУ» [4, с. 79].

Актуальним науковим доробком щодо дослідження правового статусу та участі іноземців у збройному конфлікті в Україні стала стаття Ендре Сенасі «Foreign fighters in Ukraine», у якій висвітлено «участь «легіонерів» як на боці України, так і на боці проросійських сил». Науковець підкреслив, що «...іноземні добровольці, які воюють на Сході України, досить ризикують, оскільки їхні дії можуть трактуватися як «найманство» [5]. Варто зазначити, що на сьогодні політико-правове забезпечення іноземних добровольців, які боронять територіальну цілісність України на Сході, є ще не достатньо вивченим.

А. Богдалов, розкриваючи у своїй роботі значення участі іноземних легіонерів у бойових діях, зазначив, що досить «...дискусійним залишається питання визначення статусу добровольця і найманця, співвідношення цих понять» [6].

Аналізуючи міжнародне право, такі науковці, як І. Колотуха [7], О. Скрильник і О. Майструк визначили «відмінність між добровольцем і найманцем, а також наголосили, що встановити їхній статус на практиці досить складно» [8].

У статті 47 Додаткового протоколу I Женевської конвенції чітко визначено статус учасників конфлікту [9]. З позиції міжнародного права найманство кваліфікується як міжнародний злочин, складові якого полягають у залученні до конфлікту іноземців, що не проживали довгий час на території країни конфлікту, не є її громадянами та учасниками складу збройних сил сторін конфлікту, мають особистий матеріальний інтерес від участі в конфлікті.

У 1989 р. було прийнято «Конвенцію по боротьбі з вербуванням, фінансуванням і навчанням найманців», ратифіковану Верховною Радою України у 1993 р. Конвенція передбачила необхідність на міжнародному рівні вести боротьбу проти найманства, запобігати вербуванню та фінансуванню осіб для здійснення ними насильницьких чи воєнних дій на території іншої країни. Відповідно до національного законодавства країн-учасниць конвенції відбувається визначення статусу та покарання найманців згідно з кримінальним законодавством [10].

Кримінальним кодексом України передбачено таке розуміння найманця: «особа, спеціально завербована в Україні чи за її межами для того, щоб брати на території України чи інших держав участь у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкоджання діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності...» [11].

В Інструкції «Про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України» від 09.06.2017 зазначається, що «найманці – особи, які спеціально завербовані, беруть безпосередню участь у збройному конфлікті з метою отримання особистої вигоди» [12].

Проаналізувавши міжнародне та вітчизняне законодавство, ми можемо зробити висновок, що іноземні добровольці, які захищають українські землі від російських

загарбників, не підпадають під пункт «особистої матеріальної вигоди», оскільки більша їх частина керується виключно своїми особистими патріотичними та політичними переконаннями, ідеологічними причинами допомогти Україні. «Один із мотиваційних чинників участі легіонерів у російсько-українській війні – це загроза агресії Російської Федерації Європі, зокрема східним членам НАТО, у тому числі країнам Балтії» [13, с. 69].

Від початку збройного конфлікту на Донбасі влада обіцяла сприяти в отриманні громадянства іноземцями, які боронять Україну від російської агресії, але реальних дій щодо вирішення проблеми політико-правового статусу «легіонерів», на жаль, не було. На теренах України від початку збройного конфлікту перебували та воювали громадяни багатьох держав: Росії, Білорусі, Узбекистану, Грузії, США, Франції, Польщі, Швеції, Італії тощо. Були створені неурядові добровольчі збройні формування, які склалися з іноземних громадян, наприклад батальйон імені Шейха Мансура, батальйон імені Джохара Дудаєва, Грузинський національний легіон та інші. Згодом такі батальйони були переважно інтегровані в українські батальйони, але статус окремих іноземних добровольців залишається проблемним, не достатньо вирішені питання набуття ними громадянства, соціального забезпечення тощо.

Зараз існує низка нормативно-правових актів, керуючись якими, держава формує політику захисту статусу учасників бойових дій: Конституція України, міжнародні акти, Закони України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про військовий обов'язок та військову службу», «Про Збройні сили України», «Про Національну гвардію України», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних силах України іноземцями та особами без громадянства», «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» та інші.

Стосовно останніх здобутків українського законодавства щодо захисту інтересів іноземних добровольців, то у 2015 році було прийнято Закон України «Про внесення змін у деякі законодавчі акти України стосовно проходження військової служби у Збройних силах України іноземцями та особами без громадянства», згідно з яким вони мали право служити у ЗСУ за контрактом [14]. Відповідно до Законів України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних силах України іноземцями та особами без громадянства», іноземці, які підписали контракт зі Збройними силами України, автоматично отримували право на проживання в Україні [15; 14]. Незважаючи на це, лише одиниці отримали легальний статус на території України.

Наступним кроком для полегшення процедури легалізації іноземних добровольців в Україні стало прийняття 06 червня 2019 року Закону України № 2743-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України» [15]. Закон надав особам, які воювали за незалежність України, право отримати громадянство України й мав на меті убезпечити їх від видачі іншим країнам.

13 серпня 2019 року підписано Указ Президента № 594 [16], який має спростити надання громадянства росіянам, що зазнають переслідувань на Батьківщині. Від необхідності подання зобов'язання припинити іноземне громадянство цим Указом звільняються іноземці-військовослужбовці Збройних сил України і ветерани АТО / ООС. Урядовий законопроект № 5630 «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» щодо спрощеного набуття громадянства України іноземцями та особами без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України» Верховна Рада ухвалила в першому читанні на позачерговому засіданні 02 листопада 2021 року. Законопроект передбачає запровадження процедури подання декларацій про відмову від іноземного громадянства разом із заявою про прийняття до

громадянства України визначеними Указом Президента № 594 категоріями осіб. Але до очевидних, на наш погляд, недоліків законопроекту відноситься відсутність урегулювання правового положення осіб, які вже отримали громадянство і в яких спливає дворічний термін подання документа про припинення іноземного громадянства з метою отримання паспорта громадянина України (безпосередньо на момент прийняття закону № 5630). Також недопрацюванням законопроекту є те, що в ньому не визначено строк, у який «особа, що набула громадянство України і подала декларацію про відмову від іноземного громадянства» повинна повернути паспорт іноземній державі, громадянином якої особа була, та зробити відповідне повідомлення про це до уповноважених органів України.

Варто підкреслити правову хибність положень зазначеного вище Указу Президента № 594, адже указами Президента не регулюються перевірки міграційної служби, вирішують втручатися в роботу цієї служби чи ні правоохоронні органи. Тобто Указ із самого початку має норми, що суперечать чинному законодавству та можуть призвести до перешкод та колізій.

Стосовно практичних аспектів застосування закону № 2743-VIII: оскільки після його прийняття процес розробки підзаконних актів не було розпочато, то влада не змогла ухвалити механізм реалізації закону. Дія цього закону передбачалася тільки протягом шести місяців, а влада затвердила механізм реалізації закону в останній час, тому ми маємо ситуацію, коли добровольці просто не встигли скористатися можливістю отримати український паспорт.

Наразі військові, щодо яких Президент підписав укази на громадянство, мають тимчасові посвідчення на проживання на два роки. І вже у 2021 р. термін їх дії спливає.

Наприкінці грудня 2020 року Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій завершило розробку проєкту закону «Про державну політику перехідного періоду» та надіслало його на розгляд центральним органам виконавчої влади, державним службам та фондам, місцевим органам влади, науковцям, міжнародним організаціям, громадським організаціям, експертному середовищу, судовим органам, прокуратурі, органам військового управління, представництву Президента України в Автономну Республіку Крим та іншим для надання пропозицій [17].

Серед найважливішого ми можемо підкреслити такі зміни, які передбачає цей законопроект: «уніфікацію підходів щодо тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях та в Криму; інкорпорацію інших законів та приведення до спільного знаменника всього законодавства України, що стосується ТОТ; запровадження елементів перехідного правосуддя; окреслення засад відновлення діяльності органів правосуддя на деокупованих територіях; розв'язання питання підслідності кримінальних правопорушень, вчинених на тимчасово окупованих територіях; встановлення інституту конвалідації правочинів, що були вчинені на ТОТ, процедури підтвердження фактів народження, смерті, укладання та розірвання шлюбу, а також визнання здобутих компетентностей і освітніх кваліфікацій та інше» [17].

Щодо змін саме до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 року № 3773-VI, то законопроект також пропонує визначення термінології, яка має бути єдиною для всього законодавства, зокрема дефініції таких понять, як «деокупація», «деокуповані території», «окуповані території», «тимчасово окуповані території».

Розгляд та прийняття в найближчому майбутньому цього закону буде великим поступальним і прогресивним кроком до вирішення нагальних і вже згаданих проблемних моментів. Адже ним передбачено надзвичайно важливе: визначення понять держави-агресора, держави-окупанта, і цей статус на рівні закону закріплюватиметься за Російською Федерацією.

На підставі проведеного дослідження вдалося з'ясувати певні аспекти процесу легалізації іноземних добровольців, серед яких є як позитивні, так і пропозиції, що містять

колізії та ще більші ускладнення. Отже, у результаті проведення АТО (наразі ООС) в Донецькій та Луганській областях та анексії Криму, на боці України від самого початку збройного конфлікту воювали громадяни інших держав, таких як Росія, Грузія, Білорусь, Узбекистан, США, Франція, Польща, Швеція, Італія та ін. Але якщо звернутися до національного законодавства країн, громадянами яких є добровольці-іноземці, то, зокрема, Російська Федерація, Білорусь (із квітня 2016 р.) перебування громадян своєї країни в зоні бойових дій кваліфікують як найманство. Лише в Білорусі, за даними їхнього МВС, відкрито 28 справ, що стосуються 140 білорусів, які брали участь у війні в Україні. У Росії проти іноземних бійців відкривають кримінальні провадження за різними статтями: вбивство, розбій, зґвалтування тощо [18].

Серед переваг для України в процесі легалізації іноземних добровольців варто, на нашу думку, виокремити такі: збільшення кількості військовослужбовців; підвищення рівня демократичного суспільства; з економічної точки зору можна зазначити те, що в державі з'являються потенційні платники податків, бо якщо особа набуває громадянство України, то у неї, окрім прав, з'являються і певні обов'язки перед державою; збільшення імміграційної спроможності етнічних українців; інвестиції і розвиток в державі і т. д.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що в період ведення військових дій держава повинна гарантувати безпеку та охороняти інтереси всіх учасників конфлікту. Важливим моментом також є те, що сім'ї іноземних добровольців залишаються в інших країнах, інколи добровольці вимушені повернутися назад зі своїх власних причин, тому варто переглянути положення міжнародного гуманітарного права, щоб після повернення до мирного життя, після повернення до своєї країни особа не відчувала порушення його основоположних прав та соціально-політичних навантажень, не зазнавала утисків і переслідувань. Тому Україна, як держава-учасниця всіх Женевських конвенцій, повинна передбачати відповідні статуси для всіх учасників збройних конфліктів на її території чи за її участю, а також наполягати на дотриманні міжнародного гуманітарного права всіма сторонами конфлікту та міжнародними спостерігачами.

Висновки. Здійснене дослідження дає можливість зробити висновок, що на восьмому році перебігу збройного конфлікту в Україні питання щодо унормування статусу іноземних збройних добровольчих формувань та іноземних добровольців, які є комбатантами з боку України, зрушено з мертвої точки. На сьогодні закладено законодавче підґрунтя для вирішення питання отримання громадянства добровольцями-іноземцями, і зараз необхідно вдосконалити правові механізми реалізації встановлених державою гарантій. Проаналізувавши чинне законодавство, вважаємо, що потрібно більш пильну увагу приділити пропозиціям законопроектів «Про державну політику перехідного періоду», «Про засади реінтеграції тимчасово непідконтрольних територій України», «Про особливості державної політики перехідного періоду», якими необхідно передбачити положення щодо соціального захисту та гарантій для іноземних добровольців та членів їх сімей. «Виходячи із ситуації, що склалася, для належного визнання внеску добровільних формувань та їх членів у захист незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, керівництво держави для збереження власного іміджу в очах громадян України та іноземців повинне на законодавчому рівні створити умови для захисту, соціального забезпечення, надання відповідного статусу добровольцям з інших країн на основі дієвих, реальних, не бюрократичних, довгострокових механізмів» [1, с. 105].

Список використаних джерел

1. Степанова Г. А. Процедура легалізації добровольців-іноземців: перспективи для України. Молодь і наука: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку права в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів, студентів, молодих науковців. м. Северодонецьк, 20 травня 2021 р. Ч. 1. Северодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. 322 с. С. 97–105.

2. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
3. Конституція України. URL: <https://cutt.ly/WhhF2v9>. (дата звернення: 26.10.2021).
4. Державне політичне правління і національна єдність : аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 248 с.
5. Endre Szénási Foreign Fighters in Ukraine. Defense Review. The central journal of the Hungarian defence forces. Budapest. 2016. Vol. 144. P. 67–80.
6. Богдалов А. Участь іноземних добровольчих формувань у ході проведення антитерористичної операції на Сході України (на матеріалах Національного музею історії України). URL: <http://oaji.net/articles/20-17/294-1505252571.pdf> (дата звернення: 26.10.2021).
7. Колотуха І. О. Окремі питання визначення правового статусу добровольця та найманця під час збройного конфлікту. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Ужгород, 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 190–193.
8. Скрильник О. О., Майструк О. П. Особливості визначення статусу найманця як учасника збройного конфлікту : вебсайт. URL: http://www.-lsej.org.ua/3_2014/43.pdf (дата звернення: 27.10.2021).
9. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I) : вебсайт. URL: https://www.icrc.org/rus/assets/files/2013/ap_-i_rus.pdf (дата звернення: 22.10.2021).
10. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців : вебсайт. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_103 (дата звернення: 21.10.2021).
11. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 03.11.2021).
12. Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України від 09.06.2017 : вебсайт. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17> (дата звернення: 27.01.2021).
13. Endre Szénási Foreign Fighters in Ukraine. Defense Review. The central journal of the Hungarian defence forces. Budapest, 2016. Vol. 144. P. 67–80.
14. Рада дозволила воювати іноземцям на боці України : вебсайт. URL: <http://azov.press/ukr/rada-dozvolila-inozemtsyam-voyuвати-na-boci-ukraini> (дата звернення: 27.10.2021).
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних силах України іноземцями та особами без громадянства : Закон України. Відомості Верховної Ради. 2019. № 26. Ст. 107.
16. Питання спрощення набуття громадянства України іноземцями та особами без громадянства, які брали (беруть) участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони України, та громадянами Російської Федерації, які зазнали переслідувань через політичні переконання : Указ Президента України від 13 серпня 2019 року № 594/2019 : вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/594/2019#Text> (дата звернення: 27.10.2021).
17. Оприлюднено проект закону про перехідний період : вебсайт. URL: <https://mtot.gov.ua/ua/oprijudneno-draft-proektu-zakonu-pro-perehidni-period> (дата звернення: 27.10.2021).
18. Іноземці, котрі воюють в АТО, не можуть отримати громадянство України : вебсайт. URL: <http://meest-online.com/ukraine/society/inozemtsi-kotri-voyuut-v-ato-ne-mozhut-otrymaty-hromadyanstvo-ukrajiny> (дата звернення: 03.11.2021).

References

1. Stepanova, H. A. Protsedura lehalizatsii dobrovoltsiv-inozemtsiv: perspektyvy dlia Ukrainy [Procedure for legalization of foreign volunteers: prospects for Ukraine]. Molod i nauka: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku prava v Ukraini : materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii aspirantiv, studentiv, molodykh naukovtsiv. 20 travnia 2021 r. Ch. 1. Sievierodonetsk : vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2021. 322 s. S. 97–105 [in Ukrainian].
2. Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front [World hybrid war: the Ukrainian front]. za zah. red. V. P. Horbulina. Kyiv : NISD, 2017. 496 s. [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. URL: <https://cutt.ly/WhhF2v9> (data zvernennia: 26.10.2021) [in Ukrainian].
4. Derzhavne politychne pravlinnia i natsionalna yednist : analitychna dopovid [State political government and national unity : an analytical report] / za red. O. M. Maiborody. Kyiv : IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2017. 248 s. [in Ukrainian].
5. Endre Szénási Foreign Fighters in Ukraine. Defense Review. The central journal of the Hungarian defence forces. Budapest, 2016. Vol. 144. P. 67–80.

6. Bohdalov, A. Uchast inozemnykh dobrovolchykh formuvan u khodi provedennia antyterrorystychnoi operatsii na Skhodi Ukrainy (na materialakh Natsionalnogo muzeiu istorii Ukrainy) [Participation of foreign volunteer formations during the anti-terrorist operation in eastern Ukraine (based on the materials of the National Museum of History of Ukraine)]. URL: <http://oaji.net/articles/20-17/294-1505252571.pdf> (data zvernennia: 26.10.2021) [in Ukrainian].

7. Kolotukha, I. O. Okremi pytannia vyznachennia pravovoho statusu dobrovoltsia ta naimantsia pid chas zbroinoho konfliktu. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii PRAVO. Uzhhorod [Some issues of determining the legal status of volunteers and mercenaries during armed conflict. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University]. 2015. Vyp. 30. T. 2. S. 190–193 [in Ukrainian].

8. Skrylnyk, O. O., Mastruk, O. P. Osoblyvosti vyznachennia statusu naimantsia yak uchasyk zbroinoho konfliktu [Features of determining the status of a mercenary as a participant in an armed conflict] : vebsait. URL: http://www.-lsej.org.ua/3_2014/43.pdf (data zvernennia: 27.10.2021) [in Ukrainian].

9. Dopolnytelnyi protokol k Zhenevskym konventsiyam ot 12 avhusta 1949 hoda, kasaiushchysia zashchytii zhertv mezhduarodnykh voozruzhennykh konfliktov (Protokol I) [Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)] : vebsait. URL: https://www.icrc.org/rus/assets/files/2013/ap_-i_rus.pdf (data zvernennia: 22.10.2021) [in Russian].

10. Mizhnarodna konventsiia pro borotbu z verbuvanniam, vykorystanniam, finansuvanniam i navchanniam naimantsiv [International Convention for the Suppression of the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries] : vebsait. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_103 (data zvernennia: 21.10.2021) [in Ukrainian].

11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia: 03.11.2021) [in Ukrainian].

12. Instruksii pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnogo humanitarnoho prava u Zbroinykh sylakh Ukrainy vid 9.06.2017 [Instructions on the procedure for implementing the norms of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine] : vebsait. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17> (data zvernennia: 27.01.2021) [in Ukrainian].

13. Endre Szénási Foreign Fighters in Ukraine. Defense Review. The central journal of the Hungarian defence forces. Budapest, 2016. Vol. 144. P. 67–80.

14. Rada dozvolyla voiuvaty inozemtsiam na botsi Ukrainy [The Verkhovna Rada allowed foreigners to fight on the side of Ukraine] : vebsait. URL: <http://azov.press/ukr/rada-dozvolila-inozemcyam-voyuvati-na-boci-ukraini> (data zvernennia: 27.10.2021) [in Ukrainian].

15. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo prokhozhenia viiskovoi sluzhby u Zbroinykh sylakh Ukrainy inozemtsiamy ta osobamy bez hromadianstva [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Military Service in the Armed Forces of Ukraine by Foreigners and Stateless Persons] : Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2019. № 26. St. 107 [in Ukrainian].

16. Pytannia sproshchennia nabuttia hromadianstva Ukrainy inozemtsiamy ta osobamy bez hromadianstva, yaki braly (berut) uchast u zdiisnenni zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy, ta hromadianamy Rosiiskoi Federatsii, yaki zaznaly peresliduvan cherez politychni perekonannia [The issue of facilitating the acquisition of Ukrainian citizenship by foreigners and stateless persons who have taken part in the implementation of measures to ensure the national security and defense of Ukraine, and citizens of the Russian Federation who have been persecuted for their political beliefs] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 13 serpnia 2019 roku № 594/2019 : vebsait. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/594/2019#Text> (data zvernennia: 27.10.2021) [in Ukrainian].

17. Opryludneno draft proiektu zakonu pro perekhidnyi period [The draft of the draft law on the transition period has been published] : vebsait. URL: <https://mtot.gov.ua/ua/opriljudneno-draft-proiektu-zakonu-pro-perehidni-period> (data zvernennia: 27.10.2021) [in Ukrainian].

18. Inozemtsi, kotri voiuut v ATO, ne mozhut otrymaty hromadianstvo Ukrainy [Foreigners who are fighting in the anti-terrorist operation cannot obtain Ukrainian citizenship] : vebsait. URL: <http://meest-online.com/ukraine/society/inozemtsi-kotri-voyuyut-v-ato-ne-mozhut-otrymaty-hromadyanstvo-ukrajiny> (data zvernennia: 03.11.2021) [in Ukrainian].

Tatarenko Halyna,
PhD in Law, Associate Professor
(Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6291-4455>

Stepanova Hanna,
Master's Student
(Yaroslav Mudryi National Law University, Prosecutor's Office
and Criminal Justice Institute, Kharkiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0212-7681>

LEGAL STATUS OF FOREIGN VOLUNTEERS: UKRAINIAN REALITIES AND PERSPECTIVES

The article is devoted to the study of relations on determining the legal status of foreign volunteers and stateless persons who participated in the ATO / JFO; to the study of practical mechanisms of acquiring the status of a participant in hostilities by foreign volunteers, of their acquisition of Ukrainian citizenship, clarification of possible social and legal guarantees for such persons. The study was conducted on the basis of analysis of domestic legislation, international legal acts, draft legislative acts to determine the legal status of foreigners and stateless persons who participated in the protection of territorial integrity and inviolability of Ukraine, as well as scientific works of domestic and foreign researchers. Currently in Ukraine there is a legal basis for resolving the issue of obtaining citizenship and providing social protection guarantees for foreign volunteers and their families, but there is a need to improve the legal mechanisms for implementing simplified procedures for obtaining Ukrainian citizenship. In particular, the draft law on amendments to the Law of Ukraine "On Citizenship of Ukraine" on simplified acquisition of Ukrainian citizenship by foreigners and stateless persons who participated in the protection of territorial integrity and inviolability of Ukraine has passed a preliminary hearing and is awaiting final adoption. If the bill is adopted, the procedure for acquiring Ukrainian citizenship will be simplified: for citizens of the Russian Federation who have been persecuted for their political beliefs; persons who have served (or are serving) military service under a contract in the Armed Forces of Ukraine; persons who directly participated in the Anti-Terrorist Operation / Joint Forces Operation.

Key words: *foreign volunteers; mercenaries; voluntary armed formations; citizenship.*

Надіслано до редколегії 08.11.2021
Рекомендовано до публікації 15.11.2021

УДК: 316.42:396.1

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-39-50>

Уткіна Галина Анатоліївна,
кандидат економічних наук, доцент
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кривий Піз)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7513-4407>

Дацюк Тетяна Кузьмівна,
кандидат історичних наук, доцент
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кривий Піз)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1708-076X>

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ДОСЯГНЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ

У статті йдеться про значні зміни в правовому полі України щодо питань гендерної рівності, про усвідомлення переважною більшістю суспільства значущості цього питання для створення рівних можливостей та реалізації жінок у кар'єрі й суспільно-політичному житті. Акцентовано увагу на дисбалансі між усвідомленням та реальним станом гендерної «рівності» на ринку праці, в оплаті праці, у політиці. Зроблено висновок: найдосконаліші закони та рішення уряду не будуть ефективними, якщо не спрямувати зусилля на подолання низького рівня гендерної культури населення, на формування розуміння демократії як рівних прав для всіх громадян держави.

Ключові слова: гендер; економіка; принцип рівності; гендерна політика; гендерні диспропорції; гендерна рівність; сегрегація.

Постановка проблеми. Термін «гендер» увів до наукового обігу наприкінці 60-х років ХХ століття Роберт Столлер (Robert Stoller). Він запропонував використовувати його для позначення соціальних і культурних аспектів статі. Відтоді «гендер» стосується не біологічної статі людини, а тих

соціальних ролей, характеристик, особливостей, які представники відповідно чоловічої або жіночої статі відіграють чи мають у суспільстві під впливом дії соціокультурних факторів (виховання, освіти, традиції, культури тощо) [1].

Сьогодні «гендер» розуміють як організовану модель соціальних відносин між чоловіками й жінками, що не тільки характеризує взаємодію в сім'ї, а й визначає соціальні взаємостосунки в основних інститутах суспільства. Гендерні відносини впливають на економічні, політичні, соціальні й культурні умови розвитку держави в цілому як на національному, так і міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми гендеру та формування і реалізації гендерної політики в Україні є предметом численних досліджень вітчизняних науковців. Зокрема, питанням національних особливостей гендерної рівності в Україні присвячено праці Ю. В. Івченко [2].

На важливість гендерної політики звертала увагу Т. М. Мельник, яка наголосила, що на сьогодні нагальною потребою є вдосконалення наявної системи правових актів і творення нових законів з урахуванням гендерного підходу в правотворчій діяльності, формування гендерного балансу в політиці, економіці й соціальній сфері [3].

Фахово аналізує події та суспільні явища з гендерної точки зору в цілій низці статей та праць Т. Марценюк. Так, у своїй роботі «Кращі практики забезпечення гендерної рівності на роботі: міжнародний досвід і Україна» зауважує, що успішне впровадження і регулювання гендерних відносин у суспільстві передбачає утвердження цінності гендерної рівності, недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень (насамперед на ринку праці та у сфері політики), надання рівних можливостей для жінок і чоловіків щодо поєднання професійних і сімейних обов'язків [4].

Проблеми та шляхи вдосконалення гендерної рівності в економічній, політичній і соціальних сферах висвітлено в дослідженні В. Г. Никифорова та А. І. Табанової [5] та ін.

Серед зарубіжних учених, які займалися гендерною проблематикою, слід виділити гамбурзького історика М. Вільдта [6], що розглядав історичні аспекти розвитку гендера, нідерландську професорку А. ван дер Влютен [7], яка у своїх працях надала теоретично обґрунтований емпіричний аналіз розробки та впровадження політики гендерної рівності в Європейському Союзі (далі – ЄС), директорку Дослідницького центру гендерної рівності (Research Centre of Gender Equality) М. Стратигаки [8], що вивчала питання бідності серед жінок, політику гендерної рівності й соціальну інтеграцію та ін.

Формування цілей статті. Процес становлення в Україні демократичної правової держави та подальший розвиток громадянського суспільства вимагає концептуального визначення, розробки й реалізації гендерної політики як основи формування правової культури, розвитку гендерної активності чоловіків і жінок, адаптації до світових умов побудови гендерної демократії. Усвідомлення цього обумовило формування комплексної мети статті, а саме: оцінюючи роль і значення проблеми гендерної політики, дослідити гендерні аспекти розвитку українського суспільства в економічній, політичній та соціальних сферах, зокрема досягнення та недоліки.

Виклад основного матеріалу. Україна – держава, що має найбільш яскраву та суперечливу історію змін з-поміж усіх пострадянських республік. Відроджуючи національні традиції та основи, з одного боку, спрямована на європейські цінності та свободи, з іншого боку, вона повинна адаптувати свідомість громадян, законодавство, уклад життя, економічні процеси до нових реалій. З метою руху держави та побудови суспільства рівних умов та можливостей для кожного виникає необхідність перегляду, переосмислення засад відносин у системах «людина – людина», «людина – держава».

За останнє десятиріччя, незважаючи на серйозні виклики, пов'язані з окупацією Росією окремих територій Донецької і Луганської областей та анексією Автономної Республіки Крим, здійснені значні позитивні зміни для забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків. Зокрема, проведено роботу щодо забезпечення рівних можливостей чоловіків і жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, в економічній та соціальній діяльності, а також у процесі прийняття рішень.

Так, у 2014 році Україна ратифікувала Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, тим самим визначивши шлях України до інтеграції з Європою. Сторони Угоди акцентували увагу на питаннях зміцнення діалогу та співпраці сторін щодо гідної праці, політики зайнятості, безпечних та здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціальної інтеграції, гендерної рівності.

У 2018 році гендерні питання вперше було внесено до Плану дій Уряду України на 2018 рік, ініціатива продовжилася і в наступні роки. Ці питання було закріплено в таких документах, як Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, розпорядження Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) «Про затвердження Національного плану дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року», оновленому Національному плані дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року.

Гендерну складову інтегровано у важливі стратегічні державні документи:

- Указ Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини та План дій щодо його реалізації» (2015);
- Стратегію подолання бідності та плани дій щодо її реалізації (2016, 2017, 2018, 2019, 2020);
- Стратегію реформування державного управління України на період до 2021 року та план заходів з її реалізації на 2019–2021 роки;
- Стратегію розвитку малого та середнього підприємництва до 2020 року;
- План заходів з реалізації Концепції державної системи професійної орієнтації населення;
- Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року;
- Стратегію державної політики щодо здорового та активного довголіття населення до 2022 року та план заходів з реалізації на період до 2022 року;
- Стратегію інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року;
- Державну цільову програму відновлення та розбудови миру в східних регіонах України;
- Стратегію розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року;
- Стратегію комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки.

Розроблено та прийнято значущі галузеві підзаконні акти для забезпечення гендерної рівності та прав жінок, а саме:

- Постановою КМУ № 997 від 28.11.2018 р. затверджено новий удосконалений Порядок проведення гендерно-правової експертизи, згідно з яким таку експертизу проходять усі проекти нормативно-правових актів;
- Методичні рекомендації щодо впровадження та застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі;
- відповідно до наказу Координаційного центру № 95 від 22.11.2018 р. затверджено Гендерну стратегію системи надання безоплатної правової допомоги;
- наказом Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги № 33 від 12.03.2019 р. прийнято Методичні рекомендації щодо ідентифікації випадків гендерної дискримінації та механізм надання правової допомоги.

Ухвалена у 2021 році Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік імплементує Резолюцію Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» та її суміжні резолюції.

Така широкомасштабна законотворча робота викликала значні зміни у сприйнятті питань гендерної рівності в суспільстві. За результатами Національного опитування з питань рівності між чоловіками та жінками в Україні 2018 року, 77 % респондентів (81 % жінок і 73 % чоловіків) дали оцінку 7–10 щодо запитання «Наскільки важливою, якщо важливою взагалі, є рівність чоловіків і жінок для Вас?», тобто це питання є для них важливим, дуже важливим чи надзвичайно важливим. Проведене опитування «Гендерні ролі та стереотипи» соціологічною групою «Рейтинг» наприкінці лютого 2021 року підтвердило цю тенденцію: 56 % опитаних вважають, що нерівність між жінками та чоловіками в Україні є рідкісним явищем [9].

Незважаючи на такі позитивні тенденції, під час опитування респонденти зазначали цілу низку преференцій, що мають чоловіки в нашій державі: у політичній діяльності це виокремили 54 % опитуваних, в оплаті праці – 45 %, у кар'єрному зростанні – 34 %. Натомість 64 % респондентів висловлюють думку, що готування їжі та хатні справи (56 %) суто жіночими обов'язками, 51 % анкетованих зауважує, що виконання сімейних обов'язків не дає жінкам достатньо часу на повну реалізацію та кар'єрне зростання. На жаль, майже 70 % чоловіків переконані, що найважливіша місія жінки в суспільстві – це піклування про родину. Більшість респондентів під час опитувань дотримується думки, що

чоловіки та жінки повинні рівною мірою розділяти відповідальність щодо низки питань. Якщо ж мова йде про прибирання і приготування їжі, то більшість вважає, що це має бути передусім відповідальність жінки, а за забезпечення сім'ї, ремонтні роботи, захист країни та патрулювання вулиць насамперед мають відповідати чоловіки. Отже, можна стверджувати, що на сьогодні зберігається традиційна основа взаємовідносин щодо розподілу чоловічих та жіночих ролей у сімейному укладі, кар'єрному зростанні, участі в суспільно-політичному житті.

Це пов'язано зі стійкими стереотипами сприйняття ролі жінок у суспільстві (рис. 1).

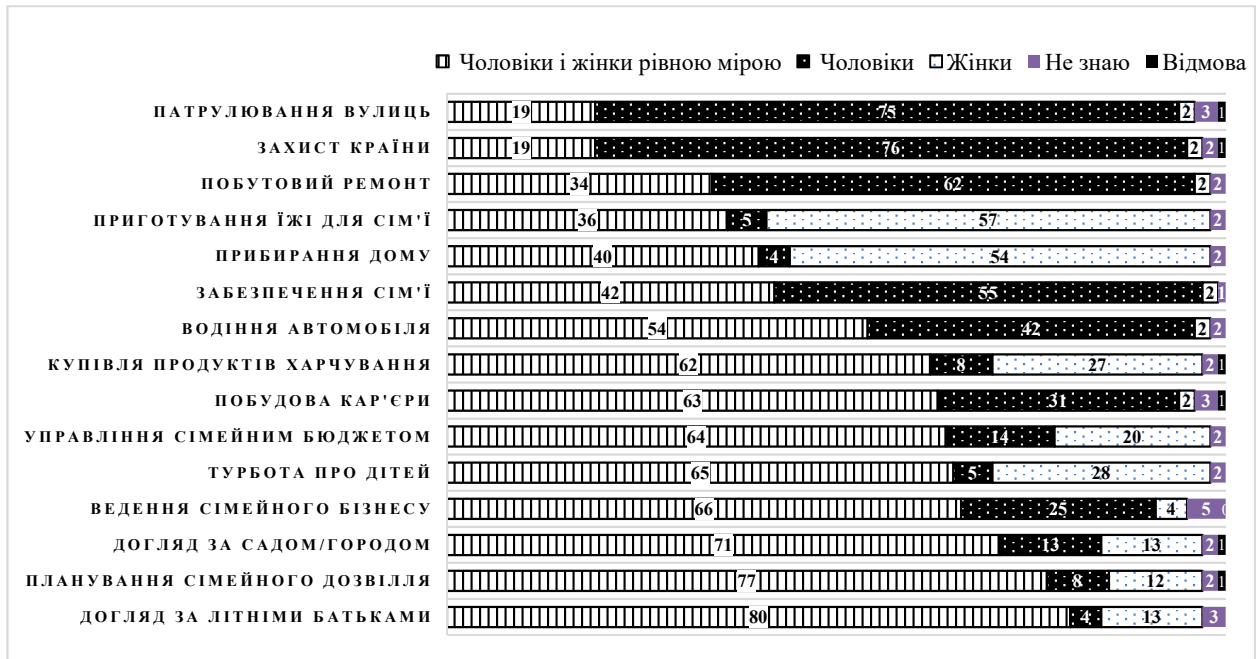

Рис. 1. Результати опитування. Відповіді на запитання «Хто, на Вашу думку, насамперед має бути відповідальним за таке? – Жінки; чоловіки; і чоловіки, і жінки однаково (q8)» [10]

Для оцінки гендерного паритету порівнюємо роль та значення жінки в економічному розвитку країни та їх можливостей у соціально-політичному секторі. Цей аспект зможемо розкрити завдяки зіставленню регіональних рівнів зайнятості серед жінок та чоловіків (рис. 2). З наведеної діаграми зрозуміло, що рівень зайнятості за регіонами є приблизно рівним.

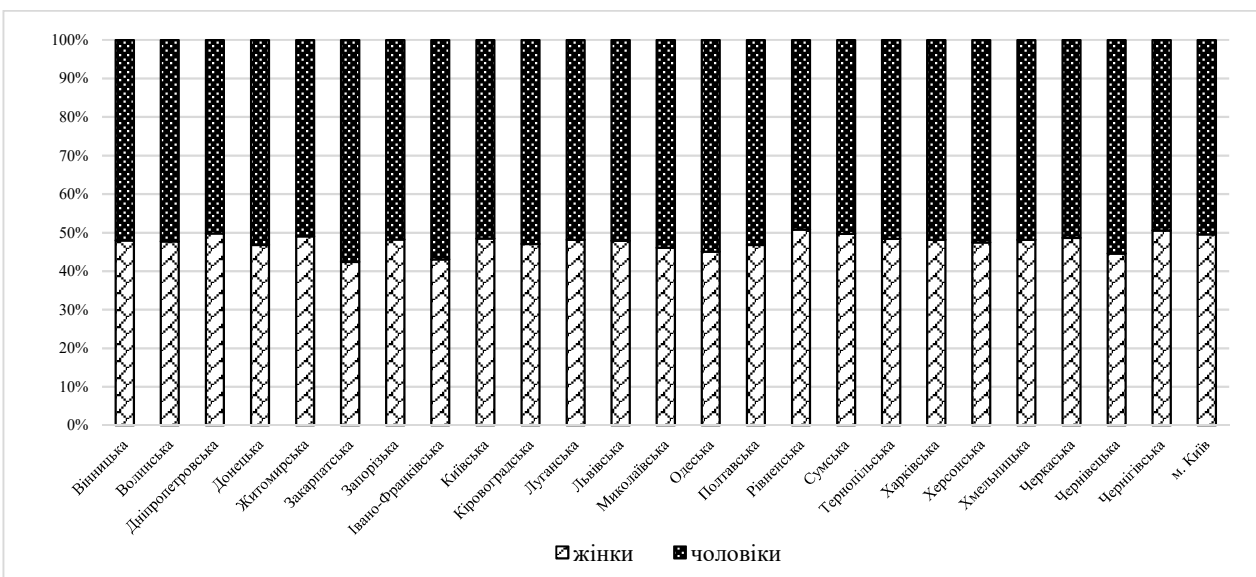

Рис. 2. Робоча сила за статевими групами відповідно до регіонів станом на кінець 2019 року [11]

На жаль, у 2019 році на ринку праці України відбулися негативні зміни в зростанні зайнятості та зменшенні безробіття, зокрема й серед жінок. Згідно з даними Державної служби статистики, у 2019 році рівень офіційної зайнятості знизився як у країні в цілому (з 57,1 % до 51,7 %), так і серед жінок (з 52,5 % до 45,4 %). Попри те, що це падіння є більшим на 4,3 %, ніж серед чоловіків, показники безробіття станом на 2019 рік, розраховані за методологією Міжнародної організації праці, указують на лідерство чоловіків за рівнем безробіття (рис. 3). Отже, жінки в Україні активно залучені в різні галузі економіки країни і є потужним ресурсом забезпечення стабільної роботи всіх сфер держави.

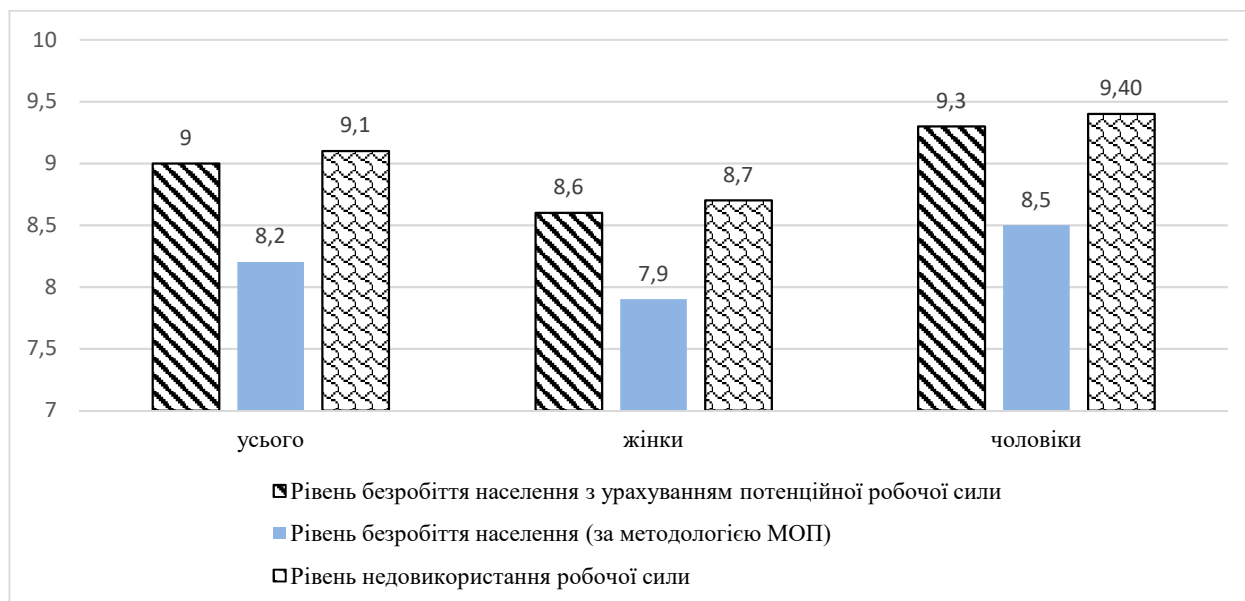

Рис. 3. Недовикористання робочої сили у віці 15–70 років за статтю станом на кінець 2019 року [11]

Держава вживає заходів для розширення антидискримінаційного законодавства, яке регулює гендерну рівність, підвищення економічної спроможності та доступу до гідної роботи жінок. Цей пріоритет, крім інших питань, відображено в таких документах, як Державна програма з гендерної рівності, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Стратегія подолання бідності, а також у низці галузевих документів. Однак ґрунтовні дослідження питань оплати праці жінок показують, що середньомісячна заробітна плата жінок в Україні становить 75 % від заробітної плати чоловіків. Іншими словами, в Україні жінки в середньому безоплатно працюють 25 робочих днів (понад місяць) зі 100, тоді як чоловікам цей робочий час оплачується (табл. 1; рис. 4) [10].

Таблиця 1

Розрив в оплаті праці в Україні (різниця у % в оплаті праці жінок відносно оплати праці чоловіків), 2017–2019 рр. *

Вид діяльності	2017	2018	2019
У середньому у сфері економіки	17,6	18,5	22,2
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	15,5	17,8	20,6
Промисловість	23,4	24,7	26,3
Будівництво	4,4	8,4	5,1
Оптова то роздрібна торгівля: ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	20,6	19,7	18,6

Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	19,5	19,9	22,9
Тимчасове розміщування та організація харчування	13,5	13,8	8,2
Інформація та телекомунікації	18,9	18,7	21,7
Фінансова та страхова діяльність	36,3	35,1	36
Операції з нерухомим майном	5,9	9,9	7,8
Професійна, наукова та технічна діяльність	14,1	18,9	22,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-2,4	-1,4	-15,2
Державне управління й оборона: обов'язкове соціальне страхування	5,1	3,2	6,2
Освіта	0,2	-0,9	2,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	9,3	10,3	10,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	38,4	36,3	42,6
Надання інших видів послуг	15,1	11,8	15,6

* за інформацією Державної служби статистики України

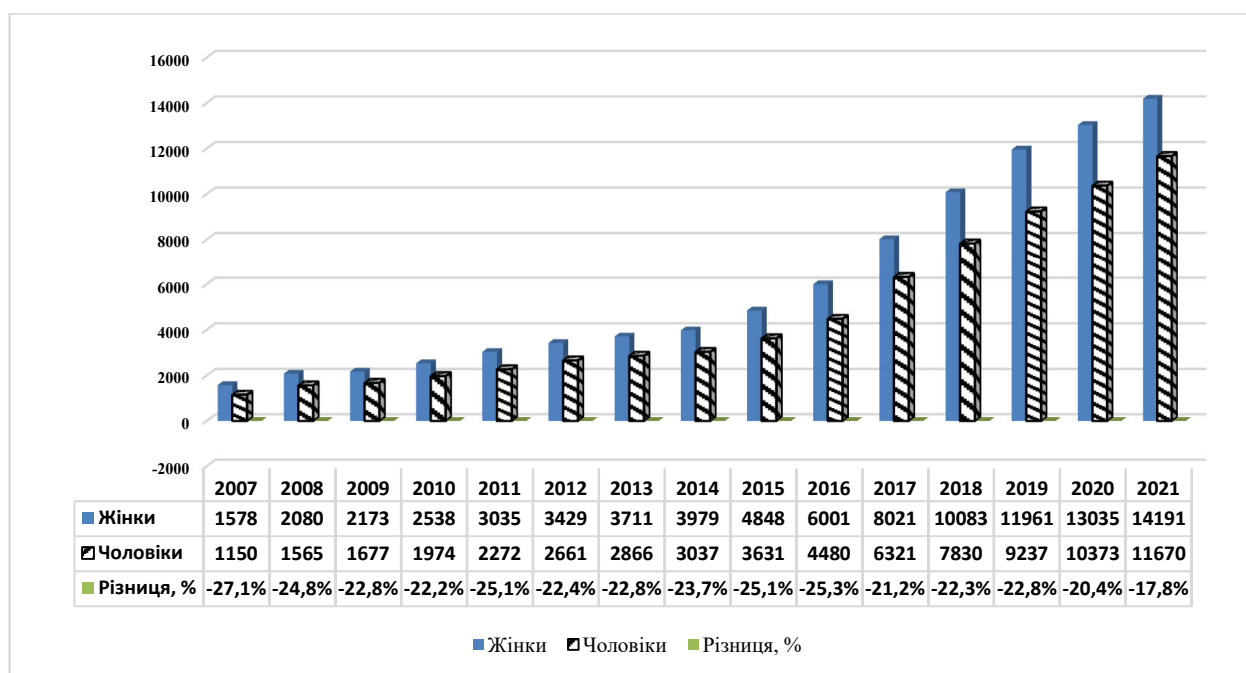

Рис. 4. Динаміка розриву середньої заробітної плати за статевою ознакою, 2007–2021 рр. [11]

Незважаючи на те, що жінки мають більшу економічну активність, зосередження жіночої праці у сферах з низькими кваліфікаційними вимогами свідчить про горизонтальну гендерну сегрегацію, яка закріплюється виокремленням суто «чоловічих» та суто «жіночих» професій, що і стає основною причиною різної оплати праці жінок і чоловіків. Так, умовно «чоловічими» професійними сферами є «безпека» (3 % жінок), «автомобільний бізнес» (9 %), «видобуток сировини» (8 %), «робітничий персонал» (11 %), а також «інформаційні технології» (18 %) (рис. 5) [13].

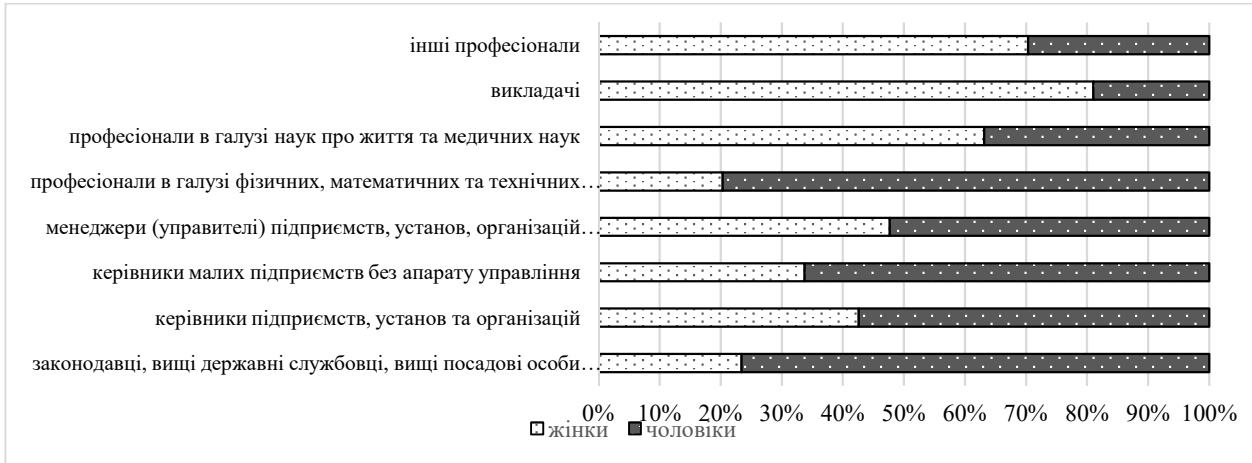

Рис. 5. Розподіл зайнятості населення за певними напрямками за статевою ознакою, 2019 р. [11]

У державних органах влади, так само як і в інших сферах, спостерігається вертикальна сегрегація. Наприклад, якщо серед заступників міністрів жінок нараховувалося 22 %, а чоловіків – 78 %, то серед директорів департаментів міністерств кількість жінок уже становила більше 35 %, чоловіків – більше 60 % у 2015 р.

Поточна ситуація та дослідження свідчать, що чим більшими є ресурси чи вплив (політичний), тим меншим є у цій галузі представництво жінок та їх доступ до них. У 2014 р. лише 12 % жінок у Верховній Раді України представляли 55 % жінок-виборців. Ситуація була дещо кращою на місцевому рівні: жінки-депутатки обласних рад становили 12 %, районних рад – 23 %, міських рад – 28 %, сільських рад – 51 % і 46 % – у сільських та селищних радах [14]. Варто наголосити, що традиційно жінкам в Уряді України відводиться соціально-культурна сфера.

Співвідношення чоловіків і жінок серед членів парламенту та членів місцевих рад протягом 2000–2012 років указувало на незначні коливання до парламентських виборів 2019 року, коли до Верховної Ради України було обрано 87 жінок, тобто приблизно 21 % депутаток.

Перше скликання Верховної Ради вже незалежної України (яке було й останнім скликанням Верховної Ради УРСР) налічувало лише 12 жінок, що становило 2,5 % від усього депутатського складу. Поступово цей показник зростав, і вже у 2012 році частка парламентарок була 9,6 % (рис. 6).

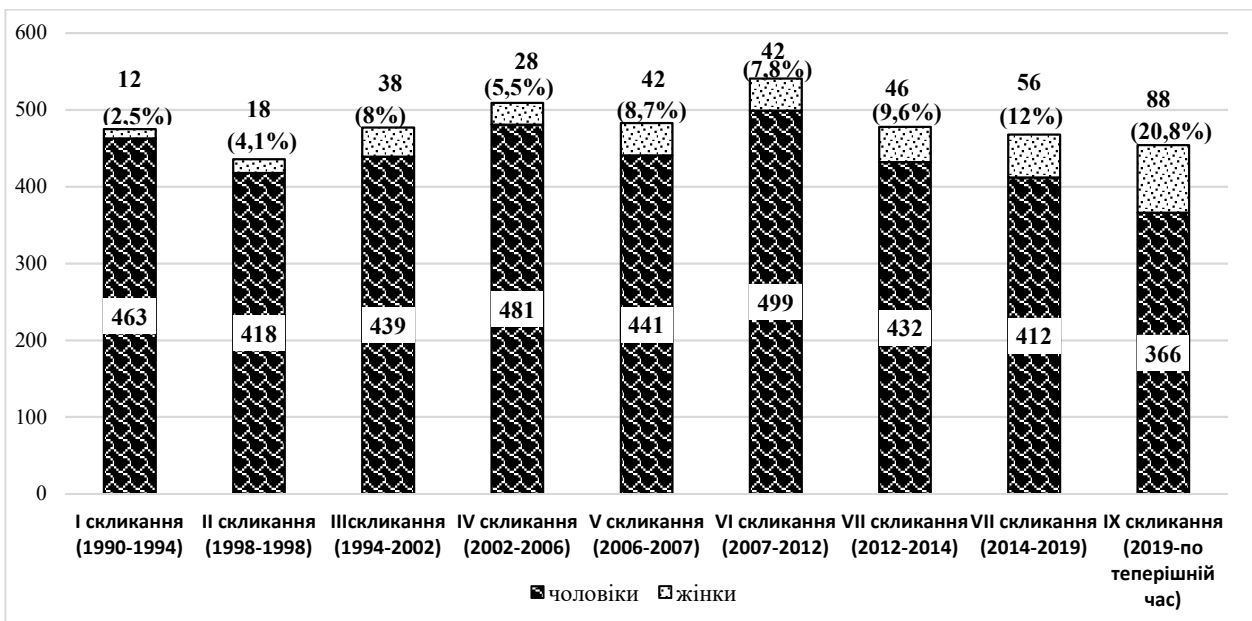

Рис. 6. Гендерний склад Верховної Ради України в 1990–2021 роках [15]

У 2013 році Верховна Рада України схвалила закон про добровільну 30 % гендерну квоту. Проте на парламентських виборах у 2014 році тільки третина зареєстрованих партій дотрималася цієї норми.

Якщо до 2016 року жінки становили половину всіх депутатів місцевих рад, то після місцевих виборів 2020 року ця цифра зменшилася до 36 %. І це при тому, що на останніх місцевих виборах гендерна квота становила вже 40 %, а в кожній п'ятірці виборчого списку мало бути принаймні дві жінки.

У Верховній Раді ситуація дещо змінилася під час виборів 2019 року. Майже всі політичні партії дотрималися 30-відсоткової гендерної квоти. А найбільша частка жінок у списках партій сягала 33 % (рис. 7).

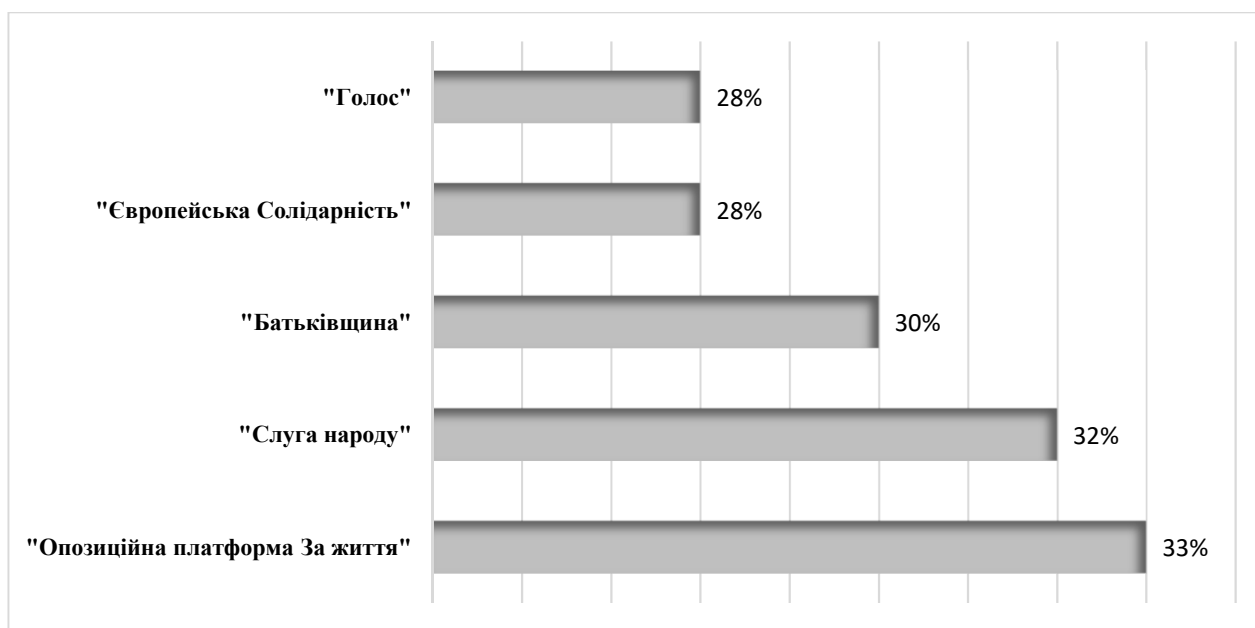

Рис. 7. Представництво жінок у списках партій на виборах до Верховної Ради України 2019 року [15]

Під час формування списків партії намагалися дотримуватися гендерного балансу, однак до парламенту було обрано більше чоловіків, і тому гендерний баланс виявився порушеним.

Жінки – навіть не третина, а лише 21 % усіх депутатів Верховної Ради України. Наша держава посідає 100 місце серед 193 країн за кількістю жінок у парламенті.

Для порівняння: у 2018 році середній показник жінок-парламентарів становив:

- у Європі – майже 28 %;
- у скандинавських країнах – 41 %;
- у світі загалом – 24 %.

На посади міністрів жінкам потрапити ще важче. Україна в 1980 році підписала Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, відповідно до якої в уряді має бути не менше 30 % представників однієї статі. Натомість протягом перших 25 років незалежності кількість жінок у КМУ не перевищувала трьох, що, звісно, менше за квоту, запропоновану в Конвенції.

Патріархальний устрій уряду зрушила Юлія Тимошенко, яка у 2005 році стала першою прем'єр-міністеркою України, а потім удруге обійняла цю посаду у 2007 році.

Присутність жінок у КМУ стала помітнішою тільки після 2013 року. Вони почали займати посади міністрів чи заступниць та впроваджувати реформи, з-поміж яких найвідомішими є медична реформа Уляни Супрун, освітня реформа Лілії Гриневич та створення патрульної поліції Екою Згуладзе.

У 2016 році в уряді Гройсмана вперше в історії України 5 із 20 міністерських посад займали жінки, в уряді Гончарука – 6 із 17. Теперішній уряд не підтримав таку тенденцію: наразі тільки 2 жінки очолюють міністерства.

У Верховній Раді України – 21% депутаток, а в уряді – із 21 міністра лише дві жінки. З такими показниками Україна аж на 110 місці у світі за гендерною рівністю у вищих ешелонах влади [7].

За результатами проведеного аналізу з'ясовано, що:

– рівень зайнятості жінок знизився з 53 % (2019 р.) до 51,2 % (2020 р.) унаслідок кризи;

– хоча жінки становлять майже половину населення України, що працює, вони обіймають найвищі посади лише на 27 % розглянутих із 329 тисяч підприємств;

– частка керівниць зменшується зі зростанням розміру підприємства. Винятками є такі сфери, як освіта, медицина, державне управління й адміністративне обслуговування, а також інформаційні технології;

– найчастіше жінки керують підприємствами у сфері освіти, торгівлі, туризму та краси, найрідше – видобувними та заготівельними підприємствами, а також підприємствами з виробництва устаткування і металевих виробів;

– у різних областях жінки керують майже однаковою часткою підприємств (20–30 %). Порівняно вища частка керівниць у південно-східних областях (26–28%);

– найбільше керівниць – 77,5 % – у комунальних організаціях (це, наприклад, лікарні, дитсадки, парки тощо) та профспілкових організаціях – 61,6 %. Найменше керівниць у релігійних організаціях (4,6 %) та на казенних підприємствах (3,1 %);

– незважаючи на намагання основних політичних партій дотриматися гендерної квоти у Верховній Раді України, на сьогодні цей показник більш ніж на 9 % нижчий за запропонований норматив.

Висновки. Отже, формування державної гендерної політики в Україні, по-перше, здійснюється на основі міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Україною, по-друге, регулюється національними нормативно-правовими актами щодо рівноправності між жінками й чоловіками.

Упроваджуючи нові механізми забезпечення конституційного принципу рівних прав жінок і чоловіків, треба усвідомлювати, що створення і функціонування лише правових механізмів є недостатнім. Найдосконаліші закони та рішення уряду не будуть ефективними, якщо не спрямувати зусилля на подолання низького рівня гендерної культури населення, на формування розуміння демократії як рівних прав для всіх громадян держави. Отже, створення достатньої інформаційної та консультативної мережі в усіх регіонах країни, крім інших заходів, має стати одним із пріоритетних завдань Міністерства юстиції України, Міністерства освіти і науки України, місцевих органів виконавчої влади.

Україною як європейською державою, членом Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи лише за тридцять років незалежності зроблено впевнений крок до усвідомлення необхідності здійснення гендерних перетворень, входження до системи світових гендерних технологій, визначення певних напрямів утвердження гендерної демократії, прагнення до з'ясування її місця в системі соціальної демократії, правовідносин.

Державна політика дедалі більше орієнтується на створення рівних можливостей для жінок і чоловіків з урахуванням міжнародних договорів, підписаних Україною. Державні стратегії передбачають формування правової бази для забезпечення фактичної рівноправності жінок і чоловіків, механізму захисту від дискримінаційного ставлення до себе як жінками, так і чоловіками в усіх сферах суспільного життя.

Перспективи подальших розвідок, на нашу думку, полягають у вивченні національних особливостей подолання гендерних стереотипів, особливостей формування паритетної демократії і механізму захисту від дискримінаційного ставлення щодо чоловіків і жінок у всіх сферах суспільного життя.

Список використаних джерел

1. Stoller Robert Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity. Science House, 1968. 383 p.
2. Івченко Ю. В. Гендерна рівність в Україні: національні особливості. Філософські та методологічні проблеми права. 2013. № 1–2. С. 52–59.
3. Мельник Т. М. Творення суспільства гендерної рівності. Київ, 2010. 440 с.
4. Марценюк Т. О. Кращі практики забезпечення гендерної рівності на роботі: міжнародний досвід і Україна. Я: гендерний журнал. 2014. № 2. С. 16–21.
5. Никифоренко В. Г., Табанова А. І. Гендерна рівність в Україні: проблеми та шляхи удосконалення. Вісник соціально-економічних досліджень. 2014. Вип. 2 (53). С. 218–225.
6. Michael Wildt. Volksgemeinschaft. URL: <http://www.bpb.de/izpb/137211/volksgemeinschaft?p=all> (дата звернення: 01.10.2021).
7. Anna van der Vleuten. The price of gender equality: Member states and governance in the European Union. Ashgate Publishing, Ltd, 2007. 98 s. URL: <https://scholar.google.com/citations?user=kUmB104AAAAAJ&hl=en> (дата звернення: 01.10.2021).
8. Stratigaki Maria. An Ongoing Conflict in EU Gender Equality Policy. European Journal of Women's Studies. 2005. № 12 (2). P. 165–186. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/22476/ssoar-eurjwomstud-2005-2-stratigaki-gender_mainstreaming_vs_positive_action.pdf?sequence=1 (дата звернення: 01.10.2021).
9. Рейтинг «Гендерні ролі і стереотипи». URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_gender_032021_fin.pdf (дата звернення: 01.10.2021).
10. Іванна Климпущ-Цинцадзе презентувала результати першого національного досвіду щодо рівності чоловіків та жінок. URL: https://www-kmu-gov-ua.translate.goog/news/ivanna-klimpush-cincadze-prezentovala-rezultati-pershogo-nacionalnogo-opituvannya-shchodo-rivnosti-cholovikiv-ta-zhinok?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=nui (дата звернення: 01.10.2021).
11. Статистична інформація. Державна служба статистики. 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.10.2021).
12. Костюченко Т. Гендерованість ринку праці: порівняння кейсів України і Литви. URL: http://ucsr.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/gender_survey_SUPERFINAL_UPD.pdf?fbclid=IwAR1McTuaWAXBPJ9oEtuU3AeT4TnwsPVer9ArvEc7wRIPbb0cCENKgiarVf8 (дата звернення: 01.10.2021).
13. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. URL: <https://razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf> (дата звернення: 01.10.2021).
14. Місце жінки в політиці: що змінилося? URL: <https://www.prostir.ua/?focus=mistse-zhinky-v-politytsi-scho-zminylosya> (дата звернення: 01.10.2021).
15. Жінки у політиці: як змінювалося їхнє представництво у владі незалежної України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zhinky-u-vladi-henderna-kvota-nezalezhnist/31415103.html> (дата звернення: 01.10.2021).
16. Проєкт ПРООН «Громадянське суспільство задля розвитку демократії та прав людини в Україні». URL: <https://donors.decentralization.gov.ua/project/csddh> (дата звернення: 01.10.2021).
17. Word Economic Forum: Global Gender Gap Report 2021. Insight Report March 2021. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf (дата звернення: 01.10.2021).
18. Гендерний розрив в оплаті праці: як відрізняється середня зарплата жінок і чоловіків в Україні. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/06/10/infografika/suspilstvo/hendernyj-rozryv-oplati-praczi-yak-vidriznyuayetsya-serednya-zarplata-zhinok-cholovikiv-ukrayini> (дата звернення: 01.10.2021).

References

1. Stoller Robert Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity. Science House, 1968. 383 p.
2. Ivchenko, Yu. V. (2013). Henderna rivnist v Ukraini: natsionalni osoblyvosti [Gender equality in Ukraine: national features]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. № 1–2. S. 52–59 [in Ukrainian].
3. Melnyk, T. M. (2010). Tvorennia suspilstva hendernoї rivnosti [Creating a society of gender equality]. Kyiv. 440 s. [in Ukrainian].
4. Martseniuk, T. O. (2014). Krashchi praktyky zabezpechennia hendernoї rivnosti na roboti: mizhnarodnyi dosvid i Ukraina [Best practices for gender equality at work: international experience and Ukraine]. *Ya: hendernyi zhurnal*. № 2. S. 16–21 [in Ukrainian].
5. Nykyforenko, V. H., Tabanova, A. I. (2014). Henderna rivnist v Ukraini: problemy ta shliakhy udoskonalennia [Gender equality in Ukraine: problems and ways to improve]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*. Vyp. 2 (53). S. 218–225 [in Ukrainian].

6. Michael Wildt. Volksgemeinschaft. URL: <http://www.bpb.de/izpb/137211/volksgemeinschaft?p=all> (data zvernennia: 01.10.2021).
7. Anna van der Vleuten. The price of gender equality: Member states and governance in the European Union. Ashgate Publishing, Ltd, 2007. 98 s. URL: <https://scholar.google.com/citations?user=kUmB104AAAAJ&hl=en> (data zvernennia: 01.10.2021).
8. Stratigaki, Maria (2005). An Ongoing Conflict in EU Gender Equality Policy. European Journal of Women's Studies. № 12 (2). P. 165–186. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/22476/ssoar-eurjwomstud-2005-2-stratigaki-gender_mainstreaming_vs_positive_action.pdf?sequence=1 (data zvernennia: 01.10.2021).
9. Reitynh «Henderni roli i stereotypy» [Rating "Gender roles and stereotypes"]. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_gender_032021_fin.pdf (data zvernennia: 01.10.2021) [in Ukrainian].
10. Ivanna Klympush-Tsyntsadze prezentovala rezultaty pershoho natsionalnoho dosvidu shchodo rivnosti cholovikiv ta zhinok [Presented the results of the first national experience on equality between men and women]. URL: https://www-kmu-gov-ua.translate.goog/news/ivanna-klympush-cincadze-prezentovala-rezultati-pershogo-nacionalnogo-opitivannya-shchodo-rivnosti-cholovikiv-ta-zhinok?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=nui (data zvernennia: 01.10.2021) [in Ukrainian].
11. Statystychna informatsiia. Derzhavna sluzhba statystyky [Statistical Information]. 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia: 01.10.2021) [in Ukrainian].
12. Kostiuchenko, T. Henderovanist rynku pratsi: porivniannia keisiv Ukrainy i Lytvy [Labor market gender: a comparison of cases from Ukraine and Lithuania]. URL: http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/gender_survey_SUPERFINAL_UPD.pdf?fbclid=IwAR1McTuaWAXBPJ9oEtuU3AeT4TnwsPVer9ApvEc7wRIPbb0cCENKgiarVf8 (data zvernennia: 01.10.2021) [in Ukrainian].
13. Henderna rivnist i rozvytok: pohliad u konteksti yevropeiskoi stratehii Ukrainy [Gender equality and development: a view in the context of Ukraine's European strategy]. URL: <https://razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf> (data zvernennia: 01.10.2021) [in Ukrainian].
14. Mistse zhinky v politytsi: shcho zminylosia? [The place of women in politics: what has changed?]. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=mistse-zhinky-v-politytsi-scho-zminylosya> (data zvernennia: 01.10.2021) [in Ukrainian].
15. Zhinky u politytsi: yak zminiuvalosia yikhnie predstavnytstvo u vladi nezaleznoi Ukrainy [Women in politics: how their representation in the government of independent Ukraine has changed]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zhinky-u-vladi-henderna-kvota-nezalezhnist/31415103.html> (data zvernennia: 01.10.2021) [in Ukrainian].
16. Proekt PROON «Hromadianske suspilstvo zadlia rozvytku demokratii ta prav liudyny v Ukraini» [Civil society for enhanced democracy and human rights in Ukraine]. URL: <https://donors.decentralization.gov.ua/project/csddh> (data zvernennia: 01.10.2021) [in Ukrainian].
17. World Economic Forum: Global Gender Gap Report 2021. Insight Report March 2021. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf (data zvernennia: 01.10.2021).
18. Hendernyi rozryv v oplati pratsi: yak vidrizniaietsia serednia zarplata zhinok i cholovikiv v Ukraini [Gender pay gap: how the average salary of women and men in Ukraine differs]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/06/10/infografika/suspilstvo/hendernyj-rozryv-oplaci-praczi-yak-vidriznyayetsya-serednya-zarplata-zhinok-cholovikiv-ukrayini> (data zvernennia: 01.10.2021) [in Ukrainian].

Utkina Galyna,

PhD in Economics, Associate Professor
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7513-4407>

Datsiuk Tetiana,

PhD in History, Associate Professor
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1708-076X>

**GENDER ASPECTS OF UKRAINIAN SOCIETY DEVELOPMENT:
ACHIEVEMENTS AND PROBLEMS**

The authors note the existence of significant changes in the legal field of Ukraine on gender equality, awareness of the majority of the society of the importance of this issue for achieving equal opportunities and realization of women in the field of career and socio-political life. It is proved that the state pays more and more attention to specific mechanisms of gender transformation and takes into account international agreements signed and ratified by Ukraine. It is becoming a part of the world gender technologies. The state recognizes the main directions of gender democracy, restrictions which are based on the grounds of sex and aimed at the weakening, recognition, usage or exercising by women on the basis of equality between men and women, human rights and fundamental freedoms in political, economic, cultural, social or any other field of activity. The article concentrates on

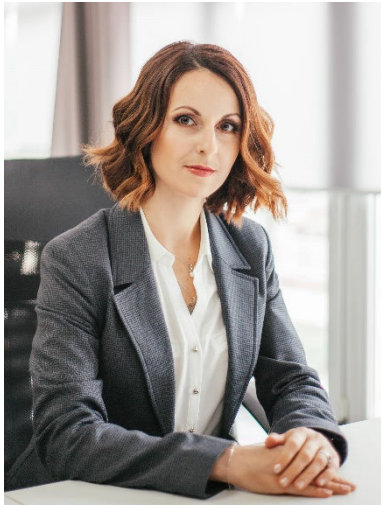
the imbalance between the awareness and the real state of gender issues in the labour market, wages and participation in politics. It is concluded that the most perfect laws and decisions of the Government will not be effective without overcoming the existing low level of gender culture in the society, creation of a sufficient information and consultation network in all regions of the country on implementation of equal opportunities of policy for men and women, introduction of equal treatment and equal opportunities for women and men in public policy in the field of labor, social policy, economic policy in order to prevent occupational segregation, eliminate inequality in wages, stimulate the growth of women's entrepreneurship, as well as to assess women's work; cooperation and interaction of various public administration bodies in the implementation of the principle of equal treatment and equal opportunities for women and men; balanced representation of women and men in the lists of candidates in elections and decision-making, improving the actual situation through the implementation of effective and concrete decisions and strategies.

Key words: *gender; economy; principle of equality; gender policy; gender disproportions; gender equality; segregation.*

Надіслано до редколегії 17.11.2021
Рекомендовано до публікації 22.11.2021

УДК: 341.638:34.018 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-51-59>

Хоббі Юлія Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7431-8607>

**ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ САНКЦІЙ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ
МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ**

У статті досліджено проблеми визначення природи та видів міжнародних санкцій і їх співвідношення з контрзаходами. Установлено, що санкції віднесено до примусових заходів, які можуть застосовуватися лише міжнародними організаціями, а держави можуть застосовувати контрзаходи для захисту та відновлення своїх порушених прав. Заходи, що застосовуються як санкції та контрзаходи, схожі, але відрізняються за масштабом та суб'єктами накладання. На підставі аналізу зарубіжного досвіду нормативно-правового регулювання санкцій виявлено недоліки Закону України «Про санкції» та внесено пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: міжнародно-правові санкції; контрзаходи; примусові заходи; санкційна політика; види санкцій.

Постановка проблеми. Важливим елементом зовнішньої політики й міжнародних відносин є певні примусові заходи. Чіткого визначення, які заходи можна використовувати як примусові, немає. Головним критерієм правомірності є відповідність мети та методів принципам міжнародного права.

В останні роки потужного розвитку набуває санкційна політика як окремих держав, так і міжнародних організацій, що посилює актуальність дослідження природи санкцій, їх різновидів та вироблення державної політики в цьому напрямі. Оскільки неузгодженість позицій щодо природи та призначення санкцій може призвести до ситуації, коли під виглядом санкцій упроваджують очевидно протиправні заходи, намагаючись надати їм видимість юридичної законності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням інституту міжнародної відповідальності та міжнародних санкцій займалися М. О. Баймуратов, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич, В. А. Василенко, І. І. Лукашук, Ю. В. Малишева, В. В. Мицик, М. О. Ушаков та інші.

Однак більшість робіт цих авторів присвячено аналізу інституту відповідальності та санкцій у міжнародному праві, а досвіду окремих держав приділено мало уваги. Це питання набуває актуальності для нашої держави, особливо із прийняттям Закону України «Про санкції».

Формування мети статті. Мета статті – дослідити природу міжнародних санкцій, їхні види, їх співвідношення з контрзаходами, зарубіжний досвід їх застосування та на підставі цього внести пропозиції щодо вдосконалення українського законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження пов'язана з відсутністю єдності підходів серед науковців щодо природи та змісту поняття «міжнародна санкція». І хоча сам термін «санкція» трапляється в міжнародно-правових документах, але в жодному

з них не розкрито змісту цього поняття. Тому відсутність нормативної дефініції дозволяє вченим та суб'єктам міжнародного права по-різному розглядати природу та зміст санкцій. До того ж, як слушно зауважила Ю. В. Малишева у своєму дисертаційному дослідженні, «не з'ясовані питання змісту санкцій; співвідношення поняття «санкції» з іншими суміжними правовими категоріями, такими як міжнародно-правова відповідальність, примусові заходи, контрзаходи; не вироблено єдиної думки щодо суб'єкта запровадження санкцій та його санкційної компетенції, підстав введення та припинення санкцій» [1, с. 13].

Серед науковців превалює дві точки зору щодо природи міжнародних санкцій: це колективні примусові заходи, що здійснюються лише міжнародними організаціями, або індивідуальні примусові заходи держав, що здійснюються у порядку самопомоги. Це впливає на визначення та розуміння суті санкцій і вирішення питання щодо їх законності. Певну ясність у цю дискусію внесла Комісія Організації Об'єднаних Націй з міжнародного права, яка під час підготовки тексту Статей про відповідальність держав, дійшла висновку про необхідність вживання терміна «санкції» лише для примусових заходів, які застосовуються за рішеннями міжнародних організацій у зв'язку з порушенням міжнародного зобов'язання, що спричинило серйозні наслідки для міжнародної спільноти, і які міжнародна організація, зокрема Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), має право ухвалювати на підставі Статуту для підтримання міжнародного миру й безпеки (Резолюція 2001). Отже, за результатами обговорення, Комісією ООН з міжнародного права санкції віднесено до примусових заходів, які можуть застосовуватися лише міжнародними організаціями. Крім того, ООН в офіційних документах використовує термін «санкції» лише стосовно примусових заходів, що здійснюються Радою Безпеки ООН на підставі розділу VII Статуту ООН [1, с. 22]. Хоча це не є виправданим, адже інші міжнародні організації також можуть застосовувати санкції. Незалежно від конкретної організації, перелік примусових заходів, які вони мають у своєму розпорядженні, є ідентичним, різниця лише полягає в колі суб'єктів, на які поширюються рішення про санкції. Тому саме щодо примусових заходів Ради Безпеки ООН (далі – РБ ООН) та інших міжнародних організацій пропонується вживати термін «міжнародно-правові санкції».

Слід також зауважити, що Статті про відповідальність були прийняті у формі додатку до резолюції Генеральної асамблеї ООН, яка за загальним правилом є рекомендаційним, а не обов'язковим джерелом міжнародного права, а отже й обов'язкової юридичної сили не має. Хоча вони все ж таки отримали загальносвітове визнання як звичаєві норми міжнародного права, про що свідчить активне посилання на Статті міжнародних судових та арбітражних установ.

Усе це, у свою чергу, свідчить про відокремленість санкцій від інституту відповідальності держав. Подібний висновок ще в XX ст. було зроблено В. А. Василенком: «незважаючи на тісний взаємозв'язок, міжнародно-правові санкції і міжнародно-правова відповідальність за їх юридичною природою і функціями являють собою інституційно різні правові явища. З огляду на це міжнародно-правові санкції не є формами відповідальності за міжнародні правопорушення, оскільки і форми міжнародно-правової відповідальності не є санкціями» [2, с. 52–53]. Як зазначає професор І. І. Лукашук, «відповідальність і санкції, хоча і є взаємопов'язаними, являють собою різні явища. Санкції є засобами імплементації відповідальності» [3, с. 308].

Проте рекомендаційний характер цих норм дає змогу державам на свій розсуд використовувати термін «санкції», що створює додаткову плутанину щодо розуміння природи санкцій. На це впливає і розширення кола суб'єктів, до яких можуть застосовуватися санкції. Так, на думку юристів з міжнародного права, об'єктами санкцій, крім держав, можуть бути міжнародні організації, а також фізичні та юридичні особи. Підтвердженням цього є резолюція Ради Безпеки ООН 1267 (1999), відповідно до якої примусові заходи введено до фізичних та юридичних осіб, що входять до руху «Талібан» й організації «Аль-Каїда» [4, с. 32]. Хоча це здебільшого є винятком і стосується неурядових

організацій, пов'язаних із терористичною діяльністю. А основним об'єктом міжнародно-правових санкцій все ж таки залишається держава.

Це ускладнює нормативно-правове регулювання процесу застосування державою примусових заходів до інших суб'єктів міжнародного права, контролю за їх дотриманням та порядку припинення, а також участі держави в колективних примусових заходах.

Що стосується примусових заходів з боку однієї держави до іншої, то їх доцільно іменувати контрзаходами, і попри те, що цей термін також не розтлумачено в міжнародно-правових актах, їх варто розглядати як односторонні обмежувальні заходи потерпілої держави щодо держави-правопорушника з метою забезпечення виконання зобов'язань, зумовлених правовідносинами відповідальності [1, с. 48].

Як бачимо, терміном «примусові заходи» охоплюються як «санкції», так і «контрзаходи», хоча ці поняття не є еквівалентними. Зокрема, колишній Генеральний секретар ООН Бутрос Бутрос-Галі примусовими заходами називав військові операції, а заходи без використання збройних сил – санкціями [5, с. 13]. Відповідно, єдиним органом, який може вводити примусові заходи, є Рада Безпеки ООН (далі – РБ ООН).

Погоджуємося з думкою Ю. В. Малишевої, що причина такого різноманіття думок пов'язана з неоднаковими підходами до визначення природи та цілей санкцій. Додаткові труднощі зумовлює той факт, що термін «примусові заходи», який використовується в Статуті ООН, сьогодні в офіційних документах Ради Безпеки іменується не інакше як «санкції», незважаючи на те, що у тексті Статуту термін «санкції» не використовується взагалі [1, с. 47].

Як санкції, так і контрзаходи мають бути правомірними, тобто відповідати цілям та принципам міжнародного права. Ключовою є мета санкції. Мета санкцій полягає в тому, щоб спонукати відповідальний суб'єкт міжнародного права припинити міжнародне правопорушення, якщо воно триває, та виконати покладені на нього зобов'язання.

Також важливим є термін, на який застосовується санкція, він не може бути необмеженим, оскільки деякі заходи зачіпають права та законні інтереси цивільного населення, а також інтереси третіх держав, і тому їх дія в часі не може тривати необмежено довго. Крім того, намагання досягти бажаної мети завдяки санкціям протягом тривалого часу ставить під сумнів ефективність цих санкцій.

У ч. 5 ст. 5 Закону України «Про санкції» (далі – Закон) зазначено, що «рішення щодо застосування санкцій повинно містити строк їх застосування, крім випадків застосування санкцій, що призводять до припинення прав, та інших санкцій, які за змістом не можуть застосовуватися тимчасово» [6]. Останнє зауваження стосується лише п. 22 та п. 23 ч. 1 ст. 4 Закону, до того ж умовно, оскільки навіть вказівка «в конкретному випадку», «до врегулювання ситуації», «до досягнення... мети» – це також є зазначенням терміну. Якщо аналізувати міжнародну практику, то санкції завжди встановлюються на конкретний термін, у період якого держава-порушниця має припинити порушення або надати пояснення, якщо цього не відбувається, адже після встановленого часу санкції можуть бути продовжені на конкретний термін.

Ще однією умовою правомірності є пропорційний характер санкції і наслідків правопорушення. Як слушно стверджує Ю. В. Малишева, ухвалюючи рішення про застосування примусових заходів, міжнародна організація має враховувати, що запроваджуваний нею режим санкцій повинен бути еквівалентним масштабу та небезпеці, що несе правопорушення, у відповідь на яке він запроваджується, і не мати на меті перевищити ті негативні наслідки, котрі заподіяні протиправною поведінкою делінквента [1, с. 41].

Варто мати на увазі, що санкції не встановлюються з метою покарання, а лише з метою спонукати державу-правопорушницю припинити протиправну дію. На цьому наголошується в резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 242 від 26 вересня 1997 року, у якій, зокрема, зазначається, що «мета санкцій полягає в тому, щоб сторона, яка ставить під

загрозу міжнародний мир та безпеку, змінила свою поведінку, а не в тому, щоб її покарати» [7].

Щоб контрзаходи вважалися правомочними, такими, що відповідають нормам права, відповідно до ст. 52 Статей про відповідальність держав потерпіла сторона зобов'язана зажадати від держави, яка несе відповідальність, виконання своїх обов'язків, а також попередити її про наміри застосувати контрзаходи й запропонувати провести переговори [8]. Ця вимога ґрунтується на загальному принципі мирного вирішення міжнародних суперечок. Тобто вдаватися до контрзаходів можна лише після вичерпання всіх мирних засобів врегулювання спору. А якщо держава добровільно виконала свої обов'язки, зумовлені правовідносинами відповідальності, контрзаходи не застосовуватимуться. Навіть відмова держави-порушниці ліквідувати наслідки протиправного діяння не робить контрзаходи невідворотними, оскільки це право, а не обов'язок потерпілої сторони.

Отже, у національному законодавстві слід також більш детально прописати умови застосування контрзаходів.

Як правило, держави реагують та підтримують санкції РБ ООН, оскільки це єдина установа у світі, що має право приймати рішення, обов'язкові для всіх держав-учасниць, зокрема й України. Конкретний вид санкції відповідно до її мети зазначається в Резолюції РБ ООН і відповідальність за контроль над їх реалізацією покладається на Комітети по санкціям. Ураховуючи практику РБ ООН, санкції можуть бути: економічні (торгові та фінансові); ембарго на постачання зброї; санкції, пов'язані з перериванням транспортного сполучення (переривання повітряного сполучення та заборона на в'їзд до інших країн); дипломатичні санкції та санкції, спрямовані на обмеження або припинення наукового співробітництва [9].

Стосовно примусових заходів потерпілих від міжнародного правопорушення держав, то їх доцільно іменувати контрзаходами. Ці правомірні заходи примусу також мають на меті захист та відновлення прав та інтересів потерпілої держави.

Як контрзаходи можуть бути застосовані заходи економічного характеру (обмеження імпорту, підвищення митних зборів, введення ліцензування або квотування зовнішньоекономічних операцій) і політичні (відкликання свого посла, позбавлення або обмеження дипломатичних привілеїв та імунітету офіційних представників держави-порушниці, відміна запланованих візитів керівників цієї держави, денонсація договору, невизнання, розрив дипломатичних відносин).

Отже, суттєвої різниці у видах примусових заходів між санкціями та контрзаходами немає, головна відмінність полягає в масштабі та суб'єктах застосування.

Що стосується санкційної політики України, то Закон України «Про санкції» було прийнято поспіхом у 2014 році, він містить низку недоліків.

Так, у цьому Законі відбувається підміна термінів, через що складно визначити єдиний орган або механізм реалізації Закону. Колективні санкції, які здійснюються в рамках міжнародних організацій, та індивідуальні контрзаходи слід розмежувати за суб'єктом запровадження примусових заходів.

Для колективних санкцій доречно прийняти національний закон із питань виконання рішень міжнародних організацій про запровадження санкцій, який би регламентував правові й організаційні засади здійснення заходів щодо запровадження міжнародно-правових санкцій, повноваження органів, на які покладається така діяльність, порядок контролю за виконанням санкційних резолюцій державними органами та суб'єктами господарювання. Наприклад, Закон Швеції «Про міжнародні санкції» стосується санкцій міжнародних організацій, зокрема ООН та ЄС, до інших суб'єктів міжнародного права.

Під індивідуальні контрзаходи доцільно пристосувати зі змінами та доопрацюванням, ураховуючи й назву, чинний Закон України «Про санкції».

Крім відсутності чіткого механізму запровадження міжнародних санкцій та національних контрзаходів, органу, відповідального за ведення так званих «санкційних списків», системи ефективного моніторингу реалізації цих санкцій, притягнення до відповідальності за порушення цього Закону, виникає питання щодо кола суб'єктів, проти яких вводяться санкції. Так, відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону контрзаходи теоретично можуть застосуватися до власних громадян, якщо вони здійснюють терористичну діяльність. Але чи доречно застосовувати до власних громадян санкції, коли в наявності є заходи адміністративної, кримінальної та цивільно-правової відповідальності, передбачені відповідними кодексами. До того ж особа, яка здійснює терористичну діяльність, є правопорушником як згідно з нормами міжнародного, так і національного права, і тому підлягає притягненню до кримінальної відповідальності (розділ IX Кримінального кодексу України, закони України «Про боротьбу з тероризмом», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»), тому про жодні санкції не може йти мова.

Варто мати на увазі, що інститут санкцій та інститут відповідальності є різними, окремими інститутами, між ними не можна ставити знак рівності.

Хоча законодавство Австралії та Швеції не виключає можливість застосування санкцій до власних громадян, але лише якщо вони знаходяться за межами країни. Наприклад, у розділі 4 Закону Австралії про санкції визначаються «автономні санкції» як санкції, «призначені для впливу на <...> іншу особу або організацію за межами Австралії». Законодавство має широке застосування, і тому теоретично можливо, що австралійські санкції можуть бути спрямовані проти австралійських громадян, які перебувають за межами Австралії, з метою впливу на їх діяльність відповідно до державної політики [10].

Тому в Законі України «Про санкції» перелік суб'єктів, до яких застосовуються санкції, слід більш конкретизувати та деталізувати. Зокрема, не вбачаємо доречним застосовувати формулювання «здійснюють терористичну діяльність», оскільки для цього є окремі нормативно-правові акти, якими передбачено кримінальну відповідальність за ці дії.

Якщо проаналізувати зарубіжний досвід, то стає зрозуміло, що в Австралії, наприклад, санкції відповідно до певних резолюцій РБ ООН мають автоматичну юридичну силу. В Україні кожного разу видається Постанова Кабінету Міністрів України про виконання резолюції РБ ООН, яка потім проходить складний шлях: рішення приймається Радою національної безпеки та оборони України (далі – РНБО), вводиться в дію Указом Президента України та затверджується протягом 48 годин з дня видання Указу Президента України Постановою Верховної Ради України.

Індивідуальні санкції передбачено Законом про автономні санкції 2011 року та Положенням про автономні санкції 2011 року, відповідно до яких в рамках Департаменту закордонних справ і торгівлі створено Австралійське бюро санкцій, що веде зведений перелік осіб та організацій, на яких поширюються санкції Австралії (як колективні, так і автономні).

Що стосується видів санкцій, то серед заходів, які Австралія може застосувати під час уведення санкцій, є: 1) обмеження торгівлі товарами та послугами, наприклад географічно націлені заборони на експорт та імпорту товарів та послуг; 2) обмеження на ведення комерційної діяльності, наприклад торгівля цінними паперами; 3) фінансові санкції, спрямовані на визначених осіб та організації, наприклад «заморожування» активів визначеної особи або організації; 4) заборони на перетин кордону визначеним особам, що перешкоджають в'їзду до Австралії, як правило, економічні, торговельні та фінансові обмеження.

За порушення режиму санкцій Законом про автономні санкції встановлено до 10 років ув'язнення або штрафи в розмірі 2500 одиниць штрафу для фізичних осіб або 10000 одиниць штрафу для компаній [10].

У Швеції санкції вводяться в дію відповідно до Закону про певні міжнародні санкції (1996: 95) (Закон про санкції Швеції). Закон Швеції про санкції уповноважує уряд застосовувати санкції ООН згідно з указом, який потім подається на затвердження парламенту.

Варто звернути увагу, що санкції застосовуються суто в рамках ООН, автономних санкцій (на зразок прийнятих в Австралії) не передбачено. Це цілком узгоджується з позицією, що санкції застосовують лише міжнародні організації.

Такі санкції, які застосовуються згідно з указом, обмежуються певними заходами, зокрема: 1) проживанням у Швеції іноземних громадян; 2) ввезенням та/або вивезенням товарів, грошей чи інших активів; 3) виробництвом; 4) комунікаціями; 5) підприємницькою діяльністю; 6) освітньо-професійним навчанням [10].

Перелік санкцій, передбачений українським законодавством (ст. 4 Закону) дуже деталізований (24 пункти), орієнтований переважно на заходи економічного та фінансового характеру і не є вичерпним [6]. Більш детальний аналіз цього переліку дозволяє зробити висновки про його спрямованість на держав та юридичних осіб, які займаються певними видами економічної чи господарської діяльності, він не пристосований до фізичних осіб, які здебільшого фігурують у санкційних списках.

Ще одним важливим питанням є визначення органу, який контролює весь процес застосування, дотримання та припинення санкцій.

Наприклад, у Швеції санкції координуються Департаментом політики ООН при Міністерстві закордонних справ. Санкції повинні бути тимчасовими, регулярно переглядатися і скасовуватися після досягнення їхньої мети. Будь-які санкції ООН або ЄС, спрямовані проти громадян Швеції, будуть виконуватися тією мірою, у якій вони не порушують економічну та соціальну відповідальність шведської держави.

У разі серйозного порушення режиму санкцій Швеції покарання передбачає позбавлення волі на строк до чотирьох років; тоді як порушення з необережності може призвести до шести місяців позбавлення волі або обмежитися грошовим штрафом. Крім того, будь-який прибуток, отриманий у результаті такого порушення, може бути конфіскований відповідно до пунктів § 11–12 шведського Закону про санкції [10].

Як бачимо, порядок реалізації санкцій, їх види, відповідальні органи та відповідальність прописано у відповідних законах про санкції.

Якщо розглянути досвід США, то ключову роль у сфері застосування санкційного законодавства цієї країни (у тому числі формування списків осіб, на яких накладаються санкції) та нагляду за його дотриманням відіграє Управління з контролю за іноземними активами (Office of Foreign Assets Control, або OFAC) Міністерства фінансів США. Саме цей орган займається розслідуванням фактів порушень та накладенням штрафних санкцій на осіб, які брали участь у заборонених господарських операціях [11].

В Україні санкції, пов'язані із «замороженням активів», реалізують суб'єкти фінмоніторингу (Служба безпеки України, Міністерство фінансів України тощо) щодо осіб, які включені до переліку, що формується Кабміном на підставі рішень суду або міжнародних організацій щодо осіб та організацій, які пов'язані з терористами або до яких застосовані міжнародні санкції. Клієнту про такі дії повідомляється лише у разі його письмового запиту, що з позиції Європейського суду з прав людини є порушенням прав людини.

У США передбачено механізм попередження особи, проти якої планується ввести санкції, та надано можливість заперечити проти такого звинувачення або викласти свої доводи щодо зменшення суми штрафу. Окрім цивільно-правової відповідальності, передбачено можливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які умисно здійснюють порушення санкційного режиму, вчиняють спроби його порушити, вступають у змову, допомагають або підбурюють до цього. За подібні дії винній особі (фізичній або юридичній) може бути призначено покарання у вигляді штрафу на суму, що не перевищує

1 млн доларів США, а якщо це фізична особа – позбавлення волі на строк до 20 років (у тому числі з можливістю одночасного застосування штрафу) [11].

Законодавство України не містить норм щодо відповідальності за порушення режиму санкцій. Таку норму навіть не передбачено в зазначеному Законі України «Про санкції» та відповідних кодексах. Це також нівелює можливий позитивний ефект від цих примусових заходів.

Висновки. Узагальнюючи, убачаємо за необхідне внести певні пропозиції.

1. Прийняти окремий закон про порядок застосування міжнародних санкцій. Наразі щодо виконання Резолюцій РБ ООН про санкції Кабінет міністрів України видає постанову, яка вноситься на розгляд Ради національної безпеки і оборони України, а рішення РНБО вводиться в дію Указом Президента України. Тобто система дуже заплутана і викликає питання щодо доцільності наділення РНБО такими широкими повноваженнями. Крім того, певні заходи, такі як денонсація або розірвання договору, вимагають рішення Верховної Ради України, а переважна замкнутість механізму накладання та реалізації санкцій на виконавчій гілці влади може створювати небезпеку порушення принципу незалежності всіх гілок влади.

2. Внести відповідні зміни до Закону України «Про санкції»:

– замінити назву на «Про контрзаходи» або «Про індивідуальні санкції», або «Про автономні санкції»;

– вилучити з ч. 2 ст. 1 та ч. 3 ст. 3 слова «суб'єкти, які здійснюють терористичну діяльність», оскільки для цього передбачено кримінальну відповідальність.

3. З метою ефективного застосування примусових заходів необхідно чітко визначити механізм та умови застосування контрзаходів з обов'язковим попередженням суб'єктів відповідальності (як, наприклад, у США). Нині в разі певних економічних санкцій фінансові установи інформують клієнта про санкції щодо нього лише після його письмового звернення, що призводить до порушення прав клієнта.

4. Перелік суб'єктів до яких застосовуються санкції, слід конкретизувати та деталізувати, щоб чітко встановити випадки їхнього застосування до власних громадян.

5. У частині визначення органу, відповідального за моніторинг виконання рішень про санкції, необхідно врахувати два моменти. По-перше, Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» (п. 2 ст. 4) передбачає, що саме РНБО «координує виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, введених в дію указами Президента України, і здійснює поточний контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, подає Президентові України відповідні висновки та пропозиції». По-друге, оскільки саме РНБО приймає рішення стосовно санкцій, то й контролювати їх виконання повинна вона.

Унаслідок аналізу зарубіжного досвіду з'ясовано, що санкції координуються відповідальними структурами в системі Міністерства закордонних справ, що є логічним з точки зору міжнародних санкцій, передбачених міжнародними організаціями.

Щодо індивідуальних контрзаходів, то контроль за їх виконанням здійснюють профільні міністерства. Тут можна провести аналогію з наявністю комітетів щодо кожного режиму санкцій у РБ ООН.

6. Окреме питання виникає щодо процедури притягнення осіб, винних у порушенні санкцій, до відповідальності. Права на справедливий суд та на захист ніхто не спростує, тому притягнення до відповідальності є можливим лише на підставі рішення суду, для чого правоохоронними органами має бути проведена певна діяльність, до того ж відповідні норми повинні бути прописані в кодексах. Притягнути особу лише за порушення режиму санкцій неможливо, оскільки немає відповідної статті. У Законі України «Про санкції» відповідальність за його порушення також не визначено, як це передбачено в законодавстві Швеції та Австралії.

Список використаних джерел

1. Малишева Ю. В. Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою безпеки ООН : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 253 с.
2. Василенко В. А. Международно-правовые санкции. К. : Издательское объединение «Вища школа», 1982. 230 с.
3. Лукашук И. И. Право международной ответственности. М. : Волтерс Клувер, 2004. 544 с.
4. Кононова К. О. Санкционные резолюции Совета Безопасности ООН и их имплементация в национальных правовых системах государств-членов. М. : Волтерс Клувер, 2010. 288 с.
5. Доклад Генерального Секретаря о работе Организации «Повестка дня для мира» A/47/277 от 02 июля 1992 г. URL: http://www.un.org/ru/siteindex/agenda_forpeace.pdf (дата звернення: 28.10.2021).
6. Про санкції : Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 28.10.2021).
7. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/51/242 от 26 сентября 1997 г. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/RES/51/242> (дата звернення: 28.10.2021).
8. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/56/83 «Ответственность государств за международно-противоправные деяния» от 12 декабря 2001 г. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901941379> (дата звернення: 28.10.2021).
9. Санкции Совета Безопасности. URL: <https://www.un.org/securitycouncil/ru/sanctions/information> (дата звернення: 28.10.2021).
10. Застосування міжнародних санкцій: австралійський і шведський підходи. 2021. URL: <https://uba.ua/ukr/news/8268/> (дата звернення: 28.10.2021).
11. Божко І. Економічна зброя масового знищення: відповідальність за порушення санкцій США. Юридична газета on-line. 18 березня 2019 р. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zovnishnoekonomichna-diyalnist/ekonomichna-zbroya-masovogo-znischennya-vidpovidalnist-za-porushennya-sankciy-ssha.html> (дата звернення: 28.10.2021).

References

1. Malysheva, Yu. V. (2016). Tsilespryamovani sanktsii ta yikh zastosuvannia Radoiu bezpeky OON [Targeted sanctions and their application by the UN Security Council] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.11 / Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv. 253 s. [in Ukrainian].
2. Vasilenko, V. A. (1982). Mezhdunarodno-pravovye sankcii [International legal sanctions]. K. : Izdatel'skoe ob"edinenie «Vishcha shkola». 230 s. [in Russian].
3. Lukashuk, I. I. (2004). Pravo mezhdunarodnoj otvetstvennosti [The law of international responsibility]. M. : Volters Kluver. 544 s. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14> (data zvernennia: 28.10.2021) [in Russian].
4. Kononova, K. O. (2010). Sankcionnye rezolyucii Soveta Bezopasnosti OON i ih implementaciya v nacional'nyh pravovyh sistemah gosudarstv-chlenov [Sanctions Resolutions of the UN Security Council and Their Implementation in the National Legal Systems of the Member States]. M.: Volters Kluver. 288 s. [in Russian].
5. Doklad General'nogo Sekretarya o rabote Organizacii «Povestka dnya dlya mira» A/47/277 ot 02 iyulya 1992 g. [Report of the Secretary General on the work of the Agenda for Peace Organization A / 47/277 dated 02 July 1992]. URL: http://www.un.org/ru/siteindex/agenda_forpeace.pdf (data zvernennia: 28.10.2021) [in Russian].
6. Pro sanktsii [On sanctions] : Zakon Ukrainy vid 14 serpnia 2014 roku № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (data zvernennia: 28.10.2021) [in Ukrainian].
7. Rezolyuciya General'noj Assamblei OON A/RES/51/242 ot 26 sentyabrya 1997 g. [UN General Assembly Resolution A/RES/51/242 of September 26, 1997]. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/RES/51/242> (data zvernennia: 28.10.2021) [in Russian].
8. Rezolyuciya General'noj Assamblei OON A/RES/56/83 «Otvettstvennost' gosudarstv za mezhdunarodno-protivopravnye deyaniya» 12 dekabrya 2001 g. [UN General Assembly Resolution A/RES/56/83 "Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts" 12 December 2001]. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901941379> (data zvernennia: 28.10.2021) [in Russian].
9. Sankcii Soveta Bezopasnosti [Security Council sanctions]. URL: <https://www.un.org/securitycouncil/ru/sanctions/information> (data zvernennia: 28.10.2021) [in Russian].
10. Zastosuvannia mizhnarodnykh sanktsii: avstraliiskiy i shvedskiy pidkhody. 2021 [Application of international sanctions: Australian and Swedish approaches, 2021]. URL: <https://uba.ua/ukr/news/8268/> (data zvernennia: 28.10.2021) [in Ukrainian].
11. Bozhko I. (2019). Ekonomichna zbroia masovoho znyschennia: vidpovidalnist za porushennia sanktsii SShA. Yurydychna hazeta on-line. 18 bereznia 2019 r. [Economic weapons of mass destruction: sanctions of the USA. Legal newspaper on-line. 18 March 2019].

responsibility for violating US sanctions. *Yuridichna Gazeta on-line*. March 18, 2019]. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zovnishnoekonomichna-diyalnist/ekonomichna-zbroya-masovogo-znishchennya-vidpovidalnist-za-porushennya-sankciy-ssha.html> (data zvernennia: 28.10.2021) [in Ukrainian].

Khobbi Yuliya,

PhD in Law, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7431-8607>

PROBLEMS OF LEGISLATIVE REGULATION OF SANCTIONS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article examines the problems of determining the nature and types of international sanctions and their relationship with countermeasures. The term "coercive measures" covers both "sanctions" and "countermeasures", although these concepts are not equivalent. By their nature, sanctions are not a form of international responsibility, but a means of its implementation, as the goal is not to punish, but to restore violated rights. It has been established that sanctions refer to coercive measures that can be applied only by international organizations, and states can take countermeasures to protect and restore their violated rights. Coercive measures that can be used as sanctions or countermeasures are very similar and involve mostly means of economic and political influence. The main difference is in the scale of application and the subjects. Improper use of terms by representatives of states, which denote coercive measures applied to other states, leads to the substitution of concepts and negatively affects the legal regulation of their application. Based on the above and analysis of foreign experience in the legal regulation of sanctions, the following shortcomings of the Law of Ukraine "On Sanctions" were revealed: there is no clear mechanism for introducing international sanctions and national countermeasures, a system of effective monitoring of these sanctions and bringing to responsibility for their violation, a debatable circle of subjects, against which sanctions are imposed. In order to eliminate these shortcomings, it is proposed to legally differentiate between international legal sanctions applied by international organizations and autonomous countermeasures in response to violations of the rights and legitimate interests of the state. Taking this into account, an appropriate structure in the Ministry of Foreign Affairs should be established to monitor the implementation of sanctions decisions, as well as involve relevant ministries under the general supervision of the National Security and Defense Council of Ukraine. A separate problem is the procedure for bringing to justice those guilty of violating the sanctions. Responsibility for violating the sanctions regime is not provided either by the Law of Ukraine "On Sanctions" or by sectoral codes.

Key words: international legal sanctions; countermeasures; coercive measures; sanctions policy; types of sanctions.

Надіслано до редколегії 02.11.2021
Рекомендовано до публікації 08.11.2021

РОЗДІЛ II

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК: 346.2

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-60-68>

Бочков Павло Володимирович,
кандидат юридичних наук, доктор богослов'я
(Міжрегіональна академія управління персоналом,
м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3218-6706>

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ПОНЯТІЙНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМАТИКА

У статті висвітлено значення та правовий статус державно-церковних відносин, розкрито їх зміст та звернуто увагу на проблеми, що їх супроводжують. Визначено окремі аспекти господарських правовідносин у діяльності релігійних організацій та встановлено особливості їх взаємозв'язку з правовою політикою держави. Наголошено на змісті проблемних питань господарської діяльності представників релігійних організацій та з'ясовано напрями їх усунення. Викладено авторську позицію щодо доцільності розширення понятійного апарату цього процесу завдяки введенню категорії «господарсько-правовий регулятор державно-церковних відносин». Сутнісну характеристику запропонованої понятійної категорії роз'яснено в широкому та вузькому розумінні, що забезпечує більш предметне її впровадження в законодавчі регулятори такого спрямування. Указано переваги її адаптації в сучасних державно-церковних відносинах, які стосуються господарської діяльності, з обґрунтуванням обраного підходу. Надано характеристику типових моделей державно-церковних відносин, визначено чинники впливу на їх вибір у країні та розкрито позицію науковців щодо доцільності адаптації в Україні концепції формування договірно-коопераційної багаторівневої моделі державно-церковних відносин.

Ключові слова: державно-церковні відносини; церква; господарські правовідносини; релігійні організації; релігійні громади; суб'єкти господарювання; модель державно-церковних відносин; законодавчий акт.

Постановка проблеми. Питання господарських правовідносин суб'єктів у різних сферах суспільних відносин не втрачає своєї актуальності. Крім того, господарські правовідносини мають свій зміст не лише із законодавчої позиції, а насамперед змінюються залежно від суб'єкта, котрий бере в них участь. Специфіка діяльності окремих суб'єктів господарювання призводить до необхідності надати більш предметного змісту цим правовідносинам. Обґрунтуванням такого твердження можуть слугувати державно-церковні відносини (далі – ДЦВ) у сфері господарської діяльності. Переважно ДЦВ визначають як певну систему зв'язків і стосунків, у процесі яких вирішуються різні питання, пов'язані з діяльністю органів влади і церкви, регулюванням правового становища церкви та релігійних організацій. Проте питання їх прояву в контексті господарської діяльності потребує поглибленого дослідження, оскільки правові

регулятори, що їх регламентують, періодично змінюються, а також змінюються умови функціонування, і, як наслідок, з'являється потреба в зміні підходів до їх формування. Безумовно, слід віддати належне законодавцю, котрий розкриває правову позицію щодо формування ДЦВ у нашому суспільстві, проте окремі питання господарської діяльності релігійних організацій та громад потребують більш системного регламентування, що й зумовлює актуальність обраного напрямку дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державно-церковних та господарських правовідносин доволі часто стає предметом розгляду в наукових дослідженнях, порушується на наукових конференціях, часто обговорюється на наукових дискусіях та в періодичних виданнях зазначеного спрямування. Як свідчить аналіз праць з указаної тематики, серед учених немає одностайного розуміння цих феноменів, їх сутності, місця та ролі в суспільно-політичному житті. Варто звернути увагу на результати монографічних досліджень таких науковців, як В. С. Бліхар [1], В. М. Бокоч [2], В. А. Бурмістрова та Ю. Є. Решетніков [3], В. Є. Єленський, М. І. Кирюшко, Н. І. Кочан та Н. С. Рубльова [4], А. М. Киридон [5] та інших. Проте їх дослідження обмежуються вузько направленою проблематикою в рамках напрямку наукової розробки, а внаслідок такого підходу трактування роль та проблемний аспект набирають рис цього напрямку.

Ураховуючи напрям обраного дослідження, доречно вказати праці науковців, які присвячено питанням господарської діяльності та господарським правовідносинам. Ці монографії охоплюють різні аспекти питань господарських правовідносин, а значущість полягає в деталізованому висвітленні їх зародження та розірвання з позиції поставленої проблеми. Серед учених, котрі опублікували результати такого виду монографічних досліджень, доцільно виокремити В. М. Адама та ін. [6], О. П. Віхрова [7], Д. В. Журавльова, Н. С. Кузнєцова, К. І. Чижмарь, К. А. Бабенко, В. І. Журавель та О. В. Продивус [8], Н. В. Іванюту [9], Н. В. Ільків, М. С. Долинську та ін. [10], Н. С. Хатнюк та Н. Б. Побіянську [11] та інших. У роботах зазначених науковців досить змістовно розкрито сутність, види та вплив господарських правовідносин на процеси різних видів діяльності, проте поверхово згадано про їх специфічні прояви в релігійних інституціях, що підтверджує актуальність поставленого питання для дослідження.

Формування цілей (постановка завдання). Метою наукової статті є дослідження наявних проблем у сфері державно-церковних відносин у контексті господарської діяльності, уточнення змістовності окремих категорій понятійного апарату цього процесу та встановлення моделі їх адаптації в суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державно-церковні відносини є основою взаємозв'язку між питаннями, які підлягають вирішенню як з боку держави, так і з боку релігійних установ. На сьогодні в Україні правову основу ДЦВ становлять: Конституція України (питання свободи світогляду віросповідання, діяльності церкви і релігійних організацій) [12], закони України «Про свободу совісті та віросповідання» (уперше в історії України прийнято положення щодо діяльності церкви та релігійних організацій) [13], «Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи» (закріплено створення релігійних громад) [14], Кримінальний кодекс України (розд. V ст. 161 «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії») [15]. Крім того, до цього переліку варто віднести Загальну декларацію прав людини, яка ст. 2 чітко регламентує: «кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища» [16], та розпорядження Президента України від 23.09.2005 № 1172/2005-рп «Про заходи щодо реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, релігій і церкви» [17].

Усі зазначені нормативно-законодавчі акти покладено в основу формування ДЦВ у цілому. Проте, якщо брати до уваги напрям дослідження, а саме господарські правовідносини, то необхідно додати до сукупності правових актів Господарський кодекс України [18] та Господарський процесуальний кодекс України [19]. Відповідно до вказаних законодавчих регуляторів господарські правовідносини виникають у сфері господарювання і поєднують у собі майновий (приватний) та адміністративний (публічний) елементи. Законодавець регламентує той факт, що господарські правовідносини формуються за двома напрямками:

- по-перше, господарські правовідносини за горизонталлю, які передбачають правовідносини між рівноправними суб'єктами господарського права (суб'єктами підприємництва);

- по-друге, господарські правовідносини за вертикаллю, що становлять правовідносини між нерівноправними суб'єктами в майновому чи організаційному плані.

Водночас, незважаючи на наявність блоку нормативно-правових регуляторів ДЦВ, проблемною залишається низка питань, що потребує більш пильної уваги політиків, науковців і представників релігійних установ (громад). До них належать:

- відсутність повноцінного визначення релігійних організацій на законодавчому рівні (недосконалість правового регулювання в цьому питанні);

- указаний перелік організаційно-правових форм релігійних організацій не закріплено в національному законодавстві, проте частина науковців вважає, що такої проблеми не існує. Зокрема, В. І. Борисова стверджує: «...Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» <...> закріплює виключний перелік видів релігійних організацій і до них відносить: релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, які наділяються правами юридичних осіб, а також релігійні об'єднання, що складаються із зазначених релігійних організацій, але не визнаються юридичними особами» [20, с. 51];

- культова діяльність релігійних організацій регулюється нормами канонічного права і не підпадає під сферу правового регулювання, тоді як позакультова діяльність, яка здійснюється в духовній і практичній сферах, частково підпадає під сферу правового регулювання [21, с.182].

Аналізуючи чинне законодавство, стає зрозумілим, що низка положень у ДЦВ має декларативний характер, нерозв'язаними залишаються майнові проблеми релігійних організацій, і тому проведення господарської діяльності зазнає труднощів та порушує умови функціонування цих організацій. Очевидно, що питання потребує більшої уваги не лише з боку законодавця, а й має знайти вирішення в науковому середовищі.

Убачаємо доцільним на першому етапі з'ясувати питання щодо розуміння значення категорії господарських правовідносин і практичної ролі, яку вони відіграють у ДЦВ. Це потребує використання загальнонаукового методу сходження від абстрактного до конкретного, адже вказана категорія включає абстрактно-правові та господарські правові відносини, котрі забезпечують адаптацію взаємодії між державою та релігійними установами.

Тому важливим є розкриття сутнісної характеристики понятійної категорії «державно-церковні відносини» науковцями, котрі присвятили свої праці вивченню цієї проблеми.

Таблиця 1

Наукові позиції щодо трактування понятійної категорії «державно-церковні відносини»

Зміст понятійної категорії	Ключові аспекти понятійної категорії	Автор (джерело)
ДЦВ – це певна система зв'язків і	Система зв'язків і	Ю. І. Римаренко та

стосунків, у процесі яких вирішуються різні питання, пов'язані з діяльністю органів влади і церкви, регулюванням правового становища церкви	стосунків; діяльність органів влади і церкви; становище церкви	інші [22, с. 464]
ДЦВ – це один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій з державою, ступінь їх інтеграції чи дезінтеграції	Види суспільних відносин; рівень взаємозв'язків церкви з державою; ступінь інтеграції чи дезінтеграції	В. Б. Авер'янов, В. І. Акуленко, В. Д. Бабкін, В. Г. Бурчинський та ін. [23, с. 163]
ДЦВ – це сформована на основі певних, загальноприйнятих норм, звичаїв та законів взаємодія державних чинників (особливо законодавчої та виконавчої влади) та складових релігійного комплексу	Загальноприйняті норми та звичаї; державні чинники законодавчої та виконавчої влади; релігійний комплекс	А. М. Колодний [24, с. 464]

На підставі результатів проведених досліджень пропонуємо розширити понятійний апарат для процесу організації та здійснення господарської діяльності релігійними установами (громадами) завдяки введенню понятійної категорії «господарсько-правовий регулятор державно-церковних відносин».

У широкому значенні варто розуміти понятійну категорію «господарсько-правовий регулятор державно-церковних відносин» як комплекс правових норм, регламентованих законодавством держави для організації та здійснення господарської діяльності релігійними установами (громадами), з урахуванням специфічних умов їх функціонування у суспільстві. Основними перевагами введення запропонованої понятійної категорії вважаємо:

- по-перше, наявність комплексу правових норм, які здатні регламентувати всі аспекти господарської діяльності обраного суб'єкта;
- по-друге, виділення специфічних умов функціонування релігійних установ (громад) ставить їх за межі класичної господарської діяльності інших суб'єктів;
- по-третє, розкриття взаємозв'язку ДЦВ та господарської діяльності з урахуванням їх адаптації в суспільстві.

У вузькому розумінні зміст запропонованої понятійної категорії пропонується визначати як фактичні господарські відносини між державою та церквою, що врегульовані нормою права. Такий підхід нівелює деталізовану характеристику понятійної категорії, проте розкриває всі аспекти її призначення. У цілому понятійна категорія «господарсько-правовий регулятор державно-церковних відносин» може стати в нагоді як законодавцю, так і представникам релігійних установ (громад) під час прийняття рішень щодо підвищення якісного рівня цього виду правовідносин. Таке твердження виникає унаслідок того, що відбувається конкретизація сфери правової події та вказується інструмент її реалізації через обов'язкове використання правових норм на основі виникнення фактичних господарських відносин між зазначеними суб'єктами.

З метою поглиблення дослідження варто встановити модель ДЦВ, яку обрано суспільством України. Більшість науковців вважає, що у світі протягом століть сформувалися декілька типів ДЦВ, які не належать до якихось часових періодів і часто переплітаються між собою (наприклад, теократія передбачає наявність державної церкви та ін.). Доведено той факт, що обрання моделі державно-суспільних відносин має індивідуальний характер для кожної країни. Як правило, встановлення типу моделі ДЦВ

залежить від багатьох чинників: правових устоїв, прийнятих у суспільстві, поглядів світської та церковної влади на це питання, економічного стану суспільства тощо.

Таблиця 2

Типові моделі державно-церковних відносин

Тип моделі ДЦВ	Основні ознаки типової моделі ДЦВ
Теократична модель ДЦВ	Влада в державі належить главі панівної церкви та її ієрархії. Нині цій моделі відповідає мусульманське правління в Ірані та Саудівській Аравії
Цезаропапістська модель ДЦВ	Держава має повну владу у справах церкви
Протекціоністська модель ДЦВ	Забезпечує певній конфесії привілейований статус державної церкви, яка є політичним інститутом підтримки світської влади. Прикладом моделі є сучасна Греція з державною православною церквою та лютеранська церква в Норвегії, Швеції, Данії, Фінляндії тощо
Секуляризаційна модель ДЦВ	Держава відокремлює від себе церкву. 31 країна світу проголосила секулярний характер держави, 20 країн конституційно закріпили такий статус. Ця модель має 2 види адаптації: сепараційна (відокремлення церкви й держави) та конфронтаційна
Сепараційна модель ДЦВ	Базується на неутручанні держави у справи будь-якої церкви і навпаки. Характерна для США, Франції, Німеччини та Португалії
Конфронтаційна модель ДЦВ	Відокремлення держави від церкви характеризується обмеженням і придушенням державою матеріального і правового становища церкви, тиском державних органів влади на всі релігійні об'єднання, обмеженням прав свободи совісті
Партнерська (коопераційна, солідарна) модель ДЦВ	Ґрунтується на гармонізації відносин між державою і церквою, обидві суспільні інституції, які діють в інтересах суспільства. Правова основа передбачає систему угод (конкордатів) між державою і певними церквами. Притаманна країнам ЄС, Латвії, Угорщині тощо

Примітка: узагальнено та систематизовано автором на основі праці С. В. Онишук [25].

Під час установа типу моделі ДЦВ в Україні головним є визначення чинників, котрі впливають на цей вибір. Науковці вважають, що кожна країна має самостійно визначити напрям та зміст державно-церковних відносин. Поділяємо думку В. А. Бурмістрової стосовно того, що на сьогодні в Україні є необхідність упровадження «концепції формування договірно-коопераційної багаторівневої моделі державно-церковних відносин, яка базується на можливості в межах чинних конституційних та законодавчих норм щодо свободи совісті й релігійних організацій, не порушуючи прав і свобод віруючих та їх релігійних організацій, розширити сферу співробітництва Української держави з провідними релігійними об'єднаннями України» [26].

Висновки. Отже, законодавча платформа, що регламентує державно-церковні відносини, потребує змін, оскільки є низка невирішених питань, пов'язаних із господарськими правовідносинами. Частково вирішення проблемних питань залежить від удосконалення понятійного апарату, який здатен ґрунтовно розкрити їх цільовий характер. Так, упровадження понятійної категорії «господарсько-правовий регулятор державно-церковних відносин» (комплекс правових норм, регламентованих законодавством держави для організації та здійснення господарської діяльності релігійними установами

(громадами), з урахуванням специфічних умов їх функціонування в суспільстві) надасть можливість більш предметно окреслити їх зміст. Основними перевагами впровадження понятійної категорії можна вважати такі: наявність комплексу правових норм, які здатні регламентувати всі аспекти господарської діяльності релігійних організацій (громад); виділення специфічних умов функціонування релігійних установ (громад) ставить їх за межі класичної господарської діяльності інших суб'єктів; розкриття взаємозв'язку державно-церковних відносин та господарської діяльності з урахуванням їх адаптації в суспільстві. Крім того, потребує особливої уваги питання визначення моделі державно-церковних відносин в Україні, що певною мірою стосується змісту законодавчих регуляторів, котрі визначають умови організації діяльності релігійними організаціями. У цілому низка питань щодо сучасних державно-церковних відносин в контексті господарської діяльності потребує більше уваги як з боку законодавця, так і з боку представників церкви, наукової спільноти, фахівців господарської діяльності релігійних організацій (громад), що сприятиме покращенню сьогочасної ситуації.

Перспективи подальших розвідок. Продовження дослідження державно-церковних відносин з позиції господарської діяльності вбачаємо у вивченні функцій і принципів їх адаптації в сучасних умовах на основі розроблених новацій.

Список використаних джерел

1. Бліхар В. С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 516 с.
2. Бокоч В. М. Україна: перехрестя політики і релігії (суспільно-політичні детермінанти релігійно-церковних трансформацій) : монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2020. 408 с.
3. Бурмістрова В. А., Решетников Ю. Є. Політика держави у відповідь на релігійно-конфесійне структурування українського суспільства. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти : монографія / за заг. ред. В. П. Трошинського. Київ : НАДУ, 2018. С. 200–235.
4. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України : монографія / В. Єленський, М. Кирюшко, Н. Кочан, Н. Рубльова; за ред. В. Вайналович. К. : Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2012. 272 с.
5. Киридон А. М. Держава – Церква – Суспільство: інверсна трансформація в Україні : монографія. Рівне : РІС КСУ, 2011. 216 с.
6. Проблеми правового регулювання договірних відносин суб'єктів господарювання : монографія / В. М. Адам та ін.; за заг. ред. М. С. Долинської. Львів : ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2019. 247 с.
7. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія. К. : Видавничий дім «Слово», 2008. 512 с.
8. Складові успіху у господарському процесі : монографія / Д. В. Журавльов, Н. С. Кузнєцова, К. І. Чижмарь, К. А. Бабенко, В. І. Журавель, О. В. Продивус. К. : ЦУЛ. 2019. 320 с.
9. Іванюта Н. В. Функції господарського процесуального права: теоретико-практичні аспекти : монографія / НАН України; Ін-т економіко-правових досліджень. Одеса : Фенікс, 2018. 516 с.
10. Неюрисдикційні форми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання : монографія / Н. В. Ільків, М. С. Долинська та ін.; за заг. ред. М. С. Долинської. Львів : ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2020. 174 с.
11. Хатнюк Н. С., Побіянська Н. Б. Правові підстави визнання господарського зобов'язання недійсним як спосіб захисту прав та охоронюваних інтересів суб'єктів господарювання : монографія / за заг. ред. Н. С. Хатнюк. Київ : «Видавництво Людмила», 2020. 164 с.
12. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-В. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 № 987-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (дата звернення: 07.10.2021).
14. Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи : Закон України від 17.01.2019 № 2673-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-19> (дата звернення: 07.10.2021).
15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 07.10.2021).

16. Загальна декларація прав людини (витяги) : Офіційні державні документи у сфері релігії. URL: http://www.pravoslavyya.sumy.ua/viewpage.php?page_id=65 (дата звернення: 07.10.2021).
17. Про заходи щодо реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, релігій і церкви : Розпорядження Президента від 23.09.2005 № 1172/2005-рп. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/R1172_05.html (дата звернення: 07.10.2021).
18. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV (із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 03.02.2021 № 738-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 07.10.2021).
19. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII (із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 19 червня 2020 р. № 738-IX). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 07.10.2021).
20. Борисова В. І. Релігійна організація – самостійний функціональний вид невідприємницьких організацій. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 49–56.
21. Мельничук О. П. Відокремлення держави та релігійних організацій в сучасних умовах державотворення: правова природа, зміст та види. *Актуальні питання юриспруденції. Правова позиція*. 2020. № 2 (27). С. 178–182.
22. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; упоряд. Ю. І. Римаренко та ін. К. : Генеза : Довіра, 1996. 942 с.
23. Юридична енциклопедія : в 6 т. / В. Б. Аверьянов, В. І. Акуленко, В. Д. Бабкін, В. Г. Бурчинський та ін.; редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2 : Д–Й. 744 с.
24. Академічне релігієзнавство : підручник / за наук. ред. А. М. Колодного. К. : Світ Знань, 2000. 862 с.
25. Онищук С. Моделі державно-церковних відносин: порівняльний аналіз. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2014_2_4 (дата звернення: 07.10.2021).
26. Бурмістрова В. А. Концептуальні засади розвитку публічного адміністрування в системі державно-церковних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 25.00.01. К. : Національна академія державного управління при Президентові України, 2021. 23 с.

References

1. Blikhar, V. S. (2013). Derzhavno-tserkovni vidnosyny yak eksplikatsiia dykhotomii vldy ta suspilstva u yevropeiskii filosofii [State-church relations as an explication of the dichotomy of power and society in European philosophy] : monohrafiia. Lviv : LvDUVS. 516 s. [in Ukrainian].
2. Bokoch, V. M. (2020). Ukraina: perekhrestia polityky i relihii (suspilno-politychni determinanty relihiino-tserkovnykh transformatsii) [Ukraine: the intersection of politics and religion (socio-political determinants of religious and ecclesiastical transformations)] : monohrafiia. Uzhhorod : Polihraftsentr «Lira». 408 s. [in Ukrainian].
3. Burmistrova, V. A., Reshetnikov, Yu. Ie. (2018). Polityka derzhavy u vidpovid na relihiino-konfesiine strukturuvannia ukrainskoho suspilstva. *Formuvannia ukrainskoi identychnosti v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoretychni i politychni aspekty* [State policy in response to religious and confessional structuring of Ukrainian society. *Formation of Ukrainian identity in the context of modern challenges: theoretical and political aspects*] : monohrafiia / za zah. red. V. P. Troshchynskoho. Kyiv :NADU. S. 200–235 [in Ukrainian].
4. Relihiinyi chynnyk u protsesakh natsiie- ta derzhavotvorennia: dosvid suchasnoi Ukrainy [Religious factor in the processes of nation- and state-building: the experience of modern Ukraine] : monohrafiia / V. Ielenskyi, M. Kyriushko, N. Kochan, N. Rublova; za red. V. Vainalovych. K. : In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2012. 272 s. [in Ukrainian].
5. Kyrydon, A. M. (2011). Derzhava – Tserkva – Suspilstvo: inversna transformatsiia v Ukraini [State - Church - Society: inverse transformation in Ukraine] : monohrafiia. Rivne : RIS KSU. 216 s. [in Ukrainian].
6. Problemy pravovoho rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn subiektiv hospodariuvannia [Problems of legal regulation of contractual relations of business entities] : monohrafiia / V. M. Adam ta in.; za zah. red. M. S. Dolynskoi. Lviv : TOV «Halytska vydavnycha spilka», 2019. 247 s. [in Ukrainian].
7. Vikhrov, O. P. (2008). Orhanizatsiino-hospodarski pravovidnosyny [Organizational and economic relations] : monohrafiia. K. : Vydavnychiy dim «Slovo». 512 s. [in Ukrainian].
8. Skladovi uspikhu u hospodarskomu protsesi [Components of success in the economic process] : monohrafiia / D. V. Zhuravlov, N. S. Kuznietsova, K. I. Chyzhmar, K. A. Babenko, V. I. Zhuravel, O. V. Prodyvus. K. : TsUL, 2019. 320 s. [in Ukrainian].

9. Ivaniuta, N. V. (2018). Funktsii hospodarskoho protsesualnogo prava: teoretyko-praktychni aspekty [Functions of economic procedural law: theoretical and practical aspects] : monohrafiia / NAN Ukrainy; In-ekonomiko-pravovykh doslidzhen. Odesa : Feniks. 516 s. [in Ukrainian].
10. Neiryusydyktsiini formy zakhystu prav ta interesiv subiektiv hospodariuvannia [Non-jurisdictional forms of protection of the rights and interests of business entities] : monohrafiia / N. V. Ilkiv, M. S. Dolynska ta in.; za zah. red. M. S. Dolynskoi. Lviv : TOV «Halytska vydavnycha spilka», 2020. 174 s. [in Ukrainian].
11. Khatniuk, N. S., Pobiianska, N. B. (2020). Pravovi pidstavy vyznannia hospodarskoho zoboviazannia nediisnym yak sposib zakhystu prav ta okhroniuvanykh interesiv subiektiv hospodariuvannia [Legal grounds for invalidation of an economic obligation as a way to protect the rights and protected interests of economic entities] : monohrafiia / za zah. red. N. S. Khatniuk. Kyiv : «Vydavnytstvo Liudmyla». 164 s. [in Ukrainian].
12. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-V. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
13. Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii [On freedom of conscience and religious organizations] : Zakon Ukrainy vid 23.04.1991 № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
14. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo pidlehlosti relihiinykh orhanizatsii ta protsedury derzhavnoi reiestratsii relihiinykh orhanizatsii zi statusom yurydychnoi osoby [On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Subordination of Religious Organizations and the Procedure for State Registration of Religious Organizations with the Status of a Legal Entity] : Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 № 2673-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-19> (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
15. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
16. Zahalna deklaratsiia prav liudyny (vytiahy) [Universal Declaration of Human Rights (extracts)] : Ofitsiini derzhavni dokumenty u sferi relihii. URL: http://www.pravoslavyya.sumy.ua/viewpage.php?page_id=65 (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
17. Pro zakhody shchodo realizatsii derzhavnoi polityky u sferi mizhnatsionalnykh vidnosyn, relihii i tserkvy [On measures to implement state policy in the field of interethnic relations, religions and the church] : Rozporiadzhennia Prezydenta vid 23.09.2005 № 1172/2005-rp. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/R1172_05.html (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
18. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 436-IV (iz zminamy i dopovnenniamy, vnesenymy Zakonom Ukrainy vid 03.02.2021 № 738-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
19. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Commercial Procedural Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06 lystopada 1991 r. № 1798-XII (iz zminamy i dopovnenniamy, vnesenymy Zakonom Ukrainy vid 19 chervnia 2020 r. № 738-IX). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
20. Borysova, V. I. (2013). Relihiina orhanizatsiia – samostiinyi funktsionalnyi vyd nepidpriemnytskykh orhanizatsii [Religious organization – an independent functional type of non-profit organizations]. *Yuryst Ukrainy*. № 2. S. 49–56 [in Ukrainian].
21. Melnychuk, O. P. (2020). Vidokremlennia derzhavy ta relihiinykh orhanizatsii v suchasnykh umovakh derzhavotvorennya: pravova pryroda, zmist ta vydy [Separation of the state and religious organizations in the modern conditions of state formation: legal nature, content and types]. *Aktualni pytannia yurysprudentsii. Pravova pozytsiia*. № 2 (27). S. 178–182 [in Ukrainian].
22. Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva [A small encyclopedia of ethno-state studies] / Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy; uporiad. Yu. I. Rymarenko ta in. K. : Heneza : Dovira, 1996. 942 s. [in Ukrainian].
23. Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia] : v 6 t. / V. B. Averianov, V. I. Akulenko, V. D. Babkin, V. H. Burchynskiy ta in.; redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. K. : «Ukr. entsykl.», 1998. T. 2 : D–Y. 744 s. [in Ukrainian].
24. Akademichne relihiieznavstvo: pidruchnyk [Academic religious studies: a textbook] / za nauk. red. A. M. Kolodnoho. K. : Svit Znan, 2000. 862 s. [in Ukrainian].
25. Onyshchuk, S. (2014). Modeli derzhavno-tserkovnykh vidnosyn: porivnialnyi analiz [Models of state-church relations: a comparative analysis]. *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka*. Vyp. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2014_2_4 (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
26. Burmistrova, V. A. (2021). Kontseptualni zasady rozvytku publichnogo administruvannia v systemi derzhavno-tserkovnykh vidnosyn [Conceptual bases of development of public administration in the system of

state-church relations] ; avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 25.00.01. K. : Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. 23 s. [in Ukrainian].

Bochkov Pavlo,

PhD of Law, Doctor of Theology

(Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3218-6706>

STATE-CHURCH RELATIONS IN THE FIELD OF ECONOMY: CONCEPTUALITY AND PROBLEMS

The article highlights the meaning and legal status of state-church relations, reveals their content and draws attention to the problems that accompany them. Identifies certain aspects of economic relations in the activities of religious organizations and establishes the features of their relationship with the legal policy of the state. Attention is paid to the types of problematic issues of economic activity of representatives of religious organizations and the directions of their elimination are determined. The author's position on the expediency of expanding the clear apparatus of this process by introducing the category of "economic and legal regulator of state-church relations" is presented. The essential characteristics of the proposed conceptual category are presented in a broad and narrow sense, which provides a more substantive implementation in the legislative regulators of this area. The advantages of its adaptation in modern state-church relations, which affect economic activity, are determined in detail, with the substantiation of the chosen approach. The characteristics of typical models of state-church relations are given, the factors influencing their choice in the country are determined and the position of scientists on expediency of adaptation in Ukraine of the concept of formation of contractual-cooperative multilevel model of state-church relations is revealed. Of course, one should be aware of the legislator, who reveals the legal position on the formation of state-church relations in our society, but some issues of economic activity of religious organizations and communities need more substantive regulation, which emphasizes the relevance of the chosen area of research. A number of conclusions can be drawn from the results of the research. The legislative platform governing state-church relations needs to be improved, as there are a number of unresolved issues related to economic relations. Part of the solution to the problematic issues lies in the plane of improving the conceptual apparatus, which is able to more objectively reveal their target nature. Thus, the introduction of the conceptual category "economic and legal regulator of state-church relations" will provide more substantive. In general, a number of issues of modern state-church relations in the context of economic activity require closer attention both from the legislator and from representatives of the church, scientific elites, specialists in economic activities of religious organizations (communities), which together will improve the situation inherent in today.

Key words: state-church relations; church; economic legal relations; religious organizations; religious communities; business entities; model of state-church relations; legislative act.

Надіслано до редколегії 14.10.2021

Рекомендовано до публікації 19.10.2021

УДК: 347.476 : 347.961

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-69-74>

Капліна Галина Анатоліївна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2527-3550>

Леонова Дар'я Олександрівна,
магістр права
(Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6381-7929>

ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ БОРЖНИКА У ПРОЦЕСІ ВЧИНЕННЯ НОТАРІУСОМ ВИКОНАВЧОГО НАПISУ

На підставі аналізу доктринальних джерел, судової та правозастосовної практики в статті аргументовано тези, що формалізм процесу та неврахування інтересів і позиції боржника під час вчинення виконавчого напису стає підставою повсюдного визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню. Це суттєво впливає на ефективність позасудового способу захисту цивільних прав нотаріусами, змушує боржників звертатися до суду для захисту своїх інтересів. На підставі проведеного дослідження запропоновано забезпечити збалансованість інтересів сторін зобов'язання в процесі вчинення виконавчого напису шляхом введення обов'язку нотаріуса надсилати письмове повідомлення боржнику про звернення стягувача для вчинення виконавчого напису.

Ключові слова: захист інтересів боржників; виконавчий напис нотаріуса; захист цивільних прав нотаріусом; баланс інтересів стягувача та боржника.

Постановка проблеми. Одним із напрямів розвитку системи захисту цивільних прав є створення дієвих позасудових та/або досудових механізмів. Вчинення виконавчого напису нотаріусом як позасудовий та швидкий спосіб захисту цивільних прав набуває популярності серед стягувачів у різних видах зобов'язань. Однак аналіз правозастосовної практики демонструє, що лєвова частка вчинених виконавчих написів визнається такими, що не підлягають виконанню в судовому порядку, і однією з причин того є ігнорування позиції боржника в процесі вчинення виконавчого напису. Однобічний процес вчинення виконавчого напису на основі документів та інформації, поданої тільки стягувачем без урахування позиції боржника, змушує боржника в майбутньому звертатися до суду для захисту своїх інтересів. Зваживши на викладене, актуальним убачається наукова розробка пропозицій, направлених на збалансування інтересів стягувача та боржника під час вчинення виконавчого напису з метою підвищення ефективності такого виду захисту цивільних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та правозастосовним проблемам вчинення виконавчих написів приділялося достатньо уваги на сторінках юридичної літератури. Свої дослідження процесу вчинення виконавчих написів присвятили багато вчених, зокрема: І. А. Алферов, Н. В. Безсмертна, Ю. В. Желіховська, С. Я. Фурса. Серед здобутків науковців слід відзначити й напрацювання А. С. Серветник,

яка ґрунтовно дослідила питання безспірності нотаріального провадження в цілому та безспірного характеру вчинення виконавчого напису зокрема. Вартий уваги й доробок І. В. Мельник, яка детально проаналізувала окремі проблемні аспекти вчинення виконавчих написів щодо стягнення заборгованості з орендної плати за користування державним чи комунальним майном.

Водночас питання захисту інтересів боржника і врахування його позиції під час вчинення виконавчого напису залишаються поза увагою науковців, а механізми зменшення ризиків недобросовісності з боку стягувачів та збалансування інтересів сторін зобов'язань на сьогодні є недостатньо дослідженими.

Метою статті є наукове та практичне обґрунтування пропозицій щодо способів захисту інтересів боржників у процесі вчинення виконавчого напису з метою підвищення ефективності позасудового способу захисту цивільних прав нотаріусом.

Виклад основного матеріалу. Стаття 18 Цивільного кодексу України наділяє нотаріуса повноваженням здійснювати захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом. Отже, законодавець наділяє нотаріуса таким інструментом як виконавчий напис, що виступає способом захисту порушеного цивільного права.

У ході дослідження питання захисту прав та законних інтересів боржника під час вчинення виконавчого напису необхідно керуватися, насамперед, Законом України «Про нотаріат», постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів», Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні».

Відповідно до п. 19 ст. 34 Закону України «Про нотаріат», виконавчий напис є нотаріальною дією, що вчиняють нотаріуси. Згідно зі ст. 87 Закону України «Про нотаріат», для стягнення грошових сум або витребування від боржника майна нотаріуси вчиняють виконавчі написи на документах, що встановлюють заборгованість. Перелік документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Главою 16 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5, передбачено порядок вчинення виконавчих написів.

Відповідно до п. 1.1. згаданої глави, для стягнення грошових сум або витребування від боржника майна нотаріуси вчиняють виконавчі написи на документах, що встановлюють заборгованість, або на правочинах, що передбачають звернення стягнення на майно на підставі виконавчих написів.

Згідно з п. 3.2 тої ж глави безспірність заборгованості підтверджують документи, передбачені Переліком документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 р. № 1172.

Системний аналіз законодавства, яким урегульовано процес вчинення виконавчого напису нотаріуса, дає підстави для висунування двох взаємопов'язаних тез.

1. Безспірність заборгованості чи іншої відповідальності боржника для нотаріуса підтверджується формальними ознаками – наданими стягувачем документами згідно з Переліком документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів. Це нерідко призводить до того, що документи, подані нотаріусу, формально відповідають Переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів, проте містять у своїй сукупності неправдиву інформацію щодо наявності безспірних боргових зобов'язань.

Нотаріус здійснює свою діяльність у сфері безспірної юрисдикції і не встановлює прав або обов'язків учасників правовідносин, не змінює їх під час вчинення виконавчого напису. Виникає закономірне питання: чи може нотаріус бути впевненим, що стягувач

надав усі первинні документи, які, наприклад, підтверджують суму заборгованості? Під час здійснення виконавчого напису відповідальність за достовірність даних, документів та повноти їх надання повністю лежить на стягувачеві. На нашу думку, це призводить до зловживання недобросовісними стягувачами правом на вчинення виконавчого напису, про що свідчить і стала судова практика з визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню. У пункті 10 «Узагальнення судової практики розгляду справ про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні» Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ роз'яснено, що однією з об'єктивних причин оскарження виконавчих написів є поверхневий підхід нотаріуса до вирішення питання про можливість вчинення виконавчого напису в кожному конкретному випадку. Поза увагою нотаріуса часто залишається те, що стягувачі, звертаючись щодо вчинення виконавчого напису, необгрунтовано завищують суми своїх вимог, включаючи до їх складу всі санкції, комісії, винагороди, або звертаються про стягнення спірного боргу [1].

Як справедливо зауважує Олена Демченко, у нинішній вітчизняній правовій системі поняття «безспірність» щодо сплати коштів, виконання боргових зобов'язань викликає спір якщо не по суті, то за формальними ознаками, перетворюючи формально виписану законодавцем норму на фікцію в реальному житті [2, с. 19].

Як указав Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду від 21.03.2018 у справі № 910/5413/17, нотаріус під час вчинення виконавчого напису не встановлює права та обов'язки учасників правовідносин, а лише перевіряє наявність необхідних документів [3]. Аналогічну правову позицію висловив Верховний Суд України в постанові від 20.05.2015 у справі № 6-158цс15.

Стосовно висунутої тези необхідно звернути увагу на те, що за деякими видами стягнення заборгованості на підставі виконавчих написів нотаріусів право боржника на захист його інтересів забезпечується шляхом направлення йому повідомлення про заборгованість і необхідність її погашення та отримання боржником такого листа. На нашу думку, доцільним є розширення подібної практики щодо повідомлення боржника про конкретну суму заборгованості перед певним стягувачем до того, як стосовно цієї заборгованості буде вчинено виконавчий напис – як один із способів сприяння захисту прав боржника та зменшення ризиків визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню.

Ігнорування позиції боржника в процесі вчинення виконавчого напису нотаріусом дає підстави для висловлення такої думки.

Неврахування позиції боржника під час вчинення виконавчого напису, або, щонайменше, неінформування його про процес вчинення виконавчого напису стосовно нього значно підвищує ймовірність виникнення судового спору щодо оскарження виконавчого напису.

2. Відсутність обов'язку врахування позиції боржника під час вчинення виконавчого напису стосовно нього значно підвищує ймовірність виникнення судового спору щодо оскарження виконавчого напису.

Як було вже зазначено, вчинення нотаріусом виконавчого напису відбувається за фактом подання стягувачем документів, які згідно з відповідним Переліком є підтвердженням безспірності заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем. Тобто нотаріус вирішує питання про вчинення виконавчого напису на підставі документів, наданих лише однією стороною, стягувачем, і не зобов'язаний ставити питання та одержувати пояснення боржника з приводу заборгованості для підтвердження чи спростування її безспірності. Однак подання стягувачем відповідних документів нотаріусу само собою ще не свідчить про відсутність спору стосовно заборгованості як такого. Так, Анна Серветник у своєму дослідженні акцентує увагу, що доволі часто беззаперечною підставою для задоволення позову про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню, стає приховування стягувачем факту розгляду спору між ним та боржником у судовому порядку [4, с. 38].

Цікавою є позиція Верховного Суду, висловлена в Постанові від 13 жовтня 2021 року у справі № 554/6777/17-ц, що дійсно на сьогодні чинне законодавство України не зобов'язує нотаріуса викликати позичальника і з'ясувати наявність чи відсутність його заперечень проти вимог позикодавця. Проте право позичальника на захист його інтересів забезпечується шляхом направлення йому повідомлення про заборгованість та необхідність її погашення. Однак, урахувавши те, що нотаріальне провадження є безспірним, для забезпечення такої безспірності нотаріусові бажано з'ясувати в позичальника наявність заперечень щодо вчинення виконавчого напису або сплати ним боргу.

У нотаріальному процесі в ході стягнення боргу за нотаріально посвідченим договором позики (кредитним договором) на підставі виконавчого напису нотаріуса боржник участі не бере, а тому врахування його інтересів має забезпечуватися шляхом надсилання повідомлення – письмової вимоги про усунення порушення (письмове повідомлення про вчинення виконавчого напису).

Системний аналіз позиції Верховного Суду дає підстави зробити такі висновки:

- для забезпечення безспірності заборгованості бажано з'ясувати в позичальника наявність заперечень стосовно вимог стягувача;
- урахування інтересів боржника має забезпечуватися шляхом надсилання письмового повідомлення про вчинення виконавчого напису.

Цілком підтримуємо висловлену позицію як таку, що необхідно взяти за основу для врахування інтересів боржників у процесі вчинення виконавчих написів нотаріусами.

Для того, щоб процес вчинення виконавчого напису не перетворювався на набір формальних процедур, а працював як ефективний механізм захисту майнових прав та інтересів усіх сторін правовідносин, убачається необхідним внесення змін до регламентації цього процесу. При цьому необхідно враховувати специфіку вчинення виконавчого напису як безспірного, неюрисдикційного способу захисту цивільних прав.

На нашу думку та з урахуванням правозастосовної практики, доцільним є введення обов'язку нотаріуса надсилати письмове повідомлення боржнику про звернення стягувача для вчинення виконавчого напису. Таке повідомлення повинно містити: відомості про стягувача, інформацію щодо суми, яка підлягає стягненню, або предметів, що підлягатимуть витребуванню, включаючи пеню, штрафи, відсотки тощо, копії документів, подані нотаріусу стягувачем для вчинення виконавчого напису, дату, до якої боржнику слід надати заперечення щодо заборгованості (за наявності). Нотаріус повинен установити дату надання відповіді боржником, враховуючи розумність строків та неприпустимість затягування процесу вчинення виконавчого напису. Убачаємо, що такий строк повинен бути не менше як 15 днів (за аналогією до строку подання відзиву) та не більше ніж 30 днів для недопущення затягування нотаріального процесу.

Повідомлення повинно бути здійснено належним чином або вважатися таким за умови, що боржник одержав або мав одержати повідомлення, але не одержав його з власної вини. Доказом належного здійснення повідомлення може бути, зокрема, повідомлення про вручення поштового відправлення з описом вкладення. Боржник, у свою чергу, у разі незгоди із сумою заборгованості або її наявності тощо, матиме змогу надати аргументовані заперечення. Такими можуть бути, зокрема, копії судових рішень, якими підтверджується факт розгляду спору щодо заборгованості між сторонами; розрахункові документи (квитанції, чеки, платіжні доручення, розписки); листування тощо. При цьому слід погодитися з позицією, що документами, які мають підтверджувати наявність чи відсутність заборгованості, а також установлювати розмір заборгованості, можуть бути виключно первинні документи, оформлені відповідно до вимог ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» [6; 7, с. 25].

У разі ж наявності аргументованих заперечень боржника – нотаріус матиме право відмовити у вчиненні виконавчого напису, оскільки заборгованість не буде безспірною.

Доцільно зауважити, що таке нововведення значно подовжить у часі процес вчинення виконавчого напису, однак, з іншого боку, це сприятиме більш відповідальному ставленню як стягувачів, так і нотаріусів до такого способу захисту цивільних прав.

Висновки. Захист цивільних прав нотаріусом шляхом вчинення виконавчого напису має враховувати законні інтереси не лише стягувачів, а й боржників, унеможливаючи зловживання стягувачами своїх прав.

Аналіз правозастосовної практики свідчить про поширену проблему визнання виконавчих написів нотаріусів такими, що не підлягають виконанню в судовому порядку. Це, з одного боку, свідчить про не добросесність стягувачів, які звертаються щодо вчинення виконавчого напису, та, з іншого боку, зменшує ефективність захисту цивільних прав нотаріусами.

Для того щоб збалансувати інтереси боржників і стягувачів та мінімізувати кількість судових справ про визнання виконавчих написів такими, що не підлягають виконанню, у статті запропоновано вдосконалити процес вчинення виконавчого напису. Установлення обов'язку нотаріуса надсилати письмове повідомлення боржнику про звернення стягувача для вчинення виконавчого напису забезпечить:

1) боржнику – можливість захистити свої інтереси в процесі вчинення виконавчого напису, уникнення судового спору про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню;

2) нотаріусу – можливість відмови у вчиненні виконавчого напису у разі виявлення спору щодо зобов'язань, підвищення ефективності та дієвості захисту цивільних прав;

3) стягувачу – зменшення ризику визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню.

Перспективними напрямками подальших досліджень є розроблення ефективних механізмів позасудового захисту цивільних прав нотаріусами шляхом вчинення виконавчих написів зі збереженням балансу інтересів усіх сторін нотаріального процесу. Зокрема, актуальними вбачаються питання розширення кола зобов'язань, за якими може бути вчинено виконавчий напис та процес автоматизації (цифровізації) вчинення виконавчого напису.

Список використаних джерел

1. Про узагальнення судової практики розгляду справ про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні: Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002740-14#Text> (дата звернення: 02.11.2021).

2. Демченко О. Виконавчий напис нотаріуса як позасудова форма захисту цивільних прав та законних інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 15–20.

3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 21 березня 2018 р. у справі № 910/5413/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73003262> (дата звернення: 03.11.2021).

4. Серветник А. Г. Окремі питання судової практики визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 144. С. 33–44. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.144.154665>

5. Постанова Верховного Суду від 13 жовтня 2021 року у справі № 554/6777/17-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100428462> (дата звернення: 03.11.2021).

6. Вронська Г. Коли виконавчий напис нотаріуса не підлягає виконанню: судова практика. *Судебно-юридическая газета*. 2018. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/481692/> (дата звернення: 04.11.2021).

7. Пономарьов М., Косткіна Ю. Особливості розгляду господарськими судами спорів про визнання виконавчих написів нотаріусів такими, що не підлягають виконанню. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. 20. Ч. 2, т. II. С. 25–28.

References

1. Pro uzahalnennia sudovoi praktyky rozghliadu sprav pro oskarzhennia notarialnykh dii abo vidmovu v yikh vchynenni : Plenum Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 07.02.2014 № 2 [About generalization of judicial practice of consideration of cases on appeal of notarial actions or refusal in their performance : Plenum of the Supreme specialized court of Ukraine on consideration of civil and criminal cases from 07.02.2014 № 2]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002740-14#Text> (data zvernennia: 02.11.2021) [in Ukrainian].

2. Demchenko, O. (2019). Vykonavchyi napys notariusia yak pozasudova forma zakhystu tsyvilnykh prav ta zakonnykh interesiv [Notary's note of execution as an extrajudicial form of protection of civil rights and legitimate interests]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 3. S. 15–20 [in Ukrainian].

3. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 21 bereznia 2018 r. u spravi № 910/5413/17 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation of March 21, 2018 in case № 910/5413/17]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73003262> (data zvernennia: 03.11.2021) [in Ukrainian].

4. Servetnik, A. G. (2019). Okremi pytannia sudovoi praktyky vyznannia vykonavchoho napysu notariusia takym, shcho ne pidliahaie vykonanniui [Special questions of judiciary practice to recognize notarius executive notes unlessable]. *Problemy zakonnosti*. Vyp. 144. S. 33–44. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.144.154665> [in Ukrainian].

5. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 13 zhovtnia 2021 roku u spravi № 554/6777/17-ts [Judgment of the Supreme Court of 13 October 2021 in case № 554/6777/17-ts]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100428462> (data zvernennia: 03.11.2021) [in Ukrainian].

6. Vronska, H. (2018). Koly vykonavchyi napys notariusia ne pidliahaie vykonanniui: sudova praktyka [When the notary's note of execution is not enforceable: case law]. *Sudebno-yurydycheskaia hazeta*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/481692/> [in Ukrainian].

7. Ponomarov, M., Kostkina, Y. (2012). Osoblyvosti rozghliadu hospodarskymy sudamy sporiv pro vyznannia vykonavchykh napysiv notariusiv takymy, shcho ne pidliahaiut vykonanniui [Features of consideration by commercial courts of disputes on recognition of executive inscriptions of notaries as not subject to execution]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. Vyp. 20. Ch. 2, t. II. S. 25–28 [in Ukrainian].

Kaplina Halyna,

PhD in Law, Associate Professor

*(Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Sievierodonetsk)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2527-3550>**Lieonova Daria,**

Master's Student

*(Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Sievierodonetsk)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6381-7929>**PROTECTION OF THE INTEREST OF THE DEBTORS IN THE PROCESS OF MAKING NOTARIUS EXECUTIVE NOTES**

In the article, on the basis of the analysis of doctrinal sources and materials of the judicial practice, are considered issues of protection of debtors' interests in notarial legal relations in relation to executing inscription execution. The analysis of law enforcement practice shows that the lion's share of executed writs of execution is recognized as not subject to execution in court, and one of the main factors is ignoring the position of the debtor in the process of making a writ of execution. The unilateral process of making a writ of execution, based on documents and information submitted only by the debt collector, without taking into account the position of the debtor, forces the debtor to further apply to the court to protect their interests. Therefore, issues of protection of the debtor's interests need to be resolved as soon as possible in order to prevent the violation of the rights of the parties. The article argues that the formalism of the process and disregard for the interests and position of the debtor in the execution of the writ of execution, becomes the basis for the universal recognition of the writ of execution as unenforceable. This significantly affects the effectiveness of extrajudicial protection of civil rights by notaries, forcing debtors to go to court to protect their interests. Based on the study, the authors proposed to ensure the balance of interests of the parties to the obligation in the process of making a writ of execution, by introducing the obligation of a notary to send a written notice to the debtor of the claimant to make a writ of execution. According to the authors, establishing the obligation of a notary to send a written notice to the debtor of the claimant's application for a writ of execution will promote a more responsible attitude of both debt collectors and notaries to this method of protection of civil rights.

Key words: protection of the interest of the debtors; notarius executive notes; protection of civil rights by a notary; balance of interests of the debt collector and the debtor.

Надіслано до редколегії 08.11.2021
Рекомендовано до публікації 15.11.2021

УДК: 349.3(477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-75-84>

Князькова Любов Михайлівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6681-980X>

Іванов Іван Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6406-8002>

Кравцова Маргарита Олександрівна,
кандидатка юридичних наук
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3704-5774>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИПЛАТИ ПЕНСІЙ ОСОБАМ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню проблем виплати пенсій особам, які постраждали внаслідок військового конфлікту на Сході України. Проаналізовано нормативні акти та практику застосування законодавства щодо пенсійного забезпечення зазначеної категорії осіб. Охарактеризовано особливості правового регулювання їх пенсійного забезпечення і розроблено теоретичні та практичні пропозиції і рекомендації. Зроблено висновок про те, що невиплата пенсій мешканцям окупованих територій Донецької та Луганської областей порушує їх конституційне право на пенсійне забезпечення. На підставі аналізу практики застосування пенсійного законодавства виявлено, що органи соціального захисту порушують конституційні права цієї категорії осіб. Запропоновано посилити відповідальність посадових осіб за порушення конституційних прав осіб, які постраждали від наслідків збройного конфлікту. З метою недопущення дискримінації осіб, що постраждали внаслідок окупації територій Донецької та Луганської областей, необхідно вдосконалити механізм виплати їм пенсій, у тому числі й за минулий час. Авторами сформульовано доповнення до законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про пенсійне забезпечення» нормами, які б встановлювали обов'язок посадових осіб пенсійних органів під час виплати пенсій урахувати правові позиції, викладені в рішеннях Верховного Суду за наслідками розгляду ним зразкових справ із пенсійних питань.

Ключові слова: внутрішньо переміщена особа; соціальний захист; пенсійне забезпечення; виплата пенсій.

Постановка проблеми. Питання соціального захисту осіб, що були змушені переміщуватися в межах України або шукати притулку в Україні, вже виникало у зв'язку з Чорнобильською катастрофою. У результаті аварії на Чорнобильській атомній електростанції значну кількість людей було переселено з територій, які було визнано забрудненими. З 1986 року по 2006 рік за сприяння держави мігрувало понад 52,2 тисяч сімей, або 165 тисяч осіб, з них: 91 тисячу осіб було

евакуйовано в 1986 році та понад 74 тисяч переселенців із зон 2–4 радіоактивно забруднених територій [1, с. 33]. Також окремі групи населення змушені були шукати притулку в більш спокійних країнах після розпаду Радянського Союзу. Усього з 1989 по 1993 роки в Україну переселилося понад 600 тисяч осіб [2, с. 5]. У 2014 році наша країна знову зіткнулася з проблемою вимушеного переселення людей в інші регіони держави у зв'язку з військовими діями на Сході України та окупацією Автономної Республіки Крим. Питання забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та осіб, які залишилися на окупованій території, гостро постало перед вітчизняним законодавцем та правниками. Масштаби такого явища потребували відповідного правового врегулювання. Свідченням усвідомлення проблеми на державному рівні є доволі активна законотворча діяльність. Зокрема, із метою визначення правового статусу внутрішньо переміщених осіб та створення правової основи для розробки механізму захисту прав і свобод людини Верховною Радою України було ухвалено закони України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [3] і «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [4]. Крім того, Кабінет Міністрів України розробив і прийняв цілу низку постанов щодо врегулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента № 119/2021 від 24.03.2021 року [5], однією зі стратегічних цілей визначає інтеграцію внутрішньо переміщених осіб. А тому ця стратегія серед очікуваних результатів передбачає реалізацію загальнодержавної політики інтеграції внутрішньо переміщених осіб, що відповідає Керівним принципам ООН щодо переміщення осіб усередині країни, стандартам Ради Європи, які стосуються прав, свобод і законних інтересів внутрішньо переміщених осіб, а також основоположним документам у сфері захисту прав людини. Проте, ураховуючи масштаби явища та непросту соціально-економічну й політичну ситуацію в Україні, проблеми залишаються і потребують осмислення та наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок окупації територій Донецької та Луганської областей, присвятили свої роботи такі науковці, як Ю. Артюх [6], І. Басова [7], О. Іляшко [8], К. Крахмальова [9], Т. Семигіна [10] та інші.

Ю. Артюх визначено поняття соціального забезпечення вимушених переселенців, охарактеризовано його ознаки та форми, проаналізовано позитивний зарубіжний досвід правового регулювання соціального забезпечення вимушених переселенців. І. Басовою розглянуто правовий статус внутрішньо переміщеної особи як суб'єкта права соціального забезпечення, а також відповідність міжнародним стандартам соціального захисту внутрішньо переміщених осіб актів національного законодавства України у цій сфері. Т. Семигіною проаналізовано досвід соціальної роботи з тимчасово переміщеними особами, надано пропозиції щодо форм такої роботи. О. Іляшко висвітлено коло соціальних прав мешканців окупованих територій, проаналізовано практику реалізації таких прав. К. Крахмальовою досліджено адміністративно-правовий механізм забезпечення прав тимчасово переміщених осіб.

Проте окремі аспекти соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та осіб, які залишилися на окупованій території Донецької та Луганської областей, потребують наукових досліджень.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних засад, законодавства та судової практики щодо пенсійного забезпечення осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту на Сході України, запропонувати зміни до пенсійного законодавства для належного захисту їх конституційного права на пенсійне забезпечення. Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

– визначити коло осіб – суб'єктів пенсійних відносин, які постраждали внаслідок збройного конфлікту на Сході України;

- дослідити правове регулювання пенсійного забезпечення тимчасово переміщених осіб та мешканців окупованих територій;
- проаналізувати практику застосування пенсійного законодавства України щодо зазначених категорій осіб;
- запропонувати внесення змін до пенсійного законодавства та практики застосування законодавства щодо осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту на Сході України.

Виклад основного матеріалу. Станом на лютий 2021 року в Україні офіційно зареєстровано 1,4 млн внутрішньо переміщених осіб, які були змушені покинути свої домівки в Донецькій, Луганській областях та Автономній Республіці Крим [11]. Значна кількість людей залишилася на окупованій території Донецької та Луганської областей або на лінії зіткнення. Упродовж семи років виникають питання щодо соціального захисту цих категорій осіб, адже стаття 46 Конституції України гарантує право громадянам України на соціальний захист. Таке право включає: право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом [12]. Це означає, що держава взяла на себе зобов'язання піклуватися про кожного громадянина у разі настання одного із зазначених випадків. На жаль, доводиться констатувати, що в Україні наявні порушення конституційних прав громадян на соціальний захист. Свідченням цього є численні звернення громадян до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. У 2020 році на його адресу надійшло близько 4,5 тисяч повідомлень про порушення прав людини у сфері соціального захисту, третину з них становили звернення про порушення прав у сфері пенсійного забезпечення [13]. Як наслідок, спори, пов'язані з реалізацією конституційного права на соціальний захист, займають на сьогодні вагомe місце у сфері адміністративного судочинства та серед звернень громадян України до Європейського суду з прав людини.

Здійснення права на пенсійне забезпечення – одне з головних прав у системі соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб та осіб, що залишилися на окупованій території. На підставі аналізу законодавства щодо соціального захисту цієї категорії осіб можна зробити висновок, що наявність суб'єктивного права на пенсію не є для них достатньою для реалізації такого права. Внутрішньо переміщена особа-пенсіонер як суб'єкт права соціального забезпечення може реалізувати своє право на пенсійне забезпечення за умови наявності в неї галузевого правового статусу, правоздатності та дієздатності. Що стосується осіб-пенсіонерів, які залишилися на окупованій території, то механізму реалізації такого права до сьогодні не розроблено. Механізм здійснення внутрішньо переміщеною особою-пенсіонером права на пенсійне забезпечення характеризується певними особливостями порівняно з іншими категоріями пенсіонерів. Оскільки статтею 14 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII визначено, що внутрішньо переміщені особи користуються тими ж правами і свободами відповідно до Конституції України, законів та міжнародних договорів України, як і інші громадяни України, що постійно проживають в Україні [3], уважаємо, що спеціальний статус внутрішньо переміщеної особи не може підміняти собою жоден із закріплених у Конституції України правових статусів особи, він не є окремим конституційно-правовим статусом особи. Крім того, забороняється їх дискримінація під час реалізації ними будь-яких прав і свобод на підставі того, що вони є внутрішньо переміщеними особами. Але для внутрішньо переміщеної особи як спеціального суб'єкта права соціального забезпечення чинним законодавством України передбачено особливості реалізації нею права на пенсійне забезпечення, соціальний захист на випадок безробіття. Запровадження законодавцем спеціального порядку реалізації внутрішньо переміщеними особами-пенсіонерами права на пенсійне забезпечення стає підставою для їх звернення за захистом своїх прав не тільки

в межах українського судочинства, а й до Європейського суду з прав людини. Варто констатувати, що їх кількість на сьогодні є значною. З огляду на масовий характер позовних вимог подібного змісту Верховним Судом винесено рішення за зразковою справою від 3 травня 2018 року № 805/402/18-а про припинення виплати пенсії внутрішньо переміщеним особам. Відповідно до нього позов було звернено до Бахмутського об'єднаного управління Пенсійного фонду України Донецької області про визнання неправомірними дій управління щодо припинення пенсійних виплат та зобов'язання вчинити певні дії [14]. Внутрішньо переміщена особа звернулася з позовом про визнання неправомірними дій Бахмутського об'єднаного управління Пенсійного фонду України щодо припинення з 1 квітня 2017 року виплати призначеної за віком пенсії та зобов'язання відновити їй виплати з урахуванням заборгованості, що виникла з 1 квітня 2017 року, шляхом перерахування коштів на поточний рахунок, відкритий у публічному акціонерному товаристві «Державний ощадний банк України». Свої вимоги позивач обґрунтовував тим, що Пенсійний фонд України припинив виплату пенсії з підстав, не передбачених статтею 49 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [15], що є порушенням його пенсійних прав. Згідно із зазначеною вище статтею, виплата пенсії за рішенням територіальних органів Пенсійного фонду України або за рішенням суду припиняється: «якщо пенсія призначена на підставі документів, що містять недостовірні відомості; на весь час проживання пенсіонера за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України; у разі смерті пенсіонера; у разі неотримання призначеної пенсії протягом 6 місяців підряд; в інших випадках, передбачених законом» [15]. Управління Пенсійного фонду України доводило порушення позивачем вимог постанов Кабінету Міністрів України «Про облік внутрішньо переміщених осіб» [16], «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» [17], тобто не було здійснено заходів, спрямованих на отримання належних сум виплат [18].

Верховний Суд під час розгляду справи керувався статтями 1, 3, 19, 46, 92 Конституції України [12], статтею 1 Конвенції Ради Європи «Про захист прав людини і основоположних свобод» [19] та статтею 1 Протоколу до Конвенції Ради Європи «Про захист прав людини і основоположних свобод» [20], якими передбачено право кожної фізичної або юридичної особи на мирне володіння своїм майном. Крім того, аналізуючи ситуацію, що склалася, Верховний Суд урахував рішення Європейського суду з прав людини від 7 листопада 2013 року [21] та рішення Європейського суду з прав людини від 14 жовтня 2010 року [22], якими визнано, що право громадянина на одержання призначеної йому пенсії не може пов'язуватися з такою умовою, як постійне проживання в Україні. Держава відповідно до конституційних принципів зобов'язана гарантувати це право незалежно від того, де проживає особа.

До того ж право на отримання невикорисаних сум пенсії підтверджує також рішення Європейського суду з прав людини у справі «Суханов та Ільченко проти України» від 26 червня 2014 року [23], яке передбачає, що зменшення розміру або припинення виплати належним чином встановленої соціальної допомоги може становити втручання у право власності. Тому на підставі статті 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», якою визначено, що Україна вживає всіх можливих заходів, спрямованих на розв'язання проблем, пов'язаних із соціальним захистом, зокрема відновленням усіх соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам [3], та законів України «Про загальнообов'язкове пенсійне страхування» [15], «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» [24], «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [25] Верховним Судом визнано неправомірність дій Бахмутського об'єднаного управління Пенсійного фонду України Донецької області щодо припинення пенсійних виплат та зобов'язано здійснити виплату пенсії, а також виплату заборгованості позивачу. Це рішення Верховного Суду свідчить про те, що в жодному разі

припинення виплати пенсії не може здійснюватися без перевірки дотримання як законодавства України, так і норм міжнародного права.

Ще одним дискусійним питанням серед науковців та практиків є питання виплати пенсій особам, які проживають на окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Стаття 1 Закону України про «Про пенсійне забезпечення» [26] передбачає, що «громадяни України мають право на державне пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених цим Законом. Іноземці та особи без громадянства, які проживають в Україні, мають право на пенсію нарівні з громадянами України на умовах, передбачених законодавством або міждержавними угодами». Крім того, у статті 85 цього ж Закону вказано, що пенсії виплачуються без урахування одержуваного заробітку (прибутку) за місцем проживання пенсіонера, незалежно від реєстрації місця проживання. Тому громадяни України, які вимушені були залишитися на окупованій території, мають право на отримання призначеної їм пенсії. Не можемо погодитися з думкою М. М. Шумила, що ключовою причиною припинення виплати пенсій особам, що проживають на відповідних територіях, є не сам факт їхнього проживання на цих територіях, а неможливість виплати пенсії на територіях, де ці кошти держава не може відслідкувати. Учений вважає, що так держава убезпечила пенсіонерів від нецільового використання їх пенсій терористичними організаціями «ДНР» та «ЛНР». На його думку, пенсіонерів не позбавлено права отримувати пенсії, а змінено порядок їх виплати [27, с. 367]. Аналіз ситуації, що склалася в пенсійному забезпеченні вказаної категорії осіб, свідчить про те, що пенсіонерам, які проживають на окупованій частині Донецької та Луганської областей, саме припинено виплату пенсії, а не змінено порядок виплати, адже до сьогодні такого порядку виплати пенсії зазначеній категорії осіб законодавством України не передбачено. Посилання на те, що найбільша складність полягає у фізичному доставлянні грошових коштів на ці території та на факт їх цільового призначення, не є виправданим, адже можливе перерахування сум пенсій на їхні особисті рахунки в публічному акціонерному товаристві «Державний ощадний банк України» на підконтрольній Україні території. Доставляти суми пенсії на окуповану територію немає необхідності. Адже людина на підставі права вільного пересування в будь-який час може отримати перераховані їй суми пенсії саме на підконтрольній Україні території. Крім того, статтею 86 Закону України «Про пенсійне забезпечення» [26] передбачено можливість виплати пенсії за довіреністю.

Установити механізм отримання пенсій мешканцями окупованих територій також пропонують законодавці у проєкті Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо права на отримання пенсій окремим категоріям громадян» [28]. За його положеннями, забезпечити безперешкодний доступ до отримання особами пенсійних виплат можливо на підставі даних, наявних у Пенсійному фонді України. Для цього ініціатори законопроєкту вважають достатнім подання заяви про призначення (перерахунок) пенсії та необхідних документів від таких осіб до будь-якого територіального органу Пенсійного фонду України або до уповноваженого ним органу чи уповноваженої особи особисто або через представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально. Але, на жаль, 29 серпня 2019 року цей законопроєкт було відкликано.

Уважаємо, що припинення виплати пенсій особам, які проживають на окупованій території Донецької та Луганської областей, порушує як законодавство України, так і міжнародні угоди та суперечить практиці Європейського суду з прав людини [12; 19; 20; 21; 22; 23; 25; 26]. Права та свободи людини згідно зі статтею 3 Конституції України «визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [12]. Тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції України та законів

України [29]. На наш погляд, не можна погодитися з думкою окремих науковців про те, що, отримуючи пенсію за довіреністю, можна зіткнутися зі зловживаннями, коли пенсіонер, від імені якого діє довіритель, помер, а довірена особа продовжує незаконно отримувати пенсійні виплати, бо виявити факт смерті пенсіонера, який проживав на тимчасово окупованих територіях, неможливо [30, с. 138]. Доцільно стверджувати, що конституційне право на отримання громадянином України пенсії не повинно залежати від неспроможності державних органів здійснювати належний контроль за її виплатою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, варто зауважити, що окупація українських територій, військова агресія Російської Федерації змусили Україну реагувати на проблеми громадян України, що постраждали внаслідок російсько-українського конфлікту. І досі механізм правового захисту громадян не є ідеальним ні з погляду законодавства, ні з погляду практики. Особливого значення набуває питання пенсійного забезпечення. Рішення судів на користь осіб, що постраждали внаслідок окупації територій Донецької та Луганської областей, переважно не виконуються. Кабінет Міністрів України видає постанови, які суперечать Конституції України та законам України щодо пенсійного забезпечення зазначеної категорії громадян України. З метою недопущення дискримінації вказаних категорій осіб слід посилити відповідальність посадових осіб за порушення конституційного права на пенсійне забезпечення. Тому вважаємо за необхідне узгодити законодавство України щодо соціального захисту осіб, що постраждали внаслідок окупації територій Донецької та Луганської областей, з положеннями Конституції України та міжнародних стандартів.

Крім того, пропонуємо в законах України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про пенсійне забезпечення» передбачити норму, яка б установила обов'язок посадових осіб пенсійних органів під час виплати пенсій урахувати правові позиції, викладені в рішеннях Верховного Суду за наслідками розгляду ним зразкових справ із пенсійних питань. Також слід указати, що ігнорування цієї вимоги призводить до дисциплінарного провадження, а незаконна відмова у виплаті пенсії – до кримінальної відповідальності. Подальшої розробки потребують питання ролі зразкових справ Верховного Суду щодо пенсійного забезпечення осіб, які постраждали внаслідок військового конфлікту на Сході України.

Список використаних джерел

1. Гунько Н. В. Уроки Чорнобилю: екологічна міграція. *Соціально-демографічні наслідки Чорнобильської катастрофи*. 2011. С. 31–41. URL: <https://dse.org.ua/archive/16/3.pdf> (дата звернення: 18.09.2021).
2. Закіров М. Деякі аспекти розв'язання проблем внутрішньо переміщених осіб. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/rezonans/2016/rez39.pdf> (дата звернення: 18.09.2021).
3. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 24 грудня 2015 року № 921-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. Ст. 58.
5. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 року № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 18.09.2021).
6. Артюх Ю. І. Правове регулювання соціального забезпечення вимушених переселенців : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.
7. Басова І. С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2019. 20 с.
8. Іляшко О. О. Соціальні права мешканців окупованих територій: проблеми реалізації. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 30 (69). 2019. № 2. С. 34–38.
9. Крахмальова К. О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 210 с.

10. Семигіна Т. В., Гусак Н. С., Трухан С. О. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. *Український соціум*. 2015. № 2 (53). С. 65–70.
11. Звіт про виконання регіональних інтеграційних програм для внутрішньо переміщених осіб. URL: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/05_2021_nrc_idp_integration_policies_ukr.pdf (дата звернення: 18.09.2021).
12. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Конституції України 25 років: стаття 46 гарантує право громадян на соціальний захист. Щорічний звіт Уповноваженого Верховної Ради з прав людини за 2020 рік. URL: <https://ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/konstitucz%D1%96%D1%97-ukra%D1%97ni-25-rok%D1%96v-stattya-46-garantu%D1%94-pravo-gromadyan-na-socz%D1%96alni-j-zaxist/> (дата звернення: 18.09.2021).
14. Рішення Верховного Суду України від 3 травня 2018 року, судова справа № 805/402/18-а. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73869341> (дата звернення: 20.09.2021).
15. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09 липня 2003 року № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 20.09.2021).
16. Про облік внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України № 509 від 01.10.2014 року (станом на 06.10.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.09.2021).
17. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України № 637 від 05.11.2014 року (станом на 07.10.2020 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6372014%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.09.2021).
18. Рішення Верховного Суду України від 3 травня 2018 року, судова справа № 805/402/18а. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73869341> (дата звернення: 20.09.2021).
19. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 04.07.1950 р., ратифікована Законом від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.09.2021).
20. Протокол до Конвенції з прав людини і основоположних свобод, ратифікований Україною 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 20.09.2021).
21. Рішення Європейського суду з прав людини від 7 листопада 2013 року, судова справа «Пічкур проти України» (заява № 10441/06). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_984 (дата звернення: 20.09.2021).
22. Рішення Європейського суду з прав людини від 14 жовтня 2010 року, судова справа «Шокін проти України» (заяви № 23759/03 та № 37943/06). URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_858 (дата звернення: 20.09.2021).
23. Рішення Європейського суду з прав людини від 26 червня 2014 року, судова справа «Суханов та Льченко проти України» (заяви № 68385/10 та № 71378/10). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16 (дата звернення: 20.09.2021).
24. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 2 вересня 2014 року (станом на 16.06.2021 № 1669-VII). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 44. Ст. 2040. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text> (дата звернення: 20.09.2021).
25. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 року (станом на 25.12.2019) № 1382-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text> (дата звернення: 20.09.2021).
26. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/178812#Text> (дата звернення: 20.09.2021).
27. Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2016. 680 с.
28. Про внесення змін до деяких законів України щодо права на отримання пенсій окремим категоріям громадян: проєкт Закону України від 12.07.2017 р. № 6692. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62241 (дата звернення: 20.09.2021).
29. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII (станом на 26.03.2021 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 20.09.2021).
30. Басова І. С. Пенсіонування внутрішньо переміщених осіб в Україні як новий виклик для пенсійної системи. Пенсійне забезпечення в Україні та Білорусії: історія становлення і перспективи розвитку: монографія / за ред. М. Шумила, І. Комоцької. Київ: Ніка-Центр, 2018. 516 с.

References

1. Hunko, N. V. (2011). Uroky Chornobylju: ekolohichna mihratsiia [Lessons from Chernobyl: ecological migration]. *Sotsialno-demohrafichni naslidky Chornobylskoi katastrofy*. S. 31–41. URL: <https://dse.org.ua/archive/16/3.pdf> (data zvernennia: 18.09.2021) [in Ukrainian].
2. Zakirov, M. Deiaki aspekty rozviazannia problem vnutrishno peremishchenykh osib. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/rezonans/2016/rez39.pdf> (data zvernennia: 18.09.2021) [in Ukrainian].
3. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib : Zakon Ukrainy vid 20 zhovtnia 2014 r. № 1706-VII [On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 1. St. 1 [in Ukrainian].
4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo posylennia harantii dotrymannia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib : Zakon Ukrainy vid 24 hrudnia 2015 r. № 921-VIII [On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning Strengthening the Guarantee of Observance of the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. St. 58 [in Ukrainian].
5. Pro Natsionalnu stratehiiu u sferi prav liudyny : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.03.2021 roku № 119/2021 [On the National Strategy in the Sphere of Human Rights : Decree of the President of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (data zvernennia: 18.09.2021) [in Ukrainian].
6. Artiukh, Yu. I. (2017). Pravove rehuliuвання sotsialnoho zabezpechennia vymushenykh pereselentsiv [Legal regulation of social security for internally displaced persons] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
7. Basova, I. S. (2019). Vnutrishno peremishchena osoba yak subiekt prava sotsialnoho zabezpechennia [Internally displaced person as a subject of social security law] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Odesa. 20 s. [in Ukrainian].
8. Iliashko, O. O. (2019). Sotsialni prava meshkantsiv okupovanykh terytorii: problemy realizatsii [Social rights of the inhabitants of the occupied territories: problems of implementation]. *Vcheni zapysky TNU im. V. I. Vernadskoho. Seriia: yurydychni nauky*. Tom 30 (69). № 2. S. 34–38 [in Ukrainian].
9. Krakhmalova, K. O. (2017). Administratyvno-pravove zabezpechennia statusu vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Administrative and legal support of the status of internally displaced persons in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. 210 s. [in Ukrainian].
10. Semyhina, T. V., Husak, N. Ie., Trukhan, S. O. (2015). Sotsialna pidtrymka vnutrishno peremishchenykh osib [Social support for internally displaced persons]. *Ukrainskyi sotsium*. № 2 (53). S. 65–70 [in Ukrainian].
11. Zvit pro vykonannia rehionalnykh intehratsiinykh prohram dlia vnutrishno peremishchenykh osib [Report on the implementation of regional integration programs for internally displaced persons]. URL: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/05_2021_nrc_idp_integration_policies_ukr.pdf (data zvernennia: 18.09.2021) [in Ukrainian].
12. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
13. Konstytutsii Ukrainy 25 rokiv: stattia 46 harantuie pravo hromadian na sotsialnyi zakhyst. Shchorichnyi zvit Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady z prav liudyny za 2020 rik [The Constitution of Ukraine is 25 years old: Article 46 guarantees the right of citizens to social protection. Annual Report of the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights for 2020]. URL: <https://ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/konstitucz%D1%96%D1%97-ukra%D1%97ni-25-rok%D1%96v-stattya-46-garantu%D1%94-pravo-gromadyan-na-socz%D1%96alnij-zaxist/> (data zvernennia: 18.09.2021) [in Ukrainian].
14. Rishennia Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 3 travnia 2018 roku, sudova sprava № 805/402/18-a [Judgment of the Supreme Court of Ukraine of May 3, 2018, case № 805/402/18-a]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73869341> (data zvernennia: 20.09.2021) [in Ukrainian].
15. Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia : Zakon Ukrainy vid 09 lypnia 2003 roku № 1058-IV [On compulsory state pension insurance : Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (data zvernennia: 20.09.2021) [in Ukrainian].
16. Pro oblik vnutrishno peremishchenykh osib : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 509 vid 01.10.2014 roku (stanom na 06.10.2020 roku) [On registration of internally displaced persons : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 20.09.2021) [in Ukrainian].
17. Pro zdiisnennia sotsialnykh vyplat vnutrishno peremishchenym osobam : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 637 vid 05.11.2014 roku (stanom na 07.10.2020 roku) [On the implementation of social benefits for internally displaced persons : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6372014%D0%BF#Text> (data zvernennia: 20.09.2021) [in Ukrainian].

18. Rishennia Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 3 travnia 2018 roku, sudova sprava № 805/402/18a [Judgment of the Supreme Court of Ukraine of May 3, 2018, court case № 805/402/18a]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73869341> (data zvernennia: 20.09.2021) [in Ukrainian].

19. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 04.07.1950 r., ratyfikovana Zakonom vid 17.07.1997 № 475/97-VR [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 04.07.1950]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennia: 20.09.2021) [in Ukrainian].

20. Protokol do Konventsii z prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod, ratyfikovanyi Ukrainoiu 17.07.1997 [Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, ratified by Ukraine on July 17, 1997]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (data zvernennia: 20.09.2021) [in Ukrainian].

21. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 7 lystopada 2013 roku, sudova sprava «Pichkur proty Ukrainy» (zaiava № 10441/06) [Judgment of the European Court of Human Rights of 7 November 2013, Pichkur v. Ukraine (application no. 10441/06)]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_984 (data zvernennia: 20.09.2021) [in Ukrainian].

22. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 14 zhovtnia 2010 roku, sudova sprava «Shchokin proty Ukrainy» (zaiavy № 23759/03 ta № 37943/06) [Judgment of the European Court of Human Rights of 14 October 2010, Shchokin v. Ukraine (applications № 23759/03 and № 37943/06)]. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_858 (data zvernennia: 20.09.2021) [in Ukrainian].

23. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 26 chervnia 2014 roku, sudova sprava «Sukhanov ta Ilchenko proty Ukrainy» (zaiavy № 68385/10 ta № 71378/10) [Judgment of the European Court of Human Rights of 26 June 2014, Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine (applications № 68385/10 and № 71378/10)]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16 (data zvernennia: 20.09.2021) [in Ukrainian].

24. Pro tymchasovi zakhody na period provedennia antyterrorystychnoi operatsii : Zakon Ukrainy vid 2 veresnia 2014 r. (stanom na 16.06.2021 № 1669-VII) [On temporary measures for the period of the anti-terrorist operation : Law of Ukraine of September 2, 2014 (as of June 16, 2021 № 1669-VII)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. № 44. St. 2040. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text> (data zvernennia 20.09.2021) [in Ukrainian].

25. Pro svobodu peresuvannia ta vilnyi vybir mistsia prozhyvannia v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 11 hrudnia 2003 roku (stanom na 25.12.2019) № 1382-IV [On freedom of movement and free choice of residence in Ukraine : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 15. St. 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text> (data zvernennia: 20.09.2021) [in Ukrainian].

26. Pro pensiine zabezpechennia : Zakon Ukrainy vid 05.11.1991 № 1788-XII [On pension provision : Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/178812#Text> (data zvernennia: 20.09.2021) [in Ukrainian].

27. Shumylo, M. M. (2016). *Pravovidnosyny u sferi pensiinoho zabezpechennia v Ukraini : monohrafiia* [Legal relations in the field of pension provision in Ukraine : monograph]. Kyiv : Nika-Tsentr. 680 s. [in Ukrainian].

28. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy schodo prava na otrymannia pensii okremym katehoriiam hromadian : proekt Zakonu Ukrainy vid 12.07.2017 r. № 6692 [On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Right to Receive Pensions for Certain Categories of Citizens : Draft Law of Ukraine of July 12, 2017 № 6692]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62241 (data zvernennia: 20.09.2021) [in Ukrainian].

29. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 15.04.2014 r. № 1207-VII (stanom na 26.03.2021 r.) [On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine : Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (data zvernennia: 20.09.2021) [in Ukrainian].

30. Basova, I. S. (2018). *Pensionuvannia vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini yak novyi vyklyk dlia pensiinoi systemy. Pensiine zabezpechennia v Ukraini ta Bilorusii: istoriia stanovlennia i perspektyvy rozvytku : monohrafiia* [Retirement of internally displaced persons in Ukraine as a new challenge for the pension system. Pension provision in Ukraine and Belarus: history of formation and prospects of development : monograph] / za red. M. Shumyla, I. Komotskoi. Kyiv : Nika-Tsentr. 516 s. [in Ukrainian].

Knyazkova Liubov,
PhD in Law, Associate Professor
(Donetsk State University of Internal Affairs, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6681-980X>

Ivanov Ivan,
PhD in Law, Associate Professor
(Donetsk State University of Internal Affairs, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6406-8002>

Kravtsova Margaryta,
PhD in Law
(Donetsk State University of Internal Affairs, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3704-5774>

SOME ISSUES OF PAYMENT OF PENSIONS TO PERSONS AFFECTED BY THE MILITARY CONFLICT IN THE EASTERN UKRAINE

The article focuses on the study of the problems of payment of pensions to internally displaced persons and residents of the occupied territories of Donbas. As Ukraine today faces a problem unknown to it – the need to address issues related to the payment of pensions to victims of the armed conflict in the Eastern Ukraine, there is a need to develop effective mechanisms for exercising the right for pensions for these categories of persons. Normative acts and practice of application of the legislation on provision of pensions of internally displaced persons and persons living in the temporarily occupied territories are analysed. The article shows the features of legal regulation of provision of pensions and develops theoretical and practical proposals and recommendations. Emphasis is made on the fact that the occupation of Ukrainian territories and the military aggression of the Russian Federation have forced Ukraine to respond to the problems of Ukrainian citizens affected by the Russian-Ukrainian conflict. It is concluded that the establishment of a special procedure for repayment of arrears of pension benefits for the past period by a court decision restricts internally displaced persons in the right for a pension and is illegal. Non-payment of pensions to residents of the occupied territories of Donbas violates their constitutional right for a pension. Emphasis is placed on the fact that such conditions are discriminatory, as other (less favourable) conditions for payment of pensions are defined. Based on the practice of application of the legislation, it was found that social protection bodies violate the constitutional rights of this category. It is proposed to strengthen the responsibility of officials for violating the constitutional rights of persons affected by the consequences of the armed conflict. It focuses on bringing Ukrainian legislation on pensions of persons who have suffered as a result of the occupation of Donbas in accordance with the Constitution of Ukraine and international standards. It is proposed that the laws "On Compulsory State Pension Insurance" and "On Provision of Pensions" provide for a norm that would establish the obligation of officials who grant pensions to take into account the legal positions set forth in decisions of the Supreme Court and the results of their consideration of exemplary cases on pension issues. According to the author, it should be noted that ignoring this requirement entails disciplinary proceedings, and illegal refusal to pay a pension leads to criminal liability. With this purpose the author proposed to amend the Criminal Code and the supplement it with the article "Illegal refusal to appoint or pay a pension".

Key words: internally displaced person; occupied territory; provision of pension; payment of pensions.

Надіслано до редколегії 05.10.2021
Рекомендовано до публікації 12.10.2021

УДК: 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-85-92>

Котова Любов Вячеславна,

кандидат юридичних наук, доцент
(Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2437-3624>

Тютюнник Вікторія Костянтинівна,

здобувачка вищої освіти
(Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2521-0015>

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Європейське трудове право як наднаціональне право держав-членів Європейського Союзу викликає інтерес науковців для дослідження з метою вивчення його переваг і недоліків, які варто враховувати у процесі реформування українського трудового законодавства. У статті розглянуто головні положення європейського трудового права й динаміку змін, що вносяться до європейського трудового законодавства. Проаналізовано основні міжнародні нормативно-правові акти у сфері регулювання трудових відносин. Внесено пропозиції щодо подальшого дослідження крізь призму трудових норм українського законодавства.

Ключові слова: трудові стандарти; національне трудове право; наднаціональне трудове право; умови праці.

Постановка проблеми. Європейський Союз (далі – ЄС) із населенням понад півмільярда осіб (приблизно 7 % від загальносвітового) є найбільшим світовим експортером, конкурентом США та Китаю. У ЄС працюють більше 240 млн осіб, уже через це вплив європейського трудового законодавства значний. Дослідницький інтерес викликає низка конструкцій європейського трудового права та його система в цілому. Як справедливо зазначає О. Дарморіс, для національної юридичної практики особливо важливим є дослідження тих сфер правового регулювання трудових відносин, які краще розвинуті в ЄС і можуть бути з успіхом використані не лише для взаємної співпраці, а й для розвитку й удосконалення національного трудового законодавства відповідно до вимог Європейського Союзу [1, с. 3]. Нині вітчизняні дослідження з цієї теми нечисленні, одними з останніх напрацювань із вивчення трудового права ЄС можна вважати роботи Ю. Марченко «Оптимізація оплати праці в умовах євроінтеграційних змін трудового законодавства» [2], О. Середи «Державно-правовий механізм захисту прав працівників в умовах інтеграції України до Європейського Союзу» [3] та Ю. Чижмаря «Національне та міжнародне трудове право: теоретико-правові проблеми» [4].

Трудове право ЄС, як і трудове право України, відповідає всім основним принципам і положенням міжнародного права у сфері праці. Україна станом на сьогодні ратифікувала приблизно 70 конвенцій Міжнародної організації праці (далі – МОП). Кількість конвенцій МОП, ратифікованих різними державами-членами ЄС, відрізняється:

лідером із ратифікації є Іспанія (133 конвенції МОП), далі – Франція (127), Італія (113); деякі держави ратифікували майже стільки ж конвенцій, як і Україна: Угорщина (73), Данія, Чехія (по 72), Греція (71); окремі країни – менше, наприклад Естонія (39).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження трудового права завжди знаходилися в центрі уваги таких учених-правників, як О. Арсентьева, Н. Болотіна, В. Венедиктов, С. Вишновецька, Г. Гончарова, О. Данилюк, В. Жернаков, Ф. Левіант, Ю. Івчук, Г. Капліна, Л. Котова, Р. Лівшиць, Н. Мельничук, О. Назимко, А. Пашерстник, О. Пашков, П. Пилипенко, О. Процевський, П. Стависький, А. Ставцева, С. Сільченко, К. Уржинський, О. Хохрякова, О. Ярошенко та інші.

Питання трудового права ЄС досліджують у своїх роботах вітчизняні науковці: Ю. Баранюк, С. Дріжчана, Л. Гаращенко, В. Жернаков, І. Лаврінчук, О. Макогон, О. Могильний, М. Стадник, Н. Хуторян, Г. Чанишева, а також зарубіжні вчені: Б. Беркассон, І. Борута, І. Кисельов, П. Калініченко, С. Кашкін, С. Клаверт, Д. Коллінс, Ф. Саткліфф, С. Скіарра, А. Четвериков, А. Тупінкіна, Д. Хелстен, М. Шенкс та інші.

Метою статті є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу проблем співвідношення європейського та національного трудового права з метою вдосконалення останнього.

Виклад основного матеріалу. Україна, як і кожна з держав-членів ЄС, ратифікувала всі 8 конвенцій МОП, визнаних основними, у тому числі Конвенцію № 29 про примусову чи обов'язкову працю, Конвенцію № 100 про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності, Конвенцію № 111 про дискримінацію в галузі праці та занять тощо. Для порівняння: Китай ратифікував всього 26 конвенцій МОП (4 з 8 основних), а США – 14 конвенцій МОП (2 з 8 основних).

Національні законодавства України й держав-членів ЄС більшою мірою, ніж законодавство США або Китаю, базуються на міжнародних стандартах у сфері праці. Крім того, правові системи України та держав-членів ЄС належать здебільшого до однієї правової сім'ї – романо-германської, що зближує їх, зокрема:

- за джерелами права (основним джерелом права є нормативний правовий акт);
- за розвинутою кодифікацією (у низці держав-членів ЄС є трудові кодекси, проте схожість посилилася завдяки країнам Східної Європи, у більшості країн Західної Європи відносини у сфері праці регламентовано цивільними кодексами).

Трудове право України має значну подібність із трудовим правом окремих держав-членів ЄС, наприклад Франції, проте менш схоже з правом інших держав, таких як Німеччина або скандинавські країни.

Українське трудове право є національним, європейське трудове право має наднаціональний характер і є обов'язковим для будь-якої держави-члена ЄС. Компетенція ЄС розмежована з компетенцією держав-членів, застосовуються принципи субсидіарності й пропорційності. ЄС може діяти тільки в межах, про які домовилися держави-члени. Трудове право на національному рівні держави формують самостійно, ЄС доповнює національне законодавство насамперед із питань охорони здоров'я працівників, умов роботи, захисту працівників під час звільнення.

Спочатку європейське трудове право було задумано як один з інструментів зі створення спільного ринку, що сприяє поступовій уніфікації, продиктованій економічною інтеграцією і політичним контекстом. Потім європейська соціальна модель стала розвиватися шляхом гармонізації національного законодавства, до якого «прив'язані» соціальні партнери. Процес здійснюється через закріплення фундаментальних соціальних прав на рівні ЄС, а також через використання гнучких методів, спрямованих на зближення національних законів [5, с. 12].

Європейське трудове право включає в себе акти ЄС (переважно із соціально-економічних питань) та акти Ради Європи (з прав людини), причому в актах ЄС можуть бути посилання на акти Ради Європи. Наша держава входить лише в останнє з двох

об'єднань, тому акти Ради Європи будуть стосуватися і України за умови їх ратифікації. Прикладом такого акта у сфері праці є Європейська соціальна хартія 1996 р. (далі – Хартія), ратифікована Законом України від 14.09.2006 № 137-V.

Крім указаної вище Хартії та інших міжнародних договорів регіонального характеру, джерелом європейського трудового права є також законодавство ЄС і норми судової практики. Європейське законодавство включає постанови, регламенти й директиви – правила, прийняті за пропозицією Європейської комісії Радою ЄС і Європарламентом. Постанови та регламенти – це акти прямої дії, а директиви вводяться за допомогою норм національного права. Директива зобов'язує державу протягом певного терміну (як правило, 3 роки) через законодавство, акти соціального партнерства вжити заходів щодо досягнення цілей, зазначених у ній. До того ж недостатньо перенести формулювання директиви до законодавства, потрібно вжити всіх необхідних заходів правового характеру, щоб мету, визначену в директиві, було реально досягнуто.

Акти законодавства ЄС мають верховенство над національним правом. Навіть якщо держава не узгодить національне законодавство з директивою, її порушення може бути оскаржене в суді ЄС. Судді національних судів у деяких випадках безпосередньо зобов'язані запитувати про інтерпретацію норм європейського права в Європейському суді в Люксембурзі.

Далі розглянемо правове регулювання основних питань у трудовій сфері: охорони праці, трудового договору, робочого часу, часу відпочинку, оплати праці, захисту персональних даних працівників і соціального партнерства.

Норми європейського трудового права регулюють питання, що стосуються насамперед здоров'я працівників та безпеки їх праці. Рада ЄС приймає керівні вказівки, основні норми в межах європейського трудового права – мінімальні вимоги, які повинні дотримуватися всіма державами-членами ЄС. Мета цих норм – забезпечити просування в напрямі поліпшення умов праці, у підвищенні рівня безпеки праці. Як уже зазначалося, європейські норми доповнюють національне законодавство держав-членів ЄС.

Значна частина норм європейського трудового права міститься в директивах. Прикладом цього може бути Рамкова Директива Ради ЄС 89/391/ЕЕС від 12 червня 1989 року, що містить мінімальні стандарти і не дозволяє державам-членам ЄС знижувати рівень захисту здоров'я працівників, якщо в конкретній державі він вище. Директива передбачає ризик-орієнтований підхід у галузі охорони праці, коли роботодавці зобов'язані проводити профілактичні заходи, оцінювати ризики й усувати їх, запобігаючи заподіяння шкоди життю та здоров'ю працівників [6]. Україна зараз приймає цей підхід для контролю за виконанням українськими роботодавцями вимог безпеки й охорони праці з боку контрольно-наглядових органів.

Директиви Ради ЄС нерідко стосуються окремих питань у сфері безпеки праці та за змістом схожі з відповідними українськими ДСТУ. Наприклад, можна порівняти Директиву Ради 90/269/ЕЕС від 29 травня 1990 року про мінімальні вимоги безпеки та гігієни до ручного переміщення вантажів, коли існує ризик, особливо, травми спини працюючих [7] та наказом Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 19.01.2015 № 21 «Про затвердження Правил охорони праці під час вантажно-розвантажувальних робіт» [8]. Хоча директив набагато менше, ніж ДСТУ: їх на сьогодні всього близько 30, оскільки вони тільки доповнюють національне регулювання в галузі безпеки праці.

У європейському трудовому праві немає поняття «європейський трудовий договір», передбачено лише, що трудовий договір, як правило, укладається на невизначений термін і кожна держава зобов'язана перерахувати умови, під час настання яких строковий трудовий договір трансформується в договір, укладений на невизначений строк, а роботодавець зобов'язаний інформувати працівника про умови укладеного трудового договору письмово протягом 2 місяців після початку роботи [9].

Обов'язкові умови трудового договору, які повинні бути зафіксовані в письмовому трудовому договорі, гарантійному листі або іншому документі, перераховано в Директиві 91/533/ЄЕС: ідентифікація сторін; місце роботи; найменування (посада), кваліфікація, категорія або трудова функція; дата початку роботи; тривалість щорічної відпустки; термін попередження у разі розірвання договору; складові заробітної плати й періодичність її виплати, валюта; щоденна і щотижнева тривалість роботи; згадка про акти соціального партнерства, що стосуються працівника; тривалість закордонних відряджень (якщо є) [10].

Як бачимо, ці умови переважно відповідають відомостям та обов'язковим умовам трудового договору. Умова про строк попередження у разі розірвання договору відрізняє європейський трудовий договір від українського. Законодавством більшості європейських країн стандартний термін попередження не передбачено, нерідко він устанавлюється галузевими угодами, іншими актами соціального партнерства, тому потрібна згадка про нього в трудовому договорі. На відміну від вимог до трудового договору в Україні, для трудового договору з європейського законодавства необов'язкова письмова форма [11].

Згідно з правилами Регламенту (ЄС) № 593/2008 Європейського Парламенту та Ради «Про право, яке підлягає до застосування щодо договірних зобов'язань («Рим I»)), якщо трудовий договір укладається між представниками різних держав, він регулюється законом держави, обраним за угодою між роботодавцем і працівником. Обмеженням є вказівка на те, що не можуть порушуватися імперативні вимоги держави, на території якої працює працівник (наприклад, про межі робочого часу, про мінімальну заробітну плату тощо) [12].

Відсутність жорстких обмежень до змісту трудового договору дає змогу законодавствам держав-членів ЄС самостійно встановлювати додаткові умови трудового договору. Серед умов, зазначених, наприклад, у законодавстві Франції, вказано як умови, аналогічні українським нормам (умова про випробування), так і умови, невідомі вітчизняному законодавству:

- умова про мобільність (що дозволяє роботодавцю самостійно переводити працівника на інше робоче місце, в іншу місцевість);
- умова про уникнення конкуренції (яка позбавляє працівника після звільнення права працевлаштовуватися у фірми-конкуренти);
- право на відключення (уведене з 2017 р. й має на меті забезпечити недоторканність часу відпочинку працівника) тощо.

Робочий час, з точки зору європейського трудового права, – це весь період, протягом якого працівник перебуває на робочому місці в розпорядженні роботодавця і під час здійснення своєї діяльності або своїх функцій (Директива № 2003/88/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 04 листопада 2003 року про деякі аспекти організації робочого часу). Таке «широке» визначення часу роботи за європейським трудовим правом прямо не пов'язує робочий час з оплатою праці, воно стосується лише охорони здоров'я працівників від перевантажень. Подібне трактування робочого часу не відповідає національному законодавству. У Суді ЄС неодноразово розглядалися справи, пов'язані з недотриманням законодавства Іспанії, Німеччини, Франції, Чехії та інших країн вимог Директиви 2003/88/ЄС, коли робочим часом вважається лише час фактичної роботи й деякі інші періоди. Останнє схоже з нормами українського трудового законодавства в цій галузі [13].

Згідно з Директивою 2003/88/ЄС кожна держава-член ЄС має забезпечити надання працівникам щорічної оплачуваної відпустки мінімальною тривалістю 4 тижні. Як бачимо, тут також є збіг з нормами українського трудового законодавства, зокрема статтею 75 Кодексу законів про працю України, що встановлює 24 дні щорічної основної оплачуваної відпустки [11]. На додаток до Директиви 2003/88/ЄС в постанові Суду ЄС від 20 січня 2009 року вказується, що відпустка не може бути замінена грошовою компенсацією, у неї не може включатися період лікарняного. Звільнення дозволяє замінити відпустку грошовою компенсацією, як і в Україні.

Хартія передбачає, що працівники мають право розраховувати на справедливий винагороду, зокрема на збільшення оплати праці за години додаткової роботи. У цьому питанні Хартія вступає в конфронтацію з національним правом деяких держав-членів ЄС. Наприклад, у Франції допускається використання спеціального режиму – *régime de forfaits*, що призводить до збільшення тривалості роботи без оплати праці за роботу в надурочний час (подібно до режиму роботи на умовах ненормованого робочого дня в Україні). Трудовий кодекс Франції дозволяє вводити цей режим, і роботодавець, який його застосовує, ризикує програти суд, адже Касаційний суд Франції визнав пріоритет положень Хартії перед національним правом. Другий приклад стосується оплати за роботу на умовах неповного робочого часу. Трудове законодавство Німеччини та Франції допускає оплату додаткових годин для працівників з неповним робочим днем із підвищенням на менший відсоток, ніж оплата понаднормової роботи працівникам з повним робочим часом. Це визнається дискримінацією згідно з нормами європейського трудового права, українське трудове законодавство не допускає такої дискримінації.

Щодо захисту персональних даних працівників, то єдині вимоги в цій сфері передбачено для всіх держав-членів ЄС у Регламенті Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). Регламент посилює вимоги до зберігання, передачі й використання даних. За недотримання вимог регламенту роботодавці можуть бути оштрафовані на суму до 20 млн євро або до 4 % від обороту [14]. Посилення захисту персональних даних – загальна тенденція для ЄС та України.

Європейське трудове право спрямоване на розвиток соціального партнерства. Підвищення ролі соціальних партнерів дає змогу багато питань вирішувати завдяки угодам, не змінюючи законодавство і підвищуючи ефективність регулювання, оскільки сторони партнерства самі визначили всі умови [15, с. 203]. Розвиток системи соціального партнерства в Європі значно випереджає українську практику. Європейська конфедерація профспілок і найбільші об'єднання роботодавців змогли підписати низку міжпрофесійних угод: про дистанційну роботу, проти стресу, проти насильства на роботі. Соціальні партнери домовляються і потім транспонують свої домовленості в угоди на національному рівні без необхідності видання директив. Є і європейські галузеві угоди: у поштовому секторі, у сільському господарстві тощо. Ці угоди повинні враховувати вимоги прийнятих раніше директив, Європейський суд має право контролювати їх відповідність європейському законодавству.

Тому колективне трудове право – важливий блок в європейському трудовому праві. Спірним убачаємо твердження О. Єгорової, що якщо в предмет європейського трудового права входить і колективне трудове право, ця галузь права ЄС не має абсолютно однорідного предмета, що свідчить про незрілість регулювання сфери трудових відносин [16, с. 200–201]. Трудове право багатьох європейських країн також включає як індивідуальне, так і колективне трудове право з чітким виділенням цих блоків у національному законодавстві та з вивченням як окремих дисциплін на юридичних факультетах університетів. Прикладом останнього може бути Франція, трудове право якої визнано одним із найбільш розвинених у світі.

Перевагою європейського трудового права, так само як і національного права держав-членів ЄС, є визнання судової практики джерелом права. Вище вже зазначалося, що рішення європейських судів мають пріоритет перед національним законодавством, а рішення національних судів можуть істотно доповнювати чинне законодавство. Наприклад, у Франції судовою практикою були створені нові підстави припинення трудового договору, не передбачені Трудовим кодексом Франції: розірвання трудового договору працівником з вини роботодавця та судове припинення трудового договору [3; 4].

Висновки й перспективи подальших розвідок. Отже, незважаючи на наявні відмінності в національному трудовому законодавстві держав-членів ЄС, є тенденція до зближення положень національних законодавств через загальні норми європейського трудового права, що дозволяє більш успішно розвиватися спільному ринку ЄС, до того ж це має вплив на розвиток трудового законодавства України. У 2016 році був створений Європейський центр експертизи у сфері трудового законодавства, політики зайнятості та ринку праці, його завданнями стали: ведення моніторингу реформ європейського трудового законодавства та прогнозування проблем, які можуть виникнути в результаті застосування директив ЄС. Наразі триває процес створення директив у галузі трудового права. Так, наприклад, Європейська комісія проголосувала за пропозицію про нову директиву, спрямовану на підвищення прозорості та передбачуваності умов роботи на всій території ЄС і покликану захистити близько 3 млн працівників у сфері «нетипових форм зайнятості» – домашньої роботи, роботи через платформи в інтернет-мережі тощо. Усе це визначає широкий спектр питань для подальшого дослідження крізь призму трудових норм українського законодавства.

Список використаних джерел

1. Дарморіс О. М. Становлення та розвиток трудового права Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. Одеса, 2010. 22 с.
2. Марченко Ю. І. Оптимізація оплати праці в умовах євроінтеграційних змін трудового законодавства : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. Харків, 2020. 23 с.
3. Серета О. Г. Державно-правовий механізм захисту прав працівників в умовах інтеграції України до Європейського Союзу : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.05. Харків, 2019. 462 с.
4. Чижмарь Ю. В. Національне та міжнародне трудове право: теоретико-правові проблеми : автореф. дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.05. Київ, 2016. 39 с.
5. Schmitt M. Droit du travail de l'Union européenne. Bruxelles : Larcier, 2012. 342 p.
6. Про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі : Директива Ради від 12 червня 1989 року 89/391/ЄЕС. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text (дата звернення: 10.10.2021).
7. Про мінімальні вимоги безпеки та гігієни до ручного переміщення вантажів, коли існує ризик, особливо, травми спини працюючих : Директива Ради від 29 травня 1990 року 90/269/ЄЕС. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=77789 (дата звернення: 10.10.2021).
8. Про затвердження Правил охорони праці під час вантажно-розвантажувальних робіт : наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 19.01.2015 № 21. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0124-15#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
9. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 № 1106. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
10. Директива Ради № 91/533/ЄЕС від 14.10.1991 про обов'язок роботодавця інформувати працівників про умови, що застосовуються до трудового договору чи трудових відносин. Проект ЄС-МОП зміцнення адміністрації праці з метою покращення умов праці і подолання незадекларованої праці. 2018. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/meetingdocument/wcms_627057.pdf (дата звернення: 10.10.2021).
11. Кодекс законів про працю України : кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
12. Регламент (ЄС) № 593/2008 Європейського Парламенту та Ради «Про право, яке підлягає до застосування щодо договірних зобов'язань («Рим І»)»: міжнародний документ від 17.06.2008 № 593/2008. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_905#Text (дата звернення: 10.10.2021).
13. Директива № 2003/88/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 04 листопада 2003 року про деякі аспекти організації робочого часу. Проект ЄС-МОП зміцнення адміністрації праці з метою

покращення умов праці і подолання незадекларованої праці. 2018. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/meetingdocument/wcms_627060.pdf (дата звернення: 10.10.2021).

14. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) : міжнародний документ від 27.04.2016 № 2016/679. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 10.10.2021).

15. Филипова И. А. Трудовое право Европейского Союза: общие черты и отличия в сравнении с российским трудовым правом. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2018. № 1 (41). С. 201–207.

16. Егорова Е. Н. Трудовое право Европейского Союза как отрасль европейского права. *Вестник Московского университета МВД России*. 2017. № 3. С. 199–204.

References

1. Darmoris, O. M. (2010). Stanovlennia ta rozvytok trudovoho prava Yevropeiskoho Soiuzu [Formation and development of labor law of the European Union] : avtoref. dys. ... kand. jur. nauk : 12.00.05 – trudove pravo; pravo sotsialnoho zabezpechennia. Odesa. 22 s. [in Ukrainian].

2. Marchenko, Yu. I. (2020). Optymizatsiia oplaty pratsi v umovakh yevrointehratsiinykh zmin trudovoho zakonodavstva [Optimization of wages in terms of European integration changes in labor legislation] : avtoref. dys. ... kand. jur. nauk : 12.00.05 – trudove pravo; pravo sotsialnoho. Kharkiv. 23 s. [in Ukrainian].

3. Sereda, O. H. (2019). Derzhavno-pravovyi mekhanizm zakhystu prav pratsivnykiv v umovakh intehratsii Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu [State and legal mechanism for the protection of workers' rights in terms of Ukraine's integration into the European Union] : dys. ... kand. jur. nauk : 12.00.05. Kharkiv. 462 s. [in Ukrainian].

4. Chyzhmar, Yu. V. (2016). Natsionalne ta mizhnarodne trudove pravo: teoretyko-pravovi problemy [National and international labor law: theoretical and legal problems] : avtoref. dys. ... kand. jur. nauk : 12.00.05. Kyiv. 39 s. [in Ukrainian].

5. Schmitt M. Droit du travail de l'Union européenne. Bruxelles : Larcier, 2012. 342 p.

6. Pro zaprovadzhennia zakhodiv, poklykanykh zaokhochuvaty do pokrashchennia bezpeky ta okhorony zdorovia pratsivnykiv na roboti : Dyrektyva Rady vid 12 chervnia 1989 roku 89/391/IeES [Council Directive 89/391/EEC of 12 June 1989 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work]. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text (data zvernennia: 10.10.2021) [in Ukrainian].

7. Pro minimalni vymohy bezpeky ta hihiieny do ruchnoho peremishchennia vantazhiv, koly isnuie ryzyk, osoblyvo, travmy spyny pratsiuiuchykh : Dyrektyva Rady vid 29 travnia 1990 roku 90/269/IeES [90/269/EEC: Council Directive of 29.5.90, on the minimum health and safety requirements for the manual handling of loads where there is a risk particularly of back injury to workers]. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=77789 (data zvernennia: 10.10.2021) [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Pravyl okhorony pratsi pid chas vantazhno-rozvantazhuvalnykh robot : nakaz Ministerstva enerhetyky ta vuhilnoi promyslovosti Ukrainy vid 19.01.2015 № 21 [On approval of the Rules of labor protection during loading and unloading operations : Order of the Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine dated 19.01.2015 № 21]. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0124-15#Text> (data zvernennia: 10.10.2021) [in Ukrainian].

9. Pro vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.10.2017 № 1106 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 25, 2017 No. 1106 “On Implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand”]. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 10.10.2021) [in Ukrainian].

10. Dyrektyva Rady № 91/533/IeES vid 14.10.1991 pro oboviazok robotodavtsia informuvaty pratsivnykiv pro umovy, shcho zastosovuiutsia do trudovoho dohovoru chy trudovykh vidnosyn [Council Directive 91/533/EEC of 14 October 1991 on an employer's obligation to inform employees of the conditions applicable to the contract or employment relationship]. Proekt YeS-MOP zmitsnennia administratsii pratsi z metoiu pokrashchennia umov pratsi i podolannia nezadeklarovanoi pratsi. 2018. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/meetingdocument/wcms_627057.pdf (data zvernennia: 10.10.2021) [in Ukrainian].

11. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy : kodeks vid 10.12.1971 № 322-VIII [Code of Labor Laws of Ukraine : Code of 10.12.1971 № 322-VIII]. Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (data zvernennia: 10.10.2021) [in Ukrainian].

12. Rehlament (IeS) № 593/2008 Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady «Pro pravo, yake pidliahaie do zastosuvannia shchodo dohovirnykh zoboviazan («Rym I»): mizhnarodnyi dokument vid 17.06.2008 № 593/2008 [Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I)]. Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_905#Text [in Ukrainian].

13. Dyrektyva № 2003/88/IeS Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady vid 04 lystopada 2003 roku pro deiaki aspekty orhanizatsii robochoho chasu [Directive No. 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council, of 4 November 2003, concerning certain aspects of the organization of working time]. Proekt YeS-MOP zmitsnennia administratsii pratsi z metoiu pokrashchennia umov pratsi i podolannia nezadeklarovanoi pratsi. 2018. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/meetingdocument/wcms_627060.pdf (data zvernennia: 10.10.2021) [in Ukrainian].

14. Rehlament Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (IeS) pro zakhyst fizychnykh osib u zviazku z opratsiuvanniam personalnykh danykh i pro vilnyi rukh takykh danykh, ta pro skasuvannia Dyrektyvy 95/46/IeS (Zahalnyi rehlament pro zakhyst danykh): mizhnarodnyi dokument vid 27.04.2016 № 2016/679 [Directive No. 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council, of 4 November 2003, concerning certain aspects of the organization of working time]. Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (data zvernennia: 10.10.2021) [in Ukrainian].

15. Fylypova, Y. A. (2018). Trudovoe pravo Evropeiskoho Soiuz: obshchye cherty y otlychyia v sravnenyy s rossiiskym trudovym pravom [Labor law of the European Union: common features and differences in comparison with Russian labor law]. *Vestnik Nizhegorodskoy akademii MVD Rossii*. № 1 (41). S. 201–207 [in Russian].

16. Ehorova, E. N. (2017). Trudovoe pravo Evropeiskoho Soiuz kak otrasl evropeiskoho prava [Labor law of the European Union as a branch of European law]. *Vestnyk Moskovskoho unyversyeta MVD Rossii*. № 3. S. 199–204 [in Russian].

Kotova Liubov,

PhD in Law, Associate Professor

(Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2437-3624>

Tiutiunyk Victoria,

Postgraduate student

(Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2521-0015>

PROBLEMS OF LABOR LAW FORMATION IN THE FRAMEWORK OF EUROPEAN INTEGRATION

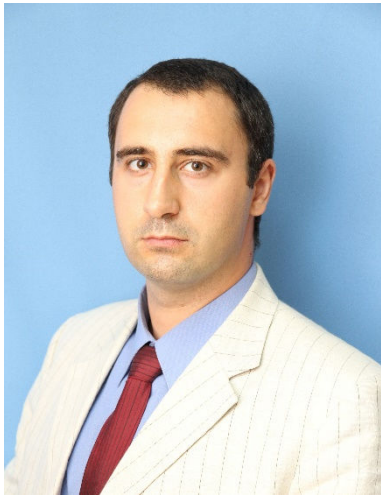
European labor law as a supranational law of the member states of the European Union is interesting to consider its "pros" and "cons", which should be taken into account when reforming Ukrainian labor legislation. The article studies the main provisions of European labor law and the dynamics of changes in European labor law. Ukrainian labor law is national, European labor law is supranational in nature and is binding on any EU member state. The competence of the EU is delimited from the competence of the Member States, the principles of subsidiarity and proportionality are applied. The EU can only act within the limits agreed by the Member States. Labor law at the national level is formed independently by the state, the EU complements national legislation, primarily on the health of workers, working conditions, protection of workers in dismissal. Initially, European labor law was conceived as one of the tools for creating a common market that promotes gradual unification, dictated by economic integration and the political context. Then the European social model began to develop through the harmonization of national legislation to which the social partners are "tied". The process is carried out through the consolidation of fundamental social rights at the EU level, as well as through the use of flexible methods aimed at the approximation of national laws. EU labor law, like Ukrainian labor law, complies with all the basic principles and provisions of international labor law. To date, Ukraine has ratified 70 The International Labor Organization (ILO) conventions. Acts of EU law have supremacy over national law. Even if a state does not bring national legislation into line with the directive, its violation can be challenged in an EU court. Judges of national courts are in some cases directly required to seek interpretation of European law in the European Court of Justice in Luxembourg. In the article we consider the legal regulation of major issues in the field of labor: labor protection, an employment contract, working hours, leisure time, wages, protection of personal data of employees and social partnership.

Key words: labor standards; national labor law; supranational labor law; working conditions.

Надіслано до редколегії 08.11.2021
Рекомендовано до публікації 15.11.2021

УДК: 343.163 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-93-100>

Лапкін Андрій Васильович,
доктор юридичних наук, доцент
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3240-6377>

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА

Наукову статтю присвячено визначенню співвідношення адвокатської діяльності та підприємництва. На підставі аналізу теоретичних праць та вітчизняного законодавства проблему розглянуто у двох аспектах: можливість суміщення однією особою адвокатської діяльності із здійсненням підприємницької діяльності та можливість здійснення підприємницької діяльності в межах адвокатської діяльності. Проаналізовано відповідність адвокатської діяльності ознакам підприємництва. Досліджено питання оподаткування адвокатської діяльності за спрощеною системою.

Ключові слова: адвокатура; адвокатська діяльність; підприємництво; незалежна професійна діяльність; оподаткування адвокатської діяльності.

Постановка проблеми. В умовах розвитку інституту адвокатури в Україні набуває актуальності питання про сутність і значення адвокатської діяльності. Одним із найбільш дискусійних його аспектів є співвідношення адвокатської діяльності та підприємництва. Указана проблема має як теоретичне, так і суто практичне значення, оскільки від її розв'язання залежить визначення правового статусу адвоката як суб'єкта здійснення підприємницької діяльності, оподаткування адвокатської діяльності тощо. Зважаючи на викладене, зазначені питання заслуговують на увагу науковців і практиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правової природи адвокатської діяльності досліджувалася такими вітчизняними науковцями, як Н. Бакаянова (розглядала її в аспекті організаційних основ адвокатури) [1]; Т. Вільчик (висвітлювала питання співвідношення адвокатської діяльності з підприємницькою в контексті вивчення європейського досвіду регулювання інституту адвокатури) [2]; С. Іваницький (розглядав її в контексті реалізації принципів адвокатської діяльності) [3] та ін. Предметно ці питання досліджували М. Глотов [4], І. Головань [5], Є. Горовець [6], Ю. Григоренко [7] та інші фахівці. Але зазначена проблематика не є достатньо дослідженою, оскільки в науковій юридичній літературі не сформовано єдиної позиції щодо співвідношення адвокатської та підприємницької діяльності, що зумовлює необхідність вивчення цих питань.

Формування цілей статті. Метою наукової статті є визначення співвідношення адвокатської та підприємницької діяльності, а також вирішення питання щодо можливості поєднання цих видів діяльності адвокатом або необхідності їхнього розмежування.

Виклад основного матеріалу. Щоб з'ясувати питання про співвідношення адвокатської та підприємницької діяльності, треба розглянути правову природу цих видів діяльності.

Так, згідно з пп. 1 та 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат – це фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, передбаченими цим Законом. Адвокатська діяльність – незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Відповідно до ч. 1 ст. 4 цього Закону адвокатська

діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів.

Щодо підприємницької діяльності, то згідно з ч. 1 ст. 42 Господарського кодексу України (далі – ГК України), підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. У свою чергу, господарську діяльність у цьому Кодексі тлумачать як діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3 ГК України).

Розглядаючи можливість суміщення однією особою адвокатської та підприємницької діяльності, варто звернути увагу на досвід зарубіжних країн. У науковій юридичній літературі зазначено, що в деяких країнах для адвокатів встановлено абсолютну заборону займатися підприємницькою діяльністю (Франція, Італія), тоді як в інших, наприклад у Німеччині, є можливим суміщення юридичної практики з комерційною діяльністю [2, с. 275]. Доцільно зауважити, що згідно з ч. 3 ст. 43 ГК України перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюється виключно законом. Водночас законодавством України суміщення адвокатської та підприємницької діяльності не заборонено. Так, відповідно до ст. 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», несумісною з діяльністю адвоката є: 1) робота на посадах осіб, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»; 2) військова або альтернативна (невійськова) служба; 3) нотаріальна діяльність; 4) судово-експертна діяльність. Отже, підприємницька діяльність не належить до видів діяльності, з якими адвокатська діяльність є несумісною. Тож на практиці адвокатська діяльність може суміщатися з будь-яким видом підприємницької діяльності. Такий підхід відповідає положенням ст. 42 Конституції України, згідно з якими кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Це обумовлюється тим, що здійснення адвокатом підприємницької діяльності не має настільки істотних ризиків для суспільства й держави, а також для їхньої професії, які б обмежували право відповідної особи на підприємництво.

Більш складним є питання про можливість розгляду адвокатської діяльності як підприємницької. Правовий статус фізичної особи-підприємця в Україні визначається Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) та ГК України. Відповідно до ст. 50 ЦК України, фізична особа-підприємець – це фізична особа, яка здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом. Зважаючи на ст. 55 ГК України, фізична особа-підприємець є суб'єктом господарювання, тобто учасником господарських відносин, який здійснює господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), має відокремлене майно й несе відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Однак ні в ЦК України, ні в ГК України немає вказівок на те, що до видів господарської (підприємницької) діяльності належить адвокатська.

Перелік видів економічної діяльності також сформульовано у Класифікації видів економічної діяльності (далі – КВЕД) 69.10 «Діяльність у сфері права». Згідно з визначенням кодів видів економічної діяльності за КВЕД-2005 та КВЕД-2010 клас 69.10 «Діяльність у сфері права» включає: 1) юридичне представництво інтересів однієї сторони, що виступає проти іншої сторони в судах або інших судових органах, як особисто членами колегії адвокатів, так і під їх керівництвом: консультаційні послуги та представництво в цивільних справах; консультаційні послуги та представництво в кримінальних справах; консультаційні послуги та представництво в трудових суперечках; 2) загальні консультації та складання юридичних документів: свідоцтв про реєстрацію підприємств, статутів

підприємств та інших документів, пов'язаних зі створенням підприємств; патентів і авторських прав; підготовку різних юридичних документів, заповітів, доручень тощо; 3) діяльність державних та приватних нотаріусів, судових виконавців, третейських суддів, експертів і арбітрів [8]. Отже, КВЕД 69.10 «Діяльність у сфері права» допускає можливість реалізації відповідних видів діяльності у сфері права як «особисто членами колегії адвокатів, так і під їх керівництвом». Крім того, цей вид діяльності охоплює більшість видів діяльності, які згідно із Законом України «Про адвокатуру» належать до адвокатської діяльності: представництво, надання правових консультацій, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру тощо.

Водночас звернення до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» засвідчує відсутність у ньому будь-яких положень, які б указували на те, що адвокатська діяльність є підприємницькою діяльністю. Відповідно до ч. 3 ст. 4 цього Закону адвокат може здійснювати адвокатську діяльність індивідуально або в організаційно-правових формах адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання. Отже, формами адвокатської діяльності є: 1) індивідуальне її здійснення; 2) адвокатське бюро; 3) адвокатське об'єднання. До того ж здійснення адвокатської діяльності в такій формі, як фізична особа-підприємець Законом не передбачено.

Згідно зі ст. 13 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально, є самозайнятою особою. Відповідно до п. 14.1.226 ст. 14 Податкового кодексу України (далі – ПК України), самозайнята особа – це платник податку, який є фізичною особою-підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником у межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності. Незалежна професійна діяльність – це участь фізичної особи в науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльність лікарів, приватних нотаріусів, адвокатів, аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів, особи, зайнятої релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою подібною діяльністю за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою-підприємцем та використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб. Так, податкове законодавство чітко розмежовує правовий статус фізичних осіб-підприємців та адвокатів, зараховуючи адвокатську діяльність до незалежної професійної діяльності.

Згідно з Роз'ясненням Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури «Про суміщення адвокатської та підприємницької діяльності» від 21.03.2008 р. № V/3-71 реєстрація фізичних осіб, які здійснюють адвокатську діяльність, як підприємців чинним законодавством не передбачена. Узявши до уваги зміст ст. 3 ГК України, адвокатська діяльність не є господарською, зокрема підприємницькою, а адвокат не є суб'єктом господарювання, який здійснює підприємницьку діяльність. У Законі України «Про адвокатуру» немає спеціальних положень, пов'язаних з обмеженням дії загальних норм ч. 1 ст. 50 ЦК України про можливість здійснення підприємницької діяльності фізичною особою з повною цивільною дієздатністю за умови державної реєстрації її у встановленому законом порядку як підприємця, при цьому види діяльності, які здійснює фізична особа-підприємець, не можуть бути тотожними з визначеними у статті 5 Закону України «Про адвокатуру» [9]. Хоча згадане Роз'яснення стосувалося положень Закону України «Про адвокатуру» від 19.12.1992 р., однак його положення зберігають свою актуальність і щодо чинного Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

У Роз'ясненні Ради адвокатів України «Про затвердження роз'яснення щодо підстав для здійснення адвокатської діяльності» № 98 від 15.10.2020 р. зазначено, що фізична особа, яка має статус адвоката та бажає здійснювати адвокатську діяльність індивідуально, однак у супереччю вимогам ПК України не стала на облік у контролюючих органах як самозайнята особа, але при цьому зареєстрована як фізична особа-підприємець, має право бути захисником чи здійснювати представництво іншої особи в суді як адвокат, лише

уклавши договір з клієнтом як адвокат відповідно до вимог Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [10].

Отже, на необхідність розмежування здійснення адвокатської та підприємницької діяльності, а також статусу адвоката та фізичної особи-підприємця прямо вказується в роз'ясненнях органів адвокатського самоврядування.

З наведеного можемо зробити висновок, що, попри можливість суміщення адвокатської та підприємницької діяльності однією особою, відповідно до чинного законодавства України: адвокатська діяльність та підприємницька діяльність не є тотожними; правовий статус адвоката та правовий статус фізичної особи-підприємця є різним; передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» види адвокатської діяльності можуть здійснюватися лише адвокатом і не можуть реалізуватися фізичною особою-підприємцем, у тому числі в межах виду економічної діяльності 69.10 «Діяльність у сфері права».

У науковій юридичній літературі актуальною є думка щодо відокремлення адвокатської діяльності від підприємницької. Н. Бакаянова вказує, що адвокатська та підприємницька діяльності фізичної особи є самостійними та не здійснюються одна в межах іншої [1, с. 283]. Т. Федченко та Н. Фокіна вважають, що адвокатська діяльність не є підприємницькою і не може здійснюватися фізичною особою-підприємцем [11, с. 22]. На думку С. Іваницького, за своєю суттю адвокатська діяльність «не вписується в рамки класичного підприємництва, проте отримання прибутку є допустимим для забезпечення необхідних умов для надання якісної правничої допомоги. Адвокатура має залишитися професією, що керується окресленими цінностями, але повинна мати можливість користуватися перевагами окремих більш гнучких організаційно-правових форм діяльності, що використовуються в бізнесі» [3, с. 89]. Водночас висловлюються і протилежні погляди щодо необґрунтованості тверджень про непідприємницький характер адвокатської діяльності [6, с. 39] та про недопустимість обмеження адвокатів у праві бути підприємцем у межах своєї професійної діяльності [4].

Убачається, що для коректного визначення співвідношення адвокатської та підприємницької діяльності необхідно проаналізувати першу в контексті ознак другої. Господарська (підприємницька) діяльність характеризується такими ознаками: є самостійною; має систематичний характер; здійснюється на власний ризик; передбачає надання послуг вартісного характеру; має на меті отримання прибутку. Розглядаючи адвокатську діяльність щодо відповідності вказаним ознакам, слід зауважити, що вони ідентичні. Так, адвокатська діяльність здійснюється самостійно, самими адвокатами. Вона має систематичний характер, тобто реалізується на постійній основі.

Така ознака адвокатської діяльності, як здійснення діяльності на власний ризик може бути поставлена під сумнів, оскільки загалом адвокат не несе майнової відповідальності згідно з договорами про надання правової допомоги та не вкладає в цю діяльність власні або залучені кошти, які може втратити. Однак початок адвокатської діяльності, організація свого робочого місця, найм помічників та інші заходи, необхідні для здійснення адвокатом своєї діяльності, потребують вкладень капіталу, що можуть і не бути компенсовані від тих гонорарів, які адвокат отримуватиме від клієнтів. Отже, ризик у його діяльності все ж таки є.

Щодо мети отримання прибутку науковці вказують, що діяльність адвокатів не є підприємницькою, тоді як фахівці в галузі права та юридичні фірми діють з метою отримання прибутку, а отже їхня діяльність є підприємницькою [12, с. 27]. Очевидно, що для адвокатів отримання прибутку не є основним завданням. Проте мотив отримання прибутку, яким керуються адвокати під час провадження своєї діяльності, заперечувати не можна, оскільки саме він значною мірою зумовлює вибір особи на користь цієї професії, стимулює її розвиватися і професійно вдосконалюватися, щоб отримувати більш високий

гонорар. Отже, адвокатська діяльність є прибутковою, а тому і за цією ознакою подібна до підприємницької.

Згідно із законодавством зміст адвокатської діяльності полягає в наданні правової допомоги. На думку деяких дослідників, надання правової допомоги адвокатами треба відокремлювати від юридичних послуг, які є різновидом підприємницької діяльності [13, с. 27]. Проте предмет надання правової допомоги та юридичних послуг тотожні, а отже адвокатська діяльність – це, фактично, юридичні послуги клієнтам, які є оплачуваними. Так, адвокатська діяльність загалом відповідає ознакам підприємництва, що дає змогу визначити її приналежність до одного з видів підприємницької діяльності. Зазначене не виключає особливостей адвокатської діяльності, її важливого соціального призначення та відповідних державних гарантій, якою ця діяльність забезпечується.

А втім, розмежування адвокатської та підприємницької діяльності могло б залишатися лише предметом теоретичних дискусій, якби не прикладний вимір цієї проблеми, який стосується підходу до оподаткування такої діяльності. Розгляд адвокатської діяльності як підприємницької є більш вигідним для адвокатів, оскільки дозволяє застосовувати спрощену систему оподаткування. Існують протилежні погляди стосовно такої можливості. З одного боку, використання адвокатом спрощеної системи оподаткування заборонено, оскільки адвокатська діяльність не є підприємницькою [5]. Цей підхід відображено в наказі Державної податкової служби України «Про затвердження Узагальнюючої податкової консультації щодо деяких питань оподаткування фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність (приватних нотаріусів, адвокатів)» від 24.12.2012 р., у якому вказано, що фізична особа, яка здійснює незалежну адвокатську діяльність, не може бути підприємцем у межах такої адвокатської діяльності, тож, відповідно, доходи, отримані від здійснення такої діяльності, мають оподатковуватися як доходи від здійснення незалежної професійної діяльності [14]. З іншого боку, деякі фахівці вважають, що зазначений підхід дискримінує адвокатів у їх праві на зайняття підприємницькою діяльністю [4]. Висловлюється думка, що адвокати, які перебувають на податковому обліку як фізичні особи-підприємці на спрощеній системі оподаткування, повинні обліковуватися як фізичні особи-підприємці з ознакою провадження незалежної професійної діяльності та вести єдиний податковий облік і сплату податків саме як фізичні особи-підприємці [7].

Про існування цієї проблеми на практиці свідчить те, що з метою оптимізації оподаткування деякі адвокати вдаються до укладення договорів про надання правової допомоги у статусі фізичної особи-підприємця. Водночас наявна дисциплінарна практика щодо притягнення їх за це до відповідальності. Так, наприклад, Рішенням Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Одеської області у справі № 458/21 від 25.05.2021 р. було притягнуто до дисциплінарної відповідальності адвоката, який, поєднавши в договорі про надання правової допомоги обидва статуси – адвоката та фізичної особи-підприємця в межах діяльності у сфері права, порушив ст.ст. 26, 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», необґрунтовано поєднавши такі поняття, як підстави здійснення адвокатської діяльності, підтвердження повноважень захисника з поняттям форми оподаткування професійної діяльності адвоката, самостійно обраної ним у межах приписів Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і ПК України [15]. Вочевидь, подібні ситуації спричинені проблемою оподаткування адвокатської діяльності та намаганням деяких адвокатів оптимізувати його.

Спроба знайти компроміс у цьому питанні виявляється у пропозиціях надати адвокатам право застосовувати спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, запровадивши спрощену систему оподаткування для адвокатських бюро та адвокатських об'єднань, а для осіб, які здійснюють індивідуальну адвокатську діяльність, – право оподатковуватися без реєстрації фізичною особою-підприємцем, установивши для них спрощену систему оподаткування за ставками 5 % або 7 % (залежно від обсягів річного оподаткованого доходу) [2, с. 397–398]. Проте такий підхід, з одного боку, вирішує

проблему оподаткування для адвокатів, а з іншого – дискримінує категорії осіб, які провадять незалежну професійну діяльність. Отже, спрощену систему оподаткування необхідно передбачати або для всіх цих категорій осіб, указаних у п. 14.1.226 ст. 14 ПК України, або застосовувати її лише до тих, які є фізичними особами-підприємцями.

Висновки. На підставі викладеного можна зробити висновок, що проблема співвідношення адвокатської діяльності та підприємництва розглядається у двох аспектах: можливість суміщення однією особою адвокатської діяльності зі здійсненням підприємницької діяльності та можливість здійснення підприємницької діяльності в межах адвокатської діяльності. Перше з цих питань досить чітко прописано законодавцем: здійснення адвокатської діяльності є сумісним із будь-якими видами підприємницької діяльності. Друге, на наш погляд, має бути вирішено шляхом віднесення адвокатської діяльності до видів підприємницької діяльності, загальним ознакам якої вона відповідає, зі збереженням специфічних завдань, гарантій та інших особливостей адвокатської діяльності. Указане, зокрема, передбачає можливість оподаткування адвокатської діяльності за спрощеною системою.

Список використаних джерел

1. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2017. 487 с.
2. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2016. 490 с.
3. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2017. 556 с.
4. Глотов М. Чи може адвокат бути підприємцем? URL: yurincom.com/legal_practice/analitichna_yurysprudentsiia/chy-mozhe-advokat-buty-pidpriemtsem/ (дата звернення: 02.08.2021).
5. Головань І. Про адвокатуру, підприємництво і спрощене оподаткування. URL: blog.liga.net/user/igolovan/article/8996 (дата звернення: 02.08.2021).
6. Горовець Є. Міф про непідприємницький характер адвокатської діяльності: причини, аргументи і наслідки. *Юридичний журнал*. 2006. № 12. С. 38–46.
7. Григоренко Ю. Чи може адвокат бути ФОПом, або як оптимізувати податкове навантаження в адвокатській діяльності. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://kdkako.com.ua/chi-mozhe-advokat-butifopom-abo-yak-optimizuvati-podatkove-navantazhennya-v-advokatskiy/&ved=2ahUKewim5KWMsr3yAhXrlYsKHapzBP8QFnoECBAQAQ&usg=AOvVaw0oRmAAT_aLqKFDgaVKJegd (дата звернення: 02.08.2021)
8. КВЕД-2010: Клас 69.10. URL: http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/69/KVED10_69_10.html (дата звернення: 04.08.2021).
9. Про суміщення адвокатської та підприємницької діяльності: Роз'яснення, затверджене Рішенням Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури від 21.03.2008 р. № V/3-71. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003369-08#Text> (дата звернення: 04.08.2021).
10. Про затвердження роз'яснення щодо підстав для здійснення адвокатської діяльності: Рішення Ради адвокатів України № 98 від 15.10.2020 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2020-10-15-r-shennya-rau-98_5fa27e2264efc.pdf (дата звернення: 04.08.2021).
11. Федченко Т., Фокіна Н. Адвокатська діяльність: облік, оподаткування, звітність. *Вісник. Право все знати про податки та збори*. 2015. № 10. С. 22–30.
12. Барщевский М. Ю. Бизнес-адвокатура в США и Германии : учеб. пособие. Москва : Белые альвы, 1995. 64 с.
13. Чабаненко А. М. Правова допомога і правові послуги – «дві великі різниці». *Закон і Бізнес*. 2001. 17–23 лют. № 7. С. 25–28.
14. Узагальнююча податкова консультація щодо деяких питань оподаткування фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність (приватних нотаріусів, адвокатів): затверджена наказом ДПС України від 24.12.2012 р. № 1185. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va185837-12> (дата звернення: 04.08.2021).

15. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Одеської області у справі № 458/21 від 25.05.2021 р. URL: kdka.odessa.gov.ua/дисциплінарна-відповідальність-адво/Дисциплінарна практика/ (дата звернення: 04.08.2021).

References

1. Bakaianova, N. M. (2017). *Funktsionalni ta orhanizatsiini osnovy advokatury Ukrainy* [Functional and organizational foundations of the Advocacy of Ukraine]: dys. ... dokt. yuryd. Nauk : 12.00.10. Odesa. 487 s. [in Ukrainian].
2. Vilchuk, T. B. (2016). *Advokatura yak instytut realizatsii prava na pravovu dopomohu: porivnialno-pravovyi analiz zakonodavstva krain Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy* [Advocate as an institution for the implementation of the right to legal aid: a comparative legal analysis of the legislation of the countries of the European Union and Ukraine]: dys. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.10. Kharkiv. 490 s. [in Ukrainian].
3. Ivanytskyi, S. O. (2017). *Teoretychni osnovy orhanizatsii advokatury v Ukraini: pryntsyipy ta systema* [Theoretical foundations of the organization of advocacy in Ukraine: Principles and system]: dys. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.10. Kyiv. 556 s. [in Ukrainian].
4. Hlotov, M. *Chy mozhe advokat buty pidpriemtsem?* [Can a lawyer be an entrepreneur?] URL: yurincom.com/legal_practice/analichna_yurysprudentsiia/chy-mozhe-advokat-buty-pidpriemtsem/ (data zvernennia: 02.08.2021) [in Ukrainian].
5. Holovan, I. *Pro advokaturu, pidpriemnytstvo i sproshchene opodatkuvannia* [About advocacy, entrepreneurship and simplified taxation]. URL: blog.liga.net/user/igolovan/article/8996 (data zvernennia: 02.08.2021) [in Ukrainian].
6. Horovets, Ye. (2006). *Mif pro nepidpriemnytskyi kharakter advokatskoi diialnosti: prychny, arhumenty i naslidky. Yurydychnyi zhurnal* [The myth of the inaccessible nature of lawyer activity: causes, arguments and consequences. *Legal Magazine*]. № 12. S. 38–46 [in Ukrainian].
7. Hryhorenko, Yu. (2019). *Chy mozhe advokat buty FOPom, abo yak optymizuvaty podatkovu navantazhennia v advokatskii diialnosti* [Can a lawyer be a private entrepreneur or how to optimize the tax burden in advocacy]. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://kdkako.com.ua/chy-mozhe-advokat-but-i-fopom-abo-yak-optimizuvaty-podatkovu-navantazhennia-v-advokatskiy/&ved=2ahUKEwim5KWMsr3yAhXrIYsKHapzBP8QFnoECBAQAQ&usq=AOvVaw0oRmAAAT_aLqKFDgaBKJegd (data zvernennia: 02.08.2021) [in Ukrainian].
8. KVED-2010: Klas 69.10. URL: http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/69/KVED10_69_10.html (data zvernennia: 04.08.2021) [in Ukrainian].
9. *Pro sumishchennia advokatskoi ta pidpriemnytskoi diialnosti: Roziasnennia, zatverdzhene Rishenniam Vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii advokatury vid 21.03.2008 r. № V/3-71* [About the combination of advocacy and entrepreneurial activity: clarification approved by the decision of the High Qualifications Commission of Advocacy dated March 21, 2008 № V/3-71]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003369-08#Text> (data zvernennia: 04.08.2021) [in Ukrainian].
10. *Pro zatverdzhennia roziasnennia shchodo pidstav dlia zdiisnennia advokatskoi diialnosti: Rishennia Rady advokativ Ukrainy № 98 vid 15.10.2020 r.* [On Approval of Clarification on the grounds for the implementation of advocacy: the decision of the Council of Advocates of Ukraine № 98 dated 15.10.2020] URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2020-10-15-r-shennya-rau-98_5fa27e2264efc.pdf (data zvernennia: 04.08.2021) [in Ukrainian].
11. Fedchenko, T., Fokina, N. (2015). *Advokatska diialnist: oblik, opodatkuvannia, zvitnist. Visnyk. Pravo vse znaty pro podatky ta zbory* [Lawyer activity: accounting, taxation, reporting. *Herald. The right to know about taxes and fees*]. № 10. S. 22–30 [in Ukrainian].
12. Barshchevskij, M. YU. (1995). *Biznes-advokatura v SSHA i Germanii: ucheb. posobie* [Business Advocacy in the United States and Germany: tutorial]. Moskva: Belye al'vy. 64 s. [in Russian].
13. Chabanenko, A. M. (2001). *Pravova dopomoha i pravovi posluhy – «dvi velyki riznytsi».* *Zakon i Biznes* [Legal assistance and legal services – «Two great differences». *Law and Business*]. 17–23 liut. № 7. S. 25–28 [in Ukrainian].
14. *Uzahalniuiucha podatkovu konsultatsiia shchodo deiakykh pytan opodatkuvannia fizychnykh osib, yaki provadiat nezalezhnu profesiinu diialnist (pryvatnykh notariusiv, advokativ): zatverdzhena nakazom DPS Ukrainy vid 24.12.2012 r. № 1185* [Summary tax consultation on some issues of taxation of individuals who conduct independent professional activities (private notaries, lawyers): approved by the order of the DPS of Ukraine dated December 24, 2012 № 1185]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va185837-12> (data zvernennia: 04.08.2021) [in Ukrainian].
15. *Rishennia Kvalifikatsiino-dystsyplinarnoї komisii advokatury Odeskoi oblasti u spravi № 458/21 vid 25.05.2021 r.* [Decision of the qualification-disciplinary commission of the lawyer of the Odessa region in the case № 458/21 of 25.05.2021]. URL: kdka.odessa.gov.ua/dystsyplinarna-vidpovidalnist-adv/Dystsyplinarna praktyka/ (data zvernennia: 04.08.2021) [in Ukrainian].

Lapkin Andrii,

Doctor of Law, Associate Professor

(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3240-6377>

ON THE CORRELATION OF ADVOCACY AND ENTREPRENEURSHIP

The relevance of the topic of the scientific article is due to the development of the institution of the bar in Ukraine, in the process of which the issue arises about correlation between advocacy and entrepreneurship. This problem is not only theoretical, but also practical, since the determination of the legal status of an advocate as a subject of advocacy, as well as the taxation of this activity, depend on its solution. The purpose of the scientific article is to determine correlation of advocacy to entrepreneurial activity, as well as to resolve the issue of the possibility of combining these types of activities by an advocate. This problem is considered in two aspects: the possibility of a person combining advocacy activities with entrepreneurial activity and the possibility of carrying out entrepreneurial activity within the framework of advocacy activity. Based on the analysis of theoretical works and domestic legislation, it was concluded that the conduct of advocacy is compatible with any type of entrepreneurial activity. At the same time, Ukrainian law does not consider advocacy as an enterprise. The issue of taxation of advocacy is being considered. On the basis of tax legislation, it was concluded that advocates are considered to carry out independent professional activities, which excludes the application of a simplified tax system to them. The compliance of advocacy activity with the criteria of entrepreneurship was analyzed. The possibility of attributing advocacy to the types of entrepreneurial activity with preservation of specific tasks, guarantees and other features of advocacy activity is justified. This creates the basis for the possibility of taxing advocacy under in a simplified system. The delimitation of advocacy and entrepreneurial activity could remain only the subject of theoretical discussions, if not applied to the measurement of this problem relating to the approach to taxation of such activities. Consideration of advocacy as an entrepreneurial is more advantageous for lawyers, since it allows a simplified taxation system.

Key words: bar; advocacy; business; independent professional activity; taxation of advocacy.

Надіслано до редколегії 30.08.2021

Рекомендовано до публікації 06.09.2021

УДК: 346.544.6

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-101-109>

Роженко Олександра Вікторівна,
кандидат економічних наук, доцент
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9358-5436>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СФЕРІ ВИРОЩУВАННЯ ЗЕРНОВИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті досліджено визначення терміна «зовнішньоекономічна діяльність», здійснено аналіз дефініцій зовнішньоекономічної діяльності. На підставі аналізу системи правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності запропоновано системний підхід до трактування категорії «правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності у сфері вирощування зернових культур». Надано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства шляхом усунення виявлених недоліків у тлумаченні поняття «зовнішньоекономічна діяльність».

Ключові слова: суб'єкт господарювання; правове регулювання; зовнішньоекономічна діяльність; вирощування зернових культур.

Постановка проблеми. Вирощування зернових культур за Класифікацією видів економічної діяльності – одна з основних галузей вітчизняного сільського господарства. Забезпечення зростання середньорічного збору зерна є не тільки шляхом задоволення потреб населення у продовольстві, а й підвищення зовнішньоекономічного потенціалу України [1]. У цьому напрямі, крім завдання збільшення виробництва зерна, важливим є і питання покращення його якості, розширення асортиментних груп тощо. Для успішного вирішення цих завдань необхідно вдосконалити норми чинного законодавства щодо правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання у сфері вирощування зернових культур.

Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство – вид економічної діяльності, який у 2020 році становив 9,27 % усього обсягу валового внутрішнього продукту, що на 0,43 % менше порівняно з 2019 роком [2]. Відповідно до внутрішньої структури галузі випуск рослинництва становить 30,82 %, у тому числі зернові культури – 16,72 %, що на 4,36 % менше, ніж у 2019 році [3]. Такі структурні зміни валового внутрішнього продукту, сільського господарства, а саме зменшення питомої ваги виробництва зернових культур, підтверджують актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі правові засади зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання у сфері вирощування зернових культур розглядалися у працях таких українських і зарубіжних науковців, як Ю. О. Білянський [4], О. І. Галенко [5], Н. І. Галунець [6], Б. В. Деревянко [7], М. С. Долинська [8], А. В. Завгородній [9], А. М. Захарченко [10], Д. Д. Іваненко [11, с. 72–94], Л. М. Ніколенко [12], Д. С. Піддубна [13; 14], Г. С. Федосєєва [15], Т. В. Хайлова [16] та ін. Однак питання моніторингу та вдосконалення теоретико-правових аспектів правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання у

сфері вирощування зернових культур в Україні не є достатньо вивченими, що свідчить про необхідність дослідження в цьому напрямі.

Формування мети статті. Метою статті є надання рекомендацій щодо уточнення поняття правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності у сфері вирощування зернових культур, що сприятиме більш ефективному управлінню нею.

Виклад основного матеріалу. Дослідження правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання у сфері вирощування зернових культур варто починати з дослідження поняття «правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності», з'ясування його сутності, для цього слід проаналізувати законодавство, теорію і судову практику, що сформувалися у зв'язку з його появою, а також історію застосування терміна «зовнішньоекономічна діяльність».

Зміст поняття зовнішньоекономічної діяльності визначають по-різному. Дефініції терміна «зовнішньоекономічна діяльність», які наявні в чинному законодавстві та сучасних наукових джерелах, наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Визначення терміна «зовнішньоекономічна діяльність»

Визначення	Примітка
Господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном <...> та/або робочою силою (стаття 377 Господарського кодексу України) [17]	Перевагами цього трактування є ґрунтовність переліку відповідних різновидів діяльності за юридичними основами їх проведення. Також визначено загальне місце зовнішньоекономічної діяльності у функціонуванні суб'єкта господарювання. Але поза межами уваги цього тлумачення залишилися фінансові операції, навчання та підготовка фахівців із використанням інформаційних технологій тощо. Тобто зміст цього поняття розкрито через поняття господарської діяльності, що фрагментарно окреслює напрями ведення зовнішньоекономічної діяльності
Діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами (стаття 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність») [18]	У цьому визначенні досить ґрунтовно висвітлено суб'єктний склад зовнішньоекономічної діяльності з огляду на її правовий статус. Також звернено увагу на відносини між суб'єктами господарської діяльності. Проте не вказано конкретних напрямів діяльності
Одна зі сфер економічної діяльності підприємства, що тісно взаємопов'язана із зовнішньою торгівлею, експортом, імпортом, іноземними джерелами фінансування, виконанням з іншими країнами спільних проєктів (Великий	Ця дефініція містить конкретні напрями здійснення певної діяльності. Але сутність поняття зовнішньоекономічної діяльності розкрито не повно, тому що здійснення зовнішньоекономічної діяльності передбачає отримання ліцензій, здійснення

економічний словник) [19, с. 416]	валютних операцій, проходження митних процедур, сплату податків тощо
Діяльність суб'єктів господарської діяльності України (частіше підприємств) та іноземних суб'єктів господарської діяльності (іноземних підприємств), яка базується на взаємовідносинах і здійснюється або на території України, або за її межами (І. В. Багрова) [20, с. 117]	У такому трактуванні поняття зовнішньоекономічної діяльності знову наголошено на її суб'єктному складі, тобто вона здійснюється частіше підприємствами. Але суб'єктами господарювання, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, можуть бути й суб'єкти, утворені за іншими організаційно-правовими формами, і держава. Окрім цього, кожен із зазначених суб'єктів може обрати будь-який різновид здійснення зовнішньоекономічної діяльності
Система, яка складається з підсистем: введення на міжнародний ринок, збільшення збуту, збереження конкурентної переваги, зниження обсягу реалізації, що виділено згідно з етапами життєвого циклу виробів (В. Ю. Горчаков) [21, с. 7]	У цьому тлумаченні сутність зовнішньоекономічної діяльності розкривається за окремими напрямками її ведення. Проте зовнішньоекономічна діяльність не обмежується лише зовнішньоекономічними відносинами
Сукупність виробничо-господарських, організаційно-економічних й оперативно-комерційних функцій підприємства, пов'язаних з його виходом на зовнішній ринок та участю в зовнішньоекономічних операціях (Г. М. Дроздова) [22, с. 95]	Це визначення є досить повним, але в ньому не вказано мети здійснення такої діяльності
Частина загальної діяльності підприємства, яка визначається як сукупність виробничо-господарських, організаційно-економічних і оперативно-комерційних функцій підприємства відповідно до зовнішньоекономічних зв'язків держави, пов'язаних з виходом підприємства на зовнішній ринок та участю в зовнішньоекономічних операціях, напрямки, форми та методи якої узагальнюються відповідно до процесу виробництва згідно із цілями та задачами підприємства щодо його функціонування та розвитку (А. Ю. Погребняк) [23, с. 53]	У цьому визначенні відображено чітке підпорядкування зовнішньоекономічної діяльності господарській діяльності на мікрорівні та зовнішньоекономічним зв'язкам на макрорівні, узагальнено її можливі різновиди та множину інструментарію щодо її проведення з визначенням мети, цілей та задач її суб'єктів

* Складено автором.

З огляду на наведений аналіз сутності поняття «зовнішньоекономічна діяльність» необхідно виділити його комплексність та багатосегментність, що є об'єктами, критеріями та аналітичними ознаками економічного управління на мікрорівні та правового регулювання на макрорівні. Зважаючи на мету дослідження, це зумовлює потребу у вивченні сутності правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Розкриваючи зміст поняття правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності, слід зауважити, що «регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється з метою забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку України; стимулювання прогресивних структурних змін в економіці, зокрема зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України; створення найбільш сприятливих умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур розвинутих зарубіжних країн» [24, с. 480].

Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності є категорією системною, тому першочерговим є не розгляд окремого зазначеного напряму чи елемента, а аналіз їх взаємодії для його вдосконалення або розвитку. Отже, систему зовнішньоекономічної діяльності формують різновиди такої діяльності, кожен із яких здійснюється у певних формах, що також узагальнюються відповідно до профілю проведення діяльності, за характером здійснення зовнішньоторговельних операцій, належності капіталу, розподілу доходу у спільних підприємствах. Крім цього, зважаючи на суспільну природу зовнішньоекономічної діяльності, не можна не враховувати економічних чинників управління та регулювання, завдяки яким визначається стан об'єкта, вимірюються економічні результати.

Систему правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності графічно зображено на рисунку 1.1.

Тому постає питання щодо можливості та доцільності визначення зовнішньоекономічної діяльності окремого суб'єкта господарювання через певну процедуру уніфікації множини елементів системи правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання у сфері вирощування зернових культур є важливим питанням, тому що зерно має стратегічне значення в процесі забезпечення економічної безпеки країни, зокрема продовольчої. Згідно зі статтею 1 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» одним із напрямів державної політики в бюджетній, кредитній, цінovій, регуляторній та інших сферах державного управління є стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, забезпечення продовольчої безпеки населення [25]. Держава визнає пріоритетність ринку зерна, сприяє його розвитку та стабільному функціонуванню, що закріплено статтею 9 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» [26].

Поняття правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності у сфері вирощування зернових культур пропонуємо визначати за системним підходом: як цілеспрямований нормативно-організаційний вплив держави, її органів і посадових осіб, а також уповноважених на те недержавних організацій щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів господарювання ринку зерна, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, як за допомогою спеціальних правових засобів, так і завдяки іншим правовим явищам, їх реалізації та застосування державного примусу до правопорушників із метою досягнення сталого розвитку суспільства.

РІЗНОВИДИ зовнішньоекономічної діяльності:

- проведення організаційно-економічних операцій щодо врегулювання внутрішньодержавних відносин;
- зовнішня торгівля (форми здійснення: експорт, імпорт, реекспорт, реімпорт);
- міжнародне виробниче кооперування (форми здійснення: спільне виробництво на основі спеціалізації, спільні підприємства тощо);
- міжнародне науково-технічне співробітництво;
- міжнародне інвестиційне співробітництво;
- валютно-фінансові та кредитні операції.

МЕТОДИ зовнішньоекономічного регулювання:

- економічні (вплив через ринкові відносини);
- адміністративні (вплив через адміністративні заходи);
- тарифні;
- нетарифні (грошово-кредитні, валютні, фінансові, маркетингові, податкові, інфраструктурні, інформаційні тощо).

ІНСТРУМЕНТАРІЙ впливу на здійснення зовнішньоекономічної діяльності:

- з урахуванням чинників внутрішнього середовища;
- з урахуванням чинників зовнішнього середовища;
- загальний;
- специфічний.

СУБ'ЄКТИ регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні:

- державні органи в межах їх компетенцій;
- недержавні органи управління економікою, що діють на підставі своїх статутних документів через прийняття рішень у межах законів України;
- суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності на підставі відповідних координаційних угод.

Рис.1. Система правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності¹

Висновки. Удосконалення чинного законодавства шляхом усунення виявлених недоліків у визначенні терміна «зовнішньоекономічна діяльність», що застосовується в нормативно-правових актах та вживається в науковій літературі, а також конкретизація питомої категорії у сфері вирощування зернових культур створять необхідні умови для зростання ефективності використання наявного в ній потенціалу на макро- та мікрорівнях.

У результаті проведеного дослідження розроблено пропозиції стосовно уточнення сутності категорії «правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності у сфері вирощування зернових культур», що сприятиме розвитку системи правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності в зазначеній сфері та досягненню цілей сталого розвитку України згідно з Національною доповіддю Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (2017 р.) [27], зокрема правового регулювання страхування інвестицій [28].

¹ Складено автором на основі Господарського кодексу України [17], Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [18], праці А. Ю. Погребняк, Т. Ю. Хоменко [23, с. 49], Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України».

Перспективами подальших розвідок визначено правові засади здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання у сфері вирощування зернових культур.

Список використаних джерел

1. Класифікація видів економічної діяльності: наказ Держспоживстандарту України від 11 жовтня 2010 р. № 457 із змінами, внесеними наказом Держспоживстандарту України від 29 листопада 2010 р. № 530. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/nac_kls/dc_009.pdf (дата звернення: 09.08.2021).
2. Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності у фактичних цінах (млн грн). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 09.08.2021).
3. Економічні рахунки сільського господарства (рахунок виробництва та рахунок утворення доходу) (у фактичних цінах; мільйонів гривень). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 09.08.2021).
4. Білянський Ю. О. Інституційне забезпечення розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в умовах євроінтеграції: дис. ... канд. економічних наук: 08.00.04. Кам'янець-Подільський: Подільський державний аграрно-технічний університет, 2020. 292 с.
5. Галенко О. І. Розвиток світового ринку зерна: проблеми і тенденції. *Агросвіт*. 2017. № 10. С. 24–29.
6. Галунець Н. І. Місце українського агроекспорту на світовому продовольчому ринку. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific*. № 4. 2019. С. 79–94.
7. Деревянко Б. В., Туркот О. А. Про протидію збиранню чужого врожаю «рейдерами». *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 1 (1). С. 132–142. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/10431> (дата звернення: 09.08.2021).
8. Долинська М. С., Адам В. М. та ін. Проблеми правового регулювання договірних відносин суб'єктів господарювання: монографія. Львів: ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2019. 247 с.
9. Завгородній А. В. Зовнішньоекономічні пріоритети сталого розвитку агропродовольчого виробництва причорноморського регіону: дис. ... доктора економічних наук: 08.00.05. Миколаїв: Одеська національна академія харчових технологій, 2020. 502 с.
10. Захарченко А. М. Поняття і склад суб'єктів господарювання державного сектору економіки. *Економіка и право*. 2012. № 2. С. 160–166. URL: <http://www.economiclaw.dn.ua/wp-content/uploads/2014/04/> (дата звернення: 09.08.2021).
11. Правове регулювання економічних відносин за участі підприємств великого промислового регіону: монографія / Деревянко Б. В., Кадала В. В., Громенко Ю. О., Гузенко О. П., Іваненко Д. Д., Роженко О. В., Хайлова Т. В.; за заг. ред. Б. В. Деревянко. Львів: «Магнолія 2006», 2020. 245 с. URL: <http://repo.dli.donetsk.ua/handle/123456789/882> (дата звернення: 09.08.2021).
12. Derevyanko Bogdan, Nikolenko Liudmyla, Syrmamiik Irina, Mykytenko Yevgen and Gasparyevich Iosif (2018). Assessment of financial and economic security of the region (based on the relevant statistics of the Donetsk region). *Investment Management and Financial Innovations*. № 15 (4). P. 283–295. DOI: 10.21511/imfi.15(4).2018.23.
13. Піддубна Д. С. Правове регулювання суспільних відносин при застосуванні ГМ-рослин у сільському господарстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Вип. 19. Т. 3. 2012. С. 72–75.
14. Піддубна Д. С. Правовий захист органічної продукції від генетично модифікованих організмів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2015. 20 с.
15. Федосєєва Г. С. Формування конкурентних переваг виробників сільськогосподарської продукції України на зовнішніх ринках: теорія, методологія, практика: дис. ... доктора економічних наук: 08.00.04. Миколаїв: Миколаївський національний аграрний університет, 2019. 447 с.
16. Derevyanko B. V., Rozhenko O. V., Khailova T. V., Hrudnytskyi V. M., Podskrebko O. S. Strategic enterprise management based on the modeling of its economic security. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2021. № 1. P. 171–176. DOI: 10.33271/nvngu/2021-1/171.
17. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15?find=1&text> (дата звернення: 09.08.2021).
18. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12?find=1&text=%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE#Text> (дата звернення: 09.08.2021).
19. Азрилян А. Н. Большой экономический словарь. 2-е изд. доп. и перераб. М.: Институт новой экономики, 1997. 864 с.

20. Багрова І. В., Редіна Н. І., Власюк В. С., Гетьман О. О. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств : підручник. К. : Центр навч. літ. 2004. 580 с.
21. Горчаков В. Ю. Формування організаційно-економічного механізму управління зовнішньоекономічною діяльністю великої компанії : автореф. дис. ... канд. економ. наук. Донецьк : Інститут економіки промисловості НАНУ, 2005. 22 с.
22. Дроздова Г. М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства : навч. посібник. К. : Центр навч. літ. 2004. 247 с.
23. Погребняк А. Ю., Хоменко Т. Ю. Еволюція наукових поглядів на сутність поняття «зовнішньоекономічна діяльність». *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2016. № 18. С. 48–55.
24. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Гіон, 2016. 768 с.
25. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення: 09.08.2021).
26. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15#top> (дата звернення: 09.08.2021).
27. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь 2017 / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <https://ukraine.un.org/uk/49413-2017-nacionalna-dopovid-cili-stalogo-rozvitku-ukraina> (дата звернення: 09.08.2021).
28. Роженко О. В. Правове регулювання страхування інвестицій. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 2 (71). С. 89–96.

References

1. Klasyfikatsiia vydiv ekonomichnoi diialnosti : nakaz Derzhspozhyvstandartu Ukrainy vid 11 zhovtnya 2010 r. № 457 iz zminamy, vnesenymy nakazom Derzhspozhyvstandartu Ukrainy vid 29 lystopada 2010 r. № 530 [Classification of economic activities : order of Derzhspozhyvstandart of Ukraine of October 11, 2010 № 457 as amended by the order of Derzhspozhyvstandart of Ukraine of November 29, 2010 № 530] URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/nac_kls/dc_009.pdf (data zvernennia: 09.08.2021) [in Ukrainian].
2. Valovyi vnutrishnii produkt vyrobnychym metodom ta valova dodana vartist za vydamy ekonomichnoi diialnosti u faktychnykh tsinakh (mln hrn) [Gross domestic product by production method and gross value added by type of economic activity at actual prices (million UAH)]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia: 09.08.2021) [in Ukrainian].
3. Ekonomichni rakhunky silskoho hospodarstva (rakhunok vyrobnytstva ta rakhunok utvorennia dokhodu) (u faktychnykh tsinakh; milioniv hryven) [Economic accounts of agriculture (production account and income generation account) (in actual prices; millions of hryvnias)] URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia: 09.08.2021) [in Ukrainian].
4. Bilianskyi, Yu. O. (2020). Instytutysiine zabezpechennia rozvytku zovnishnoekonomichnoi diialnosti ahrarykh pidpriemstv v umovakh yevrointehratsii : dys. ... kand. ekonomichnykh nauk : 08.00.04 [Institutional support for the development of foreign economic activity of agricultural enterprises in terms of European integration : dis. ... Cand. of Economic Sciences : 08.00.04]. Kamianets-Podilskyi : Podilskyi derzhavnyi ahraryno-tekhnichnyi universytet. 292 s. [in Ukrainian].
5. Halenko, O. I. (2017) Rozvytok svitovoho rynku zerna: problemy i tendentsiyi [Development of the world grain market: problems and trends]. *Ahrosvit*. № 10. S. 24–29 [in Ukrainian].
6. Halunets, N. I. (2019). Mistse ukraïnskoho ahroeksportu na svitovomu prodovolchomu rynku [The place of Ukrainian agricultural exports in the world food market]. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific*. № 4. S. 79–94 [in Ukrainian].
7. Derevianko, B. V., Turkot, O. A. (2021). Pro protydiuu zbyranni chuzhoho vrozhaiu «reideramy». *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka* [On combating the harvest of others "raiders". *Ukrainian policeistics: theory, legislation, practice*]. № 1 (1). S. 132–142. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/10431> (data zvernennia: 09.08.2021) [in Ukrainian].
8. Dolynska, M. S., Adam, V. M. ta in. (2019). Problemy pravovoho rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn subiektiv hospodariuvannia : monohrafiia [Problems of legal regulation of contractual relations of business entities: a monograph]. Lviv : TOV «Halytska vydavnycha spilka». 247 s. [in Ukrainian].
9. Zavorodnii, A. V. (2020). Zovnishnoekonomichni priorytety staloho rozvytku ahroprodovolchoho vyrobnytstva pry chornomorskoho rehionu [Foreign economic priorities of sustainable development of agro-food production of the Black Sea region] : dys. ... doktora ekonomichnykh nauk : 08.00.05. Mykolaiv : Odeska natsionalna akademiia kharchovykh tekhnolohii. 502 s. [in Ukrainian].
10. Zakharchenko, A. M. (2012) Ponyattya i sklad subiektiv hospodaryuvannia derzhavnoho sektoru ekonomiky [The concept and composition of economic entities of the public sector of the economy].

Ekonomika i pravo. № 2. S. 160–166. URL: [http://www.economiclaw.dn.ua/wp-content/uploads/2014/04/ \(data zvernennia: 09.08.2021\)](http://www.economiclaw.dn.ua/wp-content/uploads/2014/04/(data_zvernennia:09.08.2021)) [in Ukrainian].

11. Pravove rehuliuвання ekonomichnykh vidnosyn za uchasti pidpriemstv velykoho promysloвого rehionu : monohrafiia [Legal regulation of economic relations with the participation of enterprises of a large industrial region : a monograph] / B. V. Derevianko, V. V. Kadala, Yu. O. Hromenko, O. P. Huzenko, D. D. Ivanenko, O. V. Rozhenko, T. V. Khailova.; za zah. red. B. V. Derevianka. Lviv : «Mahnoliia 2006», 2020. 245 s. URL: <http://repo.dli.donetsk.ua/handle/123456789/882> (data zvernennia: 09.08.2021) [in Ukrainian].

12. Derevyanko Bogdan, Nikolenko Liudmyla, Syrmamiik Irina, Mykytenko Yevgen and Gasparyevich Iosif (2018). Assessment of financial and economic security of the region (based on the relevant statistics of the Donetsk region). *Investment Management and Financial Innovations*. № 15 (4). P. 283–295. DOI: 10.21511/imfi.15(4).2018.23.

13. Piddubna, D. S. (2012). Pravove rehuliuвання suspilnykh vidnosyn pry zastosuvanni HM-roslyn u silskomu hospodarstvi Ukrainy [Legal regulation of social relations in the use of GM plants in agriculture of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pravo»*. Vyp. 19. T. 3. S. 72–75 [in Ukrainian].

14. Piddubna, D. S. (2015). Pravovy zakhyst orhanichnoi produktsii vid henetychno modyfikovanykh orhanizmiv v Ukraini [Legal protection of organic products from genetically modified organisms in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. K. 20 s. [in Ukrainian].

15. Fedosieieva, H. S. (2019). Formuvannya konkurentnykh perevah vyrobnykiv silskohospodarskoi produktsii Ukrainy na zovnishnikh rynkakh: teoriia, metodolohiia, praktyka [Formation of competitive advantages of producers of agricultural products of Ukraine in foreign markets: theory, methodology, practice] : dys. ... doktora ekonomichnykh nauk : 08.00.04. Mykolaiv : Mykolaivskiy natsionalnyi ahrarniy universytet. 447 s.

16. Derevyanko B. V., Rozhenko O. V., Khailova T. V., Hrudnytskyi V. M., Podskrebko O. S. (2021). Strategic enterprise management based on the modeling of its economic security. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. № 1. P. 171–176. DOI: 10.33271/nvngu/2021-1/171.

17. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15?find=1&text> (data zvernennia: 09.08.2021) [in Ukrainian].

18. Pro zovnishnoekonomichnu diialnist : Zakon Ukrainy [On foreign economic activity : Law of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12?find=1&text=%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE#Text> (data zvernennia: 09.08.2021) [in Ukrainian].

19. Azriliyan, A. N. (1997). Bol'shoj ekonomicheskij slovar' [Large economic dictionary]. 2-e izd. dop. i pererab. M. : Institut novoy ekonomiki. 864 s. [in Russian].

20. Bahrova, I. V., Riedina, N. I., Vlasiuk, V. Ye., Hetman, O. O. (2004). Zovnishnoekonomichna diialnist pidpriemstv : pidruchnyk [Foreign economic activity of enterprises : a textbook]. K. : Tsentr navch. lit. 580 s. [in Ukrainian].

21. Horchakov, V. YU. (2005). Formuvannya orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnya zovnishnoekonomichnoyu diyal'nistyu velykoyi kompaniyi [Formation of organizational and economic mechanism of management of foreign economic activity of a large company] : avtoref. dys. ... kand. ekonom. nauk. Donetsk : Instytut ekonomiky promyslovosti NANU. 22 s. [in Ukrainian].

22. Drozdova, H. M. (2004) Menedzhment zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstva : navch. posibnyk [Management of foreign economic activity of the enterprise: textbook]. K. : Tsentr navch. lit. 247 s. [in Ukrainian].

23. Pohrebniak, A. Yu., Khomenko T. Yu. (2016). Evoliutsiia naukovykh pohliadiv na sutnist poniattia «zovnishnoekonomichna diialnist» [Evolution of scientific views on the essence of the concept of "foreign economic activity"]. *Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo*. № 18. S. 48–55 [in Ukrainian].

24. Pravovy vplyv na nepravomirnu povedinku: aktualni hrani : monohrafiia [Legal influence on illegal behavior: current aspects : monograph] / za red. prof. O. V. Kozachenka, prof. Ye. L. Streltsova. Mykolaiv : Ilion, 2016. 768 s. [in Ukrainian].

25. Pro derzhavnu pidtryмку silskoho hospodarstva Ukrainy : Zakon Ukrainy [On state support of agriculture of Ukraine: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (data zvernennia: 09.08.2021) [in Ukrainian].

26. Pro zerno ta rynek zerna v Ukraini : Zakon Ukrainy [On grain and grain market in Ukraine : Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15#top> (data zvernennia: 09.08.2021).

27. Tsili staloho rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid 2017 / Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Sustainable Development Goals: Ukraine. National Report 2017 / Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine.]. URL: <https://ukraine.un.org/uk/49413-2017-nacionalna-dopovid-cilistalogo-rozvitku-ukraina> (data zvernennia: 09.08.2021) [in Ukrainian].

28. Rozhenko, O. V. (2020). Pravove rehuliuвання strakhuvannya investytsii [Legal regulation of investment insurance]. *Pravovyi chasopys Donbasu*. № 2 (71). S. 89–96 [in Ukrainian].

Rozhenko Oleksandra,

PhD in Economic sciences, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9358-5436>

LEGAL REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF ECONOMIC ENTITIES IN THE FIELD OF GRAIN GROWING IN UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS

The article examines the definition of the term "foreign economic activity", analyses the definitions of foreign economic activity as well as legislation and theory formed in connection with the emergence, as well as the history of this term. Based on the results of the analysis of the definition of the term "foreign economic activity", its advantages and fragmentation and incompleteness are formulated in separate definitions, the need to highlight its complexity and multi-segment is emphasized, which are the objects, criteria and analytical features of economic management at micro level and legal regulation at macro level in this area. The article revealed the composition of the elements of the system of legal regulation of foreign economic activity, which includes: types of foreign economic activity, methods of foreign economic regulation, tools to influence foreign economic activity, subjects of foreign economic activity in Ukraine. The non-exclusive importance of legal regulation of foreign economic activity of economic entities in the field of grain growing is substantiated, namely the strategic importance of grain in the process of ensuring economic security of the country, including food, the priority of the grain market, which is enshrined in law. Based on the analysis of the system of legal regulation of foreign economic activity, a systematic approach to the interpretation of the category "legal regulation of foreign economic activity in the field of grain growing" is proposed. Improvement and specification of the specific category in the field of grain growing will create the necessary conditions for increasing the efficiency of using the existing potential at macro and micro levels. The proposals were made to improve the current legislation by eliminating the identified shortcomings in the definition of the term category in the interpretation of the concept of "foreign economic activity", what will promote the development of the system of legal regulation of foreign economic activity in the field and achieving the goals of sustainable development of Ukraine in accordance with the National Report of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2017), in particular, the legal regulation of investment insurance.

Key words: business entity; legal regulation; foreign economic activity; growing cereals.

Надіслано до редколегії 06.09.2021
Рекомендовано до публікації 16.09.2021

РОЗДІЛ III

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК: 351.74

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-110-115>

Анісімов Кирило Ігорович,

аспірант

(Донецький державний університет

внутрішніх справ, м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2760-0500>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

У статті проаналізовано адміністративно-правове забезпечення взаємодії поліції та територіальних громад. Констатовано, що створення партнерських відносин між поліцією та громадянським суспільством є пріоритетним напрямом поліцейської діяльності в процесі реалізації правоохоронної функції. Охарактеризовано адміністративно-правове забезпечення налагодження партнерських відносин між указаними інституціями як таке, що має динамічний характер і спрямоване на вдосконалення організаційних та правових основ взаємодії поліції і громади. Визначено пріоритетну роль Конституції України в процесі формування адміністративно-правового статусу Національної поліції України, адже конституційно-правова обумовленість змістовного та нормативно-правового наповнення поліцейської діяльності пов'язана з відтворенням у законодавстві про Національну поліцію цінностей, які слугують основою конституційних постулатів у сфері прав і свобод людини й громадянина.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення; взаємодія; Національна поліція України; територіальні громади; партнерські відносини; громадянське суспільство; поліцейська діяльність; правоохоронна функція; Конституція України; права і свободи людини; публічна безпека.

Постановка проблеми. Процес забезпечення належного рівня публічного порядку та безпеки є пріоритетним напрямом державної політики. Цей напрям займає важливе місце в системі правових відносин між органами публічного управління та громадянським суспільством, що виражається в делегуванні громадянами частини повноважень у сфері публічного управління відповідним органам державної влади. Водночас органи публічного управління мають забезпечувати безпеку мешканців громади, які потребують захисту власних прав та унеможливлення їх порушень.

Тому реалізація державної політики у сфері дотримання прав людини передбачає активне запровадження механізмів взаємодії між органами державної влади та громадянським суспільством.

Одним із напрямів такої взаємодії є спільна діяльність поліції та інститутів громадянського суспільства в особі територіальних громад. Національна поліція України

як орган державної влади здійснює поліцейську функцію, яка проявляється в реалізації завдань поліції, визначених статтею 2 Закону України «Про Національну поліцію», що передбачають забезпечення публічної безпеки й порядку; охорону прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави; протидію злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1].

Отже, успішна реалізація вказаних завдань можлива за умови тісної взаємодії поліції та територіальних громад, що й обумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії поліції та територіальних громад було предметом наукових досліджень у роботах В. М. Бесчастного, С. В. Бурлакова, І. В. Вичалківського, М. В. Завального, О. С. Лотюка, Р. В. Миронюка, Л. Г. Могілевської, М. В. Савчина, У. С. Шадської.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі наукових публікацій, чинного адміністративного законодавства та практики його реалізації проаналізувати адміністративно-правове забезпечення взаємодії поліції і територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. За словами В. М. Бесчастного, «пріоритет у діяльності поліції – не стільки реагування на кримінальні прояви, скільки участь у вирішенні всього комплексу проблем, які має населення конкретної місцевості у сфері дотримання закону. Від поліції очікується прояв цікавості не лише до інформації, що стосується правопорушень, але й до потреб громадян, їх проблем, ускладнення стосунків, які становлять підґрунтя для загострення криміногенної ситуації» [2, с. 7]. Інакше кажучи, пріоритет поліцейської діяльності в процесі реалізації правоохоронної функції має насамперед створення партнерських відносин між поліцією та громадянським суспільством.

Адміністративно-правове забезпечення налагодження партнерських відносин між указаними інституціями має динамічний характер, якому притаманне постійне вдосконалення організаційних та правових основ взаємодії поліції та громади. Зокрема, ОБСЄ визначила своїм основним завданням встановлення партнерських відносин між поліцією та громадянським суспільством, зміст яких розкривається в активному співробітництві двох зазначених вище інституцій щодо вирішення проблем забезпечення публічного порядку та безпеки, захисту життя, здоров'я, основоположних прав і свобод людини, попередження і припинення кримінальних правопорушень, надання адміністративних послуг населенню тощо.

На думку фахівців ОБСЄ, до основних питань, які потрібно брати до уваги поліцейським, що працюють із населенням, належать: аналіз проблем безпеки, які можна вирішити у взаємодії з населенням; визначення соціальних груп населення та пріоритетів у роботі з цими групами; розробка програм (напрямів роботи) взаємодії з населенням, де будуть ураховані інтереси різних соціальних груп; процедури визначення необхідності та пріоритетності реалізації цих програм у конкретних громадах; визначення найефективніших методів, способів та форм вирішення проблем безпеки у взаємодії з населенням; визначення кола партнерів серед державних та місцевих інституцій задля реалізації ініціатив; спільна розробка плану заходів із залученням партнерів; вироблення процедур аналізу ефективності реалізованих проєктів, зокрема оцінки їхньої відповідності запитам конкретних громад у сфері безпеки [3, с. 45]. Із змісту цих питань стає зрозумілим, що основною передумовою партнерства між поліцією та громадянським суспільством є необхідність підвищення рівня залучення громади до вирішення питань у сфері забезпечення публічної безпеки й порядку.

Слід зауважити, що Конституція України закріпила найважливіші основоположні принципи формування та ефективного функціонування громадянського суспільства. Вплив конституційних положень на формування партнерських відносин між громадянським суспільством та державно-владними інститутами чітко визначив О. С. Лотюк,

підкресливши, що становлення громадянського суспільства відбувається в умовах реформи державної влади й усіх сфер суспільного життя на основі Конституції України та спрямоване на збалансоване поєднання рівноправного співробітництва й координації діяльності державних органів влади та недержавних структур: громадських об'єднань, асоціацій, рухів, спілок і т. д. [4, с. 63].

Доповнюючи думку автора щодо формування партнерських відносин між органами публічного управління та інститутами громадянського суспільства, слід наголосити на складному та суперечливому характері процесу становлення громадянського суспільства. Крім того, поліція в цьому процесі відіграє стабілізаційну роль, оскільки Закон України «Про Національну поліцію» побудований на демократичних принципах, коли людина, її життя та здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю в діяльності Національної поліції України. Тобто адміністративно-правовий статус поліції ґрунтується на демократичних принципах організації держави та громадянського суспільства, ознакою яких є безумовна повага й дотримання прав і свобод людини.

Роль Конституції України в процесі формування адміністративно-правового статусу Національної поліції України має першорядне значення, адже конституційно-правова обумовленість змістовного та нормативно-правового наповнення поліцейської діяльності пов'язана з відтворенням у законодавстві про Національну поліцію цінностей, які слугують основою конституційних постулатів у сфері прав і свобод людини й громадянина.

Наприклад, положення статті 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, стають засадами людиноцентристської спрямованості законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності поліції.

Так, згідно із Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», одним з основоположних принципів оперативно-розшукової діяльності є дотримання прав і свобод людини. Серед гарантій законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, за статтею 9 коментованого законодавчого акта, передбачено обов'язок Національної поліції України та інших правоохоронних органів невідкладно поновити порушені права й відшкодувати заподіяні матеріальні та моральні збитки в повному обсязі в усіх випадках порушення прав і свобод людини або юридичних осіб в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності, а також у разі, якщо причетність до правопорушення особи, щодо якої здійснювалися оперативно-розшукові заходи, не підтвердилася [5].

Законодавчі основи співпраці поліції і територіальної громади розкрито в статті 88 Закону України «Про Національну поліцію», відповідно до якої керівники територіальних органів поліції повинні не менше одного разу на два місяці проводити відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування на рівнях областей, районів, міст та сіл з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування і населенням. На таких зустрічах обговорюється діяльність поліції, визначаються поточні проблеми та обираються найефективніші способи їх вирішення [1]. Отже, зазначений Закон створює правові передумови для активної співпраці органів Національної поліції України та органів місцевого самоврядування, зміст якої закріплено в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» та низці інших законодавчих актів.

Зокрема, відповідно до підпункту 2 пункту «а» частини 1 статті 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать питання щодо сприяння діяльності органів суду, прокуратури, юстиції, Служби безпеки, Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, адвокатури й Державної кримінально-виконавчої служби України [6]. Щоправда, указана норма не розкриває змісту діяльності, яка є предметом взаємодії органів Національної поліції України та органів місцевого самоврядування.

Очевидно, що взаємодія органів Національної поліції України та органів місцевого самоврядування не обмежується лише спільною охороною публічного порядку та безпеки, передбаченою Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [7]. Свідченням цього є положення статті 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», що визначає повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян.

Крім цього, організаційно-правові засади спільної реалізації органами Національної поліції України та громадянами заходів із забезпечення публічного порядку й безпеки також закріплено в Законі України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [7]. У цьому законодавчому акті як суб'єкт реалізації правоохоронної функції з боку територіальної громади визначено громадські формування. Варто звернути увагу на деякі правові неточності, що наявні у вказаному Законі.

По-перше, слід наголосити на невизначеній ролі Національної поліції України та Держприкордонслужби України в процесі реалізації механізму утворення громадських формувань.

Зокрема, відповідно до частини 2 статті 4 цього Закону, утворення громадського формування здійснюється шляхом прийняття відповідного рішення на зборах громадян. Водночас присутність на зборах представників трудових колективів, навчальних закладів, правоохоронних органів, підрозділів Державної прикордонної служби України та громадськості лише допускається і не є обов'язковою.

Закон передбачає надання допомоги місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування та правоохоронними органами в процесі створення громадських формувань, однак контроль поліції за кількісним та якісним складом останніх, на жаль, не входить до компетенції поліції. Проте поліція має першочергову зацікавленість в ефективності виконання правоохоронної функції представниками громадськості, адже згідно з частиною 3 статті 3 цього ж законодавчого акта повсякденна (оперативна) діяльність таких формувань організовується, спрямовується і контролюється відповідними органами Національної поліції України.

По-друге, стаття 3 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» містить неповний перелік принципів участі громадян в охороні публічного порядку та безпеки. Значення правових принципів вдало підкреслив М. В. Савчин, зазначивши, що принципи права забезпечують суттєвий, стійкий, регулятивний правовий зв'язок між різними нормами права та іншими нормативними приписами, слугують основним засобом для орієнтиру в правотворчості, систематизації, інтерпретації та реалізації права. У випадку виявлення невідповідності правових приписів, норм принципам права останні повинні інтерпретуватися через призму принципів права або узгоджуватися з ними. Така інтегративна, пронизуюча властивість принципів права визначає їх системоутворюючий характер у системі права [8, с. 127–128].

Висновки. Отже, на підставі викладеного пропонуємо доповнити статтю 3 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» такими правовими принципами: 1) право кожного на самозахист від протиправних посягань усіма способами, незабороненими законом; 2) взаємодія з органами Національної поліції України, іншими правоохоронними органами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування; 3) неприпустимість підміни повноважень органів Національної поліції України, інших правоохоронних органів, органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 4) неприпустимість участі громадян у заходах з охорони громадського порядку, які передбачають загрозу їх життю та здоров'ю.

Указана модель правовідносин громадянського суспільства й поліції розглядається багатьма вченими як відсутність тиску з боку останньої на громадян – учасників зазначених правовідносин [9, с. 334; 10, с. 148; 11, с. 226; 12, с. 89; 13, с. 18]. Відповідно до

статті 1 Закону України «Про Національну поліцію», Національна поліція України, виконуючи сервісну функцію, служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку [1]. Поліція орієнтується на співробітництво з інститутами громадянського суспільства та громадянами в процесі захисту їх прав і свобод, протидії кримінальним правопорушенням, охороні публічного порядку й безпеки. Однак партнерська модель передбачає не тільки безпосередню активну участь населення у правоохоронній діяльності щодо забезпечення публічного порядку, але й своєчасне інформування поліції населенням про всі факти вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
2. Бесчастний В. М. Імідж як складова успіху правоохоронця: до постановки проблеми. *Віче*. 2014. № 2. С. 6–8.
3. Шадська У. Безпека громади: пошук спільних рішень : посібник. Київ : Експертний центр з прав людини, 2018. 154 с.
4. Лотюк О. С. Виникнення та функціонування інститутів громадянського суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 63–67.
5. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
6. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
7. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000 № 1835-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 40. Ст. 338.
8. Савчин М. В. Порівняльне правознавство. Загальна частина : навч. посіб. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 288 с.
9. Вичалківський І. В. Особливості діяльності громадських рад в правоохоронних органах України. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. 2014. № 1. С. 334–342.
10. Завальний М. В. Сутність та завдання взаємодії Національної поліції з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо забезпечення публічної безпеки та порядку. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 3. С. 146–150.
11. Могілевська Л. До проблеми взаємодії Національної поліції з громадськістю та з іншими органами державної влади у сфері забезпечення прав і свобод дитини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 225–229.
12. Миронюк Р. В. Громадський контроль за діяльністю поліції : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 134 с.
13. Бурлаков С. Особливості порядку висвітлення діяльності органів внутрішніх справ України засобами масової інформації. *Legea și viața*. 2014. № 7/2. С. 16–19.

References

1. Pro Natsionalnu politziiu : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII. [About the National Police : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 40–41. St. 379 [in Ukrainian].
2. Beschastnyi, V. M. (2014). Imidzh yak skladova uspikhu pravookhorontsia: do postanovky problemy [Image as a component of law enforcement success: to the problem]. *Viche*. № 2. S. 6–8 [in Ukrainian].
3. Shadska, U. (2018). Bezpeka hromady: poshuk spilnykh rishen : posibnyk [Community safety: finding common solutions : a guide]. Kyiv : Ekspertnyi tsentr z prav liudyny. 154 s. [in Ukrainian].
4. Lotiuk, O. S. (2014). Vynyknennia ta funktsionuvannia instytutiv hromadianskoho suspilstva [Community safety: finding common solutions : a guide]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 3. S. 63–67 [in Ukrainian].
5. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist : Zakon Ukrainy vid 18.02.1992 № 2135-XII [On operative-search activity : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 22. St. 303 [in Ukrainian].
6. Pro mistseve samovriaduvannia : Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR [On local self-government : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1997. № 24. St. 170 [in Ukrainian].
7. Pro uchast hromadian v okhroni hromadskoho poriadku i derzhavnogo kordonu : Zakon Ukrainy vid 22.06.2000 № 1835-III [On the participation of citizens in the protection of public order and the state border : the Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2000. № 40. St. 338 [in Ukrainian].

8. Savchyn, M. V. (2005). Porivnialne pravoznavstvo. Zahalna chastyna [Comparative jurisprudence. General part] : navch. posib. K. : Tsentr navchalnoi literatury. 288 s. [in Ukrainian].

9. Vychalkivskiy, I. V. (2014). Osoblyvosti diialnosti hromadskykh rad v pravookhoronnykh orhanakh Ukrainy [Peculiarities of activity of public councils in law enforcement bodies of Ukraine]. *Naukovi rozvidky z derzhavnoho ta munitsypalnoho upravlinnia*. № 1. S. 334–342 [in Ukrainian].

10. Zavalnyi, M. V. (2018). Sutnist ta zavdannia vzaiemodii Natsionalnoi politsii z orhanamy vykonavchoi vlady ta orhanamy mistsevoho samovriaduvannya shchodo zabezpechennia publichnoi bezpeky ta poriadku [The essence and tasks of the interaction of the National Police with the executive authorities and local governments to ensure public safety and order]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. № 3. S. 146–150 [in Ukrainian].

11. Mohilevska, L. (2020). Do problemy vzaiemodii Natsionalnoi politsii z hromadskistiu ta z inshymy orhanamy derzhavnoi vlady u sferi zabezpechennia prav i svobod dytyny [To the problem of interaction of the National Police with the public and with other state authorities in the field of ensuring the rights and freedoms of the child]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 2. S. 225–229 [in Ukrainian].

12. Myroniuk, R. V. (2020). Hromadskiy kontrol za diialnistiu politsii : monohrafiia [Public control over the activities of the police : a monograph]. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 134 s. [in Ukrainian].

13. Burlakov, S. (2014). Osoblyvosti poriadku vysvitlennia diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy zasobamy masovoi informatsii [Peculiarities of the order of coverage of the activity of the bodies of internal affairs of Ukraine by mass media]. *Legea și viața*. № 7/2. S. 16–19 [in Ukrainian].

Anisimov Kyrylo,

Postgraduate Student

(Donetsk State University of Internal Affairs, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2760-0500>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF INTERACTION BETWEEN POLICE AND LOCAL COMMUNITIES

The article analyzes the administrative and legal support of interaction between the police and local communities. It is stated that the creation of partnerships between the police and civil society is a priority area of policing in the implementation of law enforcement. The administrative and legal support for the establishment of partnerships between these institutions is described as having a dynamic character, and is aimed at improving the organizational and legal framework for cooperation between the police and the community. The priority role of the Constitution of Ukraine in the process of forming the administrative and legal status of the National Police of Ukraine has been determined, as the constitutional and legal conditionality of the content and normative-legal content of policing is related to the reproduction in the legislation on the National Police of Ukraine of values of man and citizen. The priority areas of the police are formulated in the process of interaction with the population, in particular: analysis of security problems that can be solved in interaction with the population; determination of social populations and priorities in working with these groups; development of programs (directions of work) of interaction with the population, where the interests of various social groups will be taken into account; procedures for determining the need and priority to implement these programs in specific communities; determination of the most effective methods, methods and forms of solving security issues in cooperation with the population; determination of the circle of partners among state and local institutions for the implementation of initiatives; joint development of an action plan with the involvement of partners; development of procedures for analyzing the effectiveness of implemented projects, in particular, assessing their compliance with the requests of specific communities in the field of security. In addition, the partner model provides not only the direct active participation of the population in law enforcement agencies to ensure public order, but also timely informing the police to the population on all the facts of committing criminal and administrative offenses.

Key words: administrative and legal support; interaction; National Police of Ukraine; territorial communities; partnership relations; civil society; police activity; law enforcement function; Constitution of Ukraine; human rights and freedoms; public safety.

Надіслано до редколегії 16.11.2021

Рекомендовано до публікації 22.11.2021

УДК: 34.096+321.01

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-116-126>

Веселов Микола Юрійович,
доктор юридичних наук, доцент
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3963-2764>

Рекуненко Тетяна Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7668-0581>

Волкова Дар'я Максимівна,
здобувачка вищої освіти
(Національний університет «Одеська юридична академія»,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5131-8305>

БЕЗПЕКОВИЙ ПІДХІД У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН

У статті обґрунтовується значення та специфіка «безпекового» підходу в регулюванні інформаційних відносин для досягнення інформаційної безпеки в державі. Цей підхід полягає в тому, що, надаючи правову оцінку і включаючи певні суспільні відносини, пов'язані з обігом інформації, у нормативну площину, законодавець та інші суб'єкти нормотворення спільно з відповідними фахівцями мають попередньо проводити «безпекову» експертизу з метою виявлення і прогнозування всіх можливих загроз інформаційній безпеці, які можуть виникнути або вже де-факто існують на практиці. Результати таких експертних досліджень повинні враховуватися під час вибору методів та форм правового регулювання чинних і нових інформаційних відносин.

Ключові слова: інформація; інформаційні відносини; правове регулювання; інформаційна безпека; забезпечення інформаційної безпеки.

Постановка проблеми. На сучасному етапі еволюції суспільства та розвитку ІТ-технологій інформатизація все більше стає глобальним, усеохоплюючим процесом, що проникає в усі сфери суспільного життя. Уважаємо, що не виникне жодних заперечень, якщо припустити, що цей процес перетворюється в один з основних чинників суспільного розвитку і багато в чому характеризує сучасну соціальну динаміку. Завдяки процесу інформатизації відбуваються системні зміни, згідно з якими всі сфери діяльності державних (владних) інституцій, усі сегменти суспільства й кожна окрема людина включаються в глобальний інформаційний простір, стаючи при цьому

елементами глобальної інформаційної системи та, відповідно, тією чи іншою мірою залежними від неї.

Зазначена інформаційна залежність стосується всього світу в цілому, усіх держав і людей, що беруть участь у процесі виробництва, зберігання і використання інформації під час інформаційного обміну та інформаційної взаємодії. Інформаційна взаємодія та комунікація вже стали планетарними факторами, спричинивши цілу низку соціальних трансформацій і викликавши в системі соціальних відносин такі процеси і поняття, як інформаційні війни, інформаційна зброя, інформаційний тероризм, інформаційна злочинність, і як наслідок – інформаційна безпека. Сучасні соціальні практики та різноманітні дослідження свідчать, що суспільний розвиток на основі глобальної інформатизації створює передумови для появи якісно нових викликів, загроз і ризиків інформаційної безпеки. Указана обставина робить актуальним дослідження цього явища як правової категорії.

В умовах внутрішньої та зовнішньої інформаційної агресії та виникнення нових глобальних викликів у цій сфері, з огляду на потребу ефективного захисту українського суспільства й держави, вагомість функції правового забезпечення безпеки інформаційних відносин зростає. Слід також наголосити, що інформаційна безпека є сьогодні однією з найважливіших складових національної безпеки України, значною мірою визначаючи стан захищеності, зокрема і правової, її життєво важливих інтересів. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства [1] також визнала правове забезпечення інформаційної безпеки одним із пріоритетів у процесі розбудови такого суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід констатувати, що інформаційні відносини, «інформаційна безпека» як їх складова останнім часом привертають усе більше уваги з боку науковців-правників. Дослідженню базових правових засад та категорій, а також окремих проявів забезпечення інформаційної безпеки присвячено праці І. Бачила, К. Беякова, Л. Веселової, С. Вітвіцького, А. Гевлич та В. Селиванова, В. Гурковського, О. Користіна та Ю. Кардашевського, І. Коропатника та О. Золотар, В. Ліпкана, Х. Рейнгольда [2–11] тощо. Перераховано лише частину тих наукових праць, матеріали яких були використані під час написання статті. Але, попри наявність начебто великої кількості наукових робіт на заявлену тематику, тема інформаційних відносин та їх правового регулювання від цього не стає менш важливою та обговорюваною, тому що нові виклики безпеці та забезпеченню прав людини в цій сфері генерують актуальні питання, які потребують наукового вивчення та вирішення.

Метою цієї статті є обґрунтування значення та специфіки «безпекового» підходу в регулюванні інформаційних відносин для забезпечення інформаційної безпеки в державі.

Виклад основного матеріалу. В історії людства виділяють чотири етапи інформаційно-технологічної революції, які помітно змінили характер цивілізаційного розвитку. Перший етап пов'язується з виникненням та інтенсивним розвитком науки кібернетики, створенням на її основі інформаційних систем управління; другий – характеризується масовим упровадженням персональних комп'ютерів; третій – співвідноситься з розвитком телекомунікаційних технологій, об'єднанням персональних комп'ютерів у комп'ютерні мережі, спочатку в локальні, а потім і глобальні – «Internet», «Fidonet» та ін. При цьому, як слушно зауважує Х. Рейнгольд, вибудовування інформаційних мереж викликало чимало гострих дебатів з приводу допустимості таких термінів (а відповідно і явищ, які вони охоплюють), як «кіберпростір», «інтернет-право», «кіберправо», необхідності правового врегулювання умов використання інформаційних технологій на рівні окремого законодавчого акта тощо [11]. Для четвертого, сучасного етапу, який почався в кінці ХХ ст. і триває до сьогодні, характерним є формування глобального інформаційного простору. Інформація стає ключовим комунікативним ресурсом у міжнародному та міжрегіональному масштабах, у створенні транснаціональних інформаційних мережевих просторів, у виникненні взаємозалежності держав і соціуму від накопичення та обміну інформацією, у мережевому обслуговуванні всіх видів суспільних відносин.

У загальному значенні інформацією є відомості про навколишній світ і явища, що тривають у ньому, через сприймання їх людиною; повідомлення, що інформують про стан справ, про стан чогось [12, с. 40]. Інформація існує в різних формах. Вона може бути надрукованою або написаною на папері, зберігатися в електронному вигляді, передаватися поштою або з використанням електронних засобів зв'язку, демонструватися на плівці або бути вираженою усно. Нині, коли йдеться про інформаційну безпеку, здебільшого асоціюємо її саме з тією інформацією, яка знаходиться в цифровому комунікативному середовищі, перебуває в електронному форматі. Але це лише частина того об'єкта, що підлягає захисту, стан захищеності останнього охоплюється поняттям кібербезпеки. Законодавство України подає таке визначення інформації, як «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [13, ст. 1]. Проте слід зауважити, що всі інші форми інформації сьогодні так чи інакше мають цифрове відтворення та утворюють інформаційний кіберпростір, елементи якого ґрунтовно проникли в усі сфери життєдіяльності людини, суспільства, держави. В одній із наших попередніх публікацій (у співавторстві із С. Вітвіцьким) було наголошено на тому, що рівень розвитку сучасних ІТ-технологій, поява нових способів мобільного пошуку й обміну інформацією чи віртуального спілкування впливають на соціальні процеси та психологію окремих індивідуумів, що активно може бути використано у впровадженні нових форм превентивної (профілактичної) роботи у сфері правоохоронної діяльності [5, с. 155]. І це лише один із багатьох наочних прикладів інтеграції інформаційних відносин у суспільне життя людини та діяльність владних структур.

І. Бачило визначає інформацію «як сприйняту людиною характеристику навколишнього світу, яка виникає в процесі пізнання останнього і дозволяє на основі властивостей предметів, процесів, фактів і відображення їх у різних формах сприйняття відрізнити їх ознаки, значення та встановлювати зв'язки й залежності всього різноманіття прояву матеріального, духовного, ідеологічного світу – формувати світову систему знань» [2, с. 28]. Отже, інформація є головним об'єктом, на основі якого виникають суспільні відносини між різними суб'єктами в інформаційній сфері. Інформаційні відносини як різновид правових відносин регулюються інформаційно-правовими актами, що встановлюють порядок поширення інформації, доступу до неї, обмеження, захисту та ін. Фактично це процес, під час якого позитивне право намагається відповідати тим реаліям сьогодення, які полягають у появі нових і швидкоплинному розвитку (трансформації) вже наявних соціальних процесів в інформаційному середовищі (кібернетичному просторі).

З огляду на вплив інформаційних технологій на розвиток державних і громадських інститутів, світова спільнота прийняла низку правових документів, спрямованих на їх регламентацію. Аналіз цих міжнародно-правових актів дає змогу зробити висновок, що інформаційні відносини є об'єктом особливого правового регулювання. Підтвердженням цьому є Загальна декларація прав людини і громадянина, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, яка закріпила у статті 19 право кожної людини на свободу пошуку, одержання і поширення інформації та ідей будь-якими засобами незалежно від державних кордонів. До того ж в Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства підкреслюється, що «інформаційно-комунікаційні технології є одним із найбільш важливих факторів, що впливають на формування суспільства двадцять першого століття. Їх революційний вплив стосується способу життя людей, їх освіти й роботи, а також взаємодії уряду та громадянського суспільства. Інформаційно-комунікаційні технології швидко стають життєво важливим стимулом розвитку світової економіки. Вони також дають можливість усім приватним особам, фірмам і співтовариствам, що займаються підприємницькою діяльністю, більш ефективно та творчо вирішувати економічні й соціальні проблеми» [1].

У результаті впливу інформаційно-правових норм на інформаційні відносини останні набувають форми правовідносин. Термін «інформаційні відносини» юридично

закріплено в рекомендаційному законодавчому акті Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав від 23.05.1993 р. «Про засади регулювання інформаційних відносин у державах-учасницях Міжпарламентської Асамблеї». Поняття інформаційних відносин у зазначеному документі «розкривається через зв'язки між окремими індивідами, їх колективами та об'єднаннями, підприємствами, державними органами й установами з приводу виробництва, поширення і споживання інформації» [14, с. 25]. Тож, за визначенням Г. Чеботарьової, «інформаційні правовідносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами інформаційного права, що виникають у процесі пошуку, отримання, передачі, виробництва і поширення інформації, а також пов'язані з ними відносини» [15, с. 40]. Свого часу К. Беляков наголошував, що «сучасні суспільно-правові відносини мають інформаційно-комунікативний характер, а будь-які відносини, у тому числі й інформаційні, здійснювалися, здійснюються і будуть здійснюватися як комунікація. Тому основним об'єктом уваги правничої інформаціології (термін, який пропонував запровадити в науку К. Беляков. – *Прим. авт.*) є інформаційно-комунікативні зв'язки в правничій діяльності та соціальному управлінні, тобто інформаційно-правова реальність» [3, с. 27].

Насамперед інформаційне право як окрема галузь права регулює однорідну групу суспільних відносин. Специфіку цих відносин можна охарактеризувати так: вони виникають, змінюються і припиняються в інформаційній сфері у процесі обігу інформації; володіють певною специфікою об'єктів, до яких належать інформація, інформаційні об'єкти, інформаційні технології. І такі об'єкти, зважаючи на їх особливості, неможливо ототожнити з іншими об'єктами правового регулювання. Інформаційні відносини безпосередньо пов'язані з формуванням, створенням, перетворенням та використанням інформації, зберіганням інформації, передачею і розповсюдженням інформації тощо. На цьому положенні фактично і ґрунтується принциповий розподіл відносин, які мають регулюватися на засадах влади й підпорядкування та на умовах угод. При цьому треба погодитися з А. Гевлич та В. Селивановим, що до такої системи логічно додати відносини, «що виникають з приводу реалізації основних інформаційних прав та інтересів громадян України, інтересів суспільства і держави в інформаційній сфері» [6, с. 11]. Захист прав окремих учасників цих відносин під час обробки та зберігання даних, у процесі яких забезпечується конфіденційність, доступність і цілісність інформації, становить зміст діяльності із забезпечення інформаційної безпеки.

Організаційно-правове забезпечення інформаційної безпеки передбачає реалізацію комплексу законів, нормативів, управлінських рішень, що регламентують як єдину діяльність із забезпечення інформаційної безпеки, так і формування, функціонування спеціалізованих систем захисту даних та інформації. Державна система забезпечення інформаційної безпеки країни – це організаційне об'єднання державних органів, а також сил та засобів інформаційної безпеки, що виконують свої функції на основі закону під контролем і захистом судової влади. Державна система є найважливішою ланкою системи інформаційної безпеки особистості, суспільства й держави в правовій країні. Основними завданнями такої системи є: виявлення і прогнозування факторів та інформаційних загроз, що дестабілізують життєво важливі інтереси особистості, суспільства й держави; здійснення комплексу оперативних і довготривалих заходів з їхнього попередження та усунення; створення і підтримання в готовності сил та засобів забезпечення інформаційної безпеки.

С. Аксьонов зазначив, що «основними принципами становлення організаційно-правового забезпечення інформаційної безпеки є: строгість дотримання загальноновизнаних норм і правил захисту баз даних особами, що володіють доступом до конфіденційної інформації; захист відповідними органами; нормативно-правове фіксування норм відповідальності за недотримання режиму й порядку захисту інформації; техніко-математичний підхід до надання юридичної сили у сфері організаційно-правового

забезпечення захисту інформації; процесуальне формування процедур вирішення ситуацій, що реалізуються під час захисту інформації та забезпечення інформаційної безпеки системи» [16].

Необхідно розглянути в змістовному аспекті базові підходи до формулювання визначення інформаційної безпеки. Доктринальних тлумачень цього явища існує дуже багато (наприклад, у наукових працях К. Белякова, М. Красноступа [17, 18]), однак на сьогодні немає єдиної думки щодо його сутності. На основі класифікації В. Ліпкана можна виокремити декілька підходів до визначення сутності феномену інформаційної безпеки, за якими останній розуміють як «стан захищеності інформаційного простору; процес управління загрозами та небезпеками, що забезпечує інформаційний суверенітет України; стан захищеності національних інтересів країни в інформаційному середовищі або в інформаційній сфері; захищеність установлених законом правил, за якими відбуваються інформаційні процеси в державі; важливу функцію держави; суспільні відносини, пов'язані із захистом життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави від реальних і потенційних загроз в інформаційному просторі; невід'ємну частину політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки» [10, с. 25–30].

Соціологічний підхід до дослідження інформаційної безпеки, що пропонує В. Шемякін, передбачає «вивчення інформаційної безпеки в рамках інформаційного протиборства, яке є ціннісним й ідеологічним, що виявляється в масмедіа, електронних засобах масової інформації (далі – ЗМІ). Оцінка результатів подібного протиборства проводиться за допомогою виявлення громадської думки, фіксується соціологічними методами» [19]. Разом із соціологічним до методологічних підходів щодо аналізу питань, пов'язаних з інформаційною безпекою, відносять і соціально-психологічний. Прихильники зазначеного підходу намагаються оцінити, наскільки ефективним є інформаційний вплив на людину. На основі досліджень психологічних аспектів інформаційної безпеки О. Войскунський називає цю дефініцію «кібербезпека». Такий підхід орієнтований на «виявлення загроз особистості, обумовлених упередженим відбором й обмеженням інформації, яка надається окремим особам чи соціальним групам людей. Як правило, подібна тенденційність обумовлена тим, що суб'єкти, органи й організації, які проводять відбір інформації, керуються маніпулятивними прагненнями. Загрози особистості пов'язані з відсутністю критичної оцінки під час вибору інформаційних джерел, одностороннім характером подачі інформації, поширенням чуток і дезінформації, неправильної атрибуції інформаційних джерел, зі спробами дискредитації, замовчування або гіперболізації певних подій і фактів» [10, с. 49]. Комп'ютери, смартфони та інші електронні пристрої використовують як спосіб змінити поведінку людини, і на сьогодні це не є чимось незвичним. Нав'язування думки шляхом застосування інтернет-мережі може впливати на різні аспекти життя та розвитку людини, включаючи політику, культуру, релігію, освіту, охорону здоров'я, екологію тощо. Використовуючи технологічні, дизайнерські та психологічні прийоми впливу на свідомість та підсвідомість інтернет-користувачів, переконання завжди має на меті змінити уявлення, ставлення, поведінку як окремої особи, так і невизначеної групи людей, іноді примусити їх до певних дій чи бездіяльності [21, с. 2]. Такі наміри можуть бути суспільно корисними, нейтральними чи, навпаки, шкідливими.

За визначенням В. Гурковського, «інформаційна безпека України – це суспільні відносини, пов'язані із захистом життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави від реальних та потенційних загроз в інформаційному просторі, що є необхідною умовою збереження і примноження духовних та матеріальних цінностей державоутворювальної нації, її існування, самозбереження і прогресивного розвитку України як суверенної держави, що залежить від цілеспрямованої інформаційної політики гарантій, охорони, оборони, захисту її національних інтересів» [7, с. 74]. Тож цілком закономірною вбачається позиція Ф. Медвідя, який пропонує зарахувати до пріоритетних

напрямів забезпечення інформаційної безпеки України такі: створення законодавчої та нормативної бази; здійснення моніторингу інформаційної безпеки України; стандартизацію, сертифікацію та ліцензування діяльності у сфері забезпечення інформаційної безпеки України; удосконалення та розвиток державної інформаційної інфраструктури з урахуванням вимог інформаційної безпеки України; удосконалення системи освіти, навчання та виховання з урахуванням вимог інформаційної безпеки та мовного законодавства України; розробку міжрегіональних, державних та міждержавних програм розвитку системи інформаційної безпеки держави [22].

Тому погоджуємося, що «нині превалюють практичні підходи – як до законодавчого регулювання сфери інформаційних відносин (формування інформаційного законодавства), так і до проблем впровадження та використання здобутків науково-технічного прогресу в управлінську діяльність (створення спеціалізованих інформаційних систем), а також із питань організаційно-правових та технологічних заходів протидії негативним явищам, що відбуваються в суспільстві через неправомірне використання інформаційних технологій, захисту інформації і т. ін.» [3, с. 24].

Продовжуючи розгляд цієї проблематики, зауважимо, що швидке розповсюдження соціальних мереж як ЗМІ створює низку можливостей і викликів державним інституціям, а також загроз у контексті правоохоронної діяльності. Щодо цього слушно зазначають О. Користін і Ю. Кардашевський: «Незважаючи на те, що багато вебсайтів дозволяють користуватися певною мірою користувальницькими параметрами, вони не входять до більшості визначень соціальних мереж. Натомість соціальні медіа можна розділити на чотири категорії – соціальні мережі, сайти обміну контентом, інструменти для розміщення контенту та інструменти географічних розташувань, кожен з яких має свої особливі характеристики, і тому кожен з них становить різні загрози та можливості» [8, с. 19]. Зважаючи на реалії сьогодення, указані науковці аргументовано доводять, що «існує низка викликів для розслідування правопорушень, скоюваних через ці засоби масової інформації, і це пов'язано, перш за все, із практикою та законодавством (або за деяких обставин відсутністю законодавчих норм). З точки зору практики, інтернет не знає фізичних меж, тому існують очевидні виклики у випадках, коли правопорушник перебуває поза межами країни» [8, с. 19].

Таким чином, як указано в Доктрині інформаційної безпеки України, «в умовах швидкого формування і розвитку інформаційного суспільства в Україні та глобального інформаційного простору, широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах життя особливого значення набувають проблеми інформаційної безпеки» [23], що обумовлює напрацювання шляхів їх вирішення. Така діяльність має ґрунтуватися на поєднанні організаційно-технічних прогресивних заходів із належним нормативно-правовим регулюванням та фінансуванням зазначених проєктів та практики їх впровадження.

Варто звернути увагу, що сучасний стан захищеності прав і законних інтересів людини, суспільства й держави в інформаційній сфері України свідчить про недостатній рівень правового регулювання і забезпечення інформаційної безпеки. Так, непоодинокими є випадки порушення чи безпідставного обмеження вказаних прав та інтересів у нормах, що регулюють інформаційні відносини, у правовому забезпеченні інформаційної безпеки існує чимало казусів і колізій. Наприклад, як це не парадоксально, але до сьогодні немає законодавчого тлумачення такого базового терміна, як «інформаційна безпека», хоча його вжито в Законі України «Про інформацію» [13]. Також у цьому Законі визначено основні засади та види відповідальності за порушення законодавства про інформацію, які деталізуються в нормах відповідних галузевих кодексів.

У Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» інформаційну безпеку розуміють як «стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається

нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації» [24]. Цей закон і нині формально залишається чинним, але з огляду на те, що він був розрахований на визначений термін, який минув більше ніж п'ять років тому, його актуальність залишається сумнівною. Проект Закону про внесення змін до законів України щодо інформаційної безпеки (далі – Проект), у якому пропонується доповнити Закон України «Про національну безпеку України» та Закон України «Про інформацію» визначенням терміна «інформаційна безпека» [25], значною мірою повторює зазначене вище поняття, однак розширює сферу негативного впливу, зокрема вже згадується про інформаційно-психологічний вплив. Проте, як і в Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», така діяльність має більш оборонний характер, дещо нівелюючи активні заходи забезпечення інформаційної безпеки України. На жаль, Проект було відкликано у 2019 році й чинне законодавство залишилося без змін.

Інша проблема, яка потребує законодавчого визначення та врегулювання, – відсутність систематизації законодавства з питань протидії екстремізму в інформаційній сфері. Унаслідок цього матеріали подібного змісту часто розповсюджуються майже безперешкодно, оскільки діяльність із запобігання і припинення різних видів екстремізму здійснюється компетентними державними органами безсистемно й нерідко формально. При цьому важливо пам'ятати, що реальна протидія екстремістським чи іншим негативним проявам в інформаційній сфері не повинна перетворюватися на з'ясування стосунків із журналістами, тиск на опозиційні ЗМІ та придушення свободи слова. До того ж раніше одним із авторів цієї статті було звернуто увагу на такі вади правового регулювання інформаційних відносин в умовах особливих (надзвичайних та «гібридних») адміністративно-правових режимів, як «надмірна розпорошеність окремих норм, що регулюють ці питання в багатьох законах; брак збалансованого врегулювання гарантій та обмежень щодо прав фізичних і юридичних осіб в інформаційній сфері в спеціальних законах, які визначають той чи інший вид особливого адміністративно-правового режиму; «допустимість» установлення певних правил (зокрема й обмежень) у сфері доступу до інформації спеціальними тимчасово створеними органами публічного адміністрування» [26, с. 148]. Ці проблеми не втратили актуальності й дотепер.

Проте необхідно зауважити, що на сьогодні в Україні не прийнято закону, який би визначав концепцію державної інформаційної політики України. Тому в країні немає єдиного плану, єдиної державної позиції чи стратегії розвитку інформаційної галузі, а отже і забезпечення інформаційної безпеки. Такі нормативні акти, як Доктрина інформаційної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017, Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента України від 15.03.2016 р. № 96/2016, хоча і є важливими для вирішення цієї проблеми, є необхідними кроками на шляху формування безпечної інформаційної політики в державі, але не доводять це питання національної безпеки до належного рівня нормативно-правового забезпечення. За нашим переконанням, попри те, що в Доктрині згадується про «комплексний характер актуальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері», наведені правові акти переважно побудовані з позиції ситуативної протидії загрозам з боку чинного політичного супротивника (Російської Федерації), а не системного та комплексного формування безпекового інформаційного простору в нашій державі в стратегічному контексті на наступні роки.

Підсистема інформаційної безпеки займає особливе місце в системі національної безпеки. Інформаційні відносини і процеси визначають або впливають на всі інші соціальні зв'язки публічного та приватного характеру, які існують у суспільстві, тож інформаційна сфера функціонує одночасно на двох рівнях: самостійно й у взаємозв'язку з

іншими сферами життєдіяльності суспільства шляхом їх інформаційного обслуговування та забезпечення взаємодії за допомогою інформації. Інформація характеризується певним змістовним навантаженням, а отже суть інформаційної сфери – знання (інформація) про інші сфери життєдіяльності суспільства [27, с. 4]. Це забезпечується формуванням інформаційних моделей інших сфер життєдіяльності суспільства, їх інфраструктури, суб'єктів та взаємодії останніх. Як наслідок, інформаційна сфера та її окремі елементи дають змогу чинити опосередкований вплив на соціальну, економічну, політичну, духовну та інші сфери життєдіяльності людського суспільства. Тому фактом, який не вимагає додаткового доведення, є те, що забезпечення інформаційної безпеки є запорукою забезпечення інших складових державної безпеки та національної безпеки в цілому.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, на підставі викладеного вважаємо за доцільне наголосити, що пріоритетом у правовому регулюванні інформаційних відносин у країні нині й у майбутньому повинен стати безпековий підхід. Цей підхід полягає в тому, що, надаючи правову оцінку і включаючи певні суспільні відносини, пов'язані з обігом інформації, у нормативну площину, законодавець та інші суб'єкти нормотворення спільно з відповідними фахівцями мають попередньо проводити «безпекову» експертизу з метою виявлення і прогнозування всіх можливих загроз інформаційній безпеці, які можуть виникнути або вже де-факто існують на практиці. Результати таких експертних досліджень повинні враховуватися під час вибору методів та форм правового регулювання чинних і нових інформаційних відносин. Більш детальний аналіз методів та форм такого регулювання має стати предметом самостійних досліджень, що становитиме завдання для подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Список використаних джерел

1. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства (Окінава, 22 липня 2000 року) : хартія, міжнародний документ від 22.07.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_163#Text (дата звернення: 22.08.2021).
2. Бачило І. Л. Информационное право : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юрайт, 2011. 522 с.
3. Беляков К. І. Сучасна парадигма досліджень інформаційних процесів та явищ у суспільних науках: вступ до соціогуманітарної інформології. *Publishing House "Baltija Publishing"*. 2021. С. 22–32. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-026-1-2>.
4. Веселова Л. Ю. Становлення правового інституту кібернетичної безпеки в Україні. *Економічна теорія та право*. 2020. № 1 (40). С. 113–126. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-113.
5. Veselov M., Vitvitsky S. Internet and Juvenile Prevention: A New Format of Prophylactic Activities with Children. *Advances in Economics, Business and Management Research: Proceedings of the International Conference on Economics, Law and Education Research (ELER 2021)*. 2021. Vol. 170. P. 152–157. DOI: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.210320.027>.
6. Гевлич А., Селиванов В. Державна політика України у сфері захисту персональних даних: міжнародно-правовий аспект. *Право України*. 2006. № 1. С. 9–15.
7. Гурковський В. І. Безпека як об'єкт правовідносин в умовах глобального інформаційного суспільства. *Правова інформатика*. 2010. № 2 (26). С. 72–77.
8. Користін О. Є., Кардашевський Ю. Р. Можливості та загрози ефективності правоохоронної діяльності в цифрову епоху. *Наука і правоохорона*. 2018. № 1 (39). С. 16–22.
9. Koropatnik I. M., Zolotar O. O., Zaitsev M. M., Topolnitskyi V. V., Bieliakov K. I. Information security of the defense forces in Ukraine: current state and prospects. *Revista Género & Direito*. 2020. Vol. 9. № 05. Special Edition. P. 127–141.
10. Ліпкан В. А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : навч. посібн. К. : КНТ, 2006. 280 с.
11. Rheingold H. *The Virtual Community. Homesteading on the Electronic Frontier*. N.Y. : Addison-Wesley Publishing Company Reading, MA, 1993. 282 p.
12. Камышев Э. Н. Информационная безопасность и защита информации : учебное пособие. Томск : ТПУ, 2009. 98 с.
13. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Редакція від 16.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 22.08.2021).

14. Гаврилов О. А. Курс правовой информатики : учебник для вузов. М. : Издат-во НОРМА, 2002. 432 с.
15. Чеботарева А. А. Информационное право : учебное пособие. М. : Юрид. ин-т МИИТа, 2014. 160 с.
16. Аксенов С. Г. Организационно-правовые основы обеспечения информационной безопасности органов государственной власти. *Налогов.* 2008. № 3 (2). С. 5–11.
17. Беляков К. И. Управление и право в период информатизации : монография. К. : Издат-во «КВІЦ», 2001. 308 с.
18. Красноступ М. Д. Інформаційна безпека України: сутність та проблеми. *Інформаційні технології та захист інформації.* 1999. № 1. С. 108–110.
19. Шемякин В. П. Информационная безопасность в современных российских условиях (социолого-управленческие аспекты) : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.08. М., 2004. 131 с.
20. Войскунский А. Е. Информационная безопасность: психологические аспекты. *Национальный психологический журнал.* 2010. № 1 (3). С. 48–53.
21. Kimura H. & Nakajima T. Designing Persuasive Applications to Motivate Sustainable Behavior in Collectivist Cultures. *Psychology Journal.* 2011. Vol. 9 (1). P. 7–28.
22. Медвідь Ф. Інформаційна безпека України: виклики та загрози. URL: <https://nato.ru.if.ua/old/journal/2009-2/2009-2-28.pdf> (дата звернення: 22.08.2021).
23. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text> (дата звернення: 22.08.2021).
24. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 09.01.2007 р. № 537-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> (дата звернення: 22.08.2021).
25. Проект Закону про внесення змін до законів України щодо інформаційної безпеки від 26.11.2018 р. № 9340. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65011 (дата звернення: 22.08.2021).
26. Веселов М. Ю. Правове регулювання інформаційних відносин в умовах особливих (надзвичайних та «гібридних») адміністративно-правових режимів. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.* 2017. № 4 (80). С. 141–150.
27. Шерстюк В. П. Информационная безопасность в системе обеспечения национальной безопасности России, федеральный и региональный аспекты обеспечения информационной безопасности. *Информационное общество.* 1999. № 5. С. 3–5.

References

1. Okinavska khartiia hlobalnoho informatsiinoho suspilstva (Okinava, 22 lypnia 2000 roku) [Okinawa Charter on the Global Information Society] : khartiia, mizhnarodnyi dokument vid 22.07.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_163#Text (data zvernennia: 22.08.2021) [in Ukrainian].
2. Bachilo, I. L. (2011). Informacionnoe pravo [Information law] : uchebnik. 2-e izd., pererab. i dop. M. : YUrajt. 522 s. [in Russian].
3. Bieliakov, K. I. (2021). Suchasna paradyhma doslidzhen informatsiinykh protsesiv ta yavyshev u suspilnykh naukakh: vstup do sotsiohumanitarnoi informolohii [The current paradigm of the development of information processes and phenomena in the suspended sciences: introduction to socio-humanitarian information science]. *Publishing House "Baltija Publishing"*. S. 22–32. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-026-1-2> [in Ukrainian].
4. Veselova, L. Yu. (2020). Stanovlennia pravovoho instytutu kibernetychnoi bezpeky v Ukraini [Formation of Legal Institution of Cybernetics Security in Ukraine]. *Ekonomichna teoriia ta pravo.* № 1 (40). S. 113–126. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-113 [in Ukrainian].
5. Veselov, M., Vitvitsky, S. (2021). Internet and Juvenile Prevention: A New Format of Prophylactic Activities with Children. *Advances in Economics, Business and Management Research: Proceedings of the International Conference on Economics, Law and Education Research (ELER 2021).* Vol. 170. P. 152–157. DOI: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.210320.027>.
6. Hevlych, A., Selyvanov, V. (2006). Derzhavna polityka Ukrainy u sferi zakhystu personalnykh danykh: mizhnarodno-pravovyi aspekt [State policy of Ukraine in the field of personal data protection: international legal aspect]. *Pravo Ukrainy.* № 1. S. 9–15 [in Ukrainian].
7. Hurkovskiy, V. I. (2010). Bezpeka yak ob'ekt pravovidnosyn v umovakh hlobalnoho informatsiinoho suspilstva [Security as an object of legal relations in the global information society]. *Pravova informatyka.* № 2 (26). S. 72–77 [in Ukrainian].

8. Korystin, O. Ye., Kardashevskiy, Yu. R. (2018). Mozhlyvosti ta zahrozy efektyvnosti pravookhoronoï diialnosti v tsyfrovu epokhu [Opportunities and threats to the effectiveness of law enforcement in the digital age]. *Nauka i pravookhorona*. № 1 (39). S. 16–22 [in Ukrainian].
9. Koropatnik I. M., Zolotar O. O., Zaitsev M. M., Topolnitskiy V. V., Bieliakov K. I. Information security of the defense forces in Ukraine: current state and prospects. *Revista Gênero & Direito*. 2020. Vol. 9. № 05. Special Edition. P. 127–141.
10. Lipkan, V. A. (2006). Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh yevrointehratsii [Information security of Ukraine in terms of European integration]. K. : KNT, 280 s. [in Ukrainian].
11. Rheingold H. The Virtual Community. Homesteading on the Electronic Frontier. N.Y. : Addison-Wesley Publishing Company Reading, MA, 1993. 282 p.
12. Kamyshev, E. N. Informacionnaya bezopasnost' i zashchita informacii [Information security and information protection] : uchebnoe posobie. Tomsk : TPU, 2009. 98 s. [in Russian].
13. Pro informatsiiu : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657-XII [About information : Law of Ukraine]. Redaktsiia vid 16.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (data zvernennia: 22.08.2021) [in Ukrainian].
14. Gavrilov, O. A. (2002). Kurs pravovoj informatiki [Course of legal informatics] : uchebnyk dlya vuzov. M. : Izdat-vo NORMA. 432 s. [in Russian].
15. Chebotareva, A. A. (2014). Informacionnoe pravo [Information Law] : uchebnoe posobie. M. : YUrid. in-t MIITa. 160 s. [in Russian].
16. Aksenov, S. G. (2008). Organizacionno-pravovye osnovy obespechenija informacionnoj bezopasnosti organov gosudarstvennoj vlasti [Organizational and legal bases of information security of public authorities]. *Nalogi*. № 3 (2). S. 5–11 [in Russian].
17. Belyakov, K. I. (2001). Upravlenie i pravo v period informatizacii : monografiya [Management and law in the period of informatization : monograph]. K. : Izdat-vo «KVIC», 308 s. [in Russian].
18. Krasnostup, M. D. (1999). Informatsiina bezpeka Ukrainy: sutnist ta problemy [Information security of Ukraine: essence and problems]. *Informatsiini tekhnologii ta zakhyst informatsii*. № 1. S. 108–110 [in Ukrainian].
19. SHemyakin, V. P. (2004). Informacionnaya bezopasnost' v sovremennyh rossijskikh usloviyah (sociologo-upravlencheskie aspekty) [Information security in modern Russian conditions (sociological and managerial aspects)] : dis. ... kand. soc. nauk : 22.00.08. M. 131 s. [in Russian].
20. Vojskunjiskij, A. E. (2010). Informacionnaya bezopasnost': psihologicheskie aspekty [Information security: psychological aspects]. *Nacional'nyj psihologicheskij zhurnal*. № 1 (3). S. 48–53 [in Russian].
21. Kimura H. & Nakajima T. Designing Persuasive Applications to Motivate Sustainable Behavior in Collectivist Cultures. *Psychology Journal*. 2011. Vol. 9 (1). P. 7–28.
22. Medvid, F. (2009). Informatsiina bezpeka Ukrainy: vyklyky ta zahrozy [Information security of Ukraine: challenges and threats]. URL: <https://nato.pu.if.ua/old/journal/2009-2/2009-2-28.pdf> (data zvernennia: 22.08.2021) [in Ukrainian].
23. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku «Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of December 29, 2016 "On the Doctrine of Information Security of Ukraine"] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.02.2017 r. № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text> (data zvernennia: 22.08.2021) [in Ukrainian].
24. Pro Osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007–2015 roky [On the Basic Principles of Information Society Development in Ukraine for 2007-2015 : Law of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 09.01.2007 r. № 537-5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> (data zvernennia: 22.08.2021) [in Ukrainian].
25. Proiekt Zakonu pro vnesennia zmin do zakoniv Ukrainy shchodo informatsiinoi bezpeky vid 26.11.2018 r. № 9340 [Projec Law on Amendments to the Laws of Ukraine on Information Security]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65011 (data zvernennia: 22.08.2021) [in Ukrainian].
26. Veselov, M. Yu. (2017). Pravove rehuliuвання informatsiinykh vidnosyn v umovakh osoblyvykh (nadzvychainykh ta «hibrydnykh») administratyvno-pravovykh rezhymiv [Legal regulation of information relations in the conditions of special (emergency and "hybrid") administrative-legal regimes]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*. № 4 (80). S. 141–150 [in Ukrainian].
27. Sherstjuk, V. P. (1999). Informacionnaja bezopasnost' v sisteme obespechenija nacional'noj bezopasnosti Rossii, federal'nyj i regional'nyj aspekty obespechenija informacionnoj bezopasnosti [Information security in the system of ensuring the national security of Russia, federal and regional aspects of ensuring information security]. *Informacionnoe obshhestvo*. № 5. S. 3–5 [in Russian].

Veselov Mykola,

Doctor of Law, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3963-2764>

Rekunenko Tetyana,

PhD in Economics, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7668-0581>

Volkova Daria,

Applicant

(National University "Odesa Law Academy", Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5131-8305>

SAFE APPROACH IN LEGAL REGULATION OF INFORMATION RELATIONS

Due to the process of informatization, systemic changes are taking place, according to which all spheres of activity of state institutions, all segments of society, and each individual are included in the global information space. This determines the need to ensure the reliability and security of information relations, which is achieved in particular through the mechanism of effective and strategic legal regulation. Information security in the conceptual and key legal documents of many states is seen as an important component of national security. New challenges to security and human rights in the field of information relations generate pressing issues that need further scientific study and solution. The article contains a compilation of views available in modern science on the understanding of basic concepts: "information", "information relations", "information security", as well as basic approaches to formulating the definition of information security. Due to the combination of general scientific and special methods of cognition, in particular dialectical, formal-legal, comparative analysis and synthesis, the publication substantiates the importance and specificity of the "security" approach in regulating information relations to achieve information security in the country. This approach is that, providing a legal assessment and, including certain public relations related to the circulation of information in the regulatory sphere, the legislator and other subjects of rule-making together with relevant professionals should pre-conduct a "safe" examination to identify and predicting all possible threats to the information security that may arise or already de facto exist in practice. The results of such expert research should be taken into account when choosing methods and forms of legal regulation of existing and new information relations. Information sphere and its separate elements make it possible to indirect influence on social, economic, political, spiritual and other spheres of life of human society. Therefore, the fact that does not require additional proof is that information security is a guarantee of providing other components of state security and national security as a whole.

Key words: information; information relations; legal regulation; information security; ensuring information security.

Надіслано до редколегії 30.08.2021

Рекомендовано до публікації 06.09.2021

УДК: 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-127-133>

Козар Юрій Юрійович,

доктор юридичних наук, професор

(Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

ЕТИКА ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

У статті проаналізовано поняття корупції, яке міститься в нормах законодавства України, акцентовано на недоцільності розгляду цього поняття у вузькому значенні, тобто у виключно кримінально-правовому, та запропоновано способи його вдосконалення. Зазначено, що ці способи повинні ґрунтуватися на міжнародному досвіді. Розглянуто форми протиправних діянь, які включаються до поняття «корупція», та запропоновано розширити цей перелік шляхом включення до нього таких форм, як «прохання надати», «заволодіння», «нецільове використання» або «набуття». Указано, на яких етапах повинен здійснюватися контроль за дотриманням етичних вимог поведінки у сфері державного управління України. Обґрунтовано зв'язок між рівнем етики державних службовців та рівнем корупції.

Ключові слова: корупція; етична поведінка; державний службовець; протидія корупції; міжнародне співробітництво; кодекс етики.

Постановка проблеми. Нині у світі є чимало глобальних проблем. Від вирішення більшості з них залежить як подальший розвиток суспільства в цілому, так і кожної людини як індивіда. Однією з найбільш вагомих серед глобальних проблем є проблема корупції, що займає чи не головну позицію, оскільки існує практично в кожній сфері суспільного життя. Також корупція є одним з основних дестабілізаційних факторів будь-якого політичного режиму, адже вона руйнує основи державного устрою та створює перешкоди для реалізації прав і свобод людини й громадянина. Корупція заважає розвитку управлінської, політичної та правової систем. Тим самим корупція перешкоджає наближенню України до правової системи Європейського Союзу (далі – ЄС).

Зважаючи на те, що корупція в Україні існує на всіх щаблях влади, чимало реформ, необхідних нашій державі, гальмуються. Це стосується навіть тих реформ, які вважаються невідкладними та широкомасштабними. Така всеосяжна корупція в Україні стала можлива у зв'язку з низкою факторів, серед яких: лояльне ставлення більшості громадян до корупційних проявів, недотримання етики державними службовцями.

Перегляд питання професійних та етичних стандартів державної служби особливо актуальний з огляду на процес інтеграції європейських цінностей до системи державної служби України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам вироблення шляхів подолання корупції, а також підвищення етики державних службовців було присвячено роботи багатьох науковців. Варто виділити фундаментальні дослідження таких іноземних учених, як С. Алатас, Ш. Вей, Ж. Картье-Брессон, Х. Мілкевич, Г. Мюрдаль, Ф. Фукуяма та ін.

Окремі аспекти корупційної проблематики в Україні розглядають у своїх працях О. О. Акімов, П. П. Баранов, М. М. Білинська, О. Д. Береза, А. С. Гальчинський, С. Д. Дубенко, С. А. Задорожний, С. О. Кохан, Е. С. Молдован, М. І. Мельник,

Є. В. Невмержицький, Н. Р. Нижник, В. М. Олуйко, С. М. Серьогін, М. І. Флейчук, І. О. Христич та ін.

Проте єдиного погляду на те, яким повинен бути механізм боротьби з корупцією, так і немає. Зважаючи на це, у сучасному суспільстві виникла гостра потреба переглянути та оновити науково-методичне забезпечення зазначеної проблематики, у тому числі в питаннях антикорупційної політики держави та її морально-етичної складової.

Метою статті є дослідження етики державного службовця як засобу запобігання та протидії корупції.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні можна говорити про те, що в Україні існує законодавство, спрямоване на вирішення проблеми корупції. Так, визначення поняття «корупція» міститься в Законі України «Про запобігання корупції» № 1700-VII від 14.10.2014 р. Відповідно до цього Закону корупцією є дії особи щодо використання наданих їй службових повноважень, передбачених законодавством, чи пов'язаних з ними можливостей з метою отримання неправомірної вигоди чи прийняття такої вигоди або прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, яка пропонує неправомірну вигоду, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [1].

Унаслідок такого тлумачення поняття «корупція» набуло досить вузького значення, виключно кримінально-правового. Проте безпосередньо корупція становить не тільки корупційний злочин, вчинення якого призводить до настання кримінальної відповідальності, це також порушення норм адміністративного та цивільного законодавства чи дисциплінарних правил.

До того ж у наведеному вище визначенні поняття «корупція» увагу зосереджено на єдиному предметі – неправомірній вигоді, не згадано про наявність інших предметів правопорушень (злочинів), пов'язаних із корупцією. У чинному Кримінальному кодексі України (далі – КК України) містяться інші предмети корупційних правопорушень, до них зокрема відноситься: чуже майно, бюджетні кошти, вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської), наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, прекурсори [2].

У визначенні терміна «корупція», наведеному в Законі України «Про запобігання корупції», зазначено не всі форми протиправних діянь. Наприклад, дефініція не містить таких форм, як «прохання надати», «заволодіння», «нецільове використання» або «набуття».

На міжнародному рівні питання корупції регулюють багато актів, серед яких: Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 року [3], Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 року [4], Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 року [5], Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією [6].

У нормах Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 року міститься визначення корупції, проте варто зауважити, що воно є досить абстрактним. Так, відповідно до цієї Конвенції корупцію розуміють як «прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання. Такі дії порушують належне виконання службового обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи» [3].

Дослідивши міжнародний досвід щодо змістовного наповнення поняття «корупція», можна зробити висновок, що законодавством України це поняття розглядається досить вузько. Для вдосконалення поняття «корупція» необхідно доповнити його визначення низкою категорій, про які попередньо зазначалося. Ці категорії дадуть можливість

розширити та уточнити межі предмета корупції, а також діянь, які входять до її складу, та наслідків.

Те, що етичний рівень державного службовця має безпосередній вплив на прояви корупції у його діяльності, є очевидним, цю думку поділяє багато вчених. Такий зв'язок простежується також у нормах законодавства. Так, у Законі України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 року правилам етичної поведінки службовців присвячено окремий розділ. Показовим є те, що згідно з дослідженнями науковців серед корупційних ризиків перше місце займає низький рівень етики державних службовців.

Дотримання чи порушення етичних норм має досить вагомий вплив на чесність державних службовців у період виконання ними своїх обов'язків. Зумовлено це тим, що державний службовець, приймаючи рішення, спирається насамперед на власний досвід, психологічне ставлення до виконуваної роботи, а також на особисті переконання.

Підтримка високого рівня етичності державного службовця може здійснюватися декількома шляхами:

- 1) через самостійну регуляцію моральності державних службовців;
- 2) через інституційний вплив, який максимально унеможливує порушення етичних вимог професії державного службовця.

Необхідно здійснювати контроль за дотриманням етичних вимог у державному управлінні. Такий контроль може бути на етапах:

- 1) відбору осіб на державну службу;
- 2) проходження професійної діяльності – оцінюючи дотримання норм етики державного службовця [7].

Очевидним є те, що для зменшення рівня корупції в Україні потрібно на якісно новий рівень вивести етику державних службовців.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3514 (XXX), ухвалена 15 грудня 1975 року, є одним із перших міжнародних документів, у якому розглянуто всі види корупції, зокрема хабарництво. Ця резолюція закликає всі країни до запровадження на національному рівні низки необхідних заходів, які будуть сприяти боротьбі з корупцією. Перелік таких заходів резолюцією не закріплено. Те, які саме заходи будуть застосовуватися, повинно бути визначено на розсуд урядів країн.

Нині на міжнародному рівні прийнято досить велику кількість актів, які стосуються питання боротьби з корупцією, робота в цій сфері продовжується. Цей процес не оминув і нашої держави. Україною підписано низку важливих міжнародних антикорупційних угод. Серед них можна виокремити:

- 1) Конвенцію ООН проти корупції;
- 2) Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією;
- 3) Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією;
- 4) Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією.

Наша держава є членом ГРЕКО (Групи країн проти корупції) з 1 січня 2006 року. Із цього часу Україна стала сороковим членом цієї організації. Стати членом ГРЕКО наша держава змогла завдяки набуттю для України чинності Цивільної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією [8].

Однією з основних форм співробітництва держав у боротьбі з корупцією є Організація економічного та соціального розвитку (далі – ОЕСР). Зокрема, Антикорупційна мережа цієї організації для Східної Європи та Центральної Азії має вагомий вплив на розробку міжнародних документів щодо боротьби з корупцією.

У рамках роботи ОЕСР у 2003 році було розроблено та схвалено Стамбульський план дій з боротьби проти корупції Антикорупційної мережі для Східної Європи та Центральної Азії ОЕСР.

До основних принципів цього плану належать:

- 1) розвиток ефективної і прозорої системи державної служби;

- 2) посилення протидії хабарництву;
- 3) стимулювання ведення бізнесу відкрито;
- 4) стимулювання громадян брати активну участь у здійсненні реформ [9].

Відповідно до положень статті 8 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, країни-учасниці повинні розробити кодекси поведінки державних посадових осіб, а також запровадити заходи й системи, які:

- сприяють зверненням державних службовців до належних органів із повідомленнями про корупційні діяння, про які їм стало відомо під час виконання ними своїх обов'язків;
- зобов'язують державних посадових осіб подавати декларації до відповідних органів;
- встановлюють відповідальність державних посадових осіб за порушення норм кодексів етичної поведінки.

23 квітня 1998 року Організація економічного співробітництва і розвитку прийняла Рекомендацію з покращення етики поведінки на державній службі, відповідно до якої етичні норми, якими повинні керуватися державні службовці, мають бути чітко викладеними та зрозумілими.

Згідно з Рекомендацією європейським країнам «Про кодекси поведінки для державних службовців» Комітет міністрів пропонував урядам усіх країн якнайповніше сприяти прийняттю кодексів поведінки службовців на національних рівнях. Крім того, уряди повинні керуватися Модельним кодексом поведінки державних службовців. З аналізу цієї рекомендації зрозуміло, що Комітет міністрів Ради Європи впевнений, що підвищення рівня етичних цінностей службовців є важливим засобом у попередженні корупції. Норми Модельного кодексу встановлюють вимоги до поведінки службовців під час виконання ними своїх обов'язків.

Комітет міністрів Ради Європи зобов'язав стежити за виконанням цієї рекомендації Групу країн проти корупції (ГРЕКО). Тому вказаною групою за результатами оцінювання Україні було рекомендовано створити новий Модельний кодекс поведінки / етики для службовців публічної сфери. Метою цього кодексу повинна бути реалізація програм навчання державних службовців щодо виконання ними відповідних зобов'язань, пов'язаних із дотриманням певної поведінки відповідно до їх служби.

Європейський омбудсмен на основі Правил державних службовців та умов працевлаштування інших службовців Європейського Економічного Співтовариства та Європейського об'єднання з атомної енергії (1961 р.) виокремлює принципи державної служби, які застосовуються до всіх працівників установ ЄС, та декларує такі основні принципи, як служіння ЄС і його громадянам, доброчесності, об'єктивності й прозорості [10].

Хоч Україна є членом провідних міжнародних організацій, метою діяльності яких є запобігання та протидія корупції, проте нашій державі ще потрібно здійснити низку комплексних перетворень у законодавстві, щоб воно відповідало міжнародним нормам та було ефективним.

Згідно з дослідженнями найменш корумпованими країнами світу є Данія, Нова Зеландія та Фінляндія (незначний рівень корупції також у Швеції, Швейцарії, Норвегії, Сінгапурі, Канаді та Німеччині) [11]. Хоча механізми цих країн мають певні відмінності, проте всі вони функціонують виключно зі спільною метою: активна боротьба з корупцією.

У Фінляндії антикорупційна діяльність базується на особливій системі правосвідомості громадян. Саме високий рівень правосвідомості не дозволяє давати й брати хабарі. У зв'язку з цим у країні немає необхідності створювати ні спеціального антикорупційного законодавства, ні спеціального органу для протидії з корупцією.

У Швеції механізм запобігання та протидії корупції ґрунтується на таких чотирьох основних принципах:

- 1) заборона особистих контактів чиновника та громадянина;

- 2) обов'язкове декларування доходів;
- 3) обмеження готівкових розрахунків;
- 4) повна відкритість діяльності влади.

Усі декларації державних службовців – у відкритому доступі. До повноважень фіскальних органів належить регулярна перевірка декларацій на виявлення ознак раптового збагачення.

У Новій Зеландії функціонують антикорупційні органи, головним серед яких є SFO – спеціальне відомство з боротьби проти шахрайства у великих розмірах. Цей орган наділений значними повноваженнями щодо протидії корупції. Зокрема, SFO має право проводити аналіз декларацій громадян.

У Данії працює «гаряча лінія» при Агентстві міжнародного розвитку. Створена вона для того, щоб забезпечити можливість повідомити про будь-яку особу, підозрювану в неправомірних діях, пов'язаних із корупцією.

США має багатий досвід із запровадження етичної програми в системі виконавчої влади. У США розроблено та введено в дію розгалужену систему спеціального «етичного» законодавства. Відповідно до цього законодавства й на його основі утворена й успішно функціонує окрема «етична» державна структура управління. До завдань указаної структури належать: регулювання, розслідування, переслідування неетичних дій державних службовців. Також у США запроваджено спеціальні процедури вирішення «етичних» справ і механізми примусового застосування етичних норм до державних службовців, які порушили встановлені норми. Законом 1978 р., який передбачав реформування державного врядування, визначено заходи, спрямовані на зменшення рівня корупції, а також на збільшення рівня ефективності діяльності державних установ. Відповідно до законодавства США державний службовець не може приймати цінності за здійснення дій, тобто отримувати хабарі. Службовцям заборонено також брати офіційну участь у справі, що має для нього або може мати в майбутньому інтерес, вести справу, яка не містить корупції, але може спричинити її. У 1989 р. Конгресом США було засновано окрему установу в системі виконавчої влади під назвою Управління державної етики.

В Україні корупційні дії пов'язують із використанням тільки державної влади в корисних цілях, що призводить до обмеження корупції колом посадових осіб державного сектору. Але скандали, які вибухнули останнім часом, пов'язані з бухгалтерськими шахрайствами на приватних підприємствах у США та інших країнах, доводять, що корупція може існувати також у приватному секторі.

Як свідчить досвід перерахованих вище країн, низький рівень корупції обумовлено, зокрема, високим рівнем етики державних службовців.

Висновки. З метою подолання корупції етичні норми поведінки осіб, які займають посади державної служби, повинно бути відображено в правовій системі. Зумовлюється така необхідність тим, що саме закони та інші нормативні акти є основою подолання корупції. У зв'язку з цим законодавчі акти України потребують удосконалення, особливо щодо питання дефініції поняття «корупція».

За роки незалежності України у сфері подолання корупції було зроблено досить багато: прийнято спеціальний антикорупційний закон та низку інших законодавчих актів антикорупційного спрямування, ратифіковано міжнародні акти з боротьби проти корупції. Також Україна є членом міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на подолання корупції.

Проте корупція в Україні продовжує процвітати. Вагомий вплив на це здійснює етика службовців, оскільки високий рівень етики осіб, які перебувають на державній службі, має чималу антикорупційну спрямованість. Для того щоб громадяни були впевнені в чесності державних службовців, кожен із останніх повинен неухильно дотримуватися принципів етичної поведінки під час виконання своїх обов'язків.

Зважаючи на досвід країн із низьким рівнем корупції, українським державним службовцям варто запозичити такі механізми боротьби з корупцією:

- 1) підвищення правосвідомості громадян;
- 2) забезпечення відкритої діяльності осіб, які перебувають на державній службі;
- 3) ефективне функціонування контрольних органів влади;
- 4) удосконалення механізму декларування доходів державних службовців.

Список використаних джерел

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 19.03.2021).
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
3. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 174): прийн. 4 листоп. 1999 р. у Страсбурзі; ратиф. Україною 16 берез. 2005 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102 (дата звернення: 19.03.2021).
4. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 року; ратифікована Україною 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 19.03.2021).
5. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 року; ратифікована Україною 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 19.03.2021).
6. Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією; ратифіков. Україною 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_172#Text (дата звернення: 19.03.2021).
7. Роз'яснення Міністерства юстиції України «Корупційні ризики в діяльності державних службовців» від 12.04.2011 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0026323-11#Text> (дата звернення: 20.03.2021).
8. Участь України в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії корупції: лист Міністерства юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0042323-11#Text> (дата звернення: 18.03.2021).
9. Стамбульський план дій з боротьби проти корупції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966_001-04#Text (дата звернення: 19.03.2021).
10. Regulation No 31 (EEC), 11 (EAEC), laying down the Staff Regulations of Officials and the Conditions of Employment of Other Servants of the European Economic Community and the European Atomic Energy Community, 1961. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A01962R0031-20140501> (дата звернення: 19.03.2021).
11. Індекс корупції CPI-2016. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/> (дата звернення: 20.03.2021).

References

1. Pro zapobihannia koruptsii : Zakon Ukrainy [On Preventing Corruption : Law of Ukraine] vid 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show /1700-18> (data zvernennia: 19.03.2021). [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001 № 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25. St. 131 [in Ukrainian].
3. Tsyvilna konventsiiia pro borotbu z koruptsiieiu (ETS 174) [Civil Law Convention on Corruption (ETS 174)]: pryin. 4 lystop. 1999 r. u Strasburzi; ratyf. Ukrainoiu 16 berez. 2005 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102 (data zvernennia: 19.03.2021) [in Ukrainian].
4. Kryminalna konventsiiia pro borotbu z koruptsiieiu [Criminal Law Convention on Corruption] vid 27.01.1999 roku; ratyfikovana Ukrainoiu 18.10.2006 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (data zvernennia: 19.03.2021) [in Ukrainian].
5. Konventsiiia OON proty koruptsii [The United Nations Convention against Corruption] vid 31.10.2003 roku; ratyfikovana Ukrainoiu 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (data zvernennia: 19. 03.2021) [in Ukrainian].
6. Dodatkovyi protokol do Kryminalnoi konventsii pro borotbu z koruptsiieiu [Additional Protocol to the Criminal Law Convention on Corruption]: ratyfikovana Ukrainoiu 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_172#Text (data zvernennia: 19.03.2021) [in Ukrainian].
7. Roziasnennia Ministerstva yustytzii Ukrainy «Koruptsiini ryzyky v diialnosti derzhavnykh sluzhbvtziv» [Explanation of the Ministry of Justice of Ukraine “Corruption Risks in the Activities of Public

Officers”] vid 12.04.2011 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0026323-11#Text> (data zvernennia: 20.03.2021) [in Ukrainian].

8. Uchast Ukrainy v mizhnarodnomu spivrobotnytstvi u sferi zapobihannia ta protydiv koruptsii : Lyst Ministerstva yustytzii Ukrainy [Participation of Ukraine in International Cooperation against Corruption : Letter of the Ministry of Justice of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0042323-11#Text> (data zvernennia: 18.03.2021) [in Ukrainian].

9. Stambulskyi plan dii z borotby proty koruptsii [Istanbul Anti-Corruption Action Plan]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966_001-04#Text (data zvernennia: 19.03.2021) [in Ukrainian].

10. Regulation No 31 (EEC), 11 (EAEC), laying down the Staff Regulations of Officials and the Conditions of Employment of Other Servants of the European Economic Community and the European Atomic Energy Community, 1961. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A01962R0031-20140501> (data zvernennia: 19.03.2021).

11. Indeks koruptsii CPI-2016 [CorruptionindexCPI-2016]. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/> (data zvernennia: 20.03.2021) [in Ukrainian].

Kozar Yurii,

Doctor of Law, Professor

(Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

ETHICS OF PUBLIC OFFICER AS A MEANS OF ANTI-CORRUPTION

The article analyzes the concept of corruption, which is contained in the legislation of Ukraine, substantiates the inexpediency of considering this concept in the narrow sense, that is in the exclusively criminal law, and suggests ways to improve it. It is noted that the proposed methods should be based on international experience. It is analyzed what forms of illegal acts are included in the concept of corruption and it is proposed to expand this list by including such forms as "request to provide", "possession", "misuse" or "acquisition". It is indicated at what stages the control over observance of ethical requirements of behavior in the sphere of public administration of Ukraine should be carried out. The connection between the level of ethics of public officer and the level of corruption is substantiated. The article also analyzes the international law on corruption and the ethics of public officers. In particular, attention is paid to the Recommendations of the Council of Europe. It is noted which international anti-corruption instruments have been ratified by Ukraine. The article also deals with the activities of Ukraine in the Organization for Economic and Social Development. Attention is paid to the experience of other countries in anti-corruption, special attention is paid to the regulation of public officers' ethics in these countries. The experience in anti-corruption in the least corrupt countries of the world, Denmark, New Zealand, and Finland, is described. The process of introducing programs to improve the level of ethics in the system of executive power in the United States is analyzed. The US legislation in this area is described. It is emphasized that in this country there are special procedures for resolving cases of ethical violations in the civil service and mechanisms for enforcement of rules governing ethical conduct, in particular through the activities of authorized bodies. The need to expand the scope of corruption to non-state institutions is substantiated.

Key words: corruption; ethical behavior; public officer; anti-corruption; international cooperation; codeofethics.

Надіслано до редколегії 15.11.2021

Рекомендовано до публікації 19.11.2021

РОЗДІЛ IV

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК: 343.91-054.6 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-134-142>

Чхеїдзе Гела Мурманович,

аспірант

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2267-6349>

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ВІДНОСНО ІНОЗЕМЦІВ, ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті надано характеристику міграційних процесів, які істотно впливають на злочинність, окреслено сучасний стан і головні тенденції цього явища. Розглянуто комплекс питань щодо етіологічних і феноменологічних особливостей та закономірностей учинення кримінальних правопорушень відносно іноземців в Україні; вивчення природи, тенденцій та особливостей віктимізації і віктимності іноземців; запобігання таким протиправним діям. Висвітлено низку питань теоретичного й практичного характеру, пов'язаних із розробкою організаційно-правових заходів боротьби зі злочинністю відносно іноземців. Констатовано, що особливістю процесу віктимізації іноземців зумовлена специфікою статусу нелегального / легального мігранта; категорія нелегальних мігрантів найбільш віктимізована, бо процеси особистої віктимізації тут опосередковуються паралельними процесами «державної» віктимізації та віктимізації, що «нав'язується», які разом з указаними чинниками визначають специфіку процесу індивідуальної і групової віктимізації.

Ключові слова: іноземець; кримінальне правопорушення; запобігання; віктимологічні заходи запобігання.

Постановка проблеми. Прискорення процесу європейської інтеграції України потребує впровадження у правоохоронну практику визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини. Демократичні перетворення в Україні є невід'ємними від гуманізації соціальних відносин, адже людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Під впливом глобалізації світової економіки й науково-технічного прогресу, взаємопроникнення різних соціальних груп у всьому світі відбувається поступова, але така, що набирає силу зміни системи цінностей, особових і громадських орієнтирів, деформація соціальних структур і культурної ментальності. Як наслідок, у суспільстві формуються різні протестні явища й процеси.

До того ж бурхливий розвиток світових процесів глобалізації став однією з головних характеристик ХХІ ст. Проявом цих процесів, пов'язаним із людським ресурсом, є переміщення населення, зокрема міждержавне та міжконтинентальне. Однак загалом позитивні та суспільно корисні за своєю сутністю наслідки глобалізації водночас мають певну криміногенність. У площині кримінологічної безпеки держав у цьому разі йдеться

про вплив зовнішніх міграційних процесів на стан і структуру злочинності, а саме «підживлення» її кримінальними правопорушеннями, що вчиняються мігрантами, та урізноманітнення складу злочинців тих держав, які приймають мігрантів, за ознакою громадянства. Крім того, країни, що не перебувають за «завісою» та відкриті до прийняття мігрантів з інших держав, так чи інакше відчувають на собі наслідки діяльності транскордонної організованої злочинності [1, с. 229].

Прагнення держави запровадити в життя основні принципи цілеспрямованого розвитку і функціонування суспільства, гарантом яких є Конституція України, стикається з численними проблемами сучасного суспільства, у якому відображено всі державні перетворення останніх років, наслідки яких посилили процеси масової десоціалізації, соціальне розшарування та зміни ціннісних орієнтацій громадян. Невизначеність положення іноземців, відсутність стійкої шкали ціннісних орієнтирів, зниження в багатьох соціального статусу через втрату роботи призводить до нагромадження негативної соціальної енергії, до деструктивних тенденцій у розвитку суспільства.

Так, аналіз стану безпеки й правопорядку в Україні за 2021 рік засвідчив, що негативні процеси, які відбувалися останніми роками, не тільки збереглися, а й дещо посилилися. Відповідно до статистичної звітності Міністерства внутрішніх справ України, протягом 2011–2020 рр. в Україні наявне стабільне сальдо зовнішньої міграції, яке в сукупності за останні десять років становить майже 194 тис. осіб, незважаючи на достатньо високі показники еміграції з України. Такий факт лише підтверджує активне включення нашої держави до процесів міждержавного переміщення людей. Ужиті правоохоронними та іншими державними органами заходи не дали можливості нейтралізувати основні дестабілізаційні фактори, що обумовлюють напруженість і подальше ускладнення безпекової ситуації в державі. Війна на Сході України, а також інші соціальні чинники зумовили масштабний процес внутрішньої міграції. Загальна кількість переселенців в Україні станом на грудень 2020 року становила майже 2,3 млн осіб [2]. При цьому питання їх облаштування, зайнятості, розв'язання соціально-побутових проблем належним чином не вирішені. За даними Міжнародної організації з міграції, тільки близько 43 % внутрішньо переміщених осіб отримують регулярні доходи від заробітної плати, ще 18 % мають часткову зайнятість. Крім того, значна частина населення, зокрема працездатного, змушена шукати роботу за кордоном: у 2020 році Державна міграційна служба України виявила 6,7 тис. нелегалів [3]. Усі ці процеси зумовили зростання кількості кримінальних правопорушень відносно іноземців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти поведінки жертви злочинів, її правового захисту, заходи віктимологічного запобігання висвітлювали представники української (О. М. Бандурка, В. В. Голіна, Б. М. Головін, О. М. Джуца, А. П. Закалюк, Т. В. Корнякова, О. Г. Кулик, О. М. Литвинов, В. С. Мінська, Є. С. Назимко, М. В. Сенаторов, В. О. Туляков, В. Є. Христенко), радянської (Ю. М. Антонян, М. М. Бабаєв, Т. В. Варчук, К. В. Вишневецький, А. І. Долгова, В. І. Задорожний, В. Є. Квашис, Д. В. Рівман, В. Я. Рибальська, В. І. Полубинський, В. С. Устинов, Л. В. Франк), західноєвропейської (М. Вольфганг, Р. Гассер, І. Маттес, Х. Нагель, Б. Станков, А. Фаттах, Б. Холист, Г. Шнайдер) віктимологічних наукових шкіл. Вагомий науковий вклад таких учених у розроблення зазначеної проблематики є беззаперечним, проте їх дослідження об'єктивно обмежувалися попередніми періодами розвитку законодавства, а тому не повною мірою враховують та не завжди відповідають потребам безпекової ситуації в країні й правозастосовної практики. Низка питань визначення характеру та змісту запобігання кримінальним правопорушенням відносно такої категорії осіб в Україні залишається нерозв'язаною, а в практиці боротьби зі злочинністю не сформовано цілісного уявлення про специфічні напрями комплексного використання правоохоронними органами засобів та заходів віктимологічного характеру.

Метою статі є наукове дослідження та обґрунтування, теоретичне узагальнення і розв'язання комплексної науково-прикладної задачі запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців в Україні за допомогою віктимологічних засобів, а також формулювання пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Кримінальна політика сучасної України спрямована на захист від кримінальних правопорушень кожної людини, що знаходиться на її території, однаковою мірою як громадян своєї країни, так й іноземців без будь-якого обмеження прав останніх. Аналіз чинного законодавства також свідчить про те, що значимість і характер настання юридичних наслідків для всіх осіб, порушених кримінально-правовим деліктом, практично не залежить від соціально-правового статусу потерпілого, у тому числі від його громадянства.

Згідно зі ст. 92 Конституції України [4], виключно законами України визначається статус іноземців та осіб без громадянства, які користуються всіма правами і свободами, а також несуть обов'язки, установлені Конституцією, законами й міжнародними договорами України. Викладене не означає, що, знаходячись незаконно на території країни, іноземці взагалі не володіють будь-якими правами і свободами, а свідчить лише про неможливість або труднощі реалізації деяких прав та свобод. Наприклад, коли іноземець-нелегал, ставши жертвою кримінального правопорушення, але будучи депортованим, позбавляється можливості повною мірою реалізувати процесуальні права потерпілого в кримінальному провадженні, так звані природні права людини, охоронювані природним правом, включені до міжнародних конвенцій і внутрішнього законодавства [5, с. 21].

До того ж процеси масової міграції істотно детермінують криміналізацію та віктимізацію населення в країнах, куди прибувають мігранти. Особливої уваги заслуговує нелегальна міграція, яка підживлює маргінальну частину країни перебування мігрантів новими конфліктами (наприклад, етнокультурними) і специфічною субкультурою, близькою до кримінальної.

Так, потрапивши в нову країну, нелегальні мігранти намагаються загубитися в етнічній діаспорі для того, щоб знайти роботу і сховатися від контролю влади. У свою чергу, організована злочинність прагне активно використовувати в кримінальних цілях фактор міграції населення і пов'язане з цим розростання етнічних кримінальних угруповань, які жорстко корелюються з імміграційними процесами.

Мігранти належать до соціальних груп із підвищеним ступенем віктимності. Наприклад, нелегальні мігранти з самого початку опиняються в повній залежності від організованої транснаціональної злочинності.

Підвищений ступінь віктимності мігрантів також детерміновано труднощами інтеграції в культурний простір країни перебування. Як наслідок, більшість мігрантів-біженців спочатку є жертвами (або потенційними жертвами) злочинів у регіоні й прибувають до нового місця проживання, будучи носіями особистісних віктимних властивостей.

Цілі імміграції у великі міста України спочатку мають віктимологічну складову. У найзагальнішому вигляді за метою приїзду мігрантів їх можна розділити на такі види:

- із соціально корисною метою (приїзд у країну на навчання, роботу тощо);
- із соціально нейтральною метою (на відпочинок, транзитне перебування в країні);
- з антигромадськими цілями (для вчинення правопорушень або приховування його слідів).

Кримінологічні дослідження показали, що інтенсивні міграційні процеси, характерні особливо для великих міст України, тісно пов'язані з проблемою злочинності іноземців та злочинності стосовно іноземців.

Установлено, що приїжджими-іноземцями здійснюється від 20–30 % усіх кримінальних правопорушень у мегаполісі, з них кожне десяте – згвалтування, кожне п'яте – грабіж, більше 20–25 % крадіжок особистого майна [6, с. 170–171].

Етнічна належність значної частини учасників організованої злочинності веде до різкого посилення віктимності представників відповідних етносів, які стають об'єктами помсти, невинного насильства з боку представників правоохоронних органів, інших протиправних дій, усупереч тому, що у значній частини населення знижується рівень негативного ставлення до злочинів проти іноземців. У громадській думці формується негативний образ мігранта, іноземця, поширюються ідеї ксенофобії, що підвищує рівень соціальної напруженості та взаємного страху [7, с. 13].

Стійким стереотипом свідомості мігрантів є той факт, що їхні співвітчизники частіше стають жертвами злочинів, ніж самі вчиняють їх відносно корінного населення. І на підставі цих фактів можна зробити висновок щодо переважно некритичного ставлення мігрантів до власної віктимної поведінки, а також про більш високу ймовірність віктимологічного рецидиву в їхньому середовищі.

У цілому матеріали вітчизняних і зарубіжних досліджень [8; 9; 10] дають змогу констатувати такі взаємозв'язки процесів криміналізації і віктимізації мігрантів. До того ж рух від криміналізації до віктимізації опосередковується соціальним середовищем проживання мігрантів, у якому формується негативна установка громадської думки.

Усе це створює підґрунтя для вдосконалення національного законодавства, заохочуючи міграційну політику працездатного населення і посилюючи заходи протидії на законодавчому рівні легальній та особливо нелегальній міграції з країн, що розвиваються.

Варто наголосити, що негативний показник інтернаціоналізації організованої злочинності виражається в тому, що за останні роки в Україні загострилася проблема злочинності, пов'язаної з іноземними громадянами, а основними причинами цього явища можна назвати такі:

- практично перестала діяти система превентивного стримування злочинності як відносно іноземних громадян, так і з їхнього боку. Норми адміністративного та кримінального права, що стосуються покарання іноземців у разі здійснення ними правопорушень (ухилення від реєстрації про проживання, незаконне перебування на території України, несвоєчасний виїзд за її межі, порушення правил про валютні операції та інші), застосовуються рідко;

- ослаблення режиму в'їзду в Україну громадян зарубіжних країн і дотримання ними правил перебування на її території. Крім того, постійно зростає кількість фірм й організацій, що користуються правом запрошення іноземців;

- невідповідність правоохоронних органів та інших центральних органів виконавчої влади до масового в'їзду в Україну громадян інших держав та наявність цілого ряду невирішених питань (відсутність чітких централізованих обліків, на яких перебувають іноземці, недосконалість реєстраційної системи та ін.);

- відсутність механізму, що дозволяє своєчасно виявляти осіб, які проживають без відповідних документів і дозволів, вирішувати питання про їх видворення.

Питома вага злочинів, учинених іноземцями, які незаконно проживають в Україні, становить від 15 до 25 % від їх загальної кількості. Здебільшого правопорушення здійснюють громадяни Грузії, Азербайджану, Афганістану, В'єтнаму, Сирії, Сомалі, Саудівської Аравії, Китаю, Пакистану та ін. Усе це сприяє поширенню злочинності з боку іноземних громадян.

Кримінальна ситуація ускладнилася з появою нових видів злочинів, безпосередньо пов'язаних із діяльністю міжнародних злочинних організацій, таких як нелегальний в'їзд в Україну, підробка або незаконне придбання закордонних паспортів і віз; завуальована під різний шоу-бізнес торгівля людьми, неправомірне використання кредитних карток, валютні операції та ін.

Аналіз кримінальних проваджень свідчить, що м. Київ стає одним з міжнародних центрів із забезпечення нелегального транзиту іноземних громадян. Групи іноземців оселяються на території Київської та інших найближчих до столиці областей без повідомлення адміністрації і паспортно-візової служби через різні комерційні структури. Сформувалися стійкі групи осіб (що складаються як з іноземних громадян, так і з громадян України й колишніх республік СРСР), які займаються організацією незаконного переправлення громадян із країн Азії та Африки в країни Західної Європи та США, використовуючи як проміжний варіант територію України. При цьому функції осіб таких груп строго розмежовані.

Так, одні з них підшуковують клієнтуру в країнах Азії та Африки, інші займаються оформленням їм туристичної поїздки в Україну, треті здійснюють їх переправлення з-за кордону на територію України, зустріч і розміщення на території пристоличних регіонів, четверті займаються підготовкою і виготовленням документів, необхідних для в'їзду в країни Західної Європи та США.

Практично безконтрольне проживання зазначених вище категорій іноземців значно погіршують і без того складну криміногенну обстановку. Ними вчиняється велика кількість таких протиправних дій, як шахрайство крадіжки, спекуляція, поширення наркотиків. Фіксуються численні факти виведення для реалізації за межами України гостродефіцитних товарів, включаючи товари першої необхідності.

У деяких випадках іноземці самі стають об'єктами злочинів. Водночас організовані злочинні угруповання, ураховуючи підвищений попит на оформлення туристичних поїздок за кордон, влаштування на роботу в країни Західної Європи і США, здійснюють у цій сфері масштабні шахрайські операції.

У цьому аспекті потребує посилення віктимологічна складова запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються відносно іноземців.

Загальні принципи віктимологічної політики визначаються поняттями справедливості й суспільної солідарності, що зафіксовано в Конвенції про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів, прийнятої Європейським Союзом у листопаді 1983 року. Так, конструктивні відносини з поліцією трактуються як ключова умова надання ефективної допомоги жертві злочину.

Аналіз різних концептуальних поглядів на віктимологічну профілактику як соціальне управління в умовах трансформації суспільства показує, що в країнах Західної Європи і США акцентовано на м'якому регулюючому впливі суб'єкта управління на об'єкт.

Найважливішою функцією віктимологічної профілактики стає підтримка в суспільстві необхідного співвідношення між неминучими процесами криміналізації соціуму, які є наслідком об'єктивних причин. Це означає, що в профілактичній діяльності повинні існувати досить великі зони соціальної самоорганізації. Ці зони є механізмом розвитку здібностей суспільства до самоорганізації, до розвитку соціального порядку та зміцнення законності.

Як свідчить практика, на сьогодні віктимологічний рух у нашій країні має стихійний, слабо регульований характер. Необхідним є структурування і стимулювання віктимологічного руху, який повинен здійснюватися з єдиного центру. Тому вбачаємо доцільним якнайшвидше створення єдиної віктимологічної асоціації, яка координує і діє за прикладом розвинених країн, за умови активної ролі держави й реалізації Державної віктимологічної програми запобігання кримінальним правопорушенням [11, с. 429].

Нині з'являються нові різновиди жертв, збільшується ступінь їх віктимності, трансформуються шляхи та способи віктимізації суспільства, змінюється структура віктимогенних соціальних верств і статусів. Тому поглиблення віктимологічного профілактичного впливу з урахуванням поліцейського потенціалу [12, с. 137–138] передбачає вирішення її суб'єктами таких завдань, як:

- аналіз й узагальнення детермінантів віктимності іноземних громадян;
- розробка методів вивчення особистісних віктимогенних чинників (причин) і реалізація заходів, спрямованих на їх усунення;
- зміна законодавчих положень з урахуванням забезпечення необхідної підтримки жертвам злочинів, створення нових державних і недержавних структур, робота яких буде спрямована на їх захист;
- нейтралізація віктимогенних факторів і ситуацій;
- вплив на окремі верстви населення (особливо етнічні громади) з метою зниження або недопущення їх віктимізації, виховання громадян і підвищення їх правової свідомості, а також навчання кадрів для роботи з постраждалими.

Для цього необхідний комплексний підхід різних органів державної влади та громадського самоврядування, а також, як показує досвід розвинених країн, спеціалізованих громадських організацій та об'єднань.

Крім того, слід органічно поєднувати соціальну профілактику віктимізації на індивідуальному рівні й на рівні соціальної страти. Основу методів такої профілактики повинна становити діяльність із девіктимізації соціальних груп у поєднанні з нейтралізацією негативних елементів способу життя особи.

Метою девіктимізації як методу віктимологічної профілактики є повноцінна ресоціалізація потерпілих від злочину, запобігання «вторинної» і «третинної» віктимізації [13, с. 5].

Це викликає потребу проводити перехресні дослідження щодо соціальних страт, розділених за декількома базовими підходами.

До першого можуть належати страти, виділені за соціально-економічним принципом: заможні, середній клас, малозабезпечені, бідні, соціально відкинуті («дно»).

До другого класу доцільно віднести:

- а) страти за статеві-віковим принципом: чоловіки, жінки, особи середнього, молодшого, похилого віку;
- б) страти з лабільною віктимністю: насамперед мігранти-нелегали, іноземні громадяни, біженці, тимчасово переселені особи та ін.

Як основні повинні розглядатися такі залежності:

- відсоток чоловіків і жінок, які є жертвами злочинних посягань, окремо за кожною стратою;
- аналогічні показники для злочинців;
- відсоток осіб молодого та літнього віку, які є жертвами й злочинцями в кожній із страт;
- заходи відповідності стратової віктимізації соціально-демографічній структурі регіону;
- наявність у регіоні нелегальних мігрантів, іноземних громадян, біженців, вимушених переселенців, які за своїм соціальним статусом близькі до представників такої страти.

Особливу увагу слід приділяти виявленню жертв латентних злочинів, особливостям віктимізації окремих зон проживання громадян, їх залежності від зовнішнього середовища тощо.

Отримана модель віктимності соціальних страт буде більш адекватною об'єктивності, якщо під час її розробки враховувати регіональні відмінності, оскільки одним із головних об'єктів соціальної профілактики повинен бути територіальний соціально-криміногенний комплекс.

Актуальність має проведення детальних соціально-кримінологічних досліджень злочинності в кожному регіоні країни.

Упровадження науково-розроблених методик, вивчення жертв злочинів і віктимологічного запобігання злочинам – це, звичайно, не єдиний спосіб практичного

застосування віктимологічних знань. На нашу думку, разом із необхідністю проведення кримінологічної експертизи потрібно впровадити в науковий обіг і в державну діяльність проведення віктимологічної експертизи. У цьому важливу роль повинні відіграти комплексні цільові програми девіктимізації особи й суспільства.

Тому варто підтримати позицію С. В. Албула й зазначити, що особливість процесу віктимізації іноземців зумовлена специфікою статусу нелегального / легального мігранта; категорія нелегальних мігрантів найбільш віктимізована, бо процеси особистої віктимізації у цьому разі опосередковуються паралельними процесами «державної» віктимізації та віктимізації, що «нав'язується», які разом з низкою окреслених вище чинників визначають специфіку процесу індивідуальної і групової віктимізації. Каталізація процесів віктимізації різних категорій іноземців пов'язана з наявністю схожих за своєю основою віктимогенних поліфакторних комплексів. Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень обов'язково включає в себе характерологічні елементи, які становлять систему відомостей про: способи здійснення і приховування посягання; місця та умови обстановки його здійснення; часові критерії посягання; предмети посягання; особу злочинця, його жертви й характер значущих зв'язків між ними.

Аналіз характерологічних елементів, крім гносеологічного значення в частині дослідження трансформацій злочинної поведінки, може бути застосовано для розробки превентивних методик зниження конфліктності й оптимізації віктимної поведінки як на індивідуальному, так і на груповому рівні. На основі висунутих посилок про специфічність жертви злочину; специфічність осіб, які здійснили ці злочини; специфічність інших характерологічних елементів є підстави впевнено говорити про специфіку самого явища – кримінальних правопорушень відносно іноземних громадян в Україні, що детермінується особливостями процесів віктимізації і віктимності представників цієї соціальної групи. Тож саме віктимологічний напрям впливу на злочинність повинен бути основою концепції забезпечення особистої і майнової безпеки іноземців, стрижнем кримінологічної політики України [14, с. 14–15].

Висновок. Іноземці – специфічний об'єкт для кримінологічних досліджень. Вони рідше, ніж громадяни країни перебування, здійснюють злочини, однак частіше стають жертвами злочинного посягання. У 70 % кримінальних правопорушень відносно іноземців простежуються яскраво виражені віктимогенні чинники. Розглядаючи питання особливостей процесів віктимізації і віктимності іноземних громадян в Україні, варто говорити про наявність віктимогенного поліфакторного комплексу, який детермінує специфіку таких посягань з огляду на особливості статусу жертви як на індивідуальному, так і на груповому рівні. При цьому особливості процесу віктимізації іноземців зумовлено специфікою їх статусу, який є найбільш віктимізованим і характеризується переважно низьким освітнім рівнем; усвідомленням перебування на чужині або нелегального знаходження в країні перебування; незнанням вимог чинного законодавства країни перебування; мовним бар'єром; заниженим почуттям соціальної справедливості й самооцінки; груповою та індивідуальною конформністю під час анонімного способу життя; етнопсихологічними особливостями; недовірою до державних органів; соціальною дезадаптацією особистості. Такі чинники визначають специфіку процесу індивідуальної та групової віктимізації.

Список використаних джерел

1. Калініна А. В. Вплив імміграційних процесів на стан злочинності в Україні на початку XXI ст. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 229–238.
2. Аналітична довідка про основні тенденції розвитку безпекової ситуації в Україні та стан виконання пріоритетних завдань центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Міністром, за 2020 рік. Київ : ДНДІ МВС України, 2020. 74 с.

3. Офіційний вебсайт Державної міграційної служби України. URL: <http://dmsu.gov.ua/statistichni-dani/2945-statystyka> (дата звернення: 01.10.2021).
4. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.10.2021).
5. Бондаренко Н. В. Нелегальна міграція: детермінанти та заходи запобігання в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 20–23.
6. Ривман Д. В. Криминальная виктимология : учебник. СПб. : Питер, 2002. 304 с.
7. Вишневецкий К. В. Криминогенная виктимизация социальных групп в современном обществе : автореф. дис... докт. юрид. наук : 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Москва : Моск. ун-т МВД России, 2007. 44 с.
8. Віктимологія : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
9. Варчук Т. В., Вишневецкий К. В. Виктимология : учеб. пособие. Москва : Закон и право, 2009. 191 с.
10. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) : монография. Одесса, 2000. 336 с.
11. Криминологія : підручник / за заг. ред. В. В. Черня та О. М. Джужі. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
12. Джужа А. О. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 304 с.
13. Джужа О. М., Карпенко С. М. Криминологічні засади віктимізації та девіктимізації як різновидів профілактичної діяльності. *Право і суспільство*. 2011. № 1. С. 7–11.
14. Албул С. В. Криминологічна характеристика корисливо-насиленницьких злочинів відносно іноземних громадян: автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Одеса, 2005. 18 с.

References

1. Kalinina, A. V. (2014). Vplyv immihratsiinykh protsesiv na stan zlochynnosti v Ukraini na pochatku XXI st. [The impact of immigration processes on the state of crime in Ukraine in the early XXI century]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. № 26. S. 229–238 [in Ukrainian].
2. Analitichna dovidka pro osnovni tendentsii rozvytku bezpekovoї sytuatsii v Ukraini ta stan vykonannya priorytetnykh zavdan tsentralnymy orhanamy vykonavchoї vlady, diialnist yakykh spriamovuietsia i koordynuietsia Ministrom, za 2020 rik [Analytical report on the main trends in the security situation in Ukraine and the state of implementation of priority tasks by the central executive bodies, whose activities are directed and coordinated by the Minister, for 2020]. Kyiv : DNDI MVS Ukrainy. 2020. 74 s. [in Ukrainian].
3. Ofitsiyni vebsait Derzhavnoi mihratsiinoї sluzhby Ukrainy [Official website of the State Migration Service of Ukraine]. URL: <http://dmsu.gov.ua/statistichni-dani/2945-statystyka> (data zvernennia: 01.10.2021) [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy : vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 01.10.2021) [in Ukrainian].
5. Bondarenko, N. V. (2017). Nelehalna mihratsiia: determinanty ta zakhody zapobihannia v Ukraini [Illegal migration: determinants and prevention measures in Ukraine]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys, South Ukrainian Law Journal*. № 3. S. 20–23 [in Ukrainian].
6. Rivman, D. V. (2002). Kriminal'naya viktimologiya : uchebnik [Criminal victimology: a textbook]. SPb. : Piter. 304 s. [in Russian].
7. Vishneveckij, K. V. (2007). Kriminogennaya viktimizaciya social'nyh grupp v sovremennom obshchestve [Criminogenic victimization of social groups in modern society] : avtoref. dis. ... dokt. yurid. nauk : 12.00.08 – ugovnoe pravo i kriminologiya; ugovno-ispolnitel'noe pravo. Moskva : Mosk. un-t MVD Rossii. 44 s. [in Russian].
8. Viktymolohiia [Victimology] : navch. posib. / za zah. red. V. V. Holiny, B. M. Holovkina. Kharkiv : Pravo, 2017. 308 s. [in Ukrainian].
9. Varchuk, T. V., Vishneveckij, K. V. (2009). Viktimologija [Victimology]. Moskva : Zakon i pravo. 191 s. [in Russian].
10. Tuljakov, V. A. (2000). Viktimologiya (social'nye i kriminologicheskie problemy) [Victimology (social and criminological problems)] : monografiya. Odessa. 336 s. [in Russian].
11. Kryminolohiia [Criminology] : pidruchnyk / za zah. red. V. V. Chernieia ta O. M. Dzhuhi. Kyiv : FOP Maslakov, 2020. 612 s. [in Ukrainian].

12. Dzhuzha, A. O. (2016). Osnovni napriamy udoskonalennia viktymologichnoho zapobihannia pravoporushenniam v Ukraini [The main directions of improvement of victimological prevention of offenses in Ukraine] : monohrafiia. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav. 304 s. [in Ukrainian].

13. Dzhuzha, O. M., Karpenko, S. M. (2011). Kryminologichni zasady viktymizatsii ta deviktymizatsii yak riznovydiv profilaktychnoi diialnosti [Criminological principles of victimization and devictimization as types of preventive activities]. *Pravo i suspilstvo*. № 1. S. 7–11 [in Ukrainian].

14. Albul, S. V. (2005). Kryminologichna kharakterystyka koryslyvo-nasylnytskykh zlochyniv vidnosno inozemnykh hromadian [Criminological characteristics of mercenary and violent crimes against foreign nationals] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 – kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo. Odesa. 18 s. [in Ukrainian].

Chkheidze Hela,

Postgraduate Student

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2267-6349>

PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED AGAINST FOREIGNERS AS AN OBJECT OF CRIMINOLOGICAL RESEARCH

The article describes the migration processes that significantly affect crime, outlines the current state and the main trends of this phenomenon; the complex of questions concerning etiological and phenomenological features and regularities of commission of criminal offenses concerning foreigners in Ukraine is considered; study of the nature, tendencies and features of victimization and victimhood of foreigners; prevention of such illegal actions. A set of theoretical and practical issues related to the development of organizational and legal measures to combat crime against foreigners is covered. Foreigners are a specific object for criminological research. They are less likely than nationals to commit crimes, but are more likely to be victims of criminal encroachment. In 70 % of criminal offenses against foreigners there are pronounced victimogenic factors. Considering the peculiarities of the processes of victimization and victimization of foreign citizens in Ukraine, it is worth talking about the existence of a victim-generating multifactorial complex, which determines the specifics of such encroachments, based on the characteristics of victim status at both individual and group levels. The specificity of the process of victimization of foreigners is due to the specifics of its status, which is the most victimized and is characterized mainly by a low level of education; awareness of being abroad or staying illegally in the host country; ignorance of the requirements of the current legislation of the host country; language barrier; low sense of social justice and self-esteem; group and individual conformity in an anonymous way of life; ethnopsychological features; distrust of state bodies; social maladaptation of the individual. Such factors determine the specifics of the process of individual and group victimization. Implementation of scientific and developed methods, the study of victims of crimes and victimological prevention of crimes is, of course, not the only way of practical application of victimological knowledge.

Key words: *foreigner; criminal offense; prevention; victimological prevention measures.*

Надіслано до редколегії 17.11.2021

Рекомендовано до публікації 22.11.2021

РОЗДІЛ V

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК: 343.137.5

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-143-148>

Бабенко Ольга Георгіївна,
доктор філософії за спеціальністю «Право»
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4218-2191>

Репан Микола Іванович
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ, м. Дніпро)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9251-0961>

АНАЛІЗ ПОЛОЖЕНЬ ПРОЄКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ТА ІНШИХ ОСІБ В ІНТЕРЕСАХ ПРАВОСУДДЯ»

Статтю присвячено аналізу проєкту Закону України «Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя». Установлено, що чинне законодавство у сфері забезпечення захисту учасників кримінального судочинства є не реформованим і таким, що втратило ефективність. Констатовано, що учасники кримінального судочинства іноді приховують дійсні дані вчинення злочину, тому що побоюються за своє життя та здоров'я у разі надання викривальних показань, оскільки інститут забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства нині не є дієвим. Виявлено, що Проєкт не передбачає особливостей забезпечення безпеки неповнолітніх учасників кримінального провадження, що суттєво порушує права цієї вразливої категорії осіб. Зроблено висновок, що законопроект потребує вдосконалення та максимального збільшення ефективності та дієвості його норм.

Ключові слова: проєкт; забезпечення безпеки; учасники кримінального судочинства; неповнолітні; законні представники.

Постановка проблеми. Потрапляючи до сфери кримінального судочинства, особа набуває певного процесуального статусу, згідно з яким у неї виникають певні права й обов'язки, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України. Серед значного переліку процесуальних прав учасники кримінального провадження мають право на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла, за наявності відповідних підстав.

Нормативно-правовим актом, який встановлює підстави, умови й порядок застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства є Закон

України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», прийнятий 23.12.1993 р. (далі – Закон) [1].

Прагнення держави до вступу в Європейський Союз вимагає від законотворця вдосконалювати свої напрацювання і надавати їм більш новітнього й актуального стану, ураховуючи міжнародно-правові акти.

У зв'язку з цим народним депутатом України Денисом Монастирським у порядку законодавчої ініціативи було внесено на розгляд Верховної Ради України проєкт Закону України «Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя» (далі – Проєкт). У пояснювальній записці до Проєкту зазначено, що на сьогодні система забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, є застарілою і не забезпечує необхідних умов для належного відправлення правосуддя [2], з чим, безсумнівно, варто погодитися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремими питаннями вдосконалення інституту забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в різний час займалися такі вчені, як В. П. Бахін, В. К. Весельський, В. І. Галаган, Ю. В. Гуцуляк, В. С. Зеленецький, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Новикова, А. М. Орлеан, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, В. М. Тertiшник та ін. Проте, незважаючи на велику кількість наукових праць у цій сфері, законодавство щодо забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства є неефективним та потребує кардинальних змін.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз запропонованого проєкту Закону України «Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя», його узагальнення, визначення недоліків і винайдення шляхів удосконалення для більш ефективного його застосування.

Виклад основного матеріалу. У проєкті Закону України «Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя» зазначено його ціль – удосконалення наявної системи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства й інших осіб в інтересах правосуддя в Україні та узгодження її з міжнародними стандартами й зарубіжними практиками в цій сфері правовідносин.

Чинний Закон навіть після внесення до нього численних змін і доповнень все ж не дає змоги оптимізувати правові, організаційні та технічні заходи під час організації та здійсненні заходів безпеки і позбавити органи, що здійснюють заходи безпеки, невластивих їм функцій [3].

Основною метою Проєкту є встановлення довіри сумлінних громадян до системи забезпечення безпеки під час кримінального судочинства; збільшення ефективності розкриття злочинів та забезпечення належного відправлення правосуддя у кримінальних провадженнях, участь у яких беруть особливо важливі свідки чи інші учасники судочинства. Захист прав осіб-учасників та дотримання їх особистої безпеки зумовлює законодавця вдосконалювати свої напрацювання, беручи приклад з успішних країн Європи.

Можна погодитися з думкою, висловленою в пояснювальній записці до Проєкту, що чинне законодавство не відповідає вимогам сучасності. Слід звернути увагу на рекомендації Комітету міністрів Ради Європи (наприклад, Res (97) 13 та Res (2005) 9), що містять принципи, якими необхідно керуватися під час захисту свідків. Належне їх упровадження на національному рівні є гарантією поєднання ефективного та справедливого судочинства з одночасним убезпеченням свідків та потерпілих від незаконного впливу. Однією з вимог згаданих рекомендацій щодо захисту свідків і потерпілих є створення окремих органів (структур), що повинні мати оперативну автономію і не брати участі в підготовці справи чи розслідуванні (п. 28 Рекомендацій Res (2005) 9) [3].

Позитивним є запропоноване в Проєкті створення нового спеціального уповноваженого органу – Національного агентства з питань забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, оскільки у разі виникнення високого рівня загрози певним учасникам кримінального провадження їх права та свободи, життя і здоров'я повинно бути збережено.

Наприклад, у Сполучених Штатах Америки в рамках програми WITSEC відповідні заходи покладені на Службу судових приставів, у Німеччині цим займається спеціальний підрозділ кримінальної поліції. В Австрії, Словаччині та Великобританії захист свідків забезпечується поліцією, у Нідерландах програма діє в межах виконавчої та судової влади [3].

Створення окремого органу із забезпечення безпеки людей стане досить ефективним, адже його діяльність буде направленою виключно на захист учасників кримінального процесу та не відволікатиме його працівників на дотримання строків розслідування, збирання доказів тощо.

У ч. 2 ст. 2 Проєкту вказано, що «при прийнятті рішення про застосування заходів забезпечення безпеки в обов'язковому порядку має враховуватися тяжкість злочину, значущість внеску відповідного учасника кримінального судочинства у належне відправлення правосуддя та характер і ступінь загрози». Варто зазначити, що, зважаючи на лише перелічені критерії для прийняття рішення щодо застосування заходів забезпечення безпеки, законотворець не звернув уваги на особистість суб'єкта вчинення злочину. Оскільки загроза життю та здоров'ю учасникам кримінального судочинства (наприклад, свідкам, потерпілим) може надходити безпосередньо від особи, яка вчинила злочин, потрібно враховувати саме цей параметр оцінювання небезпечності.

Отже, пропонуємо частину 2 статті 2 Проєкту викласти в такій редакції: «Під час прийняття рішення про застосування заходів забезпечення безпеки в обов'язковому порядку має враховуватися тяжкість злочину, особистість суб'єкта вчинення злочину, значущість внеску відповідного учасника кримінального судочинства в належне відправлення правосуддя та характер і ступінь загрози».

У розділі 2 «Особи, які підлягають захисту, та особи, взяті під захист, органи, що уповноважені забезпечувати безпеку, їх права та обов'язки» Проєкту надано перелік осіб, які мають право на застосування заходів забезпечення безпеки. Однак у Проєкті не звернено увагу на таку специфічну категорію осіб, як неповнолітні. Оскільки міжнародна спільнота спрямована на забезпечення додатковими гарантіями захисту прав і свобод та намагається дотримуватися міжнародних стандартів у цій сфері, варто наголосити на концепції забезпечення «найкращих інтересів дитини».

Так, у Декларації прав дитини, прийнятій 20 листопада 1959 року Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, закріплено принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини та враховано, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони й піклування, зокрема належного правового захисту до й після народження [4].

Зважаючи на перелік осіб, що мають право на застосування заходів забезпечення безпеки, запропонований у ч. 1 ст. 6 Проєкту, можна розуміти, що нормотворець передбачив можливість взяття під захист неповнолітнього в тому чи іншому статусі [5], але, на жаль, залишив поза увагою їх батьків та законних представників.

Аналізуючи пункти 1 та 2 статті 3 Конвенції про права дитини, потрібно зауважити, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, чи здійснюються вони державними або приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, приділено увагу насамперед якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Зокрема, дитині має бути надано такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, зважаючи на права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, із цією метою живають всіх відповідних законодавчих й адміністративних заходів [6].

З огляду на зазначене та враховуючи концепцію «найкращих інтересів дитини», убачаємо доцільним розширити перелік осіб, які підлягають захисту, та доповнити ч. 1 ст. 6 Проекту таким змістом: «8) законний представник неповнолітньої, недієздатної чи обмежено дієздатної особи».

Розглядаючи статтю 4 Проекту, варто акцентувати на запропонованих правах осіб, узятих під захист. Указаний перелік прав стосується більшою мірою лише їх реалізації під час застосування Закону. Навіть зазначене в п. 6 цієї статті «звертатися із заявою про застосування заходів соціально-правового характеру» [5] є не категоричним правом, тобто дитина або «має право звернутися із заявою», або може не скористатися таким правом з тих чи інших обставин.

Комітет ООН із прав дитини принцип «найкращих інтересів дитини» роз'яснює в Зауваженні загального порядку № 14 (2013) «Про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів» [7].

Інтереси дитини в контексті Проекту, крім запропонованих прав, варто розуміти як:

- роботу з психологом (оскільки безпосередня участь у кримінальному судочинстві та застосування Закону вже є стресом для такої вразливої категорії, як неповнолітні);
- дистанційну або очну освіту (право, гарантоване не лише Конституцією України, а й багатьма іншими міжнародно-правовими актами);
- забезпечення перебування неповнолітнього під захистом у найбільш звичних для нього умовах, оскільки будь-яка серйозна зміна навколишньої обстановки та середовища є психологічно важкою для неповнолітніх.

З огляду на це пропонуємо доповнити статтю 4 Проекту таким змістом: «8) на інші додаткові гарантії захисту прав, якщо особа, що береться під захист, не досягла повноліття, зокрема роботу з психологом, дистанційну освіту, забезпечення перебування неповнолітнього під захистом у найбільш звичних для них умов».

Відповідно до пункту 3 статті 10 Проекту одним із спеціальних заходів забезпечення безпеки є «забезпечення фізичної безпеки особи» [5].

У контексті Проекту поняття «забезпечення фізичної безпеки особи» стосується і неповнолітнього. З урахуванням концепції забезпечення «найкращих інтересів дитини» варто доповнити пункт 3 статті 10 Проекту словами «у тому числі законного представника неповнолітнього, недієздатної чи обмежено дієздатної особи». Оскільки законні представники неповнолітнього майже постійно повинні перебувати поруч з дітьми, які без них є вразливими та незахищеними, слід брати під захист і їх. Зважаючи на те, що насамперед батьки несуть відповідальність за безпеку та життя своїх дітей, пропозиція забезпечувати фізичною безпекою саме законних представників неповнолітнього є актуальною та такою, що наділяє цю специфічну категорію осіб додатковими гарантіями захисту прав.

Таке ж саме обґрунтування можна застосувати до пункту 6 статті 10 Проекту. З огляду на те, що переселення неповнолітнього, якого взято під захист, без законного представника буде психічно важким, тому необхідно дотриматися принципу «найкращих інтересів дитини» та не розлучати дітей із батьками.

У пункті 7 статті 10 Проекту зазначено, що спеціальним заходом забезпечення безпеки є зміна зовнішності [5].

Не оминаючи участі в кримінальному судочинстві такої специфічної категорії, як неповнолітні, варто зауважити, що цей захід безпеки не повинен застосовуватися до осіб, які не досягли 16-річного віку, адже неповнолітні через несформовану психіку, відсутність життєвого досвіду без допомоги посередників не можуть правильно розуміти всіх правових наслідків того, що відбувається під час кримінального судочинства. Тому запропонований законотворцем захід безпеки «зміна зовнішності» не припустимий для такої специфічної категорії, як неповнолітні.

Тож пропонуємо пункт 7 статті 10 Проекту викласти в такій редакції: «7) зміна зовнішності, окрім осіб, які не досягли віку 16 років».

На цій підставі варто внести забороняючу норму до статті 17 Проекту та додати абзац другий такого змісту: «Зміна зовнішності забороняється щодо осіб, які не досягли віку 16 років».

Висновки. За результатами розгляду та аналізу проекту Закону України «Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя» можна зробити висновок, що законотворець намагається рівнятися на сучасні та цивілізовані країни Європи. Однак ментальність українського народу дещо інша, ніж у Європі, тому наші громадяни, які стали учасниками кримінального процесу, щодо яких виникає необхідність забезпечення їх безпеки, потребують не лише додаткового захисту, а й ефективної процедури його реалізації. Проект однозначно вимагає вдосконалення певних норм, особливо щодо забезпечення безпеки дітей, які стали учасниками кримінального судочинства. Запропоновані нами зміни та доповнення до досліджуваного Проекту стануть підґрунтям для дотримання прав людини, зокрема неповнолітніх, та наближення національного законодавства до європейського рівня.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі визначено дослідження шляхів підвищення ефективності законодавства, що регулює забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Список використаних джерел

1. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (дата звернення: 07.10.2021).
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя» / Монастирський Д. та ін. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72472 (дата звернення: 07.10.2021).
3. Висновок на проєкт Закону України № 5751 від 12.07.2021 «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ХН6ІХ00А?an=3> (дата звернення: 07.10.2021).
4. Декларація прав дитини від 20.11.1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 07.10.2021).
5. Проект Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» № 5751 від 12.07.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72472 (дата звернення: 07.10.2021).
6. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 07.10.2021).
7. Комитет по правам ребенка. Замечание общего порядка № 14 (2013) о праве ребенка на уделение первоочередного внимания наилучшему обеспечению его интересов (пункт 1 статьи 3). 29 May 2013. URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhsqIkirKQZLK2M58RF%2F5F0vEAXPu5AtSWvliDPBvwUDNU%2BXzNo%2BP87FA3t6o0hLTWqi3zDRy4oCA3DO7%2FTNxH70da0GupUJShCbh9%2FH1atuIz> (дата звернення: 07.10.2021).

References

1. Pro zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi [On ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings]: Zakon Ukrainy vid 23.12.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
2. Poiasnivualna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro zabezpechennia bezpeky uchasnykh kryminalnoho sudochynstva ta inshykh osib v interesakh pravosuddia» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On ensuring the safety of participants in criminal proceedings and other persons in the interests of justice"] / Monastyrskiy D. ta in. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72472 (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
3. Vysnovok na proekt Zakonu Ukrainy № 5751 vid 12.07.2021 "Pro zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi" [Opinion on the draft Law of Ukraine № 5751 of 12.07.2021]

"On ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings"]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/XH6IX00A?an=3> (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].

4. Deklaratsiia prav dytyny vid 20.11.1959 [Declaration of the Rights of the Child dated November 20, 1959]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].

5. Proekt Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi" № 5751 vid 12.07.2021 [Draft Law of Ukraine "On Ensuring the Security of Persons Participating in Criminal Proceedings" № 5751 of July 12, 2021]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72472 (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].

6. Konventsiiia pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 roku [Convention on the Rights of the Child of 20 November 1989]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].

7. Komitet po pravam rebenka. Zamechanie obshchego poryadka № 14 (2013) o prave rebenka na udelenie pervoocherednogo vnimaniya nailuchshemu obespecheniyu ego interesov (punkt 1 stat'i 3). 29 May 2013 [Committee on the Rights of the Child. General comment No. 14 (2013) on the child's right to the best interests of the child (art. 3, paragraph 1). May 29, 2013]. URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhsqIkirKQZLK2M58RF%2F5F0vEAXPu5AtSWvliDPBvwUDNU%2BXzNo%2BP87FA3t6o0hLTWqi3zDRy4oCA3DO7%2FTHxE70da0GupUJShCbh9%2FH1atuIz> (data zvernennia: 07.10.2021) [in Russian].

Babenko Olha,

Doctor of Philosophy in Law

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4218-2191>

Repan Mykola

(Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9251-0961>

ANALYSIS OF THE PROVISIONS OF THE DRAFT LAW OF UKRAINE "ON ENSURING THE SECURITY OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL JUDICIARY AND OTHER PERSONS IN THE INTEREST OF JUSTICE"

The article is devoted to the analysis of the Draft Law "On Ensuring the Safety of Participants in Criminal Proceedings and Other Persons in the Interests of Justice". The system of current legislation in the field of security of persons involved in criminal proceedings is outdated and does not provide the necessary conditions for the proper administration of justice. It is established that the current legislation in the field of protection of participants in criminal proceedings is unreformed, has many gaps and is ineffective. It was stated that participants in criminal proceedings (witnesses and victims) who are in real danger often refuse to testify and cooperate with the investigator, as they believe that the state cannot protect them from the unlawful influence of persons involved in criminal proceedings. As a result of the refusal of witnesses and victims to testify and cooperate with the investigation, the perpetrators remain unpunished. On the positive side of the draft law is the proposal to establish a new specially authorized body - the National Agency for Security of Criminal Proceedings, as in the event of a high level of threat to certain participants in criminal proceedings, their rights and freedoms, life and health must be preserved. It was found that the Draft Law does not provide for the specifics of ensuring the safety of juvenile participants in criminal proceedings, which significantly violates the rights of this vulnerable category of persons. Based on the understanding of the list of persons entitled to the application of security measures proposed in Part 1 of Art. 6 of the draft Law, it can be understood that the legislator provided for the possibility of taking under the protection of a minor, in one form or another, but unfortunately bypassed the attention of their parents and legal representatives. In view of the above and taking into account the concept of "best interests of the child", it is proposed to expand the list of persons subject to protection and add a legal representative of a minor. There have also been a number of other proposals to improve the situation of juveniles who are being protected by the state for giving incriminating testimony. It is concluded that the bill needs to improve and maximize its efficiency and effectiveness of its rules.

Key words: Draft; security; participants of criminal proceedings; minors; legal representatives.

Надіслано до редколегії 17.11.2021
Рекомендовано до публікації 22.11.2021

УДК: 343.148

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-149-156>

Комісарова Анжела Дмитрівна,
старший судовий експерт
сектору товарознавчих та гемологічних досліджень
(Рівненський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Рівне)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9378-7812>

Печорін Павло Миколайович,
завідувач сектору досліджень зброї
відділу криміналістичних видів досліджень
(Рівненський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Рівне)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7191-9255>

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТОСТІ ВОГНЕПАЛЬНОЇ СТРІЛЕЦЬКОЇ ЗБРОЇ

Статтю присвячено дослідженню питань проведення комплексної судово-товарознавчої і судово-балістичної експертизи вогнепальної стрілецької зброї асортименту спеціалізованої роздрібною торговельною мережі. Розглянуто особливості дослідження цих об'єктів, схематично зображено етапи та послідовність комплексного дослідження зброї. Виокремлено загальні криміналістичні ознаки належності об'єкта до вогнепальної зброї, конструктивні ознаки й ознаки, що характеризують стан об'єкта та спосіб його виготовлення. Звернуто увагу на проблемні питання дослідження вогнепальної зброї, наведено приклади з практики. Викладено алгоритм проведення етапу судово-товарознавчого дослідження щодо оцінки споживчих властивостей зброї; з'ясовано доцільність використання окремих загальноприйнятих у судовому товарознавстві методичних підходів і методів установа ринкової вартості зброї. Обґрунтовано необхідність застосування витратного та порівняльного методичного підходів під час проведення товарознавчого етапу дослідження з визначення вартості об'єктів дослідження.

Ключові слова: вогнепальна зброя; товарознавче дослідження; ринкова вартість.

Постановка проблеми. Перебіг останніх подій на території України, зокрема початок бойових дій на Сході України, суттєво вплинув на збільшення кількості зброї в населення. За інформацією Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України), на сьогодні громадяни легально володіють вогнепальною зброєю в загальній кількості близько 1,3 млн одиниць, тому не дивно, що серед скоєних злочинів усе частіше реєструють крадіжки такого майна, як зброя.

Потреба громадян у задоволенні своїх інтересів, пов'язаних із володінням вогнепальною зброєю, наприклад самозахист, захист членів родини і майна, зайняття спортом і полюванням, з одного боку, та необхідність підвищення ефективності боротьби з незаконним обігом зброї, з іншого боку, вимагають особливого правового регулювання обігу цивільної зброї.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан досліджень у галузі кримінального права та криминології свідчить про зацікавленість учених цією

проблематикою. Підґрунтям статті слугували праці таких вітчизняних науковців, як А. Загорулько, Ф. Кіріленко, Ю. Коптева, А. Лозовий, О. Троцак, Н. Ченшова та ін., предметом дослідження яких є зброя та її особливості. Водночас, незважаючи на певні напрацювання та наявний потенціал досліджень, указана проблематика залишається і досі актуальною та недостатньо вивченою в Україні.

Метою статті є висвітлення сучасних можливостей та особливостей комплексного дослідження вогнепальної стрілецької зброї у криміналістичному та товарознавчому аспектах.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що станом на 2021 рік Україна залишається єдиною державою в Європі, яка не має власного закону, що регулював би обіг цивільної вогнепальної зброї. Це зовсім не означає, що зброя є недоступною для громадян і в пересічній особи немає можливості придбати зброю, наприклад, для полювання. Порядок придбання та реєстрації зброї визначено Інструкцією про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затвердженою наказом МВС України від 21.08.1998 р. № 622 [4], згідно з якою вогнепальна зброя – зброя, яка призначена для ураження цілей снарядами, що одержують спрямований рух у стволі (за допомогою сили тиску газів, які утворюються в результаті згоряння металевих зарядів) та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі, що знаходиться на визначеній відстані.

Під час розслідування і судового розгляду справ про розкрадання зброї та патронів процес доказування пов'язаний з установленням розміру збитку, спричиненого злочином. Визначення ринкової вартості таких об'єктів злочинних посягань, як зброя та патрони, продаж яких дозволено в роздрібній мережі України, належить до компетенції судових експертів-товарознавців.

Для правильної організації дослідження, досягнення поставленої мети та одержання об'єктивного, компетентного, незалежного висновку розроблено порядок дій експерта-товарознавця під час визначення вартості зброї.

Дослідження споживчих властивостей наданих для дослідження зброї і патронів доцільно розподілити за двома напрямками:

- комплексні товарознавчі та балістичні дослідження (за наявності об'єктів дослідження);
- товарознавчі дослідження (у разі відсутності об'єктів дослідження).

Послідовність проведення комплексних судово-товарознавчих і судово-балістичних експертиз зображено на рис. 1.

Підготовчий етап проводиться спільно експертами-товарознавцями та балістиками. На цьому етапі вивчаються обставини справи, запитання, поставлені перед експертами, здійснюється загальний огляд упаковки об'єктів досліджень та фіксується їх зовнішній вигляд.

Етап балістичних досліджень проводиться самостійно експертами-балістиками. Об'єктами судово-балістичних експертиз є, як правило, стрілецька вогнепальна зброя і конструктивно подібні до неї вироби, зброя промислового виробництва, подібна за зовнішнім виглядом чи окремими конструктивними елементами до вогнепальної зброї, але така, що має інші принципи ураження цілі та (або) джерела енергії (пневматична, газова та

ін.); у тому числі й об'єкти з внесеними саморобним способом конструктивними змінами; боєприпаси вогнепальної стрілецької зброї.

Рис. 1. Етапи проведення комплексного дослідження зброї

Належність об'єкта до вогнепальної зброї визначається за наявністю в нього сукупності таких загальних криміналістичних ознак:

- призначення для ураження цілей на відстані снарядами, що одержують направлений рух завдяки енергії згоряння металевих зарядів, за відсутності прямого господарсько-побутового, виробничого, спеціального призначення;
- придатність для неодноразового ураження цілей.

Призначення для ураження цілей визначається за наявністю в об'єкта сукупності конструктивних ознак, характерних для певного типу, виду, моделі чи зразка вогнепальної зброї.

Придатність для ураження цілей у разі можливого неодноразового використання об'єкта визначається за наявністю:

- конструктивної можливості проведення пострілів із забезпеченням снарядом енергетичних характеристик, достатніх для ураження цілі;
- надійності конструкції: придатності її для неодноразового проведення пострілів без руйнування (ушкодження) конструкції [3].

Конструктивні ознаки матеріальної частини вогнепальної зброї характеризують її цільове призначення, їх можна поділити на основні й додаткові. До основних конструктивних ознак відносять наявність:

- вузла, що складається з камери для розміщення патрона (патронника) чи металевго заряду зі снарядом (зарядна камера) і направляючої частини, призначеної для розгону снаряда й надання йому направленою руху;
- пристрою запирання каналу ствола; може бути конструктивно не відокремленим елементом конструкції ствола;
- пристрою запалення металевго заряду.

Об'єкти, у яких відсутня хоча б одна з цих ознак, до вогнепальної зброї не належать (рис. 2; 3) [3].

Рис. 2. Автомат конструкції Калашникова зі складним прикладом укорочений «АКС-74У» калібру 5,45х39 мм

Рис. 3. Складові частини автомата конструкції Калашникова зі складним прикладом укороченого «АКС-74У» калібру 5,45х39 мм

До додаткових конструктивних ознак відносять наявність спускового, ударного механізмів, механізму запирання каналу ствола, прицільного пристрою, пристрою для утримання і керування та низки інших механізмів, пристроїв і вузлів, що підвищують ефективність застосування вогнепальної зброї, а також указують на її призначення.

Надійність конструкції об'єкта характеризується можливістю здійснення з нього неодноразових (більше одного) пострілів без руйнування конструкції або її ушкодження, що завадило б подальшому проведенню пострілів [3].

У ході проведення дослідження зброї в обов'язковому порядку здійснюється попередня оцінка конструктивних ознак наданого об'єкта. У разі наявності ознак, характерних для вогнепальної зброї, встановлюється, чи не заряджений об'єкт та чи не перебуває на бойовому взводі пристрій запалення металюного заряду.

Виявлення та вивчення ознак, що характеризують конструкцію, стан об'єкта та спосіб його виготовлення, полягає у:

- фіксації зовнішнього вигляду об'єкта;
- визначенні загальних конструктивних, розмірних та вагових характеристик об'єкта, конструктивних і розмірних характеристик його деталей, частин і механізмів (вузлів);
- встановленні калібру, типу, зразка патронів (штатних, саморобних, перероблених) або елементів заряджання, які можуть використовуватися для проведення пострілів із досліджуваного об'єкта;
- встановленні принципу роботи механізмів (вузлів) об'єкта;
- встановленні правильності взаємодії деталей, частин і механізмів (вузлів) об'єкта, їх комплектності та стану (знос, поломки, корозія та ін.);
- виявленні (за їх наявності) та вивченні маркувальних, номерних та інших виробничих й експлуатаційних позначок і клейм;
- визначенні способу виготовлення об'єкта [3].

Визначення способу виготовлення об'єкта здійснюється з огляду на особливості його конструкції, обробки деталей, способів з'єднання деталей і механізмів, матеріалів, використаних для їх виготовлення, а також наявності й змісту маркувальних, номерних та інших виробничих й експлуатаційних позначок і клейм.

Установлені конструктивні ознаки об'єкта порівнюються методом зіставлення з довідковими даними різних зразків вогнепальної зброї та конструктивно подібних до неї виробів, а також зі зразками натурних криміналістичних колекцій зброї. У разі збігу конструктивних ознак об'єкта з ознаками вогнепальної зброї промислового або кустарного виробництва визначається тип, модель (зразок), основні дані виробника (країна, фірма і т. д.) досліджуваного зразка [3].

Отже, отримавши всі необхідні вихідні дані в результаті балістичного дослідження, експерт-товарознавець переходить безпосередньо до визначення ринкової вартості об'єкта дослідження.

Етап товарознавчих досліджень. На цьому етапі вирішується питання оцінки вартості зброї і патронів на підставі врахування попередніх балістичних досліджень: вивчаються товарні характеристики зброї і патронів за результатами балістичних досліджень, визначається відсоток втрати споживчих властивостей зброї і патронів, проводиться маркетингове дослідження з метою визначення ринкової вартості чи неринкових видів вартості зброї і патронів. Основними методичними підходами щодо визначення вартості таких об'єктів є порівняльний і витратний [1].

Загалом процес визначення вартості виробів регламентовано, зокрема Законом України від 12.07.2001 № 2658–III «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [5] та Національним стандартом № 1 [9].

Ринкова вартість – вартість, за яку можливе відчуження об'єкта оцінки на ринку подібного майна на дату оцінки за угодою, укладеною між покупцем та продавцем, після проведення відповідного маркетингу за умови, що кожна із сторін діяла із знанням справи, розсудливо і без примусу [6].

Порівняльний методичний підхід доцільно застосовувати, коли вторинний ринок купівлі-продажу досліджуваного об'єкта досить розвинений та наявна достатня кількість достовірної інформації щодо цін пропозицій на аналогічне / подібне майно; витратний

методичний підхід – коли ринок купівлі-продажу вказаних об'єктів, що були у використанні, суттєво обмежений, аналогів досліджуваного майна на вторинному ринку теж немає, що заперечує можливість застосування порівняльного методичного підходу, проте можливо визначити вартість відтворення (заміщення) об'єкта оцінки аналогічним об'єктом. Однак необхідно зазначити, що результат, отриманий із використанням порівняльного методичного підходу, відображає найбільш вірогідну ціну об'єкта дослідження.

Витратний підхід передбачає визначення поточної вартості витрат на відтворення або заміщення об'єкта оцінки з подальшим коригуванням. Основними методами витратного підходу є метод прямого відтворення та метод заміщення. Під час застосування методу прямого відтворення або методу заміщення використовуються вихідні дані про об'єкт оцінки, інформація про відтворення або заміщення об'єкта оцінки чи подібного майна в сучасних цінах або середньостатистичні показники, які узагальнюють умови його відтворення або заміщення в сучасних цінах. Із використанням витратного підходу визначається ринкова вартість майна.

Як свідчать результати експертної практики, під час вирішення питань стосовно оцінки вартості зброї, цей підхід використовується у таких випадках:

– у разі визначення ринкової вартості наданої для дослідження зброї, що була у використанні, модель якої після проведення адекватного маркетингу прийнята такою, що користується попитом та пропонуванням на первинному ринку;

– під час визначення ринкової вартості наданої для дослідження некомплектної зброї, нової чи після використання, модель якої в ході проведення адекватного маркетингу прийнята такою, що користується попитом та пропонуванням на первинному та вторинному ринках і до якої на ринку сформувалися ціни на послуги з відновлювання та ремонту;

– у разі визначення ринкової вартості не наданої для дослідження зброї, що була у використанні, яка після проведення адекватного маркетингу є такою, що користується попитом та пропонуванням на первинному ринку та до якої надані вихідні дані про терміни використання, комплектність та технічний стан.

У ході проведення товарознавчих експертиз із визначення зносу наданих для дослідження об'єктів обов'язково необхідно враховувати результати балістичних досліджень із визначення технічного стану зброї та наявності в неї дефектів із ступенем їх виразності.

Методика вивчення цінового і довідкового матеріалу визначається самим експертом (реальні ціни відомих угод купівлі-продажу, ціни пропозицій (оферт), отримані в результаті письмових чи усних запитів, ціни аукціонів, аналіз бізнес-інформації, порівняння цін у каталогах, калькуляція підприємств-виробників, інформація з інтернет-мережі тощо) [7].

Етап оформлення експертного висновку. На підставі проведених досліджень експертами-товарознавцями та експертами-балістичними формується висновок про встановлену вартість зброї. Варто зазначити, що у випадку, якщо експертами-балістичними встановлено факт переробки зброї зі зміною її функціонального призначення або виготовлення її саморобним (кустарним) способом, надається висновок про неможливість визначення ринкової вартості такої зброї.

Висновки. Отже, об'єктивність та повнота експертного дослідження безпосередньо залежить від досконало проведеного етапу балістичного та товарознавчого дослідження і доступної цінової інформації. Під час здійснення цих видів експертиз експерт повинен чітко дотримуватися алгоритму дослідження даних об'єктів, орієнтуватися у змінах, які вносяться до різних нормативних документів, що стосуються зброї.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальна оцінка майна і майнових прав»: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440.
2. Методика визначення вартості майна. Харківський НДІСЕ, 2004 (реєстраційний код 12.1.15, зазначений у реєстрі методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України).
3. Гамов Д. Ю. Методика встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів). К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2012. 34 с.
4. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 р. № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98/paran65> (дата звернення: 27.08.2021).
5. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України станом на 03.10.2019 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> (дата звернення: 27.08.2021).
6. Загальні засади оцінки майна і майнових прав : Національний стандарт № 1, чинний від 2015-04-15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF> (дата звернення: 27.08.2021).
7. Загальний підхід до експертної оцінки машин і устаткування при проведенні судово-товарознавчих експертиз / М. Башкатова, В. Верестун, В. Скороход. К. : Донецький НДІСЕ, 2003. 82 с.

References

1. Pro zatverdzhennia Natsionalnoho standartu № 1 «Zahalna otsinka maina i mainovykh prav» : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the National Standard № 1 "General assessment of property and property rights" : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 10.09.2003 № 1440 [in Ukrainian].
2. Metodyka vyznachennia vartosti maina [Methods of determining the value of property]. Kharkivskiy NDISE, 2004 (reiestratsiinyi kod 12.1.15, zaznachenyi u reiestri metodyk provedennia sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytzii Ukrainy) [in Ukrainian].
3. Hamov, D. Yu. (2012). Metodyka vstanovlennia nalezhnosti obiekta do vohnepalnoi zbroi ta yoho prydatnosti do strilby (provedennia postriliv) [Method of establishing the object's belonging to a firearm and its suitability for firing (shooting)]. K. : DNDEKTS MVS Ukrainy. 34 s. [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Instruktсии pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatychnoi, kholodnoi i okholoshchenoi zbroi, prystroiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhennykh humovymy chy analogichnymy za svoimy vlastyvostiamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta patroniv do nykh, a takozh boieprypasiv do zbroi, osnovnykh chastyn zbroi ta vybukhovyykh materialiv [On approval of the Instruction on the procedure for manufacture, purchase, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, melee and melee weapons, devices of domestic production for firing cartridges equipped with rubber or similar non-lethal metal projectiles, and cartridges to them, as well as ammunition for weapons, main parts of weapons and explosives] : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 21.08.1998 r. № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98/paran65> (data zvernennia: 27.08.2021) [in Ukrainian].
5. Pro otsinku maina, mainovykh prav ta profesiinu otsinochnu diialnist v Ukraini : Zakon Ukrainy stanom na 03.10.2019 r. [On property valuation, property rights and professional valuation activities in Ukraine : Law of Ukraine as of October 3, 2019]. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> (data zvernennia: 27.08.2021) [in Ukrainian].
6. Zahalni zasady otsinky maina i mainovykh prav : Natsionalnyi standart № 1, chynnyi vid 2015-04-15 [General principles of property valuation and property rights : National Standard № 1 from 2015-04-15]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF> (data zvernennia: 27.08.2021) [in Ukrainian].
7. Zahalnyi pidkhid do ekspertnoi otsinky mashyn i ustatkuvannia pry provedenni sudovotovaroznavchykh ekspertyz [The general approach to an expert assessment of cars and the equipment at carrying out forensic commodity examinations] / M. Bashkatova, V. Verestun, V. Skorokhod. K. : Donetskiy NDISE, 2003. 82 s. [in Ukrainian].

Komisarova Angela,

Senior judicial expert to the sector
of commodity expert and gemology researches
(Rivne Scientific Research Forensic Center, MIA of Ukraine, Rivne)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9378-7812>

Pechorin Pavlo,

Manager to the sector of researches of weapon
of department of criminalistics types of researches
(Rivne Scientific Research Forensic Center, MIA of Ukraine, Rivne)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7191-9255>

FEATURES OF DETERMINATION OF COST OF RIFLE SHOOTING-IRON

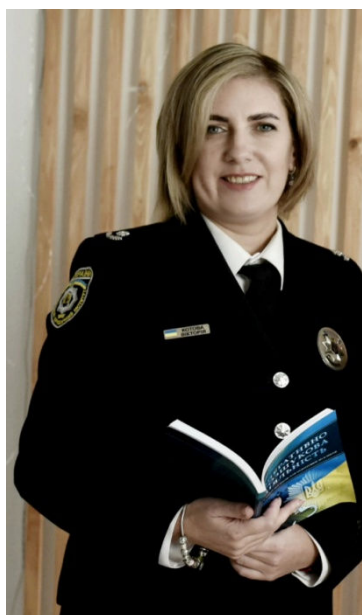
The article is devoted to the study of the issues of conducting a complex forensic commodity and forensic ballistic examination of small arms firearms of the range of specialized retail trade network. Attention is paid to the importance of providing a judicial opinion on a comprehensive investigation to determine the amount of damage caused by the crime, which will be used by pre-trial and judicial investigation authorities as a source of evidence in criminal, civil, commercial and administrative cases. The problem faced by commodity experts in the study of firearms and determining their value has been studied. Features of research of these objects are considered, the stages and sequence of complex research of the weapon are schematically represented. In particular, the ballistic stage of the study is described in detail. Forensic signs of belonging of the object to the firearm, constructive signs and the signs characterizing a condition of object and a way of its manufacturing that allows to reveal separate individual signs of the small arms and to carry out its exact identification are resulted. The problematic issues of ballistic research of firearms are illustrated by practical examples. The algorithm of carrying out of a stage of forensic research on an estimation of consumer properties of the weapon is stated; the expediency of using certain methodological approaches and methods of establishing the market value of weapons generally accepted in forensic science has been determined. The expediency of applying costly and comparative methodological approaches during the commodity research stage to determine the value of research objects is substantiated. Describes the feasibility of using a comparative methodological approach, when the secondary market for the sale of the object under study is quite developed and there is sufficient reliable information on the prices of offers for similar property; costly methodological approach - when the market of purchase and sale of these objects in use is significantly limited, there are no analogues of the investigated property in the secondary market, which denies the possibility of applying a comparative methodological approach, but it is possible to determine the cost of reproduction (replacement) estimates by a similar object.

Key words: shooting-iron; commodity expert research; market value.

Надіслано до редколегії 27.09.2021
Рекомендовано до публікації 04.10.2021

УДК: 343.13

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-157-163>

Котова Вікторія Валеріївна,

кандидат юридичних наук

(Донецький державний університет

внутрішніх справ, м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2046-2635>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ СПЕЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

У статті визначено дефініцію ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи, та окреслено основні напрями підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання, зокрема такі: поліпшення правил застосування заходів забезпечення безпеки; удосконалення змісту підстав та процесуального порядку забезпечення безпеки; скорочення часових меж застосування заходів забезпечення безпеки; розширення видів заходів безпеки; покращення фінансування та матеріально-технічного забезпечення заходів безпеки.

***Ключові слова:** безпека; забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства; особа, яка виконує спеціальне завдання; свідок; негласні слідчі (розшукові) дії; заходи забезпечення безпеки; ефективність.*

Постановка проблеми. Передбачені законодавством заходи забезпечення безпеки щодо учасників кримінального судочинства вживають для того, щоб досягти мети – попередити або припинити протиправні посягання стосовно осіб, які перебувають під захистом. А це означає, що такі заходи мають бути ефективними. Інститут забезпечення безпеки особи, яка виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, покликаний захистити цих осіб, оскільки їм може загрожувати небезпека під час кримінального процесу, а в більшості випадків – і після його закінчення.

Тому є доцільним, перш ніж визначити напрями підвищення ефективності забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, з'ясувати дефініцію ефективності забезпечення безпеки та основні напрями її підвищення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти забезпечення безпеки осіб у кримінальному провадженні досліджували такі науковці: О. М. Бандурка, В. І. Галаган, О. О. Гриньків, О. Ю. Єпіхін, Є. В. Жаріков, О. О. Зайцев, В. С. Зеленецький, Б. М. Качмар, М. В. Куркін, О. В. Левченко, А. О. Ляш, В. І. Маринів, А. М. Орлеан, М. В. Новікова, С. М. Пашков, Т. І. Панасюк, Н. В. Пелипенко, М. А. Погорецький, П. В. Серебрянський, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, А. А. Юнусов та інші. До того ж учені розглядали лише загальні питання забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. На жаль, дослідженню гарантій безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, науковці не приділяли достатньої уваги.

Виклад основного матеріалу. У словнику української мови термін «ефективність» (з лат. *effertus* – «результат») визначається як «наслідок чого-небудь», складовими якого є доцільність (відповідність діяльності поставленій меті), раціональність (розсудливість у використанні наявних сил і засобів) та продуктивність (досягнення бажаного результату);

ефективний, тобто такий, який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект [1, с. 492].

П. М. Рабінович помічає, що загальна ефективність правового впорядкування забезпечується ефективністю: а) самого нормативно-правового акта; б) процедурно-процесуального механізму застосування нормативно-правового акта; в) діяльності щодо використання та реалізації нормативно-правового акта. Таким чином, в одних випадках ефективність норми забезпечується лише за рахунок її власної дії, в інших – у результаті дії системи «норма плюс її застосування» [2, с. 158].

Одним із факторів зниження активності громадян у сприянні кримінальному судочинству, на наше переконання, є нівелювання соціального престижу надання органам дізнання, досудового слідства та суду потрібної та об'єктивної інформації щодо вчинення злочинів й інших правопорушень. Побойуючись помсти з боку представників злочинного середовища, громадяни не вірять у спроможність відповідних органів захистити їх від протиправних посягань і, як наслідок, уникають співпраці з органами, наділеними повноваженнями з протидії злочинності.

П. М. Рабінович розрізняє юридичну та загальну ефективність правового регулювання [2, с. 150–151].

Про юридичну ефективність ідеться, коли в результаті прийняття нормативно-правового акта настають саме юридичні наслідки, що пов'язані із внесенням змін до правового становища окремого суб'єкта чи групи осіб. Загальна ефективність передбачає реальні зміни в різних сферах суспільних відносин, які відбуваються в результаті впровадження нормативно-правового акта в практичну діяльність.

Проведене нами опитування серед працівників слідчих та оперативних підрозділів з теорії та практики застосування норм, що належать до інституту забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, доводить той факт, що більшість осіб відмовляються від заходів забезпечення безпеки, мотивуючи це недовірою до правоохоронних органів.

Зневіра з боку осіб, що виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, які під впливом страху погоджуються давати свідчення, але з обов'язковим застосуванням такого заходу безпеки, як гарантування конфіденційності відомостей про особу. На практиці це відбувається шляхом заміни прізвища, імені та імені по батькові. За таких обставин потрібно змінювати й місце проживання та інші дані про особу, що унеможливають її ідентифікацію. Однак це часто ігнорується з боку працівників правоохоронних органів або проявляється у вигляді недбалості. Тим самим створюється загроза для життя і здоров'я особи, узятої під захист.

Слушною є думка про правомірність напрямів підвищення ефективності забезпечення безпеки як суб'єктам кримінального процесу загалом, так і особі, що виконує спеціальне завдання. Зокрема, В. С. Зеленецький і М. В. Куркін вважають, що до чинників, які зумовлюють ефективність використання тактичних прийомів реалізації заходів безпеки стосовно осіб, які підлягають захисту, належать:

а) функціональна підготовленість оперативних працівників для розробки ефективних тактичних прийомів оптимального застосування заходів забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу;

б) ситуативний підхід до опрацювання оптимальних тактичних прийомів ефективного здійснення заходів забезпечення безпеки;

в) повнота й достовірність відомостей про осіб, що створюють загрозу безпеці суб'єктів кримінального процесу, для підготовки та використання ефективних тактичних способів захисту цих суб'єктів;

г) знання середовища функціонування правоохоронних органів для розробки та застосування прийнятних тактичних прийомів ужиття заходів із забезпечення безпеки;

г) адекватність поведінки осіб, які потребують захисту, для винайдення ефективних способів забезпечення безпеки;

д) розроблення тактичних прийомів реалізації заходів забезпечення безпеки з урахуванням специфіки суб'єктного складу злочинних груп;

е) істинність знань про способи та засоби скоєння злочинів для створення належних тактичних прийомів застосування засобів забезпечення безпеки в різних ситуаціях боротьби зі злочинністю [3, с. 42].

Аналіз наукової літератури свідчить про певний рівень уваги до кримінальних, процесуальних та оперативно-розшукових напрямів підвищення ефективності забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та недостатню увагу вчених до криміналістичних аспектів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Нечисленні праці відображають переважно проблеми анонімності допиту свідків, рекомендації з тактичних особливостей допиту, упізнання в режимі відеоконференції. У криміналістичному забезпеченні розслідування злочинів виокремлюють техніко-криміналістичне, тактико-криміналістичне та методико-криміналістичне забезпечення [4, с. 4].

Безсумнівно, зазначені складові можуть стати підґрунтям для формування напрямів підвищення ефективності забезпечення безпеки особи, що виконує спеціальне завдання.

Так, техніко-криміналістичний напрям підвищення ефективності охоплюватиме розробку або/і вдосконалення наукових засад та криміналістичних рекомендацій застосування спеціальних технічних засобів і методів їхнього використання в забезпеченні безпеки осіб, зокрема електронно-обчислювальної техніки (комп'ютери), відеокамер, охоронних систем, систем відеоспостереження, електронних браслетів тощо. До того ж є необхідність опрацювання тактичних рекомендацій із питань підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій за допомогою осіб, стосовно яких проводяться заходи безпеки (наприклад, слідчий та інші особи, що братимуть участь у негласних слідчих (розшукових) діях (далі – НС(Р)Д) разом з особою, яка захищається, мають бути обізнані та зобов'язані дотримуватися певних заходів безпеки: не повідомляти сторонніх про час та місце проведення НС(Р)Д, відключити функцію геопросторового визначення місця знаходження на своїх мобільних телефонах, транспортних засобах тощо). У зв'язку з особливим психологічним станом викривачів, очевидців і постраждалих, щодо яких злочинці вдаються до залякувань і погроз, маючи на меті примусити їх відмовитися від обвинувачення, та подальшим застосуванням заходів забезпечення безпеки, у тому числі пов'язаних зі зміною місця проживання, роботи чи навчання, убачається доцільним залучення психологів як до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій, так і до роботи з ними взагалі.

Методико-криміналістичне забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, на наш погляд, включатиме розробку методичних рекомендацій із питань таких особливостей розслідування окремих видів злочинів, що зумовлюються забезпеченням безпеки осіб. Уважаємо, що зазначені методико-криміналістичні рекомендації відобразатимуть особливості взаємодії правоохоронних органів у процесі забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та використання спеціальних знань, співпраці з національними державними установами, правоохоронними органами інших країн тощо. Водночас наведені криміналістичні рекомендації можуть стати структурним компонентом методик розслідування окремих видів злочинів, наприклад корупційних, злочинів проти національної безпеки та ін.

З позиції практичності, на думку Б. М. Качмаря, важливим повинно бути документальне фіксування правовідносин між суб'єктом кримінального провадження, який потребує захисту, і тим, хто такий захист повинен забезпечити.

Вирішенням порушених питань міг би стати порядок, завдяки якому встановлення правовідносин у сфері забезпечення безпеки учасника кримінального провадження має відбуватися у формі угоди, у якій чітко повинні бути окреслені такі складові, як:

а) предмет угоди; у якому кримінальному провадженні вона укладається; дата та місце укладення;

б) понятійний апарат угоди (зокрема, треба чітко визначити, що таке «невиконання особою умов заходів безпеки», «систематичне невиконання законних вимог органів, що забезпечують безпеку», «благо (життя, здоров'я, майно, законний інтерес), що підлягає захисту»);

в) конкретні заходи безпеки, що застосовуються до особи, та їхня тривалість;

г) права та обов'язки осіб, щодо яких здійснюються заходи забезпечення безпеки; права та обов'язки органів, які забезпечують безпеку;

г) юридична відповідальність за порушення умов угоди, зокрема в разі відмови від співпраці;

д) конкретна особа органу, яка забезпечує безпеку та відповідає за комунікацію з особою, щодо якої вживаються заходи безпеки, та засоби зв'язку;

е) відомості щодо конфіденційності та місця зберігання угоди;

є) порядок оскарження недотримання зобов'язань за угодою;

ж) реквізити сторін угоди [5, с. 142–143].

М. Л. Грібов та О. І. Козаченко вказують, що норми ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [6] не мають механізму їхньої реалізації через брак відповідних зв'язків із трудовим і податковим законодавством, а також із законодавством про державну таємницю. Так, ч. 3 ст. 24 Кодексу законів про працю України [7] передбачено, що працівник не може бути допущений до роботи без підписання трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, і повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України [8, с. 12].

Відповідно до пп. 3 і 4 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про державну таємницю», до такої таємниці належать відомості про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами, що проводять оперативно-розшукову, розвідувальну та контррозвідувальну діяльність [9].

Отже, підписати з ними договір, зокрема оформлений наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, згідно з яким можна було б зарахувати термін негласного співробітництва до загального трудового стажу, можливо лише з наданням їм відповідного грифа секретності. Те саме стосується і повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Особи, які виконують спеціальне завдання, не є суб'єктами, відповідальними за збереження державної таємниці, тому їм не можуть бути притягнуті до кримінальної або адміністративної відповідальності за її розголошення. Такий незатверджений статус унеможливує притягнення їх навіть до дисциплінарної відповідальності. Водночас вони фактично є носіями державної таємниці. Отже, і цей елемент механізму правового регулювання негласного співробітництва, згідно зі ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», не може бути визнаний ефективним.

Найбільш радикальними напрямками розв'язання окреслених проблем М. Л. Грібов та О. І. Козаченко пропонують такі (до речі, конкурують між собою):

а) запровадження для осіб, які виконують спеціальне завдання, окремої системи оподаткування, урахування трудового стажу та внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і нарахування пенсій для негласних співробітників (із забезпеченням необхідного режиму секретності);

б) повне виведення інституту негласного співробітництва зі сфери трудових відносин і перенесення його у сферу цивільних відносин (договірного права) з одночасною

регламентацією неможливості оподаткування матеріальної винагороди, що виплачується негласним співробітникам [8, с. 12].

Стосовно цього можна констатувати, що для ефективного забезпечення безпеки потрібно покращувати фінансування та матеріально-технічне забезпечення заходів безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Поділяємо думку Д. С. Припутня, що для злагодженої взаємодії між приватними організаціями та правоохоронними структурами необхідними є опрацювання спільних документів під час вивчення об'єктів, які підлягають захисту, та інструктування особового складу територіальних підрозділів, оскільки перебування на охоронюваних об'єктах повітряного транспорту засвідчило, що відсутність нормативних актів, на підставі яких здійснюється взаємодія, збільшує термін підготовки підрозділів для проведення запланованих заходів, що негативно впливає на психологічний стан особового складу підрозділів та ефективність службової діяльності загалом. Для цього науковець пропонує розробити та запровадити Методичні рекомендації «Дії працівників приватних охоронних структур у сфері забезпечення безпеки фізичних осіб та охорони права власності й окремих підрозділів поліції при протидії правопорушенням та розкритті злочинів» [10, с. 32].

Висновки. З огляду на викладене, ефективність забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, слід розуміти як створення протягом мінімального терміну часу та з урахуванням дотримання прав і свобод людини необхідних безпечних умов для належного виконання спеціального завдання, що має на меті документування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Основними напрямками підвищення ефективності забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, можна вважати такі:

- поліпшення правил застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації;
- удосконалення змісту підстав та процесуального порядку забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації;
- скорочення часових обмежень реалізації заходів забезпечення безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації;
- розширення видів заходів безпеки, що вживаються щодо осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації;
- покращення фінансування та матеріально-технічного забезпечення заходів безпеки осіб, які виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Список використаних джерел

1. Словник української мови : в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства І. К. Білодіда та ін. К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 6. С. 492.
2. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. Вид. 5-те, зі змінами. Київ : Атіка, 2001. 176 с.
3. Зеленецький В., Куркін М. Основні положення вчення про забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю. *Прокуратура. Людина. Держава*. К. : Істина, 2004. № 4 (34). С. 37–42.

4. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.
5. Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 198 с.
6. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 135-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-1> (дата звернення: 10.11.2021).
7. Кодекс законів про працю. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/322-08> (дата звернення: 10.11.2021).
8. Грібов М., Козаченко О. Шляхи вдосконалення правового регулювання негласного співробітництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 115 (2). С. 8–18. URL: <https://doi.org/10.33270/01201152.8> (дата звернення: 10.11.2021).
9. Закон України «Про державну таємницю». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_1994_01_21/T385500.html (дата звернення: 10.11.2021).
10. Припутень Д. С. Взаємодія приватних охоронних структур з правоохоронними органами та громадськістю у сфері забезпечення безпеки фізичних осіб та охорони права власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 30 (2). 68 с.

References

1. Slovník ukrajskoi movy : v 11 t. AN URSR. Instytut movoznavstva I. K. Bilodida ta in. [Dictionary of the Ukrainian language]. K. : Naukova dumka, 1970–1980. T. 6. S. 492 [in Ukrainian].
2. Rabinovych, P. M. (2001). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy : navchalnyi posibnyk* [Fundamentals of the general theory of law and the state: a textbook]. Vyd. 5-te, zi zminamy. Kyiv : Atika. 176 s. [in Ukrainian].
3. Zelenetskyi, V., Kurkin, M. (2004). *Osnovni polozhennia vchennia pro zabezpechennia bezpeky subiektiv kryminalnoho protsesu, shcho vedut borotbu z orhanizovanoi zlochynnistiu. Prokuratura. Liudyna. Derzhava* [The main provisions of the doctrine of ensuring the security of the subjects of criminal proceedings in the fight against organized crime. *Prosecutor's office. Man. State*]. K. : Istyna. № 4 (34). S. 37–42 [in Ukrainian].
4. Chornous, Yu. M. (2017). *Kryminalistychne zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv : monohrafiia* [Forensic support of crime investigation : monograph]. Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD». 492 s. [in Ukrainian].
5. Kachmar, B. M. (2017). *Mekhanizm zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi (kryminalnyi protsesualnyi aspekt) : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09* [The mechanism of ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings (criminal procedural aspect) : dis. ... cand. jurid. science : 12.00.09]. Kharkiv. 198 s. [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro operatyvno-rozshukovu diialnist» vid 18.02.1992 № 2135-XII [Law of Ukraine "On operational and investigative activities" of 18.02.1992 № 2135-XII]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-1> (data zvernennia: 10.11.2021) [in Ukrainian].
7. Kodeks zakoniv pro pratsiu [Code of Labor Laws]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/322-08> (data zvernennia: 10.11.2021) [in Ukrainian].
8. Hribov, M., Kozachenko, O. (2020). *Shliakhy vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання nehlasnoho spivrobitnytstva. Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav* [Ways to improve the legal regulation of covert cooperation]. № 115 (2). S. 8–18. URL: <https://doi.org/10.33270/01201152.8> [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu taiemnytsiu» [Law of Ukraine "On State Secrets"]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_1994_01_21/T385500.html (data zvernennia 10.11.2021) [in Ukrainian].
10. Pryputen, D. S. (2015). *Vzaiemodiia pryvatnykh okhoronnykh struktur z pravookhoronnymy orhanamy ta hromadskistiu u sferi zabezpechennia bezpeky fizychnykh osib ta okhorony prava vlasnosti. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo* [Interaction of private security structures with law enforcement agencies and the public in the field of security of individuals and protection of property rights]. Vyp. 30 (2). 68 s. [in Ukrainian].

Kotova Victoria,

PhD in Law

(Donetsk State University of Internal Affairs, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2046-2635>

ENSURING SECURITY OF PERSONS CARRYING OUT A SPECIAL TASK

The institute of ensuring the security measures to persons carrying out special tasks detecting the criminal activities of an organized group or criminal organization is called to protect these persons, as they may be in danger during the criminal process, and in most cases after its completion. Therefore, it is advisable to find out the definition and main directions of improving the security measures to persons carrying out special tasks detecting the criminal activities of an organized group or criminal organization. The effectiveness of security measures to persons carrying out special tasks detecting the criminal activities of an organized group or criminal organization should be understood as creating in a minimum time and taking into account human rights and freedoms the necessary safe conditions for proper performance of a special task to document criminal activity of an organized group or a criminal organization. The main directions of improving the effectiveness of security measures to persons carrying out special tasks are: improving the rules of application of security measures to persons carrying out special tasks; improving the content of the grounds and procedural procedure for ensuring the safety of persons carrying out special tasks; reduction of time limits for the application of security measures to persons carrying out special tasks; expanding the types of security measures applied to persons carrying out special tasks; improving the financing and logistics of security measures to persons carrying out special tasks. Methodical and forensic security of the security of criminal justice participants, in our opinion, will include the development of methodological recommendations on issues of such peculiarities of investigating certain types of crimes that are determined by the security of individuals. We believe that these methodical and criminology recommendations will reflect the peculiarities of the interaction of law enforcement agencies in the process of ensuring the safety of participants in criminal justice and the use of special knowledge, cooperation with national state institutions, law enforcement agencies of other countries, etc. At the same time, criminalistic recommendations may become a structural component of techniques for investigating certain types of crimes, such as corruption, crimes against national security, etc.

Key words: *ensuring of security; special assignment; human rights; pre-trial investigation; investigative (detective, search) actions; covert investigative (detective) actions; measures to ensure.*

Надіслано до редколегії 11.11.2021
Рекомендовано до публікації 17.11.2021

УДК: 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-164-170>

Мирошніченко Юрій Михайлович,

кандидат юридичних наук

(Іллічівський районний суд м. Маріуполя

Донецької області, м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9114-1495>

БАЗОВА МОДЕЛЬ ОКРЕМОЇ МЕТОДИКИ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ЗАВДАННЯ, ЗМІСТ, СТРУКТУРА

Статтю присвячено проблемі створення базової моделі методики судового провадження, що за своїм змістом повинна розкривати діяльність суду на всіх етапах судового провадження, надавати рекомендації щодо вибору його напрямів, проведення процесуальних дій, використання найбільш доцільних засобів впливу на конкретні судові ситуації, представлених сукупністю процесуальних дій і тактики їхнього проведення на відповідних етапах судового провадження. Визначено структуру базової моделі судово-методичного криміналістичного комплексу. З'ясовано, що основним завданням побудови базової моделі методики судового провадження є його вивчення з криміналістичних позицій та розробка на підставі отриманих знань (виявлених закономірностей) практичних рекомендацій щодо рішень і дій суду в тій чи іншій типовій ситуації загального порядку судового провадження. На підставі наявності загальних закономірностей судового провадження, на яких ґрунтується базова модель судової методики, зроблено припущення про існування низки особливостей, властивих як окремим видам судових проваджень, так і розгляду кримінальних справ, класифікованих за іншими критеріями, криміналістичне забезпечення яких потребуватиме розроблення окремих науково-методичних комплексів меншого ступеня загальності.

Ключові слова: криміналістика; методика судового провадження; базова судова методика.

Постановка проблеми. Формування концепції криміналістичного забезпечення кримінального судочинства як самостійної галузі теоретичного знання є результатом як поступального розвитку науки криміналістики, так і розширення уявлень про можливості застосування її положень не тільки у процесі розкриття та розслідування злочинів, але й під час судового розгляду кримінальних справ. Важливим завданням, яке передбачається реалізувати в межах цієї концепції, є розроблення комплексів методичних рекомендацій для потреб суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню окремих аспектів проблеми побудови методики судового розгляду кримінальних справ присвячено роботи таких учених: В. І. Алексеїчук, Є. Б. Анісімова, В. К. Гавла, В. А. Журавля, М. В. Зюзіної, А. О. Кирилової, Д. В. Кіма, І. І. Когутича, А. А. Корчагіна, О. Ю. Корчагіна, О. С. Кудрявицького, Р. Л. Степанюка, Г. Є. Хорошевої, С. Н. Чурилова, Б. В. Щура та інших вітчизняних і закордонних криміналістів. Проведені ними дослідження, безумовно, значущі для розвитку цього напрямку криміналістичної науки, проте не зумовили створення хоча б загальною узгодженою теоретичною конструкцією, що зайняла б важливе місце в системі криміналістики.

Мета статті. Разом із формуванням загальних засад судової методики важливим теоретичним завданням, що обумовлено побудовою системи методичних комплексів для потреб кримінального судочинства, є визначення та обґрунтування структури базової

методики судового провадження, яка б стала, якщо не еталоном, то, принаймні, орієнтиром для створення окремих судових методик.

Виклад основного матеріалу. Починаючи реалізацію цього завдання, необхідно чітко усвідомлювати, що створення базової моделі криміналістичної методики судового провадження – складний процес, який вимагає насамперед формулювання принципу побудови такої моделі, визначення технологічних підходів до її формування, розробки її логічної та функціональної складових відповідно до етапів та цілей цього виду діяльності [1]. Основним при цьому є те, що особливості судового провадження зумовлюють потребу у створенні своєрідної моделі, суттєво відмінної від традиційних криміналістичних методик.

Необхідність оригінального підходу до конструювання криміналістичних методик судового провадження пояснюється тим, що в методиці розслідування окремих видів злочинів акцент робиться на пошуковій діяльності слідчого, а рекомендації криміналістів дають змогу оптимізувати пошук особи, яка вчинила злочин, виявлення слідів злочину, доказів у справі та ін. Натомість пізнавальна діяльність суду спрямована на перевірку результатів досудового розслідування, на доказовість елементів, що належать до предмета доказування, на обґрунтованість обвинувальної тези [2].

Як правило, окремі криміналістичні методики структурно складаються з відомостей і рекомендацій щодо організації та здійснення розслідування, викладених у такий спосіб:

- 1) криміналістична характеристика цього виду злочинів;
- 2) опис типових слідчих ситуацій та особливостей планування дій слідчого на початковому й наступному етапах розслідування;
- 3) виклад тактики первинних слідчих дій і супутніх оперативно-розшукових заходів;
- 4) особливості тактики подальших дій [3, с. 700].

Часто до структури окремої криміналістичної методики відносять також обставини, що підлягають установленню в кримінальній справі. Р. С. Белкін не вбачав у цьому необхідності, оскільки предмет доказування, на його думку, чітко окреслюється загально визначеними елементами криміналістичної характеристики, які досить повно відображають склад злочину й обставини події [4, с. 331].

Отже, першим і провідним структурним елементом методики розслідування певного виду кримінального правопорушення є його криміналістична характеристика. Більшість науковців вважає, що криміналістична характеристика злочину – це система відомостей, розроблена на основі наукового узагальнення слідчої та судової практики про стійкі (типіві) та пов'язані між собою криміналістично значущі ознаки, притаманні злочину певної групи, виду, різновиду, знання яких дозволяє оптимізувати пошуково-пізнавальну діяльність у кримінальному судочинстві [5]. Основними елементами криміналістичної характеристики є сукупність ознак, що визначають: 1) спосіб учинення злочину; 2) місце та обстановку; 3) час учинення злочину; 4) знаряддя та засоби вчинення злочину; 5) предмет злочинного посягання; 6) особу потерпілого (жертви); 7) особу злочинця; 8) типові сліди вчинення злочину [6, с. 274].

Безперечно, для судді, як і для слідчого, важливим є знання криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, що допомагає суду оцінити надані сторонами докази та зробити правильний висновок щодо кримінально-правової кваліфікації досліджуваної події. В окремих випадках знання криміналістичної характеристики кримінального правопорушення дає змогу перевірити обґрунтованість положень обвинувального акта й запропонувати власну версію досліджуваної події. Для цього абстрактна модель (криміналістична характеристика) проєктується на модель, яка позиціонується державним обвинувачем як реальна, та здійснюється їх порівняльний аналіз. Застосовуючи знання про способи, засоби й знаряддя, сліди кримінального правопорушення, суддя може поставити під сумнів докази обвинувачення за відсутності в

матеріалах кримінального провадження даних про наявність зазначених ознак. Так, наприклад, у разі відсутності в обвинуваченого спеціальної навички, обов'язкову наявність якої передбачає спосіб інкримінованого йому злочину, суддя може висунути гіпотезу про непричетність такої особи до його скоєння та зобов'язаний її перевірити.

Однак для обрання судом способу своїх дій не мають вирішального значення ані обставини, які підлягають установленню в кримінальній справі, ані предмет злочинного посягання, ані спосіб учинення злочину, ані будь-які інші елементи криміналістичної характеристики кримінального правопорушення. Звичайно, вид кримінального правопорушення певним чином впливає на умови розгляду конкретної кримінальної справи. Очевидно, що характер досліджуваної судом події, наприклад кваліфікованого вбивства або звалтування, позначається на психологічній атмосфері судового розгляду, емоційному стані в залі судового засідання, управління яким передбачає застосування головуючим особливих криміналістичних знань і вмій, необхідних для продуктивного судового розгляду. Проте залежність тактики головуючого у справі від характеру злочину не настільки усталена, щоб стати основою побудови окремих методик судового провадження. Психологічна обстановка – лише один із багатьох елементів, які формують ситуацію судового розгляду, що й визначає тактику суду в кримінальній справі.

Тож не можна погодитися з І. І. Когутичем щодо віднесення до правил, яким повинні відповідати окремі методики розгляду в судах кримінальних справ, вимоги про вивчення механізму та способів учинення злочинів, їхнього приховання, вивчення оточення особи злочинця [7, с. 29]. Натомість слід звернути увагу на твердження В. А. Журавля про те, що спосіб злочину як чинник, який суттєво впливає на організацію провадження досудового розслідування, на судовій стадії процесу не має такого детермінантного значення [1].

Отже, слушною є думка науковців, котрі вважають криміналістичну характеристику злочину зайвим елементом криміналістичної методики судового розгляду кримінальної справи як таким, що не вирішує завдань судового розгляду і, відповідно, не слугує його оптимізації [8]. Для суддів такі криміналістичні характеристики можуть бути корисні з точки зору загальної пізнавальної інформації про криміналістично значущі особливості зазначеного виду злочинів. Тому немає нагальної потреби у зміст методики судового розгляду закладати характеристику цього типу. Достатньо подати в тексті посилання на відповідні публікації для слідчих [9, с. 91].

Так, криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень не може бути взято за основу для створення системи окремих методик судового провадження. Тому криміналістична характеристика кримінальних правопорушень не належить до проблем методики судового розгляду кримінальних справ, для прикладних цілей якої достатньо знання суддею криміналістичної характеристики злочину (проступку), розробленої в межах методики досудового розслідування. Судова методика повинна описувати об'єкт за схемою, що суттєво відрізняється від загальноприйнятої структури криміналістичної характеристики досудового розслідування.

Алгоритм діяльності головуючого як система пов'язаних між собою послідовних дій визначається насамперед ситуацією, що склалася у справі під впливом низки об'єктивних і суб'єктивних чинників. Тож більш актуальним для розробки проблем судової методики є питання ситуаційної характеристики судового провадження, адже якщо характеристика – це сукупність типових, характерних ознак і властивостей об'єкта, то ніщо не відображає всіх істотних елементів обстановки конкретного судового провадження більш предметно, ніж ситуація, що склалася у справі.

Слід розрізняти характеристику судового провадження як абстрактну модель, систему знань про типову судову ситуацію та ситуаційну характеристику конкретного провадження як результат аналізу та оцінки судової ситуації, тобто безпосередній акт характеристики, необхідний для вибору судом ефективної методики розгляду певної

справи. Перша з них повинна відображати елементи типової судової ситуації, це ситуація у сталому вигляді, статична ситуація. Ситуаційна характеристика конкретного судового провадження становить модель рухомої, динамічної системи, образ якої формується у свідомості головуючого, котрий безперервно стежить за її параметрами та реагує на їхню зміну з метою конструктивного спрямування розвитку ситуації за допомогою рекомендованих наукою криміналістичних засобів.

Так, у систему криміналістичної методики як частини науки криміналістики необхідно включити самостійний підрозділ, присвячений розробці комплексів методичних рекомендацій (алгоритмів) для потреб судового провадження, побудованих на базі типових ситуацій, характерних для окремих категорій справ безвідносно до кримінально-правової кваліфікації досліджуваної події. Щодо цього поділяємо думку криміналістів, які стверджують, що криміналістичні методики судового розгляду кримінальних справ є самостійним напрямом адаптації положень криміналістичної науки з потребами практики в боротьбі зі злочинністю, мають відмінну структуру, зміст і призначені забезпечувати виконання завдань судового провадження у кримінальних справах [10].

Сучасний етап розвитку криміналістики, активізація її прогностичної функції обумовлюють можливість реалізації технологічного підходу до побудови криміналістичних методик, у яких пріоритетне місце займають абстрактно-наукові розробки [1]. Оскільки основною функцією досудового розслідування є розкриття та розслідування злочинів, а функцією стадії судового розгляду кримінальної справи – процесуально більш жорстко регламентоване з'ясування обставин, установлених під час кримінального провадження, перевірка їх доказами та вирішення справи, то для цієї стадії кримінального процесу більш актуальними є рекомендації, спрямовані на вирішення типових судових ситуацій найвищого ступеня загальності.

З огляду на існування загальних закономірностей виникнення і розвитку судових ситуацій, характерних для того чи іншого етапу судової стадії кримінального процесу, на цьому етапі формування вчення про криміналістичне забезпечення судового провадження теоретично доцільним і практично виправданим буде спрямувати зусилля на створення базової методики судового розгляду кримінальних справ, що повинно стати початковим етапом для формування методик нижчого рівня. За своїм змістом вона повинна розкривати діяльність суду на всіх етапах судового провадження, надавати рекомендації щодо вибору його напрямів, проведення процесуальних дій, використання найбільш доцільних засобів впливу на конкретні судові ситуації, представлених комплексами процесуальних дій і тактики їхнього проведення на різних етапах судового провадження.

Зважаючи на викладене, базова модель судово-методичного криміналістичного комплексу може мати таку структуру: а) характеристика судового провадження певного виду, що включає мету, завдання та напрями судового дослідження; б) типові судові ситуації, що відповідають певному етапу судового провадження; в) типові системи (алгоритми) процесуальних дій і криміналістичних засобів впливу на судові ситуації з метою реалізації обумовлених ними тактичних завдань.

Метою побудови базової моделі методики судового провадження є його вивчення з криміналістичних позицій та розробка на підставі отриманих знань (виявлених закономірностей) практичних рекомендацій щодо рішень і дій суду в тій чи іншій типовій ситуації загального порядку судового провадження. До завдань щодо створення базової судової методики належать: 1) обґрунтування системи судового провадження; 2) виділення типових судових ситуацій стосовно кожного його етапу з розкриттям основних напрямів діяльності суду щодо їхнього розв'язання; 3) розроблення узагальненої тактики процесуальних дій, характерних для кожного етапу судового провадження; 4) виявлення основних форм протидії кримінальному судочинству та розроблення способів мінімізації його негативних наслідків.

Оскільки криміналістичні рекомендації, як правило, реалізуються в конкретних ситуаціях, така концепція дасть змогу дослідникам здійснювати розробку універсальних криміналістичних рекомендацій, спеціально призначених для управління різними ситуаціями судового провадження. Криміналістичні алгоритми та програми дій суду в типових ситуаціях є найбільш якісним і добре засвоєваним навчально-методичним матеріалом, а тому можуть використовуватися і в дидактичних цілях [11], у тому числі для навчання майбутніх і чинних суддів методам найбільш ефективного розв'язання будь-яких судових ситуацій. У загальному курсі криміналістики, зважаючи на відсутність на цьому етапі її розвитку сталої системи окремих методик судового розгляду, доцільно визначити основи судової методики, структуру якої може бути представлено в такий спосіб:

- 1) загальні положення криміналістичної методики судового провадження;
- 2) методико-криміналістичне забезпечення організаційно-підготовчої діяльності суду;
- 3) методико-криміналістичне забезпечення судового дослідження;
- 4) методико-криміналістичне забезпечення діяльності суду на етапах судових дебатів та останнього слова обвинуваченого;
- 5) методика ухвалення судових рішень.

По суті, це і є базова модель криміналістичної методики судового провадження, що відображає основу змісту комплексу впорядкованих криміналістичних методів і прийомів управління процесом судового дослідження та рекомендацій щодо їх застосування відповідно до ситуацій, що виникають на тому чи іншому етапі загального порядку розгляду кримінальної справи в суді першої інстанції.

На підставі наявності загальних закономірностей судового провадження, на яких ґрунтується базова модель судової методики, правомірно припустити, що існує низка особливостей, властивих як окремим видам судових проваджень, так і розгляду кримінальних справ, класифікованих за іншими критеріями, криміналістичне забезпечення яких потребуватиме розроблення окремих науково-методичних комплексів меншого ступеня загальності. Однак слід зауважити, що необхідність створення таких методик може вважатися науково обґрунтованою за умови, що будуть установлені їхні істотні криміналістичні особливості, які проявляються у специфіці судових ситуацій, що виникають у процесі розгляду відповідної категорії справ.

Інакше кажучи, для теоретичного обґрунтування потреби в окремих методико-криміналістичних комплексах треба знайти та продемонструвати стійку залежність від типових ситуацій, характерних для певних видів проваджень, специфічного набору криміналістичних засобів, необхідних для розв'язання саме цих ситуацій. У посібниках (спеціальних курсах) із судової методики, призначених для підготовки юристів відповідної спеціалізації та підвищення кваліфікації суддів, їх доцільно викладати у формі особливостей розгляду кримінальних справ певної категорії.

Висновки. Отже, базова судова методика може бути визначена як ситуаційно-етапна модель загального провадження в суді першої інстанції, що складається з комплексу впорядкованих процесуальних дій та криміналістичних засобів управління судовим провадженням і рекомендацій щодо їхнього застосування відповідно до ситуацій, які виникають на тому чи іншому етапі розгляду кримінальної справи. Розвиток загальної моделі методики судового провадження з урахуванням потреб практики стане зразком, за яким будуть розроблятися комплекси рекомендацій меншого рівня загальності – окремі судові методики. Після накопичення наукою достатньої кількості таких побудов виникне питання створення єдиної класифікаційної системи окремих методик судового розгляду кримінальних справ, яка дозволить системно досліджувати проблеми методико-криміналістичного забезпечення судового провадження, цілеспрямовано розробляти та ефективно застосовувати окремі судові методики на практиці.

Список використаних джерел

1. Журавель В. А. Криміналістичні методики судового розгляду окремих категорій кримінальних справ: проблеми формування та реалізації. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Том 19. С. 130–138.
2. Кириллова Н. П. Структура частной методики государственного обвинения по отдельным категориям дел. *Криминалистика*. 2011. № 2 (9). С. 47–54.
3. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика : учебник / под ред. Р. С. Белкина. Москва : НОРМА, 2000. 990 с.
4. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учебное пособие в 3 т. Т. 3. Москва, 2001. URL: http://www.law.vsu.ru/structure/criminalistics/books/belkin_crim3.pdf (дата звернення: 06.08.2021).
5. Корма В. Д. Некоторые проблемы методики расследования преступлений. *Вестник Университета имени О. Е. Кутафина (МГЮА)*. 2018. № 3. С. 71–81.
6. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2008. 464 с.
7. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ в суді : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2010. 529 с.
8. Алексейчук В. І. Методико-криміналістичне забезпечення судового розгляду кримінальних справ: сучасний стан та перспективи розвитку. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_65 (дата звернення: 01.08.2021).
9. Кириллова А. А. Основы криминалистической методики судебного разбирательства по уголовным делам об убийствах (ч. 1 ст. 105 УК РФ) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Улан-Удэ. 2013. 253 с.
10. Чурилов С. Н., Тогоев Д. М. Криминалистическая методика судебного разбирательства уголовных дел. *NAUKA-RASTUDENT.RU*. 2017. № 6 (42). URL: <https://readera.org/kriminalisticheskaja-metodika-sudebnogo-razbiratelstva-ugolovnyh-del-143164157> (дата звернення: 01.08.2021).
11. Шаталов А. С. Вопросы модернизации частных криминалистических методик расследования преступлений. *Вестник Томского государственного университета. Право*. 2016. № 1 (19). С. 65–81.

References

1. Zhuravel, V. A. (2017). Kryminalistychni metodyky sudovoho rozghliadu okremykh katehorii kryminalnykh sprav: problemy formuvannia ta realizatsii. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»* [Forensic methods of trial of separate categories of criminal cases: problems of formation and implementation. Scientific works of the National University «Odessa Law Academy»]. Tom 19. S. 130–138 [in Ukrainian].
2. Kirillova, N. P. (2011). Struktura chastnoj metodiki gosudarstvennogo obvineniya po otdel'nym kategoriyam del. *Kriminalist* [Structure of the private methodology of public prosecution for certain categories of affairs. Criminalist]. № 2 (9). S. 47–54 [in Russian].
3. Aver'yanova, T. V., Belkin, R. S., Koruhov, YU. G., Rossinskaya, E. R. (2000). *Kriminalistika : uchebnik* [Criminalistics: Tutorial] / pod red. R. S. Belkina. Moskva : NORMA. 990 s. [in Russian].
4. Belkin, R. S. (2001). Kurs kriminalistiki : uchebnoe posobie v 3 t. [Criminalistics course : Tutorial in 3 volumes] T. 3. Moskva. URL: http://www.law.vsu.ru/structure/criminalistics/books/belkin_crim3.pdf (data zvernennia: 06.08.2021) [in Russian].
5. Korma, V. D. (2018). Nekotorye problemy metodiki rassledovaniya prestuplenij. *Vestnik Universiteta imeni O. E. Kutafina (MGYUA)* [Some problems of the methodology of the investigation of crimes. Bulletin University named after O. E. Kutafina (MGU)]. № 3. S. 71–81 [in Russian].
6. Kryminalistyka : pidruchnyk [Criminalistics: Textbook] / V. Yu. Shepitko ta in.; za red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv : Pravo, 2008. 464 s. [in Ukrainian].
7. Kohutysh, I. I. (2010). Teoretychni osnovy vykorystannia kryminalistychnykh znan pid chas rozghliadu kryminalnykh sprav v sudii [Theoretical Fundamentals of Forensic Knowledge When considering criminal cases in court] : dys. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.09. Lviv. 529 s. [in Ukrainian].
8. Aliexsieichuk, V. I. (2013). Metodyko-kryminalistychno zabezpechennia sudovoho rozghliadu kryminalnykh sprav: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. *Teoriia i praktyka pravoznavstva* [Methodology and forensic support for criminal cases: current state and development prospects. *Theory and practice of jurisprudence*]. Vyp. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_65 (data zvernennia: 01.08.2021) [in Ukrainian].
9. Kirillova, A. A. (2013). Osnovy kriminalisticheskoy metodiki sudebnogo razbiratel'stva po ugolovnym delam ob ubijstvah (ch. 1 st. 105 UK RF) [Fundamentals of the criminalistic methodology of the trial of criminal cases of murder (part 1 of Art. 105 of the Criminal Code of the Russian Federation)] : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09. Ulan-Ude. 253 s. [in Russian].

10. CHurilov, S. N., Togoiev, D. M. (2017). Kriminalisticheskaya metodika sudebnogo razbiratel'stva ugolovnyh del [Criminalistic methodology of trial of criminal cases]. *NAUKA-RASTUDENT.RU*. № 6 (42). URL: <https://readera.org/kriminalisticheskaja-metodika-sudebnogo-razbiratelstva-ugolovnyh-del-143164157> (data zvernennia: 01.08.2021) [in Russian].

11. SHatalov, A. S. (2016). Voprosy modernizacii chastnyh kriminalisticheskikh metodik rassledovaniya prestuplenij. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Pravo* [Questions of modernization of private criminalistic methodologies of the investigation of crimes. *Bulletin of Tomsk State University*]. № 1 (19). S. 65–81 [in Russian].

Myroshnychenko Yuriy,

PhD in Law

(Illichivsk District Court of Mariupol, Donetsk Region, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9114-1495>

BASIC MODEL OF SEPARATE METHODIC OF JUDICIAL PROCEEDINGS: TASKS, CONTENT, STRUCTURE

The article is devoted to the problem of building a basic model of methodic judicial procedure, which in its content should disclose the activities of the court at all stages of the judicial system, give recommendations on the choice of its directions, procedural actions, use of the most appropriate means of influencing specific court situations complexes of procedural actions and tactics of their carrying out at various stages of judicial proceedings. The basic model of judicial methodical criminalistics complex may have the following structure: a) characteristic of the proceedings of a certain type, including the purpose, objectives and directions of judicial investigation; b) typical court situations that correspond to a certain stage of court proceedings; c) typical systems (algorithms) of procedural actions and criminalistics means of influencing judicial situations in order to implement the tactical tasks stipulated by them. The main task of building a basic model methodic of judicial procedure is to study it from a criminalistics standpoint and develop on the basis of knowledge (identified patterns) practical recommendations for decisions and actions of the court in typical situations of the general judicial procedure. Among the tasks of creating a basic judicial methodic can also include: 1) substantiation of the system of judicial proceedings; 2) selection of typical court situations in relation to each of its stages with the disclosure of the main activities of the court to resolve them; 3) development of generalized tactics of procedural actions, characteristic for each stage of court proceedings; 4) identification of the main forms of counteraction to criminal proceedings and development of ways to minimize its negative consequences. Along with the presence of general patterns of legal proceedings, on which the basic model of judicial methodics is based, it is legitimate to assume the presence of a number of features inherent in certain types of legal proceedings and criminal cases classified according to other criteria. Tier criminalistic support of requires the development of separate scientific-methodical complexes of a lesser degree of generalization.

Key words: *criminalistics; methodical of court proceedings; basic judicial methodic.*

Надіслано до редколегії 30.08.2021

Рекомендовано до публікації 07.09.2021

УДК: 343.8

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-171-178>

Пилипенко Дмитро Олексійович,

кандидат юридичних наук

(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>

ЩОДО КОРЕЛЯЦІЇ ЗАСАД ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ І ВІДБУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

Статтю присвячено визначенню кореляційних зв'язків між засадами внутрішньодержавної системи виконання і відбування кримінальних покарань. Зосереджено увагу на встановленні зв'язків між принципами кримінально-виконавчої політики та кримінально-виконавчого права. Проаналізовано теоретичні позиції науковців, які досліджують це питання. Більшість позицій учених сфокусовано на домінантності внутрішньодержавної політики у сфері виконання і відбування покарань як ключового елемента всієї кримінально-виконавчої системи. Такий теоретичний стан обумовлено провідним значенням позитивістської концепції походження права, яка є розповсюдженою серед вітчизняних дослідників. Наголошено на недоліках, до яких призводить надмірна увага до цієї концепції. Зазначено, що одним із таких недоліків є поступове зниження ролі природно-правової концепції в суспільстві та, як наслідок, обмеження прав і свобод людини.

Ключові слова: система виконання і відбування покарань; кримінально-виконавча політика; кримінально-виконавче право; засади виконання і відбування покарань; кореляційний зв'язок.

Постановка проблеми. Розвиток й оновлення сучасної національної правової системи невід'ємно пов'язані з удосконаленням теоретичного підґрунтя кожної з вітчизняних галузей права. Одним із напрямів цього процесу є сфера внутрішньодержавної діяльності щодо виконання та відбування кримінальних покарань і, відповідно, нормативний комплекс, що регулює цю сферу правовідносин у нашій державі. Ключовим напрямом удосконалення теоретичних аспектів національного кримінально-виконавчого права є з'ясування кореляційної складової груп базових засад, на яких ґрунтуються такі важливі елементи сучасної кримінально-виконавчої дійсності, як кримінально-виконавча політика та кримінально-виконавче право. Остаточне встановлення співвідношення вказаних принципів сприятиме подальшому коректному розумінню місця та ролі зазначених засад у формуванні кримінально-виконавчої політики та відповідної галузі права, а також визначатиме подальший розвиток згаданих фундаментальних засад.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з визначенням засад кримінально-виконавчого права та політики, досліджувалися в роботах таких науковців, як І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, О. Г. Колб, В. В. Кондратішина, О. М. Литвинов, Є. С. Назимко, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, П. Л. Фріс, І. С. Яковець та ін.

Метою статті є визначення належної кореляції засад внутрішньодержавної системи виконання і відбування кримінальних покарань у контексті співвідношення принципів кримінально-виконавчого права та відповідної політики.

Виклад основного матеріалу. Сучасна внутрішньодержавна система виконання і відбування кримінальних покарань є правовим механізмом, ключовими характеристиками

якого є багатокomпонентність елементів його будови та сталий і дієвий зв'язок між ними. До таких елементів, безумовно, належать внутрішньодержавна політика у сфері виконання і відбування покарань та галузь кримінально-виконавчого права. Указані елементи будови вітчизняної кримінально-виконавчої системи є найбільш змістовними та важливими її складовими. Кожен з них містить «стрижневі компоненти», які відображають сутність як політики, так і права, а також визначають їхні напрями розвитку та співвідношення. Одним із цих компонентів є засади (принципи). Так, О. О. Шкута наголошує, що «для вітчизняної юридичної науки розроблення проблем принципів кримінально-виконавчої політики є значною мірою новим напрямом наукового пошуку, під час розроблення якого слід враховувати якісно нову парадигму виконання покарань в умовах побудови демократичної та правової держави, наближення вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства до міжнародних стандартів» [1, с. 270]. На думку автора, принципи кримінально-виконавчої політики слід розуміти як загальні керівні положення, ідеї, імперативні вимоги, які становлять основу формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, характеризують її сутність і призначення в суспільстві й мають доктринальне вираження та нормативно-правове закріплення [1, с. 274]. П. Л. Фріс, розглядаючи це питання, указував, що «політика, для того щоб виправдати своє призначення, повинна бути принциповою, мати систему керівних ідей – систему певних принципів» [2, с. 48]. М. М. Яцишин визначає принципи кримінально-виконавчої політики як першооснови ефективної практики виконання покарань. Учений вважає, що до принципів кримінально-виконавчої політики належать: суверенітет, наукова обґрунтованість та незалежність від ідеологічних установок і рішень будь-яких політичних партій і течій; пріоритет загальноновизнаних людських цінностей, життя та здоров'я людини; перевага прав людини над державними та суспільними інтересами за умов їхнього гармонійного поєднання; відповідальність держави перед громадянами й суспільством за результати своєї діяльності; розподіл компетенцій між суб'єктами кримінально-виконавчої політики, який виключає можливість монопольного прийняття для кримінально-виконавчої системи рішень будь-якою окремою особою або окремою гілкою влади; системне охоплення всього комплексу проблем кримінально-виконавчої діяльності; інтеграція з іншими галузями соціальної політики держави; повага до загальноновизнаних принципів міжнародного права; гуманізм та демократичний характер кримінально-виконавчої діяльності [3, с. 15]. В. М. Трубников тлумачить принципи кримінально-виконавчої політики як основоположні начала (провідні ідеї), що виникають із соціально-економічної природи суспільного ладу, які закріплені в праві та які визначають спрямованість, характер, підстави й обсяг правового регулювання суспільних відносин. Науковець виокремлює загальнополітичні (загальногалузеві) та специфічні (галузеві) принципи [4, с. 5]. Є. О. Письменський поділяє думку О. О. Шкути та стверджує, що сучасна кримінально-виконавча політика України в контексті діяльності кримінально-виконавчої системи має бути спрямована на реалізацію принципів гуманізму, демократизму, пріоритету загальних прав і свобод людини, забезпечення диференціації виконання покарань та індивідуального особистісного підходу до засуджених у процесі їхнього виправлення і ресоціалізації, раціонального застосування заходів переконання та примусу до засуджених, комплексного й системного (безперервного) впливу на особу засудженого, прогресивної системи виконання покарання та поваги до загальноновизнаних принципів міжнародного права. Цими основними засадами мають керуватися суб'єкти, які формують кримінально-виконавчу політику та беруть участь у її реалізації [5, с. 84].

Одним із фундаторів дослідження принципів кримінально-виконавчої політики (виправно-трудова політика на той час. – Д. П.) був І. А. Сперанський, який такими принципами вважав: класовий підхід до виконання покарання; соціалістичний демократизм; суворе дотримання законності під час виконання покарання; соціалістичний гуманізм; поєднання переконання та примусу; можливість виправлення осіб, які вчинили

злочини; диференційований та індивідуальний підхід до виконання покарання; поєднання виконання покарання із заходами виправно-трудового впливу; провідну роль суспільно-корисної праці у виправленні засуджених [6, с. 10]. Ю. В. Кернякевич-Танасійчук визначає принципи кримінально-виконавчої політики України як систему керівних ідей, засад, що обумовлюють (є основою) формування кримінально-виконавчого законодавства та його застосування у процесі виконання-відбування покарань [7, с. 85]. Крім того, учена класифікує принципи кримінально-виконавчої політики на три групи (загальноправові, міжгалузеві, галузеві) [7, с. 92]. Також авторка пропонує додати до цього переліку додаткову групу принципів окремих інститутів (напрямів) кримінально-виконавчої політики і цю групу, у свою чергу, поділити на дві підгрупи: 1) принципи політики у сфері виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією; 2) принципи політики у сфері виконання покарань, не пов'язаних з ізоляцією [7, с. 112]. В. В. Кондратішина зауважує, що принципи кримінально-виконавчої політики України – це теоретично обґрунтовані, сформульовані в чинному законодавстві та застосовувані на практиці основні положення (керівні ідеї тощо), які зумовлені об'єктивними закономірностями реалізації відповідного кримінального покарання та досягнення його мети [8, с. 68]. Зазначені позиції науковців свідчать про надання ними провідного значення політиці у кримінально-виконавчій сфері. Змістовна складова поглядів указаних учених є сталою концепцією, за якою діяльність щодо формування та реалізації кримінально-виконавчої політики є ключовою у функціонуванні всієї системи виконання і відбування кримінальних покарань. Згідно з цією концепцією політика має певну перевагу над галуззю права. Так, А. Х. Степанюк наголошує, що кримінально-виконавчу політику як один із напрямів боротьби зі злочинністю варто розуміти як науку про принципи, цілі та завдання діяльності органів й установ виконання покарань та про необхідні для досягнення мети виконання покарання засоби, які мають у розпорядженні адміністрації цих закладів. Також він зазначає, що принципи кримінально-виконавчої політики як науки, тобто наукові ідеї, які формулюють учені й пропонують застосовувати їх як правові принципи, більш змістовні, ніж принципи права, тому що не всі принципи кримінально-виконавчої політики можуть стати правовим явищем. Доктринальні принципи кримінально-виконавчої політики можуть трансформуватися у принципи кримінально-виконавчого права, набути їхньої форми тільки після того, як їх ухвалить законодавець [9, с. 254]. Отже, на думку автора, принципи кримінально-виконавчої політики – це наукові ідеї, що не збігаються з принципами кримінально-виконавчого права, тому між ними не можна ставити «знак рівності» [9, с. 255].

Досліджуючи це питання, Ю. В. Шинкарьов стверджує, що принципи кримінально-виконавчого права є керівними, базовими ідеями, настановами, які визначають основні напрями розвитку цієї галузі права. Ці принципи трансформовані із засад кримінально-виконавчої політики (які є первинними щодо принципів кримінально-виконавчого права) і спрямовані на забезпечення відповідності правового регулювання виконання та відбування кримінальних покарань основним напрямом кримінально-виконавчої політики. До того ж автор указує, що принципи кримінально-виконавчого права не рівнозначні принципам кримінально-виконавчого законодавства, які визначають не провідні напрями розвитку галузі права (кримінально-виконавчого), а тільки регламентують особливості розвитку законодавства цієї галузі та основні загальні вимоги до виконання кримінальних покарань. Крім того, принципи кримінально-виконавчого права, на відміну від принципів законодавства, не мають нормативного вираження, а є лише теоретичними положеннями [10, с. 496]. В. М. Трубников поділяє думку щодо співвідношення принципів кримінально-виконавчої політики та права. Учений наголошує, що правильною є позиція, згідно з якою коло основних положень (начал), що розглядаються як принципи кримінально-виконавчої політики, ширше за коло положень, які стосуються принципів кримінально-виконавчого права, оскільки до перших належать найзагальніші положення [4, с. 8]. П. Л. Фріс,

аналізуючи співвідношення принципів політики та права у кримінальному праві, зазначав, що воно виражається в тому, що перші з них: а) закріплюються не тільки в нормах права, а й в інших документах; б) визначають як характер кримінального законодавства, так і практику його застосування; в) належать до «утворюючих» («складових») принципів кримінального права. За способом вираження, характером і змістом принципи кримінально-правової політики відрізняються від принципів кримінального права, і в цьому значенні саме вони є основою для формування останніх, а не навпаки [2, с. 51]. Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, досліджуючи вказане питання, робить висновок щодо співвідношення між принципами кримінально-виконавчого права і принципами кримінально-виконавчої політики. По-перше, принципи кримінально-виконавчої політики є первинними порівняно з принципами кримінально-виконавчого права, оскільки останні є формою (зовнішньою) відображення принципів кримінально-виконавчої політики. По-друге, поняття «принципи кримінально-виконавчої політики» є більш змістовним, ніж поняття «принципи кримінально-виконавчого права», оскільки не всі принципи політики об'єктивовано в нормативно-правових актах як основне джерело кримінально-виконавчого права та кримінально-виконавчої політики. Принципи кримінально-виконавчої політики може бути передбачено й іншими документами [7, с. 84]. Також вона зауважує, що можна виділити за аналогією і третю відмінність між принципами кримінально-виконавчої політики та кримінально-виконавчого права, а саме: принципи кримінально-виконавчої політики визначають не лише характер кримінально-виконавчого законодавства, а й впливають на процес виконання-відбування покарань [7, с. 85]. Г. С. Семаков та А. П. Гель стверджують, що кримінально-виконавча політика здійснюється за допомогою таких засобів, як кримінально-виконавче право, діяльність спеціальних державних органів, участь громадськості у виправленні засуджених, заходів педагогічного та соціально-психологічного характеру. Головною формою вираження та закріплення кримінально-виконавчої політики є кримінально-виконавче право. Це пояснюється тим, що політика і право тісно взаємопов'язані, оскільки право створюється політичною організацією суспільства – державою. Первинність ролі кримінально-виконавчої політики щодо кримінально-виконавчого права, на думку авторів, полягає у тому, що політика визначає основні вимоги до виконання та відбування кримінальних покарань, змісту, формування, розвитку й застосування норм кримінально-виконавчого права. Згідно з принципами кримінально-виконавчої політики кримінально-виконавче право регулює суспільні відносини, що виникають у процесі виконання покарань [11, с. 5]. Слід зазначити, що позиція стосовно пріоритетності принципів кримінально-виконавчої політики над правовими є домінантною серед науковців, які досліджували та досліджують указане питання.

Однак деякі вчені, які у своїх роботах розглядали окреслену проблематику, мають протилежну точку зору щодо співвідношення принципів кримінально-виконавчого права та політики. Так, М. О. Стручков наголошував, що коли мова йде про принципи права чи галузі права, зокрема виправно-трудоного права, у них відображаються і принципи політики, і принципи діяльності відповідних установ й органів [12, с. 80]. В. В. Мальцев теж вважає, що принципи політики є другорядними, їхня роль полягає в тому, щоб точніше і повніше відобразити зміст принципів права в законодавстві [13, с. 275]. Крім того, науковці поділяють думку щодо визнання рівноцінності зазначених різновидів принципів. З цього приводу В. О. Уткін зауважує, що принципами кримінально-виконавчого (виправно-трудоного) права є вихідні положення, що одночасно є і принципами кримінально-виконавчої політики, і принципами діяльності кримінально-виконавчої системи [14, с. 56].

Так, дослідники, які визнають провідний статус принципів політики відносно кримінально-виконавчого права, обґрунтовують свою точку зору з різних позицій. Ці позиції, безумовно, містять переконливі аргументи стосовно вагомості політики та її

впливу на кримінально-виконавче право. Здебільшого такі аргументи зумовлено «локальними» уявленнями про багатоаспектність кримінально-виконавчої політики та традиційних переконань щодо «вищого призначення» політики порівняно з галуззю права. Проте, на наш погляд, такі переконання існували й раніше, їх сформовано та прийнято суспільством як аксіоматичну модель чинної будови внутрішньодержавного життя. На підтвердження власної позиції вбачаємо доцільним розглянути вплив політики й права на суспільство і процеси, які в ньому відбуваються. У сучасній літературі виникає питання: «Право і політика: що є впливовішим у державі?» Відповідь така: «На жаль, політика, тому що наша держава не стала поки що правовою» [15, с. 60]. За часів радянського тоталітаризму на території сучасної України розповсюдженою була точка зору щодо безумовної, керівної ролі державної політики над усіма сферами внутрішнього життя держави та, зокрема, правової системи. Ю. А. Агешин ще за радянських часів стосовно цього питання вказував, що політика і право у своїй взаємодії відіграють неоднакову роль. Політика є більш важливою та активною частиною суспільної надбудови. Політика, знайшовши своє втілення у праві, вже не лише самостійно, а й за допомогою правових засобів має вплив на матеріальне життя суспільства [16, с. 57; 17, с. 118]. В. М. Чхіквадзе, дотримуючись аналогічної думки, зазначав, що політика – це внутрішній двигун права, який має вирішальний вплив на його розвиток. «Право ніщо без політики», – робить висновок автор [18, с. 53]. Отже, політика як елемент суспільної надбудови, за твердженням багатьох науковців, має вирішальне значення для формування та реалізації як внутрішньодержавних, так і зовнішньодержавних процесів. Із цим важко сперечатися, якщо поняття «політика» розглядати в широкому розумінні, тобто як визначальне явище для існування держави загалом. До того ж в умовах сьогодення більшість членів суспільства розраховує на «сильну» політику та відповідних політичних діячів як на гарантів стабільності не лише в державі, а й у світі в цілому. Чинник «сильної» міжнародної політики на цьому історичному етапі є дуже важливим, ураховуючи сучасні загрози національній безпеці, які існують із 2014 року. Проте цей чинник важко сприйняти як об'єктивний у разі визначення його як одного з напрямів внутрішньодержавної політики, зокрема у сфері виконання і відбування кримінальних покарань. За цих умов відокремлення права від політики та надання останній пріоритетного значення визначає закономірний шлях до авторитаризму та тоталітаризму. Подібна ситуація вже траплялася в нашій країні під час перебування у складі СРСР. Одним із наслідків такої внутрішньодержавної політики було нехтування правами людини, особливо у кримінально-виконавчій сфері. Із моменту проголошення незалежності в 1991 році наша держава поступово позбавляється наслідків такої політики, зокрема у правовій сфері, та обирає напрям цивілізованої та загальновизнаної світової парадигми щодо пріоритетності прав людини. Саме така парадигма набуває особливого значення, у якій внутрішньодержавний політичний механізм конфліктує зі сферою природних прав людини, серед яких – право на свободу та особисту недоторканність. Це право є елементом комплексу природно-правових засад, які є початковим етапом виникнення та функціонування сучасної демократичної держави. Саме ці засади визначають діяльність держави та її політичну сферу, а не навпаки. Тому безапеляційне твердження окремих науковців щодо пріоритетності засад внутрішньодержавної політики у сфері виконання і відбування кримінальних покарань над принципами кримінально-виконавчого права не є беззаперечним. Крім того, позицію зазначених учених зумовлено ототожненням засад кримінально-виконавчого права та законодавства. Така «співмірність» указаних принципів не відповідає їхній сутності. Слушною з цього приводу є позиція Конституційного Суду України, який наголошує, що згідно з частиною першою ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, зміст яких повинен передбачати

передусім ідеї соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає також інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і спричинені історично досягнутим рівнем розвитку суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яку значною мірою відображено в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи [19].

Висновки. Внутрішньодержавна система виконання і відбування покарань характеризується внутрішньою змістовністю елементів, визначення взаємозв'язку та взаємозалежності яких відіграє ключову роль у функціонуванні самої системи. Такими елементами є внутрішньодержавна кримінально-виконавча політика та кримінально-виконавче право. Важливим аспектом зіставлення цих елементів є встановлення кореляційних зв'язків між засадами політики та права. Домінантна в теорії кримінально-виконавчого права позиція щодо провідної ролі та пріоритетності принципів політики над засадами кримінально-виконавчого права є наслідком розповсюдження серед науковців догматичних положень позитивістської концепції походження права. Проте значний інтерес до цієї концепції неодмінно негативно впливатиме на поступове зменшення ролі природно-правової концепції як фундаментального явища, що визначає будову правових систем у сучасних демократичних державах, до яких прагне приєднатися й Україна. Тому в умовах євроінтеграційного та, відповідно, цивілізаційного шляху нашої держави кореляційний зв'язок між елементами внутрішньодержавної системи у сфері виконання і відбування покарань має відбуватися з необхідним наданням пріоритетності саме принципам права над засадами інших елементів цієї системи, ураховуючи кримінально-виконавчу політику. За таких умов комплекс засад внутрішньодержавної системи виконання і відбування покарань формує інтегральний, внутрішньосистемний, кореляційний зв'язок між ними з обов'язковою і провідною роллю принципів кримінально-виконавчого права в цій системі.

Список використаних джерел

1. Шкута О. О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України : дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 480 с.
2. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 332 с.
3. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України. Луцьк : Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.
4. Трубников В. М. Кримінально-виконавче право України. Харків : Право, 2001. 379 с.
5. Шкута О. О. Концептуальні принципи пенітенціарної політики України. *Підприємництво, господарство і право*. № 5. 2016. С. 81–85.
6. Сперанский И. А. Основные вопросы советского исправительно-трудового права : курс лекцій. Москва : Академия МВД СССР, 1976. 122 с.
7. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча політика України : дис. ... д-ра юрид. наук. Івано-Франківськ, 2019. 535 с.
8. Кондратішина В. В. Кримінально-виконавча політика України: формування та реалізація : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2009. 275 с.
9. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 398 с.
10. Шинкарьов Ю. В. Щодо визначення принципів кримінально-виконавчого права та законодавства. *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи* : зб. наук. праць матер. 1-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Сімферополь, 24 квіт. 2009 р.). Сімферополь : Крим. навч. пед. держ. видав., 2009. Ч. 1. С. 495–497.
11. Семаков Г. С., Гель А. П. Кримінально-виконавче право України : курс лекцій. Київ, 2000. 122 с.

12. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы Общей части. М. : Юрид. лит., 1984. 240 с.
13. Мальцев В. В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. СПб., 2004. 692 с.
14. Уткин В. А. Курс лекций по УИП. Общая часть. Томск, 1995. 94 с.
15. Мохонько А. В. Право та політика як регулятори суспільних відносин. *Часопис Київського університету права*. № 1. 2011. С. 59–62.
16. Агешин Ю. А. Политика, право, мораль. М. : Юрид. лит., 1982. 160 с.
17. Вітвіцький С. С. Методологічні засади дослідження контролю в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. № 6. 2014. С. 116–122.
18. Чхиквадзе В. М. Государство, демократия, законность. М. : Юрид. лит., 1967. 503 с.
19. Верховенство права. Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>.
20. Назимко Є. С., Данилевський А. О., Данилевська Ю. О., Гранкіна В. І. Кримінально-виконавче право України : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с.

References

1. Shkuta, O. O. (2017). Teoretyko-prykladni zasady funktsionuvannya kryminalno-vykonavchoi systemy Ukrainy [Theoretical and Applied Principles of Functioning of the Criminal Executive System of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Zaporizhzhia. 480 s. [in Ukrainian].
2. Fris, P. L. (2005). Kryminalno-pravova polityka Ukrainskoi derzhavy: teoretychni, istorychni ta pravovi problemy [Criminal law policy of the Ukrainian state: theoretical, historical and legal problems]. Kyiv : Atika. 332 s. [in Ukrainian].
3. Yatsyshyn, M. M. (2010). Istoryko-pravovi zasady kryminalno-vykonavchoi polityky Ukrainy [Historical and legal principles of criminal executive policy of Ukraine]. Lutsk : Volynskiy nats. un-t im. Lesi Ukrainky. 440 s. [in Ukrainian].
4. Trubnykov, V. M. (2001). Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy [Criminal executive law of Ukraine]. Kharkiv : Pravo. 379 s. [in Ukrainian].
5. Shkuta, O. O. (2016). Kontseptualni pryntsyipy penitentsiarnoi polityky Ukrainy [Conceptual principles of Penitentiary Policy of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 5. S. 81–85 [in Ukrainian].
6. Speranskij, I. A. (1976). Osnovnye voprosy sovetskogo ispravitel'no-trudovogo prava : kurs lekcij [The main issues of Soviet correctional labor law: a course of lectures]. Moskva : Akademiya MVD SSSR. 122 s. [in Russian].
7. Korniakovych-Tanasiichuk, Yu. V. (2019). Kryminalno-vykonavcha polityka Ukrainy [Criminal executive policy of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Ivano-Frankivsk. 535 s. [in Ukrainian].
8. Kondratiushyna, V. V. (2009). Kryminalno-vykonavcha polityka Ukrainy: formuvannya ta realizatsiia [Criminal executive policy of Ukraine: Formation and implementation] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Lviv. 275 s. [in Ukrainian].
9. Stepaniuk, A. Kh. (2002). Aktualni problemy vykonannya pokaran (sutnist ta pryntsyipy kryminalno-vykonavchoi diialnosti: teoretyko-pravove doslidzhennia) [Actual problems of punishment (essence and principles of criminal executive activity: theoretical legal research)] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. Kharkiv. 398 s. [in Ukrainian].
10. Shynkarov, Yu. V. (2009). Shchodo vyznachennia pryntsyypiv kryminalno-vykonavchoho prava ta zakonodavstva [Regarding the definition of the principles of criminal executive law and legislation]. *Rozvytok derzhavnosti ta prava v Ukraini: realii ta perspektyvy* : zb. nauk. prats mater. 1-yi Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Simferopol, 24 kvit. 2009 r.). Simferopol : Krym.navch.ped.derzh.vydav. Ch. 1. S. 495–497 [in Ukrainian].
11. Semakov, H. S., Hel, A. P. (2000). Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy : kurs lektsii [Criminal-executive law of Ukraine : Course of lectures]. Kyiv. 122 s. [in Ukrainian].
12. Struchkov, N. A. (1984). Kurs ispravitel'no-trudovogo prava. Problemy Obshchej chasti [Course of correctional labor law. Problems of the General part]. M. : YUrid. lit. 240 s. [in Russian].
13. Mal'cev, V. V. (2004). Principy ugolovnoho prava i ih realizaciya v pravoprimenitel'noj deyatel'nosti [Principles of criminal law and their implementation in law enforcement]. SPb. 692 s. [in Russian].
14. Utkin, V. A. (1995). Kurs lekcij po UIP. Obshchaya chast' [Course of lectures on UIP. A common part]. Tomsk. 94 s. [in Russian].
15. Mokhonko, A. V. (2011). Pravo ta polityka yak rehuliatory suspilnykh vidnosyn [Law and politics as regulators of social relations]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 1. S. 59–62 [in Ukrainian].
16. Ageshin, YU. A. (1982). Politika, pravo, moral' [Politics, law, morality]. Moscow : YUrid. lit. 160 s. [in Russian].

17. Vitvitskyi, S. S. (2014). Metodolohichni zasady doslidzhennia kontroliu v Ukraini [Methodological principles of investigation in Ukraine]. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy*. № 6. S. 116–122 [in Ukrainian].
18. Chkhikvadze, V. M. (1967). Gosudarstvo, demokratiya, zakonnost' [State, democracy, legality]. Moscow : YUrid. lit. 503 s. [in Russian].
19. Verkhovenstvo prava. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy [Rule of Law. Constitutional Court of Ukraine]. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava> [in Ukrainian].
20. Nazymko, Ye. S., Danylevskiy, A. O., Danylevska, Yu. O., Hrankina, V. I. (2020). Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy : navchalnyi posibnyk [Criminal executive law of Ukraine : Tutorial.]. Kyiv : Dakor. 210 s. [in Ukrainian].

Pylypenko Dmytro,

PhD in Law

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>

REGARDING A CORRELATION OF THE PRINCIPLES OF THE DOMESTIC SYSTEM OF EXECUTION AND SERVING OF CRIMINAL PUNISHMENTS

The article is devoted to defining the correlations between the principles of the domestic system of execution and serving of criminal punishments. The issue focuses on defining the links between the principles of criminal enforcement policy and criminal executive law. The article analyzes the theoretical positions of scientists who study this issue. The vast majority of scholars' positions are focused on the dominant position of domestic policy in the field of execution and serving sentences as a key element of the entire penitentiary system. Given this, the correlation between the principles of the elements of the system of execution and serving sentences is determined by giving priority to the principles of domestic policy over the principles of other elements, taking into account the direct criminal law. As can be seen, this theoretical state is due to the leading importance of the positivist concept of the origin of law, which is very common among domestic scholars. The article draws attention to the inevitable shortcomings of which leads to excessive attention to this concept. One of these shortcomings is the gradual reduction of the role of the natural law concept in society and, as a consequence, the narrowing of human rights and freedoms. The paper emphasizes that this aspect is unacceptable for a modern, democratic state in which the indisputable axiom is the proclamation of the leading role of human rights and freedoms in society and the state. Thus, under these conditions, the natural law concept should play a key role in building modern legal systems. Thus, the article defines the result according to which the correlation of the principles of the domestic system of execution and serving criminal sentences should take place with priority given to the principles of criminal executive law over all elements, taking into account the principles of domestic policy in the execution and serving of criminal sentences.

Key words: *system of execution and serving of punishments; criminal-executive policy; criminal-executive law; principles of execution and serving of punishments; correlation.*

Надіслано до редколегії 13.09.2021
Рекомендовано до публікації 20.09.2021

РОЗДІЛ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

УДК: 811.161.2'271:378.22

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-179-184>

Короткова Юлія Михайлівна,

доктор педагогічних наук, професор

(Донецький державний університет

внутрішніх справ, м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6930-9730>

УДОСКОНАЛЕННЯ АКАДЕМІЧНОГО МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «ДОКТОР ФІЛОСОФІЇ»

Статтю присвячено висвітленню шляхів удосконалення академічного мовлення здобувачів освітнього ступеня «доктор філософії» під час засвоєння дисципліни «Основи академічного мовлення», яка спрямована на вироблення стійких умінь і навичок правильного й комунікативно виправданого вживання мовних засобів в усному й писемному академічному мовленні, формування мовленнєвої поведінки в усній науковій дискусії. Визначено найтиповіші помилки, що трапляються в наукових текстах. Запропоновано ряд вправ, методів і форм організації освітнього процесу, які можуть сприяти вдосконаленню академічного мовлення майбутніх науковців.

Ключові слова: академічне мовлення; доктор філософії; науковий текст; мовностилістичні помилки; вправи, методи, форми вдосконалення.

Постановка проблеми. Роль науки в сучасному суспільстві дедалі зростає. Формування дослідницької компетентності передбачено в більшості освітньо-професійних та освітньо-наукових програм підготовки фахівців усіх рівнів вищої освіти, задля чого вводяться такі освітні компоненти: «Основи наукових досліджень», «Методологія наукового дослідження» тощо. Зміст зазначених дисциплін передусім охоплює такі теми, як сутність наукового дослідження, принципи й методи наукового дослідження, структура наукового дослідження, утім поза увагою залишаються питання мовностилістичного оформлення наукової роботи. Як наслідок, у захищених дисертаціях навіть сьогодні трапляються орфографічні, лексичні, граматичні, синтаксичні, пунктуаційні, стилістичні помилки, що певним чином знижує теоретичну й практичну цінність наукової роботи, ускладнює її сприйняття іншими дослідниками. Тому актуальною постає проблема опанування здобувачами освітнього ступеня «доктор філософії» не лише методології наукової діяльності та творчості, а й отримання ними ґрунтовної мовнокомунікативної підготовки, яка дозволить майбутнім науковцям вільно, стилістично виправдано послуговуватися українською науковою мовою в усіх її підстилях, представляти результати своїх наукових досліджень як у письмовій, так і в усній формах, брати активну участь у наукових заходах різного рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування і вдосконалення культури мовлення фахівців розглянуто в роботах таких дослідників: Н. Бабич [1],

А. Коваль [2; 3], Л. Мацько та Л. Кравець [4], В. Пасинок [5], М. Пентилюк [6] та ін. Питання культури української наукової мови досліджено в працях таких учених, як Ж. Колоїз [7], Г. Онуфрієнко [8], О. Семенов [9], О. Ткачук та Л. Наконечна [10]. Проте недостатньо вивченими залишаються теоретико-практичні аспекти вдосконалення академічного мовлення аспірантів та ад'юнктів, які розпочинають роботу над своїми дисертаційними працями.

З огляду на зазначене вище, **метою статті** є висвітлення шляхів удосконалення академічного мовлення здобувачів освітнього ступеня «доктор філософії».

Виклад основного матеріалу. Поняття «академічне письмо», «академічне мовлення», «академічна риторика» зовсім нещодавно увійшли до вітчизняного наукового обігу. Так, С. Шепітько вживає поняття «науковий (академічний) дискурс», який розуміє як вербалізований у тексті тип дискурсивної діяльності за сферою комунікації, мовленнєву взаємодію представників відповідної соціальної групи / інституту з метою реалізації статусно-рольових можливостей у заданих цим соціальним інститутом межах [11, с. 164]. Ж. Колоїз послуговується терміном «академічне письмо», який трактує як науково-методичну галузь знання, напрям науково-педагогічних досліджень і дисципліну, що вивчає методи й технології побудови академічного (навчального) і наукового тексту. На думку вченої, мета академічного письма полягає у розвитку компетенцій, необхідних для написання тексту відповідно до міжнародних риторичних конвенцій та виховання дослідників, які здатні незалежно мислити й бути активними учасниками глобального академічного дискурсу [7, с. 17–18]. Поняття «академічне мовлення» розуміємо як діяльність дослідника зі створення спеціалізованих фахових наукових текстів та представлення в усній або письмовій формі результатів дослідження на наукових заходах різного рівня.

Удосконаленню академічного мовлення в умовах аспірантури / ад'юнктури може суттєво сприяти дисципліна «Основи академічного мовлення», яка спрямована на поглиблення знань із сучасної української літературної мови, розвиток чуття наукової мови, мовного смаку, оволодіння науковим стилем мовлення і письма, мовними засобами наукового тексту, вироблення стійких умінь і навичок правильного й комунікативно виправданого вживання мовних засобів в академічному мовленні.

Після засвоєння цієї дисципліни в аспірантів / ад'юнктів мають бути сформовані такі компетентності: здатність ділового й академічного спілкування державною мовою на професійному рівні; здатність використовувати новітні інформаційні та комунікаційні технології; здатність кваліфіковано формулювати результати власних наукових досліджень; здатність фахово вести наукову та професійну дискусію за напрямом власного дослідження. До програмних результатів засвоєння дисципліни належить здатність усної та письмової презентації поточних і кінцевих результатів власного наукового дослідження, їх висвітлення під час наукових заходів та навчальних занять.

Зміст навчальної дисципліни «Основи академічного мовлення» охоплює вісім тем.

Тема № 1. Науковий стиль сучасної української літературної мови.

Тема № 2. Лексичні норми академічного мовлення.

Тема № 3. Орфографічні норми академічного мовлення.

Тема № 4. Морфологічні норми академічного мовлення.

Тема № 5. Синтаксичні норми академічного мовлення.

Тема № 6. Пунктуаційні норми академічного мовлення.

Тема № 7. Структура, етапи підготовки наукового повідомлення.

Тема № 8. Мовленнєва поведінка в усній науковій дискусії.

Структурою дисципліни передбачено лише два лекційні заняття, решта – практичні, під час яких аспіранти / ад'юнкти за допомогою спеціально відібраних мовних, умовно-комунікативних та комунікативних вправ удосконалюють свої лексичні, орфографічні, морфологічні, синтаксичні та пунктуаційні вміння і навички, опановують мистецтво усної

презентації результатів своїх наукових досліджень, мистецтво ведення наукової дискусії тощо.

Під час практичних занять викладач звертає увагу аспірантів / ад'юнктів на найтипівіші помилки, які трапляються в наукових текстах.

1. *Лексичні помилки:* кальки з російської мови («діюче законодавство» замість «чинне законодавство»), «не дивлячись на» замість «не зважаючи на», «відволікати увагу» замість «відвертати увагу», «учбовий» замість «навчальний», «найбільше розповсюдження» замість «найбільше поширення», «як уже відмічалось» замість «як було зазначено» тощо); *тавтологія* – змістове дублювання, повторення тих самих або однокорених слів, що є порушенням чистоти мови («відшкодувати шкоду» замість «відшкодувати збитки або компенсувати шкоду», «внести внесок» замість «зробити внесок», «забезпечити безпеку» замість «гарантувати безпеку», а краще «убезпечити», «корисне використання» замість «корисне застосування» або «вигідне використання», «широко поширений» замість «значно поширений» тощо); *плеоназми* – уведення в мовну тканину висловлювання зайвих, надлишкових слів, які структурно обтяжують фразу, оскільки є семантично порожніми («дисертаційне дослідження» замість «дисертація», «головний пріоритет» замість «пріоритет», «статистичні підрахунки» замість «статистика» або «підрахунки», «переважна більшість» замість «більшість», «всі решта» замість «решта», «чинний на сьогодні» замість «чинний», «свій авторський» замість «свій» або «авторський», «рік тому назад» замість «рік тому» або «рік назад», «останнім часом у сучасній науці» замість «останнім часом у науці» або «у сучасній науці», «наукова монографія» замість «монографія» тощо); неправильне використання *паронімів* (чисельний – численний, природній – природний, уява – уявлення, об'єм – обсяг, напрям – напрямок) (курсив мій. – Ю. К.).

2. *Граматичні помилки:* неправильне утворення відмінкових форм іменників, прикметників, числівників, займенників («набувати досвід» замість «набувати досвіду», «уживати заходи» замість «уживати заходів»); неправильне вживання прийменників («в залежності від» замість «залежно від», «у відповідності до» замість «відповідно до», «згідно плану» замість «згідно з планом», «по справі» замість «за справою»); неправильне утворення дієприкметників («констатуючий» замість «констатувальний», «об'єднуючий» замість «об'єднувальний», «виступаючий» замість «який виступає» тощо); неправильне використання займенників (прикметник «наступний» замість займенника «такий», «даний» замість «цей» тощо) (курсив мій. – Ю. К.).

3. *Синтаксичні помилки:* перенасиченість наукового тексту дієслівними формами на -ся (наприклад, «звертається увага», «вирішується проблема», «висвітлюється думка», «висувається гіпотеза» тощо, варто використовувати дієслова активного стану: «вивчили», «дослідили», «здійснили», «узагальнили», «створили», «запропонували»); ненормативне вживання прийменників у складі синтаксичних конструкцій («властивий для нього» замість «властивий йому», «відзначати про необхідність» замість «відзначати необхідність», «опанувати вміннями» замість «опанувати вміння», «при вивченні цієї теми» замість «під час вивчення цієї теми», «дискусія відносно методів викладання» замість «дискусія щодо методів викладання», «у місті Києві» замість «у місті Київ», «при пануванні» замість «за часів панування») (курсив мій. – Ю. К.).

4. *Стилістичні помилки:* у науковому стилі не варто вживати зменшено-пестливі форми, синоніми емоційно-зниженого забарвлення, розмовну лексику тощо, наприклад: «завдяки величезним зусиллям науковців» замість «завдяки значним зусиллям науковців», «ми досягли грандіозних результатів» замість «ми досягли значних результатів» тощо (курсив мій. – Ю. К.).

5. Найбільш типовими *пунктуаційними помилками* є такі: 1) не диференціюються орфографічний знак «дефіс» та пунктуаційний знак «тире»; 2) уживання малої літери після цифрової позначки з крапкою; 3) використання крапки з комою за

рубриками, що починаються цифрою з крапкою і, навпаки, крапки в кінці рубрик, які починаються цифрою чи літерою з дужкою (курсив мій. – Ю. К.).

6. *Орфографічні помилки:* «проект» замість «проект», «веб-сайт» замість «вебсайт», «пів-України» замість «пів України» тощо (курсив мій. – Ю. К.).

Задля вдосконалення академічного мовлення аспірантів / ад'юнктів останнім пропонуються для виконання такі вправи:

1. Дібрати прикметники до поданих іменників: дослідження, проблема, питання, мета, завдання, інформація, матеріал, аналізи тощо. Наприклад, дослідження фундаментальне, ґрунтовне, глибоке; проблема наукова, важлива, актуальна, своєчасна, гостра тощо.

2. Дібрати ряд іменників, близьких за значенням, задля уникнення тавтології. Наприклад, учений, науковець, дослідник, фахівець тощо.

3. Дібрати ряд дієслів, близьких за значенням, задля уникнення тавтології. Наприклад, учений підкреслює, наголошує, акцентує увагу, вважає, підсумовує, підтримує думку, зазначає, зауважує, систематизує, узагальнює, резюмує, доходить висновку, вивчає, аналізує, досліджує, виділяє, визначає, виокремлює, обґрунтовує, розмірковує, деталізує, доповнює, заперечує, описує тощо.

4. Дібрати ряд сполучників, близьких за змістом: тому що, через те що, від того що, завдяки тому що, оскільки; щоб (аби), для того щоб, з тим щоб; якщо, коли, якби, як, аби, тільки б тощо.

Корисними стають вправи на редагування наукових текстів, на переклад з російської мови на українську, на підготовку наукових доповідей, промов, рецензій, анотацій тощо. Наведемо приклади таких вправ.

1. Вправи на редагування.

А. Відмінити збори, видаляти статтю з номеру, володіти здатністю, зауваження на рахунок теорії, на протязі одного дня, невірна відповідь, по крайній мірі, ми рахуємо, що ..., деякі питання торкаються..., багаточисельні докази, головний пріоритет, статистичні підрахунки, свої індивідуальні, дві альтернативи, дублювати двічі, переважна більшість, з чинними на сьогодні.

Б. В залежності від, відігравати значення, відсторонити від обов'язків, виокремили наступні характеристики, узагальнююча таблиця, відноситися до кращих, відносно мало, вірний спосіб, все рівно, дозволяє врахувати, забезпечити безпеку, закон вступає в силу, відповідно з законом, зустрічаються помилки, з тих пір, на цей рахунок, прийняти резолюцію, робити враження, у випадку необхідності, у всякому випадку.

2. Вправи на переклад з російської мови на українську.

«Коррупция была и остается одной из самых острых проблем современной Украины и серьезным препятствием на пути развития страны, формирования гражданского общества. Несмотря на то, что в последние годы способы и методы борьбы с коррупционными проявлениями совершенствуются, как и меры уголовно-правового характера, направленные на борьбу с преступлениями коррупционной направленности, вопросы противодействия коррупции криминологическими и иными средствами остаются актуальными.

Представляется, что задача комплексной борьбы с коррупцией в государстве по-прежнему требует приложения новых сил и средств, совершенствования законодательства.

Среди государственных органов, работа которых направлена на противодействие коррупции, отдельно следует выделить органы прокуратуры, которые реализуют ряд важных направлений антикоррупционной политики государства. Основными из этих направлений являются предупреждение коррупционных проявлений посредством прокурорского надзора, а также надзор за ходом предварительного расследования уголовных дел коррупционной направленности и поддержание обвинения по ним в суде».

Значний інтерес викликають такі методи та форми навчання, як рольові й ділові ігри, дискусії, диспути, мозковий штурм, метод проєктів. Наприклад, здобувачам можна запропонувати взяти участь у дискусії на тему: «Академічний плагіат в Україні: проблеми та шляхи вирішення», «Наука в Україні: проблеми й перспективи розвитку» тощо.

Під час виконання підсумкової роботи здобувачі мають підготувати в письмовому вигляді тези доповіді відповідно до інформаційного листа будь-якої наукової чи науково-практичної конференції за їх профілем з урахуванням тих норм і правил, які були опрацьовані на практичних заняттях. Окрім цього, аспіранти / ад'юнкти повинні виступити з усною науковою доповіддю, дотримуючись вимог, що висуваються до публічного виступу.

Висновки. Отже, правильно побудована система занять із дисципліни «Основи академічного мовлення» здатна суттєво підвищити рівень мовнокомунікативної підготовки здобувачів освітнього ступеня «доктор філософії», що посилить якість їх майбутніх наукових досліджень. Задля цього на практичних заняттях мають застосовуватися не лише мовні, а й мовленнєві вправи, традиційні та інноваційні методи і форми організації освітнього процесу, які покликані суттєво вдосконалити дослідницьку, мовнокомунікативну, соціальну компетентності аспірантів / ад'юнктів, сформувати в них потребу до постійного саморозвитку й самовдосконалення.

Список використаних джерел

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
2. Коваль А. П. Культура української мови. Київ : Наукова думка, 1966. 190 с.
3. Коваль А. П. Культура ділового мовлення. Київ : Вища школа, 1982. 287 с.
4. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови : навч. посіб. Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. 360 с.
5. Пасинок В. Г. Основи культури мовлення. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 228 с.
6. Пентиліук М. І. Культура мови і стилістика. Київ : Вежа, 1994. 240 с.
7. Колоїз Ж. Основи академічного письма : практикум. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2019. 178 с.
8. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : навч. посіб. з алгоритмічними приписами. 2-ге вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 392 с.
9. Семенов О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. Київ : Академія, 2010. 216 с.
10. Ткачук О. В., Наконечна Л. Б. Сучасне українське наукове мовлення : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2018. 160 с.
11. Шепітько С. Компоненти наукового дискурсу. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Вип. 89 (5). С. 164–167.

References

1. Babych, N. D. (1990). *Osnovy kultury movlennia* [Fundamentals of speech culture]. Lviv : Svit. 232 s. [in Ukrainian].
2. Koval, A. P. (1996). *Kultura ukrainskoi movy* [Culture of the Ukrainian language]. Kyiv : Naukova dumka. 190 s. [in Ukrainian].
3. Koval, A. P. (1982). *Kultura dilovoho movlennia* [Culture of business speech]. Kyiv : Vyscha shkola. 287 s. [in Ukrainian].
4. Matsko, L. I., Kravets, L. V. (2007). *Kultura ukrainskoi fakhovoi movy* [Culture of the Ukrainian professional language] : navch. posib. Kyiv : Vydavnychiy tsentr «Akademii». 360 s. [in Ukrainian].
5. Pasynok, V. H. (2011). *Osnovy kultury movlennia* [Fundamentals of speech culture]. Kharkiv : KhNU imeni V. N Karazina. 228 s. [in Ukrainian].
6. Pentyliuk M. I. (1994). *Kultura movy i stylistyka* [Language culture and stylistics]. Kyiv : Vezha. 240 s. [in Ukrainian].
7. Koloiz, Zh. (2019). *Osnovy akademichnoho pysma* [Fundamentals of academic writing] : praktykum. Kryvyi Rih : FOP Marynchenko S. V. 178 s. [in Ukrainian].
8. Onufriienko, H. S. (2009). *Naukovyi styl ukrainskoi movy* [Scientific style of the Ukrainian language] : navch. posib. z alhorytmichnymy prypysamy. 2-he vyd. pererob. ta dop. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury. 392 s. [in Ukrainian].

9. Semenoh, O. M. (2010). *Kultura naukovoï ukrainiskoi movy* [Culture of the scientific Ukrainian language] : navch. posib. Kyiv : Akademiia. 216 s. [in Ukrainian].
10. Tkachuk, O. V., Nakonechna, L. B. (2018). *Suchasne ukraïnske naukove movlennia* [Modern Ukrainian scientific speech] : navchalno-metodychnyi posibnyk. Ivano-Frankivsk : Vydavets Kushnir H. M. 160 s. [in Ukrainian].
11. Shepitko, S. (2010). *Komponenty naukovoho dyskursu* [Components of scientific discourse]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad : RVV KDPU im. V. Vynnychenka. Vyp. 89 (5). S. 164–167 [in Ukrainian].

Korotkova Yuliia,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
(Donetsk State University of Internal Affairs, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6930-9730>

IMPROVEMENT OF ACADEMIC SPEECH OF APPLICANTS FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY

The article is devoted to the elucidation of ways to improve the academic speech of applicants for the degree of "Doctor of Philosophy". The concept of "academic speech" is understood as the activity of the researcher to create specialized professional scientific texts and present orally or in writing the results of research at scientific events of various levels. It is noted that the improvement of academic speech in the conditions of postgraduate / adjunct studies can be significantly contributed by the discipline "Fundamentals of Academic Speech", which aims to deepen knowledge of modern Ukrainian literary language, to develop a sense of scientific language, the language taste, to master the scientific style of speech and writing, language means of the scientific text, to develop the steady abilities and skills of the correct and communicatively justified use of language means in academic speech, to form the speech behavior in oral scientific discussion. The most common mistakes that occur in scientific texts are identified. They include: lexical (tracings from the Russian language, tautology, pleonasm, incorrect use of paronyms), grammatical (incorrect formation of singular forms of nouns, adjectives, numerals, pronouns, incorrect use of prepositions, incorrect formation of participles, incorrect use of pronouns), syntactic (oversaturation of the scientific text with the verb forms on "-ся", non-normative use of prepositions as a part of syntactic constructions); stylistic, punctuation, spelling mistakes. A number of exercises, methods and forms of organization of the educational process which can contribute to the improvement of academic speech of future scientists are proposed. They include exercises on editing and translating scientific texts, role-playing and business games, discussions, debates, brainstorming, project method, preparation of own scientific texts, speeches with an oral scientific report in compliance with the requirements for public speaking.

Key words: *academic speech; doctor of philosophy; scientific text; linguistic and stylistic mistakes; exercises, methods, forms of improvement.*

Надіслано до редколегії 31.08.2021
Рекомендовано до публікації 01.09.2021

УДК: 316.647.5: 351.74 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-185-191>

Мухіна Галина Вікторівна,
кандидатка педагогічних наук, доцентка
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8866-794X>

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ТА ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ

У статті окреслено проблему формування толерантності як складника компетентності майбутніх поліцейського та поліцейської, визначено поняття та структурні компоненти толерантності. Розглянуто толерантність як одну з найважливіших якостей та загальнокультурних компетенцій особистості, яка найбільш ефективно формується на основі певної моделі навчання. Акцентовано увагу на структурній моделі як зрізі освітнього процесу, з'ясовано компоненти структурної моделі: цільовий, стимулювально-мотиваційний, змістовий, процесуальний, контрольно-регулювальний, оцінно-результативний. Подано стислу характеристику основних складників освітнього процесу в контексті теми дослідження: цільового, стимулювально-мотиваційного, змістового.

Ключові слова: толерантність; професійна компетентність; ефективність; професіоналізм; структура толерантності; навчання.

Постановка проблеми. Формування громадянського суспільства передбачає передусім створення умов для всебічного розвитку людини як унікальної цілісної особистості, яка розвивається в процесі активної самореалізації свого творчого потенціалу в системі взаємодії з іншими людьми. Толерантність як здатність до соціальної взаємодії, що реалізована в обміні діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, уміннями, навичками, має особливе значення, оскільки є соціально-культурною необхідністю, ціннісною установкою, що дає змогу існувати громадянському суспільству. Безсумнівно, маючи на меті формування українського громадянського суспільства, реформування правоохоронних органів України є важливим кроком на шляху до поставлених цілей. Одним із вирішальних чинників, що сприяє ефективному професійному становленню фахівця, який працює в системі професійних відносин «людина – людина», є рівень його толерантності, що вказує не тільки на морально-емоційну культуру особистості, а й на її світоглядно-пізнавальну позицію.

Аналіз теоретичного підґрунтя сучасних підходів досліджуваної проблеми дає підстави припустити, що толерантність майбутніх поліцейського та поліцейської є необхідним складником їх професійної компетентності, рисою, яка визначає характер і специфіку взаємовідносин працівника поліції з громадою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему толерантності ґрунтовно досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: теоретичні аспекти формування толерантності (Д. Алмонд, А. Асмолов, В. Бабкін, Н. Гасанов, В. Горбатенко, Л. Гумільов, А. Зимбуля, В. Золотухін, У. Еко, Дж. Локк, Н. Луман, В. Лекторський, Н. Круглова, І. Оніщенко та ін.); місце толерантності в системі ціннісно-цільових пріоритетів освіти (І. Бех, М. Бубер, Б. Гершунський, В. Калошин, М. Карандаш, Н. Кузьміна, А. Реан, О. Троїцька та ін.); толерантність в аспекті соціальної цінності в молодіжній свідомості (О. Батуріна, Т. Білоус, С. Вершовський, В. Гинецинський, О. Грива, О. Зарівна,

І. Жданова, О. Пугачова, О. Рибак, В. Шалін, О. Швачко та ін.); формування толерантності у структурі значущих властивостей на основі компетентнісного підходу (І. Агапов, Г. Селевко, В. Шепель, С. Шишов та ін.).

Питання толерантності в діяльності поліції в наукових доробках розглядають переважно в контексті спілкування поліцейських із населенням (Н. Афанасьєва, І. Ващенко, Л. Вовенарг, О. Євдокімова, В. Литвин, Я. Пономаренко, Ф. Хміль, Ю. Шрейдер, Р. Шрейдер та ін.).

Загалом спектр наукових пошуків вивчення особистості поліцейського та поліцейської наразі є досить різноманітним. Він охоплює майже всі складники їхньої професійної підготовки, проте низка актуальних і практично значущих проблем у цій сфері потребує подальшої розробки, зокрема розгляд значущості формування толерантності як складника професійної компетентності майбутніх поліцейського та поліцейської.

Метою статті є спроба обґрунтувати толерантність як складник професійної компетентності поліцейського й поліцейської та з'ясувати, яку саме роль відіграє вища освіта у формуванні толерантності.

Виклад основного матеріалу. Термін «толерантність» є складним багатопрофільним поняттям, яке знаходиться на перетині інтересів різних наук. Багатозначність та багатовимірність цього поняття робить його досить загальним і малодоступним для наукового дослідження, а також для розробки педагогічних методик формування толерантності в майбутніх фахівця та фахівчині. Незважаючи на розмаїття підходів до окресленого поняття, у наукових студіях доводиться стикатися з остаточною невизначеністю вживаної термінології щодо поняття «толерантність», тому з'ясування суті толерантності вимагає звернення до довідкової літератури.

У філософських джерелах поняття «толерантність» визначено як: «ознаку невпевненості в собі й усвідомлення надійності особистих позицій, ознаку відкритого для всіх ідейного впливу, який не боїться порівнянь з іншими поглядами й не уникає духовної конкуренції» [17, с. 457]; «термін, що ним позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних)» [16, с. 642]; «різновид відносин між суб'єктами взаємодії, що мають різні погляди, уявлення, позиції тощо, який проявляється в доброзичливості, повазі, терпимості чи стриманому ставленні один до одного» [15, с. 406]; «терпимість до іншого світогляду, способу життя, поведінки, звичаїв тощо» [12, с. 356].

Психологічна та педагогічна науки подають широке тлумачення поняття «толерантність», а саме як «характеристику особистості, що проявляється в терпимості до різних поглядів, чужих думок, зовнішніх впливів, у витривалості щодо несприятливих емоційних чинників, у психічній стійкості за наявності фрустраторів і стресорів» [13]; «відсутність або ослаблення реагування на який-небудь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу [19, с. 545]; «терпимість, спокійне ставлення до різноманітних варіацій світогляду, поведінки й внутрішнього стану людей, навіть якщо іншій людині подібні особливості не притаманні» [10, с. 361]; «терпимість до чужих думок і вірувань» [14, с. 332]; особистісну якість, ознаку гуманної людини або один із принципів гуманістичного виховання [6, с. 912].

Варто погодитися з думкою А. Фурмана та О. Шаюк, що наведена в наукових студіях різноманітність визначень поняття «толерантність» указує на те, що воно потребує комплексного аналізу та прискіпливого міждисциплінарного вивчення і як явище-риси, і як категорія сучасного філософсько-наукового дискурсу [18, с. 32].

Цікавим є науковий підхід Г. Гайдук, яка виокремлює два основних психологічних значення цього поняття: по-перше, толерантність слід розглядати як феномен міжособистісного спілкування, який свідчить про здатність комунікатора бути терпимим до індивідуальних особливостей партнера, приймати його таким, яким він є; по-друге,

зважати на особливості організації індивідуальної поведінки людини у складних чи несприятливих умовах професійної діяльності або життєдіяльності, і в такому разі толерантність слід тлумачити як здатність протистояти, витримувати, а можливо, й не помічати несприятливі зовнішні впливи, власні стани, перешкоди з боку інших [3].

Уважаємо, що особливу увагу потрібно звернути на такий складник особистісного потенціалу, як толерантність до невизначеності. Толерантність до невизначеності дає змогу індивіду сприймати невизначені життєві ситуації як потенційно позитивні, розвиває здатність успішно протистояти станам конфлікту й напруженості, що неминуче виникають в амбівалентних ситуаціях, ефективно працювати в умовах надходження суперечливої інформації [3, с. 27].

У межах нашого дослідження дефінуємо «толерантність» як характеристику особистості, що проявляється в терпимості до різних поглядів, чужих думок, зовнішніх впливів, у витривалості щодо несприятливих емоційних чинників, у психічній стійкості за наявності фрустраторів і стресорів.

Аналіз наукових праць Н. Асташової, А. Батаршова, О. Гриви, О. Садохіна, Г. Солдатової, Л. Шайгерової та інших дає підстави стверджувати, що толерантність можна розглядати як одну з професійно важливих якостей фахівця, «особливо коли йдеться про його систему професійних відносин «людина – людина», де досить часто необхідно бути зразком упевненості у своїх позиціях, відсутності страху порівняння з іншими, страху втрати особистої унікальності, відкритості до змін, до наставництва, уміння завжди бачити шляхи особистого зростання тощо» [3, с. 33].

Толерантність, на наш погляд, повинна бути неодмінним атрибутом професійної діяльності та невід'ємною частиною професійної компетентності працівника та працівниці Національної поліції України. Професійною компетентністю вважаємо не тільки професійні, функціональні знання, а й наявність практичних умінь і навичок, які формуються в результаті певного досвіду і стають запорукою конкурентоспроможності фахівця. Тому поділяємо позицію А. Маркової, яка тлумачить професійну компетентність як психічний стан, що надає можливість діяти самостійно та відповідально; це здатність і вміння виконувати певні трудові функції [8, с. 345].

На думку В. Ягупова, професійну компетентність фахівця можна визначати як складне інтегральне, інтелектуальне, професійне й особистісне утворення, де ефективність професійної діяльності безпосередньо залежить від рівня теоретичної, практичної та психологічної підготовленості до неї, особистісних, професійних, індивідуально-психічних якостей, сприйняття цілей, цінностей, змісту й особливостей цієї діяльності [20].

Зважаючи на зазначене, важливо звернути увагу на складові елементи професійної компетентності. До компонентного складу професійної компетентності поліцейського входять не тільки пізнавальна та психолого-педагогічна компетентності, а й особистісно-індивідуальні якості особистості. Особистісно-індивідуальні якості, як уважає О. Борисюк, охоплюють мотиваційні й емоційно-вольові складники, які є сукупністю професійно спрямованих переконань, цінностей, потреб, вольових рис, мотивів професійної діяльності, уміння досягати поставленої мети під час виконання професійних завдань [1].

Специфічною особливістю професійної діяльності поліцейського та поліцейської є те, що ця діяльність відбувається в умовах, які характеризуються певним ступенем невизначеності: непередбачуваністю ситуацій спілкування з різними категоріями громадян, неявно вираженими ознаками належності до тієї чи іншої культурної спільноти, субкультурної групи тощо.

Слушною є думка Ю. Липовець, що вияви толерантності, які завжди співзвучні з повагою прав людини, означають нетерпимість до соціальної несправедливості, визнання того, що люди відрізняються одне від одного расовою приналежністю, національністю, статтю, поведінкою і переконаннями, мають право жити у світі та зберігати свою індивідуальність [7].

Закцентуємо увагу й на тому, що толерантність є універсальною цінністю, одним із інструментів формування довіри населення до поліції, важливою умовою суспільної згоди та пошуків компромісного виходу з кризових ситуацій. Загальновідомим є той факт, що толерантність як особливість свідомості або особистісна риса не притаманна людині з моменту народження і може ніколи не з'явитися, не будучи спеціально сформованою.

Услід за Є. Балдановою, Є. Гребенець, О. Калач, Л. Николаєвою, О. Скрябіною, С. Толстіковою, Л. Яцевич та ін., наголосимо на важливості формування толерантності в майбутніх фахівців та фахівчинь, підкреслюючи наявність у молоді необхідного для формування цієї якості рівня психологічної зрілості та відзначаючи її вплив на успішність у сфері міжособистісного та професійного спілкування.

Для визначення шляхів формування толерантності у свідомості фахівців та фахівчинь як цілісного багатокомпонентного утворення необхідно використовувати системний підхід, ураховуючи основні складники педагогічного процесу, а саме: цільовий, змістовний, діяльнісний та результативний компоненти. Доцільно підтримати думку дослідниці М. Бикової, яка вважає, що формування толерантності буде проходити найбільш ефективно на основі певної моделі навчання, що спрямована на формування толерантних якостей особистості [11, с. 29].

Згідно з тлумаченням І. Зязюна, модель – це «штучно створений зразок у вигляді схеми, фізичних конструкцій, знакових форм чи формул, який, будучи подібним до досліджуваного об'єкта (чи явища), відображає і відтворює в більш простому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки та відношення між елементами цього об'єкта» [5].

В. Ягупов, характеризуючи структуру, динамічну й факторну моделі, вважає, що структурна модель є зрізом освітнього процесу в статистиці, який містить цільовий, стимулювально-мотиваційний, змістовий, процесуальний, контрольно-регулювальний, оцінно-результативний компоненти [9, с. 24].

Отже, з огляду на те, що система педагогічного процесу, яка створює сучасну модель навчання, – це передусім цілісна множина сукупності її основних складників, зробимо спробу надати стисло характеристику деяких складників навчального процесу в контексті теми дослідження, зокрема цільового, стимулювально-мотиваційного та змістовного.

Цільовим компонентом моделі (курсив мій. – Г. М.) навчання, яка спрямована на формування толерантності, має бути створення сприятливих умов для виявлення, ініціювання та використання індивідуального (суб'єктного) досвіду особистості щодо проявів толерантності та певного освітнього середовища, побудованого за принципами педагогіки толерантності, і насамперед готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди й порозуміння.

Наступним структурним компонентом зазначеної вище моделі є *стимулювально-мотиваційний компонент* (курсив мій. – Г. М.). Цей компонент, на наш погляд, повинен охоплювати: мотивацію до більш глибокого вивчення запропонованого питання всіх учасників та учасниць педагогічного процесу; визначення рівня знань здобувачок та здобувачів щодо проблеми толерантності, стосунків між тими, що належать до різних соціальних та культурних груп, національностей, формування групової згуртованості на засадах толерантності тощо.

Зміна цільової орієнтації навчання зміщує акценти й у *змістовому компоненті навчання* (курсив мій. – Г. М.), оскільки в освітньому процесі головним системоутворювальним елементом постає зміст навчання (навчальний матеріал, який втілює цілі навчання). Уважаємо за необхідне спрямувати зміст навчання певних дисциплін (наприклад, філософських, психологічних, етичних тощо) на задоволення екзистенційних потреб людини, тобто потреб у встановленні стосунків, ідентичності, системи поглядів тощо, та на формування етнічної самосвідомості особистості, культури міжнаціональних відносин, толерантності та ін. Основою отримання знань щодо норм та

правил толерантної поведінки можуть бути різноманітні джерела, зокрема слово педагога та педагогині, їхній особистий приклад, приклад інших людей, цікава книга, фільм, стаття в журналі, нестандартні педагогічні ситуації тощо [11, с. 30].

Отже, у межах досліджуваної теми увагу було зосереджено тільки на окремих структурних компонентах моделі навчання, яка, на наш погляд, може підвищити ефективність формування толерантності як бази професійної компетентності майбутніх фахівця та фахівчині. Водночас для подальшого вивчення умов формування толерантності потрібно надати характеристику й інших структурних компонентів моделі навчання, зокрема процесуального, контрольно-регулювального, оцінно-результативного.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Під час дослідження здійснено теоретичний аналіз проблеми формування толерантності майбутніх фахівців та фахівчинь. На підставі визначення сутності поняття «толерантність» у різних науках зроблено спробу описати його як психолого-педагогічне явище. Толерантність, на нашу думку, є основою для формування професійної компетентності особистості. Процес реформування освітньої системи зумовлює необхідність упровадження нових підходів до професійної підготовки поліцейського та поліцейської сучасного типу, здатних ефективно здійснювати професійну діяльність в умовах середовища, яке постійно змінюється.

Комплекс зазначених чинників актуалізує проблему формування толерантності як певної моделі навчання. Толерантність, представлена у вигляді структурної моделі, а також стисла характеристика її окремих компонентів дають змогу зробити припущення щодо необхідності подальшого дослідження структурних компонентів педагогічного процесу та їх ролі у формуванні важливих особистісно-професійних компетентностей особистості майбутніх фахівців і фахівчинь для поліцейської системи.

Список використаних джерел

1. Большой толковый психологический словарь / пер. с англ. Е. Ю. Чеботарева. Москва : Вече : АСТ, 2000. Т. 1. 591 с.
2. Борисюк О. М. Характеристика професійної компетентності офіцерів ОВС. URL: <http://www.irbisnhuv.gov.ua> (дата звернення: 12.10.2021).
3. Гайдук Г. А. Мотиваційно-сміслові чинники професійної толерантності педагога : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Східноєвропейський національний ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2019. 213 с.
4. Зарицька В. В. Структура комунікативної толерантності: аналіз наукових підходів. *Молодий вчений*. 2017. № 2. С. 77–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_2_21 (дата звернення: 20.10.2021).
5. Зязюн І. А. Філософія педагогічного світогляду. *Професійна освіта: педагогіка і психологія*. Вип. 4. С. 209–221.
6. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України / голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
7. Липовець Ю. О. Толерантність як цінність права сучасності. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Право*. 2018. Т. 2. Вип. 48. С. 181–184.
8. Маркова А. К. Основы профессионализма. Москва : Знание, 1996. 456 с.
9. Моделювання професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграційних процесів : монографія / за ред. С. С. Вітвицької. Житомир, 2019. 304 с.
10. Степанов С. С. Популярная психологическая энциклопедия : энциклопедия. Москва : Изд-во Эксмо, 2005. 672 с.
11. Теорії та технології інноваційного розвитку професійної підготовки майбутнього вчителя в контексті концепції «Нова українська школа» : монографія / за заг. ред. А. А. Сбрусової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. 492 с.
12. Тофтун М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
13. Психологічний словник / ред. Н. А. Побірченко. К. : Науковий світ, 2007. 274 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf (дата звернення: 09.09.2021).
14. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / гол. ред. С. Головка. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
15. Філософія: словник-довідник : навчальний посібник / за ред. Ф. Надольного, І. Пилипенка, В. Чернеця. 3-є вид., доп., випр. і перероб. Київ : НАКККІМ, 2011. 480 с.

16. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія. НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди / голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
17. Философский энциклопедический словарь /ред. сост. Е. Ф. Губский и др. Москва : ИНФРА-М, 2000. 576 с.
18. Фурман А., Шанок О. Толерантність як предмет онтофеноменологічного дискурсу. *Психологія і суспільство*. 2015. № 3. С. 31–55.
19. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
20. Ягупов В. В., Свистун В. І. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти. *Наукові записки. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2007. Т. 71. С. 3–8.

References

1. Bol'shoj tolkovyj psihologicheskij slovar' / per. s angl. E. YU. Shebotareva [Large explanatory psychological dictionary]. Moskva : Veche : AST, 2000. T. 1. 591 s. [in Russian].
2. Borysiuk, O. M. Kharakterystyka profesiinoi kompetentnosti ofitseriv OVS [Characteristics of professional competence of police officers]. URL: <http://www.irbisnhuv.gov.ua> (data zvernennia: 12.10.2021) [in Ukrainian].
3. Haiduk, H. A. (2019). Motyvatsiino-smyslovi chynnyky profesiinoi tolerantnosti pedahoha : dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.01 [Motivational and semantic factors of professional tolerance of a teacher : dis. of the cand. of psychol. sciences]. Skhidnoievropeyskiyi natsionalnyi un-t im. Lesi Ukrainky. Lutsk. 213 s. [in Ukrainian].
4. Zarytska, V. V. (2017). Struktura komunikatyvnoi tolerantnosti: analiz naukovykh pidkhodiv [The structure of communicative tolerance: analysis of scientific approaches]. *Molodyi vchenyi*. № 2. S. 77–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_2_21 (data zvernennia: 20.10.2021) [in Ukrainian].
5. Ziazun, I. A. Filosofiia pedahohichnoho svitohliadu [Philosophy of pedagogical worldview]. *Profesiina osvita: pedahohika i psykholohiia*. Vyp. 4. S. 209–221 [in Ukrainian].
6. Entsyklopediia osvity [Encyclopaedia of Education] / Akad. ped. nauk Ukrainy; holov. red. V. H. Kremen. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. 1040 s.
7. Lypovets, Yu. O. (2018). Tolerantnist yak tsinnist prava suchasnosti [Tolerance as a value of modern law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*. T. 2. Vyp. 48. S. 181–184 [in Ukrainian].
8. Markova, A. K. (1996). Osnovy professionalizma [Fundamentals of professionalism]. Moskva : Znanie. 456 s. [in Russian].
9. Modeliuvannia profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv [Modelling of professional training of specialists in the terms of European integration processes] : monohrafiia / za red. S. S. Vitvytskoi. Zhytomyr, 2019. 304 s. [in Ukrainian].
10. Stepanov, S. S. (2005). Populyarnaya psihologicheskaya enciklopediya [Popular psychological encyclopaedia] : enciklopediya. Moskva : Izd-vo Eksmo. 672 s. [in Russian].
11. Teorii ta tekhnolohii innovatsiinoho rozvytku profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia v konteksti kontseptsii «Nova ukrainska shkola» [Theories and technologies of innovative development of professional training of future teachers in the context of concept "New Ukrainian school"] : monohrafiia / za zah. red. A. A. Sbruievoi. Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2021. 492 s. [in Ukrainian].
12. Toftul, M. H. (2014). Suchasnyi slovnyk z etyky [Modern dictionary of ethics]. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 416 s. [in Ukrainian].
13. Psykholohichni slovnyk [Psychological dictionary] / red. N. A. Pobirchenko. K. : Naukovyi svit, 2007. 274 s. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf (data zvernennia: 09.09.2021) [in Ukrainian].
14. Honcharenko, S. U. (1997). Ukrainskyi pedahohichni slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary] / hol. red. S. Holovko. Kyiv : Lybid. 373 s. [in Ukrainian].
15. Filosofiia: slovnyk-dovidnyk [Philosophy: dictionary-reference book] : navchalnyi posibnyk / za red. F. Nadolnoho, I. Pylypenka, V. Chernetsia. 3-ye vyd., dop., vypr. i pererob. Kyiv : NAKKKiM, 2011. 480 s. [in Ukrainian].
16. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk : entsyklopediia [Philosophical encyclopaedic dictionary : encyclopaedia]. NAN Ukrainy, In-t filosofii im. H. S. Skovorody / holov. red. V. I. Shynkaruk. Kyiv : Abrys, 2002. 742 s. [in Ukrainian].
17. Filosofskij enciklopedicheskij slovar' [Philosophical encyclopaedic dictionary] / red. sost. E. F. Gubskij i dr. Moskva : INFRA-M, 2000. 576 s. [in Russian].
18. Furman, A., Shanok, O. (2015). Tolerantnist yak predmet ontofenomenolohichnoho dyskursu [Tolerance as a subject of ontophenomenological discourse]. *Psykholohiia i suspilstvo*. № 3. S. 31–55 [in Ukrainian].

19. Shapar, V. B. (2007). *Suchasnyi tлумachnyi psykholohichniy slovnyk* [Modern explanatory psychological dictionary]. Harkiv : Prapor. 640 s. [in Ukrainian].

20. Iahupov, V. V., Svystun, V. I. (2007). *Kompetentnisnyi pidkhid do pidhotovky fakhivtsiv u systemi vyshchoi osvity* [Competent approach to the training of specialists in the system of higher education]. *Naukovi zapysky. Pedahohichni, psykholohichni nauky ta sotsialna robota*. T. 71. S. 3–8 [in Ukrainian].

Mykhina Galyna,

PhD in Pedagogy, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8866-794X>

TOLERANCE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE POLICEMEN AND POLICEWOMEN

The article considers the problem of formation of tolerance as a component of competence of future policemen and policewomen, defines the concepts and structural components of tolerance. It is substantiated that tolerance is one of the most important qualities and general cultural competencies of a person, which is most effectively formed on the basis of a certain model of learning. The study emphasizes that the structural model is a part of the learning process and includes such components as: target, incentive-motivational, content, procedural, control-regulatory, evaluation-effective ones. In the scientific work an attempt is made to give a brief description of some components of the educational process in the context of the research topic, namely: target, stimulating-motivational, meaningful components. The target component of the learning model, which aims to form tolerance, should be in order to create favourable conditions for identifying, initiating and using individual (subjective) personal experience of tolerance and a certain educational environment based on the principles of tolerance pedagogy and, above all, willingness to accept others as they are, as well as interact with them on the basis of consent and understanding. The next structural component of the above mentioned model is the incentive-motivational component, which includes motivation for a deeper study of the proposed issue of all participants in the pedagogical process; determining the level of knowledge of applicants on the problem of tolerance, etc. Changing the target orientation of learning changes the emphasis in the semantic component of learning, as in the process of learning the main system-forming element is the content of learning (learning material that embodies the goals of learning). Tolerance, which is presented in the form of a structural model and a brief description of the individual components, allows to make assumptions about the further study of the structural components of the pedagogical process and their role in the formation of personality tolerance.

Key words: policeman; policewoman; tolerance; professional competence; professionalism; structure of tolerance; training; pedagogical process.

Надіслано до редколегії 26.10.2021

Рекомендовано до публікації 03.11.2021

УДК: 821.161.2 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-192-197>

Сабельникова Тамара Миколаївна,
кандидатка філологічних наук, доцентка
(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0798-9507>

Новікова Ольга Олександрівна,
докторка філологічних наук, доцентка
(Національна академія Національної гвардії України,
м. Харків)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8498-1736>

ГАЛИЦЬКА СІЛЬСЬКА ГРОМАДА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ ЯК ОСНОВА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. ЗА ТВОРЧІСТЮ В. СТЕФАНИКА (ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПИСЬМЕННИКА)

У статті розглянуто життя галицької сільської громади початку ХХ століття, відображене у творах Василя Стефаника, втілення в них громадсько-політичних поглядів письменника. Проаналізовано духовні підвалини громадського сільського устрою, зміни в громадському житті під впливом нових суспільно-політичних умов, роль освіченої інтелігенції в цих змінах. Спираючись на твори В. Стефаника, автори акцентують на важливості збереження національної пам'яті, національних символів, які формують із окремих громад цілісний народ.

Ключові слова: сільська громада; духовні традиції; національна свідомість; культурно-освітня робота.

Постановка проблеми. Нині ми шукаємо найбільш прийнятної для нас, українців, моделі побудови нашої держави. Орієнтиром здебільшого виступає європейська цивілізаційна модель – і це добре, але, як навчав класик, «і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь», бо ж ми маємо й власні традиції, про які не слід забувати й на які варто спиратися.

У цьому зв'язку заслуговує на увагу постать відомого письменника й громадського діяча початку минулого століття Василя Стефаника. Далі спробуємо простежити, як громадсько-політичні ідеали письменника знайшли втілення в його творчості, а також, спираючись на його твори, продемонструвати, що українці на ментальному рівні зберігають досвід життя у громадах, спільно вирішуючи колективні справи й обстоюючи свої права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Громадсько-політичні погляди В. Стефаника та втілення їх у творчості письменника викликали інтерес радянських науковців від початку ХХ ст., адже в радянському літературознавстві його вважали виразником більшовицьких ідей. У 90-их роках минулого століття відкрилися нові факти біографії письменника, що змусили дослідників переосмислити його творчість. Серед сучасних авторів, які займалися розвідками щодо громадсько-політичних нахилів В. Стефаника та їхнього місця в художньому світі митця, можна згадати таких, як В. Великочий [1], Г. Дутчак, І. Макаровський [2], М. Кугутяк [3], Ж. Ляхова [4], С. Микуш [5] тощо.

Мета нашої роботи, спираючись на наявні дослідження, виокремити у творчості письменника саме образ сільської громади з її духовними традиціями, що є оберегом і

запорукою громадського порядку; простежити, як письменник зображує її відносини з владою, зміни в її житті під впливом нових суспільно-політичних обставин; роль освіченої інтелігенції в суспільному поступі села, пробудження національного почуття і його значення в житті народу; а також визначити місце традицій давньої громади в розбудові сучасного демократичного суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Селянський син, що здобув освіту, В. Стефаник з молодих років належав до Української радикальної партії і навіть очолював її Снятинську повітову управу, а також місцеву філію культурно-освітнього товариства «Просвіта». Письменник проводив активну пропагандистську та культурно-освітню роботу серед селян. Від радикальної партії його було обрано депутатом австрійського парламенту [2, с. 31]. Власне, він був послом нижньої палати. Як стверджують сучасники, В. Стефаник майже не виступав на засіданнях парламенту, але він проводив активну громадську роботу, а саме: часто скликав звітні посольські віча, вносив інтерпеляції у справі різних зловживань адміністративної влади, допомагав селянам та навчав їх боронити соціальні, майнові, політичні права. Перебуваючи у Відні в 1916 році, підтримував українців-галичан як утікачів від воєнних дій, та українців-наддніпрянців як полонених та інтернованих у таборах, вимагаючи коштів від австрійського уряду, закликаючи представників загальноукраїнських політичних об'єднань також долучатися до цієї роботи [1].

І це не була формальна діяльність – письменник пропускав проблеми простого люду крізь своє серце, вони йому боліли і ятрили душу. Одного разу на зборах у рідному селі Русові мали обговорити будову власного дому «Народної Спілки». Людей прийшло небагато, і це вразило В. Стефаніка. Він узяв слово й пристрасно почав говорити, що втомився битися об мур мужицької впертості щодо просвіти та єднання, який все стоїть і далі. «І нам, що вас любим і для вас працюєм, лишається одно: або зробимо з вас, мужиків, народ, або упадем... Подумайте, яка задача: з мужиків – народ» [6, с. 165]. І він працював над цим завданням усе своє життя.

Та все ж В. Стефаник більшою мірою письменник, ніж політичний діяч. Його твори високо оцінили в тодішній Європі, та коли він запропонував свою збірку новел одному з галицьких видань, йому відмовили, пояснивши, що у творах немає служби громаді. Бо тодішні чиновники, як і багато сучасних, визнають лише утилітарну функцію мистецтва, замінюючи його гаслами на злобу дня.

В. Стефаник був експресіоністом. А для експресіоніста твір – це метафізична візія, яка проникає у саму суть речей, у сферу духу. У людині він шукає того, що робить її людиною в царині духовній. Персонажами творів письменника переважно були селяни, яких він зображував в екстремальних життєвих ситуаціях, так би мовити з оголеною душею, зазираючи в їх глибинну суть.

У творах В. Стефаніка постає як окремий селянин, ніби захоплений зненацька в момент найбільшого емоційного напруження, коли людина діє спонтанно, виявляючи всю себе, так і ціла селянська маса, з якої виринають окремі постаті. Тож з його новел можемо судити про життя цілої громади.

Сільська громада має свої усталені правила співжиття, свої уявлення про добро і зло, які передаються від покоління до покоління. Село сповідує давні моральні закони, навіяні християнським віровченням: не вбий, не вкради, поважай батька й матір тощо. У своїх новелах В. Стефанік, хоч і згадує про соціальну нерівність, він усе ж акцентує на загальнолюдських цінностях, нехтування якими є гріхом. У новелі «Суд» розповідається, як на весіллі в одній родині зчинилася бійка між багатими гасдами та бідняками, які вирішують убити багатіїв. Громада не схвалює таких дій, навіть жінки двох братів Золотих засуджують їх. Одна з них вигукує: «Чоловіче, та подивиси на людей, та на село, та на ліс, та спамнеться! Та що-с наробив, та люде не худоба!» [7, с. 181]. Інша говорить чоловікові йти до криміналу або вона з дітьми піде з дому. І хоча багачі самі провокували бідноту до бійки, всіяко принижуючи й ображаючи, селяни не виправдовують убивство. Бо з

молоком матері на підсвідомому рівні в них закарбовано оте «не вбий». Порушення цього правила спричиняє дисгармонію, руйнує узвичаєний порядок: «Село строєне, люди одні одних боєси, в церкві щонеділі лиш мова за бідних. По селі увихаються шандарі, дзвінки дзвонє, що комісії привозе. Розкидають гроби, ріжуть, порє, а нам бідним, нема нівідки ані ради, ані доброго слова», – говорить Онуфрій Мельник, що уложив суд [7, с. 181].

Селяни чинять самосуд над убивцями. Це суперечить закону писаному, та, напевно, вони не довіряють владі, яка існує окремо від них, ніби в іншому світі. І скоріше така недовіра є проблемою самої влади.

Для селянина світ – це єдиний космос, у якому все взаємопов'язане. І за гріх неминуче настає розплата. Брати Басараби з однойменної новели мають похмурий погляд, який передає весь той біль, що носять у собі кілька поколінь чоловіків: «То не очі, то така чорна рана в чолі, що жиє і гниє» [7, с. 150]. Вони мають статки, але носять неспокій у душі й завдають собі смерті. Люди кажуть, що то за гріх, який мають спокутувати впродовж семи поколінь. Один з їхніх предків воював з турками та вбив семеро дітей: «наткнув на спис так, як курят» [7, с. 155]. А інший гонив людей на панщину і канчуком «м'ясо рвав на людях» [7, с. 150]. Ось так через промовисті рельєфні мікрообрази, що передають зовнішні деталі, змальовується проєкція гріха на світовідчуття тих, хто його спокутує.

Покарання вищих сил для селянина важче від покарання влади, бо від нього нікуди не втечеш і нікуди не сховаєшся. Жінка, у якої ослабла корова, переконана, що то кара за гріх. Вона згадує, як «десь межі трошки підпасла, десь гарбузик урвала, десь пасиночок уломила» [7, с. 50]. І хоч добрі справи (вона ніколи нікому не шкодувала молока) мають компенсувати гріх, жінка все ж просить Бога не карати її тяжко й обіцяє більше чужого не брати.

Такі внутрішні переконання куди міцніші, ніж зовнішні приписи закону, адже вони плекалися багатьма поколіннями й міцно вкоренилися у свідомості на глибинному рівні. Творчий геній В. Стефаніка проникає до самої суті народної душі й намагається донести це читачеві.

Сільська громада пильно оберігає порядок і намагається не допустити його порушення. Якщо хтось новий поселяється на її землях, громада не одразу приймає його – він мусить пройти перевірку часом. Так, село спочатку пізнало, що наймит Федір, персонаж новели «Палій», не злодій, що добрий робітник, і тільки тоді прийняло його за свого [7, с. 128].

Отже, сільська громада береже й захищає духовні корені народу, але темні мужики не спроможні захистити свої права перед владою, бояться говорити до пана. Вони знають, що «пан мусить чоловіка з болотом змішати, що мусить посміятися, аж потім прийме його на службу» [7, с. 122].

Та наприкінці XIX століття з громад виходять талановиті молоді люди, що здобувають освіту. Ставши панамі, у розумінні селян, вони продовжують служити народу. Таким був сам В. Стефанік. Ці мужицькі сини усвідомлюють, що змінити життя селян можна, поширюючи серед них освіту. Для цього в галицьких селах повсюди відкриваються читальні. В. Стефанік був активним діячем цього руху, проте він уважав, що селяни повинні тут навчатися і самі обговорювати свої справи. Він застерігає народівців від нав'язування мужикам свого бачення їхнього життя та закликає інтелігенцію дослухатися і до селян, намагатися розуміти їх, бо інакше не вийде спільної роботи.

У статті «Жолудки наших робітних людей і читальні» письменник вітає відкриття читальні «Зірниця» у своєму рідному селі Русині, куди записалося 120 членів. На його думку, мужики в читальнях «пізнають тепер стрій світа та свої мужицькі справи, зможуть напізнити вже і господарити ліпше, і відважніше за свої справи упоминатися» [6, с. 54].

Усі присутні погодилися, що досягти рівня інших, більш розвинених народів, можна лише завдяки науці.

Про те, як змінювався селянський світ, говорить старий Палата (новела «У нас все свято»): «...як підросли хлопці ті, що навчилися читати, то й книжечки, і газети... вже ні панів, ні жидів ніхто не боявся» [7, с. 259].

Колективне обговорення громадських справ – давня традиція на селі. Але керував народними зборами вїт, якого не завжди обирали демократично. Традиційно останнє слово було за ним. Однак освіта народу зробила свою справу і ситуація змінилася. У новелі «Засідання» сміливість виявляє саме молодий радний Петро Антонів. Він посмів суперечити вїту, але при цьому не зривається на грубощі, а відповідає з гідністю. На зборах розбирали справу старої бідної вдови Романихи, що не мала чим топити й взяла дошку з церковного двору. Вїт хотів присудити штраф, а радні, маючи камінь на серці, боялися йому суперечити. Але Петро висловився на захист старої, говорячи, що церква мусить бути милосердною: «Якби таких кервавих левів одовиних набрати та покласти в скарбону церковну, та й, відай, би жадна церква не стримала сліз одовиних» [7, с. 78].

У громаді кожен знає одне одного, відчуває сутність людини, тож судять не формально, а враховуючи життєві умови, ті обставини, що штовхнули на злочин. Радні розуміють, що жінка зробила це з відчаю. Замість неї судять її сина, який не піклується про стару матір.

З поширенням демократії громада навіть може прийняти рішення позбутися вчителя, якщо він погано вчить дітей: «...зберуться до старости, вернуть з папером, но і дадут пару волів, заладують тебе з родиною, і їдъ в інше село...», як оповідає вже згадуваний старий Палата [7, с. 258–259]. Розповідь від імені старого діда об'єктивує зміни на селі, спричинені освітньою роботою серед селян.

Значення освіти в боротьбі за свободу усвідомлює і персонаж новели «Дід Гриць», що відправив дітей на навчання: «Де, моспане, тут вже шандарям дати раду? Сунемо за дітьми тисячами, моцні та розумні» [7, с. 217].

На генетичному рівні у свідомості громади відчуття свого національного кореня. З малих громад постає ціла Україна. Освічена молодь пробуджує національне почуття сільського загалу. Такій роботі присвятили себе сини Марії з однойменної новели. Вони поставили собі за мету служити Україні, боротися за її волю. Навколо них гуртується молодь і запалюється вогнем любові до рідної землі. Односельці згадують, як вони насипали могилу Шевченкові. Старі не пускали молодь удень, бо було багато роботи в полі, але хлопці й дівчата працювали вночі. Ніхто їх не змушував, ніхто не виганяв на цю роботу. Це йшло від серця, здійснювалося з любові до України й до Шевченка як її символу. Промовистою є така деталь, що подібні могили насипали на згадку про Кобзаря і в інших селах. Отже, це був масовий рух, який знайшов активний відгук у серцях мільйонів українців.

Портрет Шевченка, як і його постать загалом, є символом єднання українців, розділених двома ворожими імперіями, як слушно зауважує Ж. Ляхова [4]. Він стає маркером, що визначає особу за ознакою «свій – чужий». Марія спочатку вороже ставиться до козаків, що прийшли з армією супротивника, та коли вони шанобливо прикрасили портрет Шевченка, то зрозуміла, що це свої. Іншим символом єдності в новелі є пісня «як вищий атрибут української духовності» [4, с. 56]. Такі символи збуджують потужну емоційну хвилю, оскільки виявляють духовну й ментальну спорідненість, закорінену в глибинах свідомості.

Дід Гриць на смертному одрі заповідає насипати високу могилу, де будуть ховати січових стрільців. Він пророкує, що «на тих костях зацвіте наша земля» [7, с. 219]. Старий розуміє, що національна пам'ять є основою духовності народу, її збереження – запорука майбутнього процвітання нації, адже спільні корені єднають і зміцнюють народ.

Тож можемо зробити **висновок**, що сільська громада, формуючи й зберігаючи духовні традиції впродовж тривалого спільного життя, є вагомим складником суспільства, яке прагне розбудовувати демократію. Вона має усталені духовні цінності, правила співжиття, певну модель існування мікрореспубліки, що регулює сама себе. Зовнішні втручання в життя такої громади мають бути обережними, щоб не зашкодити, не зруйнувати віками установлюваний порядок співжиття. Народ не буде слухати того, хто, не знаючи основ його життя, буде намагатися навчати його. І навпаки, лише тому, хто знайшов спільну мову з громадою, кому вона довіряє, вдасться повести її за собою. Найкраще в галицькому селі початку ХХ століття це вдавалося мужицьким синам, до яких належав і В. Стефанік, що здобули освіту, бо вони самі вийшли з таких громад, знали їхні проблеми й знали, про що вони говорять із селянами.

Сучасні європейські дослідники стверджують, що розвиток демократії визначається культурним і соціальним контекстом [8], що демократичні цінності мають утверджуватися поступово, шляхом культурного розвитку [9]. Із творів В. Стефаніка та обставин його життя видно, що в Україні на початку ХХ століття передумови для розвитку демократичного суспільства існували. Гадаємо, що ці традиції не було остаточно викорінено з народної свідомості під час радянської колонізації, про що свідчить і широкий волонтерський рух, і готовність українців збиратися на віча для обговорення важливих громадських справ, і прагнення об'єднуватися в критичні моменти історії.

Як бачимо, суспільно-політичне життя триває в культурному контексті, який часто є для нього визначальним. Зважаючи на це, перспективним є дослідження відображення суспільства в українській художній літературі, яка зображує буття у всій його повноті та розмаїтті.

Список використаних джерел

1. Великочий В. Василь Стефанік і Західно-Українська Народна Республіка. Спроба неполітичного нарису. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2854-volodimir-velikochij-vasil-stefanik-i-zakhidno-ukrajinska-narodna-respublika-sproba-nepolitychnogo-narysu> (дата звернення: 15.10.2021).
2. Дутчак Г., Макаровський І. Політичні погляди Василя Стефаніка. *Василь Стефанік і українська культура* : тези. Івано-Франківськ, 1991. С. 30–32.
3. Кугутяк М. Василь Стефанік – діяч української радикальної партії. *Василь Стефанік і українська культура* : тези. Івано-Франківськ, 1991. С. 46–49.
4. Ляхова Ж. Національні й загальнолюдські ідеали в новелі В. Стефаніка «Марія». *Василь Стефанік і українська культура* : тези. Івано-Франківськ, 1991. С. 55–57.
5. Микуш С. Українство Василя Стефаніка. *Українське літературознавство*. 2011. Випуск 73. С. 127–136.
6. Стефанік В. Повне зібрання творів : в 3-х т. Акад. наук Укр. РСР, Ін-т укр. літ. ім. Т. Г. Шевченка. Електрон. текст. дані. Київ : Вид-во Акад. наук. Укр. РСР, 1949 (Київ : НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2019). Т. 2 : Автобіографічні твори, поезії в прозі, публіцистика, незакінчені твори і переклади. Електрон. текст. дані (1 файл : 18,0 Мб). 1953 (Київ : НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2021).
7. Стефанік В. Повне зібрання творів : в 3-х т. Акад. наук Укр. РСР, Ін-т укр. літ. ім. Т. Г. Шевченка. Електрон. текст. дані. Київ : Вид-во Акад. наук. Укр. РСР, 1949 (Київ : НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2019). Т. 1 : Новели. Електрон. текст. дані (1 файл : 248 Мб). 1949 (Київ : НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2019).
8. Інглгарт Р. Культура і демократія. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/inglehart.htm> (дата звернення: 13.10.2021).
9. Deepak Lal. Culture, Democracy and Development: The Impact of Formal and Informal Institutions on Development. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/lal.htm> (дата звернення: 13.10.2021).

References

1. Velykochyi, V. Vasyl Stefanyk i Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika. Sproba nepolitychnoho narysu [Vasyl Stefanyk and the Western Ukrainian People's Republic. An attempt at a non-political essay].

URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2854-volodimir-velikochij-vasil-stefanik-i-zakhidno-ukrajinska-narodna-respublika-sproba-nepolitichnogo-narisu> (data zvernennia: 15.10.2021) [in Ukrainian].

2. Dutchak, H., Makarovskiy, I. (1991). Politychni pohliady Vasylia Stefanyka [Vasyl Stefanyk's political views]. *Vasyl Stefanyk i ukrainska kultura : tezy*. Ivano-Frankivsk. S. 30–32 [in Ukrainian].

3. Kuhutiak, M. (1991). Vasyl Stefanyk – diiach ukrainskoi radykalnoi partii [Vasyl Stefanyk is an activist of the Ukrainian Radical Party]. *Vasyl Stefanyk i ukrainska kultura : tezy*. Ivano-Frankivsk. S. 46–49 [in Ukrainian].

4. Liakhova, Zh. (1991). Natsionalni y zahalnoiudski idealy v noveli V. Sefanyka «Mariia» [National and universal ideals in V. Sefanyk's short story "Maria"]. *Vasyl Stefanyk i ukrainska kultura : tezy*. Ivano-Frankivsk. S. 55–57 [in Ukrainian].

5. Mykush, S. (2011). Ukrainstvo Vasylia Stefanyka [Ukrainian Vasyl Stefanyk]. *Ukrainske literaturoznavstvo*. Vypusk 73. S. 127–136 [in Ukrainian].

6. Stefanyk, V. (1953). Povne zibrannia tvoriv : v 3-kh t. [Complete collection of works : in 3 volumes]. Akad. nauk Ukr. RCR, In-t ukr. lit. im. T. H. Shevchenka. Elektron. tekst. dani. Kyiv : Vyd-vo Akad. nauk. Ukr. RSR, 1949 (Kyiv : NBU im. Yaroslava Mudroho, 2019). T. 2 : Avtobiohrafichni tvory, poezii v prozi, publitsystyka, nezakincheni tvory i pereklady. Elektron. tekst. dani (1 fail : 18,0 Mb). (Kyiv : NBU im. Yaroslava Mudroho, 2021) [in Ukrainian].

7. Stefanyk, V. (1949) Povne zibrannia tvoriv : v 3-kh t. [Complete collection of works : in 3 volumes]. Akad. nauk Ukr. RCR, In-t ukr. lit. im. T. H. Shevchenka. Elektron. tekst. dani. Kyiv : Vyd-vo Akad. nauk. Ukr. RSR, 1949 (Kyiv : NBU im. Yaroslava Mudroho, 2019). T. 1 : Novely. Elektron. tekst. dani (1 fail : 248 Mb). (Kyiv : NBU im. Yaroslava Mudroho, 2019) [in Ukrainian].

8. Inghart, R. Kultura i demokratiia [Culture and democracy]. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/inglehart.htm> (data zvernennia: 13.10.2021) [in Ukrainian].

9. Deepak Lal. Culture, Democracy and Development: The Impact of Formal and Informal Institutions on Development. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/lal.htm> (data zvernennia: 13.10.2021).

Sabelnykova Tamara,

PhD in Philology, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0798-9507>

Novikova Olga,

Doctor of Philology, Associate Professor

(National Academy of National Guard of Ukraine, Kharkiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8498-1736>

HALYCCIAN RURAL COMMUNITY OF THE EARLY TWENTIETH CENTURY AS THE BASIS OF CIVIL SOCIETY. BY THE WORKS OF V. STEFANYK (TO THE 150TH ANNIVERSARY OF THE WRITER'S BIRTH)

The article considers the life of the Galician rural community of the early twentieth century, reflected in the works of Vasyl Stefanyk, the embodiment of the writer's socio-political views. The spiritual foundations of the public rural system, which exist in the people's consciousness at the genetic level and which act as a regulator and a reliable guardian of public order, have been analyzed. The authors trace how the new socio-political conditions cause changes in public life and what role the educated intelligentsia plays in these processes. In order to lead the people, it is necessary to understand them, to inspire their trust. Fiction is first and foremost an art. In the article, the writer's ideas are presented through the interpretation of full-length, relief images, artistic details that express his ideas about the rural community. V. Stefanyk is an expressionist, so he portrays a person in extreme situations, in moments of the highest emotional tension, with a naked soul. This style of writing allows the author to achieve the maximum level of truthfulness. As a result, it was noted that at the beginning of the twentieth century there were traditions of collective solution of social problems in Ukraine, peasants sought to develop through education to improve their lives, to learn to defend their rights. Communities also took care of national life: they honored national heroes who became national symbols, because it was clear that without a common cultural memory, the images of which acquire symbolic significance, it was difficult to unite the people. Thus, Ukrainians have long traditions of public life that were interrupted during Soviet totalitarianism, but now the people are gradually returning to them, especially at critical moments in history when it is necessary to unite to confront the threats to democracy. As you can see, socio-political life continues in a cultural context, which is often determined for it. In view of this, it is promising to study the reflection of society in Ukrainian artistic literature, which depicts being in its entirety and diversity.

Key words: rural community; spiritual traditions; national consciousness; cultural and educational work.

Надіслано до редколегії 15.11.2021
Рекомендовано до публікації 19.11.2021

РОЗДІЛ VII

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

УДК: 528.7+343.346.24

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-198-204>

Атаманенко Юлія Юріївна,

кандидат технічних наук

(Донецький державний університет
внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7423-9880>

МЕТОДИКА ФІКСУВАННЯ МІСЦЯ ВЧИНЕННЯ ДТП ЗА ДОПОМОГОЮ БПЛА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті досліджено теоретичні й практичні питання застосування запатентованої методики фіксування дорожньо-транспортних пригод та зазначено її основні переваги порівняно з наявними традиційними методами фіксування адміністративних правопорушень. Обґрунтовано необхідність удосконалення окремих аспектів запатентованої методики. Виконано порівняльний аналіз способів фіксування дорожньо-транспортних пригод за допомогою безпілотних літальних апаратів, результат якого наведено в таблиці. Доведено, що використання безпілотних літальних апаратів є вимогою сьогодення та відповідає меті забезпечення транспортної безпеки в Україні.

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода; фіксування дорожньо-транспортної пригоди; безпілотні літальні апарати; аерознімання.

Постановка проблеми. Інноваційний розвиток процесу фіксування адміністративних правопорушень є недослідженим напрямом, що перешкоджає підвищенню оперативності та достовірності даних у результаті складання процесуальних документів. Зважаючи на це, гострою є проблема автоматизації процесу фіксування, оскільки неправильне фіксування транспортно-експлуатаційних характеристик ділянки дороги, на якій трапилася подія, геометричних елементів дорожнього полотна, положення дорожніх знаків і зон їх дії призводить до того, що матеріали, які направляються на судову авто-технічну експертизу, повертаються неопрацьованими, тому що вихідні дані виконані неточно або втрачені ще до початку фіксування місця скоєння дорожньо-транспортної пригоди (далі – ДТП).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі застосування безпілотних літальних апаратів (далі – БПЛА) у правоохоронній діяльності, зокрема Національною поліцією України, присвячено значну кількість фундаментальних і науково-прикладних праць закордонних і вітчизняних науковців. Так, ученими здійснено короткий огляд досвіду правового регулювання використання БПЛА в різних країнах світу (США, Канаді, Австралії, Франції, Південній Америці тощо) та розглянуто аспекти застосування безпілотних комплексів для ведення різного виду моніторингу [1; 2]. Крім того, авторами розглянуто перспективи використання БПЛА для виконання завдань у військовій сфері та

проведено аналіз нормативних актів, що регулюють застосування БпЛА Національною поліцією України під час правоохоронної діяльності [3; 4].

Слід зазначити, що питання нормативно-правового регулювання застосування в оперативно-розшуковій діяльності та під час досудового розслідування оперативно-технічних засобів та спеціальної техніки досліджувало чимало науковців, серед яких О. М. Бандурка, В. І. Василичук, Л. І. Громовенко, О. Ф. Долженков та ін. Такі вчені, як П. П. Артеменко, В. К. Гончар, О. В. Золотар та інші приділили увагу нормативному врегулюванню застосування криміналістичної техніки під час досудового розслідування.

Однак питання щодо перспектив використання БпЛА під час фіксування адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні й надалі залишається дискусійним та потребує подальшого дослідження.

Формування мети статті. Метою статті є обґрунтування доцільності впровадження сучасних інноваційних технологій у процес фіксування адміністративних правопорушень та вдосконалення окремих його аспектів.

Виклад основного матеріалу. Безпека на дорогах – серйозна проблема міжнародного розвитку, що вимагає розроблення спільної стратегії та оптимальних заходів щодо гарантування безпеки дорожнього руху. Так, велика кількість транспортних засобів є невід’ємною частиною економіки країн, але водночас транспортні засоби також несуть небезпеку життю громадян. За питомими показниками аварійності та наслідків ДТП Україна є однією із лідерів серед європейських країн.

На сьогодні в Україні рівень смертності та травматизму внаслідок ДТП є достатньо високим, а рівень організації безпеки дорожнього руху залишається вкрай низьким. За 9 місяців поточного року на автошляхах України сталося 137286 ДТП, що на 15,5 % більше, порівнюючи з 2020 роком. У результаті ДТП 2225 осіб загинуло та 22200 осіб отримало тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості [5].

Причиною будь-якої ДТП є порушення Правил дорожнього руху, а запорукою безпеки – чітке та неухильне дотримання встановлених вимог. Патрульна поліція України як структурний підрозділ Національної поліції України здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками, а у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання.

У разі порушення учасниками дорожнього руху Правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна, співробітники поліції, відповідно до вимог Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі, затвердженої наказом МВС України від 07.11.2015 р. № 1395, складають матеріали про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП [6].

Окрім протоколу про адміністративне правопорушення, визначене ст. 124 КУпАП, поліцейські складають схему місця ДТП, опитують учасників та свідків пригоди та додають до справи інші матеріали, необхідні для об’єктивного та всебічного розгляду справи в суді та прийняття справедливого рішення у справі. Усі матеріали справи повинні бути оформлені відповідно до вимог чинного законодавства України. Однак аналіз значної кількості складених протоколів про адміністративні правопорушення засвідчив низку неякісно оформлених схем ДТП, що могло, імовірно, призвести до упущення елементів, що є значущими для визначення причин скоєння аварій.

Варто підкреслити експертний характер фіксування ДТП та важливість системного й географічного підходу в цьому процесі. Останній полягає в тому, що ДТП як подія повинна вивчатися територіально, конкретно, комплексно та глобально з використанням притаманної для географічного підходу картографічної мови реєстрації місця та дорожньої ситуації скоєння ДТП. Комплексність і глобальність визначаються всебічністю аналізу

причин, що призводять до скоєння ДТП, та розробкою заходів з удосконалення всієї системи організації дорожньо-транспортного руху. Складність небезпечних ситуацій під час дорожньо-транспортного руху потребує пошуку нестандартних підходів у межах чинного законодавства України не лише до вдосконалення схем організації дорожнього руху, облаштування та реконструкції шляхів і дорожньої інфраструктури, а й до швидкого фіксування місця скоєння аварії.

Наразі сучасні наукові дослідження у сфері інженерних наук спрямовані на розробку нових ефективних методів аерознімання з використанням новітніх цифрових технологій, які сприятимуть покращенню якості життя населення та безпеки дорожнього руху. Застосування БпЛА для проведення аерознімання є досить актуальним напрямом розвитку методів збору геопросторових даних.

Безпілотний літальний апарат – літальний апарат, який літає та сідає без фізичної присутності пілота на його борту. За сучасним визначенням, «безпілотником» є тільки той апарат, який знаходиться під постійним дистанційним контролем пілота та призначений для повернення на аеродром і подальшого повторного використання [7]. Проте в законодавчих актах у галузі авіації вживається термін «безпілотне повітряне судно». Так, відповідно до п. 23 ст. 1 Повітряного кодексу України безпілотне повітряне судно – повітряне судно, призначене для виконання польоту без пілота на борту, керування польотом якого і контроль за яким здійснюється за допомогою спеціальної станції керування, що розташована поза повітряним судном [8]. У різних сферах діяльності трапляються розбіжні назви цих апаратів, проте найчастіше їх називають або БпЛА, або «дронами».

Розробками в галузі безпілотної авіаційної техніки займаються в багатьох країнах як великі фірми, так і невеликі спеціалізовані підприємства, підрозділи університетів і навіть окремі ентузіасти-аматори. Проте однією з провідних фірм, яка виготовляє БпЛА для аерознімання, є znana у світі компанія DJI. Вона відома завдяки якості своєї продукції і високим рівнем інноваційності своїх платформ [9], тому така модель, як DJI Phantom 3 Professional може застосовуватися під час фіксування місця скоєння аварії.

Як результат дослідження рентабельності методики фіксування місця аварії запропонованим БпЛА є отриманий науковцями Криворізького національного університету патент на корисну модель № 111352 «Спосіб фіксування дорожньо-транспортної пригоди» [10].

Корисна модель належить до аерофотознімання фіксування ДТП. Задачею корисної моделі є автоматизувати процес фіксування ДТП шляхом застосування літального апарата у вигляді квадрокоптера, оснащеного знімальною апаратурою, а також пристроями зберігання і передачі інформації, управління і зв'язку. Спосіб фіксування ДТП включає розміщення на літальному апараті фотографічної апаратури (у якій відхилення оптичної осі від прямовисного положення не перевищує 3°), що дозволяє отримати перспективний аерофотознімок, обліт заданої території, фотографування земної поверхні, обробку отриманої інформації.

Спосіб реалізується так: працівники поліції, приїжджаючи на місце скоєння аварії, оглядають місцевість, дістають БпЛА із спеціального футляра та налаштовують до польоту відповідно до технічного паспорта. Виконавши зазначену вище інструкцію, працівник поліції запускає літальний апарат над місцем скоєння ДТП, другий працівник контролює висоту польоту, слідкує за ситуацією, повідомляючи її першому співробітнику в разі виникнення перешкод на шляху польоту апарата. Піднімаючи БпЛА на різні висоти, працівник оцінює ситуацію на екрані монітора через бездротову систему WI-FI зв'язку, у разі задоволення вимог, яких необхідно дотримуватися під час оформлення аварій, застосовує функцію скріншота.

Після завершення маршруту польоту (у межах 15 хвилин) здійснюють посадку БпЛА у зручному місці. Усі подальші роботи виконуються в офісних умовах.

Слід зазначити основні переваги запатентованого способу порівняно з традиційними: можливість автоматизувати процес фіксування ДТП; роздільна здатність фотографічної апаратури дозволяє отримати плановий аерофотознімок; немає необхідності облаштовувати злітно-посадкову смугу та припиняти транспортний потік; матеріали фотознімання дають змогу підвищити достовірність, детальність і точність знімання у важкодоступних місцях; цей спосіб дозволить відмовитися від застосування неефективних, застарілих та дорогих стандартних методів; матеріали аерознімання можуть бути використані під час оформлення документів ДТП; матеріали знімання можуть зберігатися в електронних базах правоохоронних органів країни.

Однак у процесі створення нових технічних методів завжди виникають проблеми пошуку більш ефективних, конструкторсько-технологічних рішень, насамперед таких, які перевищують рівень наявних чи новостворених. У цьому разі інтенсивний розвиток сучасних технологій сприяє трансформації наукового напрямку дослідження, на базі цих розробок запропоновано вдосконалення окремих аспектів запатентованого способу. Удосконалення способу фіксування ДТП полягає у використанні нових сучасних методів та підходів, що відрізняються від традиційних та умовно поділяють загальний процес на етапи фіксування.

Насамперед це підготовчий етап, під час якого працівнику Національної поліції України, що здійснює оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, передбачене ст. 124 КУпАП, перш ніж почати фіксування ДТП із використанням БПЛА, рекомендується:

- отримати висновок про придатність до керування БПЛА від Центральної лікарської льотної комісії;
- пройти професійне навчання щодо керування БПЛА;
- ознайомитися з процесом фіксування ДТП із використанням БПЛА;
- детально вивчити рекомендації щодо вибору висоти польоту під час фіксування ДТП та параметрів, які стосуються застосування БПЛА за різних погодних умов.

Для швидкого та якісного розслідування ДТП службовий автомобіль співробітника Національної поліції України рекомендовано забезпечити комплектом, який відповідатиме критерію «якість – ціна – технічні характеристики», а саме: квадрокоптером DJI Mavic Air 2; проводом PGYTECH USB A – Type-C (35 cm); кріпленням для планшета DJI Mavic Air, Pro і Platinum; планшетом Apple iPad Pro 10.5 WI-FI + Cellular 512 GB Gold (MPMG2); стилусом універсальним STR Stylus Pen (для будь-яких сенсорних екранів); принтером Canon PIXMA TR150.

Технологія фіксування адміністративних правопорушень із використанням БПЛА передбачає, що:

- працівник Національної поліції України вивчає прилеглу територію місця скоєння ДТП;
- обирає оптимальну висоту знімання згідно з рекомендаціями;
- здійснює налаштування БПЛА до польоту відповідно до інструкцій;
- запускає БПЛА над місцем аварії на обрану фіксовану висоту;
- виконує цифрове аерознімання;
- здійснює посадку БПЛА на рівному відкритому майданчику;
- учасники ДТП усувають автомобілі з проїзної частини;
- опрацьовує всі отримані матеріали ДТП на планшеті, використовуючи ГІС-технологію;
- роздруковує документи за допомогою портативного принтера;
- учасникам ДТП надаються роздруковані документи. Після їх вивчення, якщо немає заперечень з обох сторін, документи підписуються учасниками ДТП та поліцейським, який оформлював ДТП.

Удосконалений метод характеризується непрямим ефектом, а саме: скороченням часу фіксування адміністративного правопорушення до 7 хвилин; зниженням трудових витрат; використанням об'єктивної інформації під час вирішення спірних питань; до того ж забезпечує прозорість у процесі фіксування ДТП.

Порівняльний аналіз зазначених двох способів указує на високий потенціал удосконаленого методу фіксування ДТП із використанням БпЛА (таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз способів фіксування дорожньо-транспортних пригод із використанням безпілотних літальних апаратів

Назва та зміст етапу фіксування	Запатентований спосіб	Удосконалений спосіб
Необхідна кількість співробітників Національної поліції для оформлення ДТП	2	1
Необхідність навчання працівників поліції навичкам керування БпЛА	так	так
Час польоту БпЛА під час фіксування ДТП	у межах 15 хвилин	у межах 7 хвилин
Вплив транспортного потоку на процес фіксування аварії	ні	ні
Необхідність облаштування злітно-посадкової смуги	ні	ні
Необхідність відеознімання, скріншота	так	ні
Необхідність фіксування висоти польоту БпЛА під час фотографування місця аварії	ні	так
Необхідність наявності допоміжного аварійного трикутника з відомими зафіксованими розмірами на місці фіксування ДТП	так	ні
Опрацювання аерознімків місця аварії	в умовах офісу	на місці аварії
Оформлення ДТП із використанням ГС-технологій на місці події	ні	так
Необхідність наявності спеціалізованого програмного забезпечення для опрацювання фотознімків	так	ні
Необхідність проходження працівників поліції курсів навчання щодо спеціалізованого програмного забезпечення	так	ні
Можливість отримання протоколу на місці аварії, який включає в себе особисті матеріали учасників ДТП та ортофотоплан місця скоєння аварії	ні	так

Удосконалені аспекти запатентованої методики фіксування адміністративних правопорушень за допомогою БпЛА – це інноваційна складова забезпечення транспортної безпеки в Україні, яка знизить експлуатаційні витрати та вимоги до співробітників поліції, підвищить інформативність і повноту зібраної інформації для успішного та ефективного виконання завдань підрозділами Національної поліції України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Обґрунтовано ефективність удосконалення окремих аспектів запатентованої методики фіксування дорожньо-транспортних пригод із використанням безпілотних літальних апаратів, яка характеризується скороченням часу фіксування адміністративних правопорушень до 7 хвилин, зниженням трудових показників, зменшенням корупції та вирішенням спірних

питань під час оформлення аварій. Отже, можна стверджувати, що інноваційний підхід до процесу фіксування адміністративних правопорушень у вигляді реєстрації дорожньо-транспортних пригод безпілотним літальним апаратом є вимогою сьогодення та відповідає меті забезпечення транспортної безпеки в Україні.

Список використаних джерел

1. Світовий досвід правового регулювання використання безпілотників. URL: <https://www.openforest.org.ua/29113/> (дата звернення: 14.09.2021).
2. Трубников Г. В., Воронов В. В. Беспилотные летательные аппараты и технологическая модернизация страны. *Экспорт вооружений*. 2009. № 4. С. 11–20.
3. Цепляева Т. П., Морозова О. В. Этапы развития беспилотных летальных аппаратов. *Открытые информационные и компьютерные интегрированные технологии ХАИ*. 2009. № 42. С. 10–17.
4. Кузьменко Є. В. Проблеми правового регулювання застосування безпілотних літальних апаратів у правоохоронній діяльності Національної поліції України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 82–88.
5. Статистика ДТП в Україні. URL: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 05.02.2021).
6. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі : наказ МВС України від 07.11.2015 р. № 1395. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15> (дата звернення: 29.01.2021).
7. Кобець М. В. Поняття та правові підстави застосування безпілотних літальних апаратів у правоохоронних органах. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 03 березня 2017 р.). Хмельницький, 2017. С. 796–798.
8. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 р. № 3393-VI (дата оновлення: 07.08.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text> (дата звернення: 01.02.2021).
9. DJI Phantom 3: улучшенный Фантом 2 с камерой 4K. URL: <http://quadrocoptery.ru>. (дата звернення: 29.01.2021).
10. Спосіб фіксування дорожньо-транспортної пригоди: пат. 111352 Україна: МПК (2016.01) G08G 1/00, G03B 15/00. № у 2016 04208; заявл. 18.04.2016; опубл. 10.11.2016, Бюл. № 21.

References

1. Svitovyi dosvid pravovoho rehulivuvannya vykorystannia bezpilotnykiv [World experience of legal regulation of the use of drones]. URL: <https://www.openforest.org.ua/29113/> (data zvernennia: 14.09.2021) [in Ukrainian].
2. Trubnikov, G. V., Voronov, V. V. (2009). Bepilotnye letatel'nye apparaty i tekhnologicheskaya modernizaciya strany [Unmanned aerial vehicles and technological modernization of the country]. *Ekspert vooruzhenij*. № 4. С. 11–20 [in Russian].
3. Ceplyaeva, T. P., Morozova, O. V. (2009). Etapy razvitiya bepilotnyh letal'nyh apparatov [Stages of development of unmanned aerial vehicles]. *Otkrytye informacionnye i komp'yuternye integrirovannye tekhnologii HAI*. № 42. S. 10–17 [in Russian].
4. Kuzmenko, Ye. V. (2016). Problemy pravovoho rehulivuvannya zastosuvannya bepilotnykh litalnykh aparativ u pravookhoronni diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Problems of legal regulation of the use of unmanned aerial vehicles in law enforcement activities of the National Police of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 4 (101). S. 82–88 [in Ukrainian].
5. Statystyka DTP v Ukraini [Accident statistics in Ukraine]. URL: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/> (data zvernennia: 05.02.2021) [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Instruksii z oformlennia politseiskymy materialiv pro administratyvni pravoporushennia u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnogo rukhu, zafiksovani ne v avtomatychnomu rezhymi [About the statement of the Instruction on registration by police officers of materials on administrative offenses in the field of ensuring traffic safety, fixed not in an automatic mode] : nakaz MVS Ukrainy vid 07.11.2015 r. № 1395. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15> (data zvernennia: 29.01.2021) [in Ukrainian].
7. Kobets, M. V. (2017). Poniattia ta pravovi pidstavy zastosuvannya bepilotnykh litalnykh aparativ u pravookhoronnykh orhanakh [Concepts and legal grounds for the use of unmanned aerial vehicles in law enforcement agencies]. *Aktualni problemy kryminalnoho prava, protsesu, kryminalistyky ta operatyvno-*

rozshukovoi diialnosti : materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. (m. Khmelnytskyi, 03 bereznia 2017 r.). Khmelnytskyi. S. 796–798 [in Ukrainian].

8. Povitrianyi kodeks Ukrainy [Air Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 19.05.2011 r. № 3393-VI (data onovlennia: 07.08.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text> (data zvernennia: 01.02.2021) [in Ukrainian].

9. DJI Phantom 3: uluchshennyj Fantom 2 s kameroj 4K [DJI Phantom 3: improved Phantom 2 with 4K camera]. URL: <http://quadrocoptery.ru> (data zvernennia: 29.01.2021) [in Russian].

10. Sposib fiksuvannia dorozhno-transportnoi pryhody [The way of transporting road transport is suitable] : pat. 111352 Ukraina: MPK (2016.01) G08G 1/00, G03B 15/00. № u 2016 04208; zaiavl. 18.04.2016; opubl. 10.11.2016, Biul. № 21 [in Ukrainian].

Atamanenko Yuliya,

PhD of Technical Sciences

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7423-9880>

METHODS OF FIXING THE PLACE OF AN ACCIDENT BY MEANS OF UNMANNED AIRCRAFT: CERTAIN ASPECTS OF IMPROVEMENT

An innovative approach to the process of recording administrative offenses by means of unmanned aerial vehicles will increase the level of organization of road safety, which is one of the urgent tasks of ensuring transport safety in Ukraine. The article investigates the theoretical and practical issues of application of the patented method of fixing road accidents and presents its main advantages in comparison with the existing traditional methods of fixing. Based on the data obtained as a result of aerial photography of an accident site by an unmanned aerial vehicle, the need to improve certain aspects of the patented methods is substantiated. Improving the method of recording road accidents is to use new modern methods and approaches that differ from traditional ones and conditionally divide the overall process into stages of recording. First of all, this is a preparatory stage, which is that an employee of the National Police of Ukraine, which carries out the registration of materials on administrative offenses under Art. 124 of the Administrative code, before the beginning of fixing a road accident with the use of unmanned aerial vehicles is recommended: to receive a conclusion on suitability for controlling an unmanned aerial vehicle from the Central medical flight commission; to undergo professional training in controlling an unmanned aerial vehicle; to get acquainted with the process of recording an accident using an unmanned aerial vehicle; to study in detail the recommendations on the choice of flight altitude during the registration of accidents and parameters related to the use of controlling an unmanned aerial vehicles in different weather conditions. So, in view of the quick and efficient examination of road transport accidents, it is recommended that an official vehicle of a member of the National Police of Ukraine will be equipped with a special complex, which will respond to the criterion "quality – price – technical characteristics". The comparative analysis of two ways of fixing road accidents by means of unmanned aerial vehicles in the form of a table is resulted; their primary advantages and lacks are specified. It is proved that the use of unmanned aerial vehicles is a requirement of today and meets the goal of ensuring transport safety in Ukraine.

Key words: road traffic accident; fixation a traffic accident; unmanned aerial vehicles; aerial photography.

Надіслано до редколегії 01.11.2021
Рекомендовано до публікації 10.11.2021

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ СТАТЕЙ ДО ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ»

---

1. Загальні положення

Для публікації у збірнику наукових праць «Правовий часопис Донбасу» автори подають результати особистих (або в співавторстві) оригінальних наукових і науково-практичних досліджень, які не були раніше опубліковані та не були направлені в інші видання, підготовлені українською мовою та відповідають установленим вимогам до кваліфікованих наукових праць.

У статті повинно бути відображено наукову новизну в галузі досліджень.

Редколегія видання залишає за собою право не розглядати ті статті, які не відповідають його тематиці, технічним та етичним стандартам; повертати на доопрацювання та редагувати їх.

2. Структура наукових статей:

– **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв'язання визначеної проблеми і які взято за основу автором; під час опису вкладу попередників у розкриття тематики статті не допускається лише перелік їхніх прізвищ без вказівки на не вирішені ними раніше частини загальної проблеми й причинно-наслідковий зв'язок їхніх робіт із метою статті. Достатньо залишити 3–4 прізвища попередніх дослідників (прізвища згадувати в алфавітному порядку), але стисло зазначити внесок кожного, зробивши посилання у квадратних дужках; бажано включити й аналіз наукових робіт 2–3 іноземних авторів за тематикою статті;

– **формування цілей статті (постановка завдання)**;

– **виклад основного матеріалу** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки** на підставі проведеного дослідження й **перспективи подальших розвідок** у цьому напрямку.

3. Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

– стаття готується в текстовому редакторі MS Word, шрифт – Times New Roman (основний текст статті розміром 14 pt з інтервалом 1,5), без переносів;

– рекомендований обсяг тексту статті (без списку використаних джерел та анотацій) – 8–10 сторінок;

– перший рядок (ліворуч) – УДК статті;

– другий рядок (праворуч) – прізвище, ім'я, ім'я по батькові автора (співавторів) (шрифт напівжирний);

– третій (за необхідності й четвертий) рядок (праворуч) – науковий ступінь, учене звання, почесне звання, членство в НАН України, НАПрН України чи інших галузевих АН (за наявності), місце роботи автора (співавторів);

– на наступному рядку – інформація про ORCID автора;

– нижче (посередині рядка) назва статті великими літерами (шрифт напівжирний);

– далі – анотація (500 друкованих знаків) та ключові слова (4–8 слів) українською мовою;

– через інтервал – текст статті;

- посилання на використані джерела робиться у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок, наприклад [1, с. 25–26], а самі назви джерел наводяться в розділі «Список використаних джерел» у порядку згадування в тексті;
- бібліографічний опис джерел подається відповідно до ДСТУ 8302:2015;
- після розділу «Список використаних джерел» оформлюється References (за міжнародним стандартом APA). Онлайн-транслітерація українськомовних джерел здійснюється відповідно до ukrlit.org/transliteratsiia, онлайн-транслітерація російськомовних джерел – відповідно до translit-online.ru.

До кожного транслітерованого джерела у квадратних дужках подається переклад англійською мовою найбільш значущих фрагментів бібліографічного опису (назва матеріалу, періодичного видання, нормативно-правового джерела тощо). Не українсько- та не російськомовні джерела не транслітеруються. Наприкінці бібліографічного опису кожного джерела у квадратних дужках зазначається мова, якою воно видано – [in Ukrainian] чи [in Russian];

– якщо описана у Списку використаних джерел публікація має DOI, цей ідентифікатор обов'язково вказується в References (наприкінці), оскільки саме він є найбільш точним джерелом інформації про статтю і за ним здійснюється зв'язка «посилання – публікація»;

– після References подається розширена англійськомовна анотація (не менше 1800 знаків) та ключові слова (4–8 слів). Відомості про авторів статті та її назва також оформлюються англійською мовою (прізвище та ім'я автора – за зразком написання в паспорті для виїзду за кордон; назва підрозділу та організації має точно відповідати їхній офіційній назві англійською мовою).

4. Вимоги щодо подання матеріалів у редакцію:

– електронний варіант статті, довідку про автора, фото автора та розширену англійськомовну анотацію необхідно надіслати на адресу: dui55@ukr.net;

– у довідці про автора (співавторів) зазначити ПІБ (повністю); науковий ступінь; учене звання; членство в НАН України, НАПрН України чи інших галузевих АН (за наявності); місце роботи та посаду; інформацію про ORCID автора; контактний номер телефону; електронну пошту; відділення «Нової пошти» чи «Укрпошти», на яке авторові буде надіслано його примірник збірника; розділ збірника, до якого подано статтю;

– фото автора у форматі jpg;

– якщо автор не має наукового ступеня, необхідно подати рецензію наукового керівника.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, наведених цитат, прізвищ, оформлення списку використаних джерел та References покладається на авторів.

Усі матеріали підлягають обов'язковому внутрішньому рецензуванню членами редакційної колегії видання.

Електронна копія збірника безоплатно та своєчасно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України в розділі «Наукова періодика України», а також на вебсайті видання за адресою: <https://ljd.dli.donetsk.ua/ljd-archive>.

Особливості публікаційного процесу, вимоги щодо оформлення статей висвітлено на сайті видання за посиланням: <https://ljd.dli.donetsk.ua>.

Редакційна колегія збірника

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Анісімов Кирило Ігорович,

заступник начальника Управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування

kirill.anisimov110@gmail.com

(ГУ НП в Запорізькій області, м. Запоріжжя)

Атаманенко Юлія Юріївна,

кандидат технічних наук

julia.atamanenko@ukr.net

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

Бабенко Ольга Георгіївна,

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»

babenko.olga11@gmail.com

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

Бобкова Антоніна Григоріївна,

доктор юридичних наук, професор,

академік Національної академії правових наук України,

заслужений юрист України

bobkova50@gmail.com

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Маріуполь)

Бойко Ігор Йосипович,

доктор юридичних наук, професор

boyko.ist@ukr.net

(Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів)

Бочков Павло Володимирович,

кандидат юридичних наук, доктор богослов'я

bochkov256@meta.ua

(Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ)

Веселов Микола Юрійович,

доктор юридичних наук, доцент

veselovndl@ukr.net

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

Вітвіцький Сергій Сергійович,

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України

vitvitskyi_ss@ukr.net

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Маріуполь)

Волкова Дар'я Максимівна,

здобувачка вищої освіти

truehotoo@gmail.com

(Національний університет «Одеська юридична академія», м. Кривий Ріг)

Дацюк Тетяна Кузьмівна,

кандидат історичних наук

t.k.datsiuk@gmail.com

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

Захарченко Андрій Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент

an_zaharchenko@ukr.net

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Маріуполь)

Іванов Іван Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент

ivan2908@ukr.net

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Маріуполь)

Капліна Галина Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент

karlina@snu.edu.ua

*(Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
м. Сєвєродонецьк)*

Князькова Любов Михайлівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка

kaf.zpd@ukr.net

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Маріуполь)

Козар Юрій Юрійович,

доктор юридичних наук, професор

vovo4ka23@ukr.net

*(Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь)*

Комісарова Анжела Дмитрівна,

старший судовий експерт сектору товарознавчих

та гемологічних досліджень

komisarovaa@ukr.net

*(Рівненський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України,
м. Рівне)*

Короткова Юлія Михайлівна,

доктор педагогічних наук, професор

y.korotkova1201@ukr.net

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Маріуполь)

Котова Вікторія Валеріївна,

кандидат юридичних наук

vikakotova24@ukr.net

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Маріуполь)

Котова Любов Вячеславна,

кандидат юридичних наук, доцент

kotova@snu.edu.ua

(Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк)

Кравцова Маргарита Олександрівна,

кандидатка юридичних наук

margarita-margarita-2014@ukr.net

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Маріуполь)

Лапкін Андрій Васильович,

доктор юридичних наук, доцент

An.lapkin@gmail.com

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

Лєонова Дар'я Олександрівна,

магістр права

leonova@snu.edu.ua

*(Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
м. Сєвєродонецьк)*

Мирошниченко Юрій Михайлович,

кандидат юридичних наук

zaruba264@gmail.com

(Іллічівський районний суд м. Маріуполя Донецької області, м. Маріуполь)

Мухіна Галина Вікторівна,

кандидатка педагогічних наук, доцентка

mikhina-galina@ukr.net

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Маріуполь)

Новікова Ольга Олександрівна,

доктор філологічних наук, доцент

08novikovaolga76@gmail.com

(Національна академія Національної гвардії України, м. Харків)

Печорін Павло Миколайович,

завідувач сектору досліджень зброї

відділу криміналістичних видів досліджень

rovno.balistik@ukr.net

*(Рівненський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України,
м. Рівне)*

Пилипенко Дмитро Олексійович,

кандидат юридичних наук

torfeuth82@gmail.com

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

Рекуненко Тетяна Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент

rekuenko22@ukr.net

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

Репан Микола Іванович,

старший викладач
berezan002@ukr.net

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро)

Роженко Олександра Вікторівна,

кандидат економічних наук, доцент
rozh-ov@ukr.net

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

Сабельникова Тамара Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент
tamarasabelnykova@gmail.com

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Маріуполь)

Степанова Ганна Анатоліївна,

магістр спеціальності 081 «Право»
gosik1@ukr.net

(Інститут підготовки кадрів для органів юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

Татаренко Галина Вікторівна,

кандидат юридичних наук, доцент
gosik1@ukr.net

(Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк)

Тютюнник Вікторія Костянтинівна,

здобувачка вищої освіти
vickatutunnik@gmail.com

(Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк)

Уткіна Галина Анатоліївна,

кандидат економічних наук, доцент
utkina.ga@gmail.com

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

Хоббі Юлія Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент
uhobbi06@gmail.com

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Маріуполь)

Чхеїдзе Гела Мурманович,

аспірант
gela79@ukr.net

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

Наукове видання
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
№ 4 (77) 2021

Відповідальна за випуск: Оксана Рутвян
Редактори: Оксана Рутвян, Ольга Пластун
Дизайн обкладинки: ВД «Дакор»

Видавець
Донецький державний університет внутрішніх справ
Донецька обл., м. Маріуполь, просп. Луніна, 89
<https://dnuvs.in.ua/>
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 22764-12661 ПР від 30.05.2017
Підп. до друку 25.11.2021. Формат 60x84 1/8. Друк офсет.
Папір офсет. Ум. друк. арк. 24,6. Обл.-вид. арк. 18,5.
Наклад 60 прим. Зам. № 29\19

Виготовлювач
ФОП Секішова, вул. Героїв Праці, 54, м. Харків
Свідоцтво про державну реєстрацію № 2 480 000 0000 079758
від 21.05.2007 р.